

พระพุทธรเจ้าหลวง

กับ

ชาวกรุงเก่า

สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

พระพุทธรเจ้าหลวง กับ ชาวกรุงเก่า

ISBN 974-8165-46-9

พระพุทธเจ้าหลงกับชาวกรุงเก่า

เจ้าของ สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ยุวัฒน์ วุฒิเมธี ผู้อำนวยการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

นายประเสริฐ โยธิตักษ์

รองผู้อำนวยการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

นายพระนาย สุวรรณรัฐ

รองผู้อำนวยการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

บรรณาธิการบริหาร

รองศาสตราจารย์ ดร.บุหงา วัฒนนะ

ผู้ช่วยบรรณาธิการบริหาร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวิทย์ เทียรทอง

บรรณาธิการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ศรีธันว์ อยู่สุขชี

กองบรรณาธิการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ปิยะวรรณ สุธารัตน์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์อนันต์ รัตนกานุกร

อาจารย์ไพลิน ศรีสะอาด

ผู้ช่วยศาสตราจารย์พงษ์จันทร์ คล้ายสุบรรณ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ระยับศรี กาญจนวงค์

อาจารย์ธัญชัย รักซ้อน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ยุทธวีรวัลย์ วนิชจินดา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์กริสุดา เทียรทอง

อาจารย์นงลักษณ์ แซ่มโซติ

ปก - ศิลปกรรม - รูปเล่ม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์นิพนธ์ ทวีกาญจน์

นางสาวรัตนา รักสกุลพาณิชย์

นางสาวจิระวดี วัชรานนท์

ภาพถ่าย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ไอลาส ศรีสะอาด

ผู้ช่วยศาสตราจารย์นิพนธ์ ทวีกาญจน์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์วนิช สุธารัตน์

คอมพิว นางก้ำไธทอง ผงบุญตา

นางสาวบุญตา ยวงโย

สำนักพิมพ์สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา โทร 035 - 241196, 241407 ต่อ 111 โทรสาร, 035 - 242708

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์เทียนวัฒนา ออยุธยา โทร 035 - 335527 , 335878 โทรสาร 035 - 335578

ปีพิมพ์ 2541

พิมพ์ครั้งที่ 2 : 3000 ฉบับ

เนื้อหาสาระและทัศนะในเอกสาร "พระพุทธเจ้าหลงกับชาวกรุงเก่า" เป็นหลักการและทัศนะของผู้เขียนแต่ละคน
กองบรรณาธิการ ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป

เมื่อวันอังคารที่ 13 สิงหาคม 2539 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชทานวโรกาสให้ผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา นายบรรจง กันตวิรุฒ และคณะ เข้าเฝ้าทูลละอองพระบาททูลเกล้าฯ ถวายแผ่นศิลาฤกษ์เพื่อทรงเจิมและทรงพระสุหร่ายเพื่อนำไปก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ บริเวณหน้าอาคาร ศาลากลางจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ศูนย์ราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

คำปรารภ

ด้วยพระมหากษัตริย์คุณที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยะมหาราชของปวงชนชาวไทย มีต่อแผ่นดินและต่ออาณาประชาราษฎร์มากมายเป็นอเนกประการ ทุกวันที่ 23 ตุลาคม จะมีประชาชนทุกหมู่เหล่าอาชีพทุกชนชั้นในสังคม ต่างพากันมาถวายพวงมาลาแสดงความจงรักภักดี ลำนึกในพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์ท่าน อย่างพร้อมเพรียงติดต่อกันมาเนิ่นนานนับถึงวันนี้ได้ 87 ปีแล้ว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยะมหาราช ได้พระราชทานพระเมตตาคุณและพระมหากษัตริย์คุณต่ออาณาประชาราษฎร์ และจังหวัดพระนครศรีอยุธยาไว้อย่างมากมาย ยากจะบรรยายได้ครบถ้วน

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยสถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยาได้รวบรวมพระราชประวัติของพระองค์ท่านที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อสะดวกในการค้นคว้าอ้างอิงโดยให้ชื่อหนังสือว่า “พระพุทธรูปเจ้าหลวงกับชาวกรุงเก่า” เพื่อเป็นที่ระลึกในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยะมหาราช ซึ่งประดิษฐานอยู่หน้าศูนย์ราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันจันทร์ ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 4 ปีชาล ตรงกับวันที่ 9 มีนาคม พุทธศักราช 2541

พระบรมราชานุสาวรีย์นี้จัดสร้างถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์ โดยพลสกนิกรทุกหมู่เหล่า ชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยาอย่างแท้จริง เพื่อแสดงความสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณที่ทรงมีต่อพลสกนิกรชาวไทย และชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มาโดยตลอด

ขอพระบารมีและดวงพระวิญญานอันศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์ท่านจงปกปักษ์รักษาพลสกนิกรชาวไทยและชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยาทุกหมู่เหล่า ให้มีความสุข ความเจริญ มั่นคง เป็นกำลังสำคัญของชาติไทยสืบไป

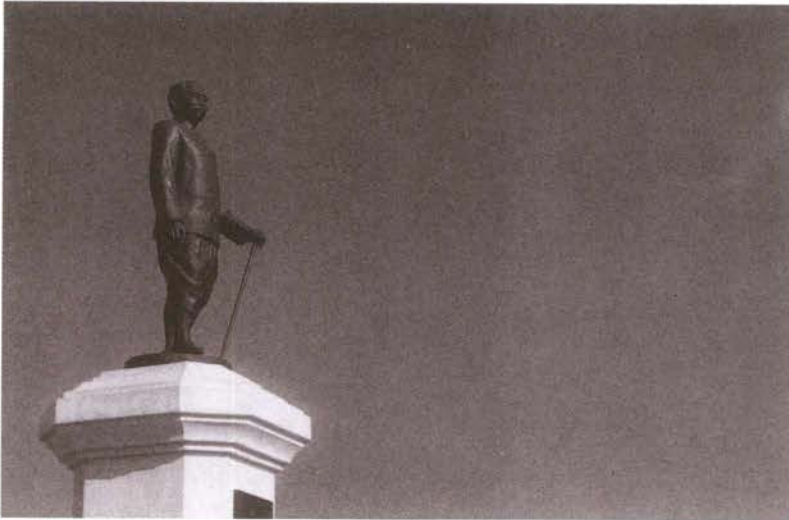
และหากหนังสือเล่มนี้จะมีประโยชน์แต่ประการใด ในนามชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ขออุทิศกุศลกรรมทั้งปวงถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือพระพุทธรูปเจ้าหลวงของปวงชนชาวไทยผู้ทรงมีพระมหากษัตริย์คุณต่อบ้านเมืองสูงสุด ในอดีตกาลด้วย

สุดท้ายขอขอบคุณสถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยาที่ได้กรุณาจัดทำหนังสือที่ระลึกในวโรกาสนี้ให้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี

(ศ.ดร.ยววัฒน์ วุฒิเมธี)

ผู้อำนวยการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

คำนำในการจัดพิมพ์ครั้งที่ 2

หนังสือ “พระพุทธเจ้าหลวงกับชาวกรุงเก่า” ได้จัดทำขึ้นโดยสถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา โดยการมอบหมายของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เนื่องในวโรกาสที่จะจัดทำเป็นหนังสือที่ระลึกในพระราชพิธีเปิด พระบรมราชานุสาวรีย์ รัชกาลที่ 5 บริเวณหน้าศูนย์ราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2541 โดยมีสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จมาเป็นองค์ประธานในพิธีเปิด

เนื่องจากเป็นหนังสือที่มีคุณค่า และมีผู้สนใจ ต้องการมาก จนการจัดพิมพ์ในครั้งแรก ไม่เพียงพอ สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยาจึงได้ดำริจัดพิมพ์ขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง เพื่อสนองความต้องการดังกล่าว กับทั้งจัดพิมพ์เพื่อจัดจำหน่ายเป็นการนำรายได้เข้ากองทุน “ครูช่วยศิษย์มิตรช่วยเพื่อน” อันเป็นกองทุนที่สถาบันเพิ่งจัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อนำรายได้ไปช่วยแก้ปัญหา นักเรียน นักศึกษาของสถาบันที่ประสบปัญหา เศรษฐกิจ จนไม่สามารถเรียนตามปกติได้จนสำเร็จ

ด้วยพระบุญญาบารมี และดวงพระวิญญานอันศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระพุทธเจ้าหลวงที่ได้ก่อให้เกิดหนังสือเล่มนี้ อันจะยังคุณประโยชน์ให้แก่ นักวิชาการและพสกนิกรของพระองค์ที่ทุกซอกทุกอันเกิดจากปัญหาเศรษฐกิจ ได้มีโอกาสได้รับผลจากการจัดทำหนังสือนี้ ในนามสถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา ขออุทิศกุศลกรรมทั้งปวงถวายแด่พระพุทธเจ้าหลวงของปวงชาวไทย ผู้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อบ้านเมืองสูงสุดทั้งในอดีตกาลและสืบเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบันด้วย

(รศ.ดร.บุหงา วัฒนนะ)

อธิการบดีสถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

คำนำ

สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยาได้รับมอบหมายจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยาให้จัดทำหนังสือที่ระลึก เรื่อง “พระพุทธเจ้าหลวงกับชาวกรุงเก่า” ขึ้น ในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จะเสด็จพระราช ดำเนินมาทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประดิษฐานอยู่หน้าศูนย์ราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2541 นั้น

คณะผู้จัดทำหนังสือ เห็นพ้องต้องกันกับทางจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในการกำหนดชื่อหนังสือว่า “พระพุทธเจ้าหลวงกับชาวกรุงเก่า” โดยเหตุผลที่ว่า เมื่อพสกนิกรชาวไทยคนใดเอ่ยพระนาม “พระพุทธเจ้าหลวง” ด้วยความจงรักภักดี และเคารพเทิดทูนยี่งั้น ทุกคนก็สามารถทราบได้ทันทีว่า หมายถึง องค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ขณะเดียวกันทุกคนได้ตระหนักถึงพระมหากรุณาธิคุณอย่างใหญ่ยิ่งที่พระองค์ท่านทรงมีต่อประเทศชาติ และต่อพสกนิกรชาวไทยทั้งหมด

ตามที่เคยปรากฏมีหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนได้นำพระราชกรณียกิจของพระองค์ท่านมาตีพิมพ์เผยแพร่แก่สาธารณชนเป็นจำนวนมาก แต่ยังไม่มีการหรือหน่วยงานใดที่ได้รวบรวมพระราชกรณียกิจของพระองค์ท่านที่มีต่อชาวอยุธยาหรือชาวกรุงเก่าในสมัยนั้นมาจัดพิมพ์ไว้ก่อนหน้านี้อยู่เลย ในวโรกาสที่จะได้มีพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ของพระองค์ท่าน ที่จังหวัด พระนครศรีอยุธยา จึงเห็นสมควรให้มีการรวบรวมพระราชกรณียกิจเฉพาะ พระองค์ท่านที่เกี่ยวข้องกับชาวกรุงเก่ามาจัดพิมพ์ ณ โอกาสนี้ เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่นักวิชาการและผู้สนใจ โดยทั่วไป ได้ทำการศึกษาค้นคว้าอย่างต่อเนื่องทั้งในระดับกว้างและระดับลึก

ในการจัดทำหนังสือพระพุทเจ้าหลวงกับชาวกรุงเก่านี้ สถาบันฯ ได้รับความกรุณาและความอนุเคราะห์จากหน่วยงานและบุคลากรทั้งภาครัฐและเอกชนหลายท่าน จึงขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย ซึ่งได้แก่ สำนักราชเลขาธิการในการอนุเคราะห์จัดหาภาพพระราชทาน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ได้กรุณาให้คณาจารย์ของสถาบัน เข้าค้นคว้าข้อมูลพร้อมทั้งถ่ายภาพสำเนาต่างๆที่เป็นประโยชน์ด้านการเขียนบทความ นอกจากคณาจารย์ของสถาบันจะร่วมกันรับผิดชอบเขียนส่วนหนึ่งแล้ว สถาบันยังได้รับความกรุณาจากคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ จากสถาบันราชภัฏต่างๆ ช่วยเขียนบทความด้วย ได้แก่ สถาบันราชภัฏเทพสตรี ลพบุรี สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลัยการณื ปทุมธานี สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี และ สถาบันราชภัฏนครราชสีมา นอกจากนี้ยังได้รับความกรุณาจากหัวหน้าส่วนราชการในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในการเขียนคำปรารภ และบทความซึ่งได้แก่ท่านผู้ว่าราชการจังหวัด และรองผู้ว่าราชการจังหวัด หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระราชวังจันทร์เกษม รวมทั้งได้รับความกรุณาเป็นพิเศษจาก คุณอนงค์ นาวิกมูล เจ้าหน้าที่ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพ ได้เขียนบทความมาให้ จึงขอกราบขอบพระคุณ และขอบคุณทุกท่านอีกครั้งหนึ่ง

สุดท้าย ขอขอบคุณ คณาจารย์ ข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ของสถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา ที่ได้ช่วยกันอุทิศแรงกาย แรงใจ และสติปัญญา ทำให้งานนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

(รศ.ดร.บุหงา วัฒนนะ)

อธิการบดีสถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
ประธานกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึก

สารบัญ

คำปรารภ

คำนำ

- 1 อาศิรวาท : พระปิยะมหาราช
- 2 พระราชสมัญญานาม สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
- 4 เสด็จประพาสดิน
- 10 พระพุทธเจ้าหลวงกับวัดตูม ออยุธยา
- 14 พระราชวังบางปะอินในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง
- 22 พระพุทธเจ้าหลวงกับการวางรากฐานการสื่อสาร
- 32 การจัดระเบียบการออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ตามประกาศการออกโฉนดที่ดิน มณฑลกรุงเก่า
ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)
- 46 ตำนานการขอฟัน
- 54 มิวเซียมที่กรุงเก่า
- 58 การจัดการศึกษาในมณฑลกรุงเก่า
- 72 ช้างป่าแถบทุ่งราบเจ้าพระยา
- 76 งานพระราชกุศลรัชมงคในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง
- 80 สืบหาตาช้างเพื่อนต้นรัชกาลที่ 5
- 87 กรุภาพกรุงเก่าสมัยพระพุทธเจ้าหลวง
- 110 การปรับปรุงการปกครองมณฑลกรุงเก่าในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง
- 114 เพนียดคล้องช้างที่มณฑลกรุงเก่า
- 124 กรุงเทพฯ - กรุงเก่า รถไฟหลวงสายแรกของไทยในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง
- 136 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสถาปนาเทศบาลในมณฑลกรุงเก่า
- 146 อนุสาวรีย์พระนางเรือล่ม
- 154 รำลึกอดีต : รัชกาลที่ 5 กับเมืองกรุงเก่า
- 162 บ้านที่ก้ายเล่ม

อาศิรวาท : พระปิยะมหาราช

พระ	เป็นที่รักพัน	พรรณนา
ปิยะ	พระราชสมัญญา	เอ๋ยอ้าง
มหา	กรุณา	ธิดุณยิ่ง นักแห
ราช	จักรีวงศ์สร้าง	สืบสร้างแผ่นดิน
บารมี	พระเจ้าแผ่นดิน	ไพศาล
พระ	ราชกิจสุดปาน	เปรียบได้
มากพัน	จักประมาณ	หมายมาด
รำพัน	พระคุณไท่	มีสิ้นสุดกระแส
พระ	องค์ทรงไว้ซึ่ง	ราชธรรม
พิทักษ์	ชาติศาสน์นา	จิตน้อม
ยุติธรรม	ประกอบกรรม	ใดชอบ
ถ่องแท้	เพื่อราษฎรพร้อม	พรังพร้อมสุดดี
บริสุทธิ์	ผุดผ่องแผ้ว	อำไพ
คุณ	ดั่งน้ำพระทัย	ล้นเกล้า
ดวงตะวัน	ส่องสดใส	สว่าง
ส่องโลก	เคื้ออะคร้าว	ทั่วทั้งแดนสยาม
ทวยราษฎร์	ต่างแซ่ซร้อง	สรรเสริญ
รักบาทแม่	อัญเชิญ	กล่าวถ้อย
ยิ่งด้วย	บิดาเกิน	จักเปรียบ
บิตูรงค์	เรียงรักร้อย	เนืองร้อยมาลา

ผศ. พงษ์จันทร์ คล้ายสุบรรณ

(หมายเหตุ : กระทำจากโคลงในลิลิตนิราชาคริต พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

พระราชสมัญญานาม สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

อาจารย์พลิน ตรีสะอาด

“พระพุทธเจ้าหลวง” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (2538:580) ได้ให้ความหมายว่า เป็นคำเรียกพระเจ้าแผ่นดินที่สวรรคตแล้ว ในนิราศภูเขาทองของสุนทรภู่ ได้ใช้คำว่าพระพุทธเจ้าหลวงแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งได้สวรรคตแล้วดังนี้

ถึงสามโคกโคกถวิลถึงปิ่นเกล้า
พระพุทธเจ้าหลวงบำรุงซึ่งกรุงศรี
ประธานนามสามโคกเป็นเมืองตรี
ชื่อปทุมธานีเพราะมีบัว
โอ้พระคุณบุญล้นไม่กลับหลัง
แต่ชื่อตั้งก็ยังอยู่เขารู้ทั่ว
โอ้เรานี้ที่สุนทรประธานตัว
ไม่รอดชั่วเช่นสามโคกยิ่งโคกใจ

เล่ากันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวังสราญรมย์ในปี พ.ศ. 2409 โดยตั้งพระราชฤทัยว่าเมื่อเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์มีพระชนมายุครบ 20 ปี และทรงผนวชเป็นพระภิกษุแล้ว จะมอบพระราชสมบัติให้ ส่วนพระองค์จะเสด็จออกเป็น “พระเจ้าหลวง” และจะประทับอยู่ที่วังสราญรมย์เพื่อเป็นที่ปรึกษา กำกับราชการให้จนตลอดพระชนมายุ ส่วนคำว่า “พระพุทธเจ้าหลวง” ทรงให้ใช้เรียกเมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว พระราชดำริดังกล่าวไม่ได้รับการเปิดเผย แต่เป็นที่ทราบโดยทั่วกันในหมู่ข้าราชการที่ไว้วางพระราชฤทัย แต่พระองค์เสด็จสวรรคตเสียก่อน (สมบัติน้อย 2527: 144) ครั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าขึ้นครองราชย์ต่อมา ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่พระมหากษัตริย์อย่างหาพระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อนเสมอได้ยาก ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม ปกครองทวยราษฎร์เปี่ยมด้วยพระเมตตาการุณ ประหนึ่งบิดา ปกครองบุตร ทรงพัฒนาสยามประเทศให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยะประเทศทุกวิถีทาง ไม่ว่าจะเป็นด้านการปกครอง การศึกษา การสาธารณสุข การต่างประเทศและเศรษฐกิจ ทรงปกป้องคุ้มครองประเทศให้พ้นอันตรายและดำรงอิสรภาพมาได้ทุกวันนี้ ทรงเป็นพระมหา

กษัตริย์องค์แรกที่ใกล้ชิดประชาชน โดยปลอมพระองค์เป็นสามัญชนเสด็จออกประพาสต้นดูแลทุกข์สุขของราษฎรด้วยพระองค์เอง จึงเป็นที่รักของพสกนิกรตั้งพระรูปบูชาพระองค์บนแท่นพระสวตมนต์ไหว้พระประจำวัน ตั้งแต่ยังทรงมีพระชนมายุอยู่ เมื่อเสด็จสวรรคตแล้วประชาชนนิยมเรียกพระองค์ว่า "พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง" หรือ "สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง" หรือ "พระพุทเจ้าหลวง" และยังคงเรียกพระราชสมัญญานามและสักการะพระองค์มาจนกระทั่งทุกวันนี้ ดังนั้นเมื่อกล่าวถึง พระพุทเจ้าหลวง จึงหมายถึงรัชกาลที่ 5 ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์แต่พระองค์เดียว

บรรณานุกรม

ป. พิศนาคะ (ผู้รวบรวม). **นิราศสุนทรภู่**. นครหลวงฯ: เกษมนครกิจ ,2515.

"พระพุทธเจ้าหลวง"ใน **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2525** หน้า 550 พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์ , 2538.

พวงเพชร สุรัตน์วิบูลและทศพร เจริญผล (ผู้เรียบเรียง)

พระพุทธเจ้าหลวง. กรุงเทพฯ: บริษัท

อินเตอร์เนชั่นแนลซิสเต็ม คอร์เปอร์เรชั่น จำกัด , 2532.

สมบัติ ปลายน้อย. **สารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย**

(ปรับปรุงใหม่) โดย ส.ปลายน้อย.

พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : บำรุงสาส์น , 2527.

เสด็จประพาสต้น

อาจารย์ธงชัย รักช้วน

เสด็จประพาสต้นคืออะไร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอัธยาศัยโปรดฯ ในการเสด็จประพาสตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ เสด็จประพาสแทบทุกปี ได้เคยเสด็จตามมณฑลหัวเมืองในพระราชอาณาเขตทั่วทุกมณฑล เว้นแต่มณฑลภาคพายัพ มณฑลเพชรบูรณ์ มณฑลอุดร เหล่านี้จะไม่ไปยังกันดารนัก เปลืองเวลาและลำบากแก่ผู้อื่น จึงรออยู่มิได้เสด็จจนตลอดรัชกาล

ในการเสด็จประพาสหัวเมืองใหญ่น้อยในพระราชอาณาเขตนั้นบางคราวเสด็จไปเพื่อทรงตรวจจัดการปกครอง จัดการรับเสด็จเป็นทางราชการ บางคราวเสด็จไปเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถ ไม่โปรดฯ ให้จัดการรับเสด็จเป็นทางราชการที่เรียกว่า “เสด็จประพาสต้น” การเสด็จประพาสต้นจึงโปรดฯ ให้จัดการที่เสด็จไปให้ง่ายยิ่งกว่าเสด็จไปประพาสเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถอย่างสามัญ คือไม่ให้มีท้องตราสั่งหัวเมืองให้จัดทำที่ประทับแรม ณ ที่ใด ๆ สุดแต่พอพระราชหฤทัยที่จะประทับที่ไหนก็ประทับที่นั่น บางทีก็ทรงเรือเล็ก หรือเสด็จโดยสารรถไฟไป มิให้ใครรู้จักพระองค์ การเสด็จประพาสต้นเริ่มมีครั้งแรกเมื่อรัตนโกสินทร์ ศก 123 (พ.ศ. 2447)

เหตุที่เรียกว่าประพาสต้นเกิดขึ้นในคราวเสด็จประพาสครั้งแรก ร.ศ. 123 เวลาจะประพาสมิให้ใครรู้ว่าเสด็จไป ทรงเรือมาดเก๋ง 4 แจวลำหนึ่ง เรือลำเดียวไม่พอ บรรทุกเครื่องครัว จึงทรงซื้อเรือมาดประทุน 4 แจวที่แม่น้ำอ้อมแขวงจังหวัดราชบุรีอีก 1 ลำโปรดให้เจ้าหมื่นเสมอใจราชเป็นผู้คุมเครื่องครัวไปในเรือนั้น เจ้าหมื่นเสมอใจราชชื่อว่า อัน จึงทรงดำรัสเรียกเรือลำนั้นว่า “เรือตาอัน” เรียกเร็ว ๆ เสียงเป็น “เรือตัน” เหมือนในบทเห่ที่ว่า

“พระเสด็จโดยแดนชล ทรงเรือตันงามเฉิดฉาย”

แต่เรือมาดประทุนลำนั้นใช้อยู่ได้หน่อยหนึ่ง ก็เปลี่ยนเป็นเรือมาดเก๋ง 4 แจวอีกลำหนึ่ง จึงโปรดให้เอาชื่อเรือตันมาใช้เรียกเรือมาดเก๋ง 4 แจว ลำที่เป็นเรือพระที่นั่งทรง อาศัยเหตุนี้ ถ้าเสด็จประพาสโดยกระบวนเรือพระที่นั่งมาดเก๋ง 4 แจว โดยพระราชประสงค์จะมีให้ผู้ใดทราบว่าเป็นเสด็จไป จึงเรียกการเสด็จประพาสเช่นนั้นว่า “ประพาสต้น” คำว่า “ต้น” ยังมีที่ใช้อนุโลมต่อมาจนถึงเครื่องแต่งพระองค์ในเวลาทรงเครื่องอย่างคนสามัญ เสด็จไปประพาสมิให้ผู้ใดเห็นแปลกประหลาด ผิดกับคนสามัญ ดำรัสเรียกว่า “ทรงเครื่องต้น” ต่อมาโปรดให้ปลูกเรือนฝากระดานอย่างไทย เช่นพลเรือนอยู่กันเป็นสามัญขึ้นที่

พระราชวังดุสิตก็พระราชทานนามเรือนนั้นว่า “เรือนต้น”

การเสด็จประพาสต้น เริ่มขึ้นครั้งแรกใน ร.ศ. 123 สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ทรงเล่าไว้ในจดหมายเหตุว่า “...วันที่ 12 กรกฎาคม ร.ศ. 123 เสด็จไปที่บางปะอิน พระเจ้าอยู่หัวไม่มีใครจะทรงสบายหมายจะเสด็จขึ้นมาพักรักษาพระองค์ตามเคย ก็มีพระราชกังวลและพระราชกิจติดตามขึ้นมา หาเวลาพักไม่มีใครได้จึงไม่ทรงสบายมากไป เสวยไม่ได้และบรรทมไม่หลับทั้งสองอย่างหมอเห็นว่าจะต้องเสด็จประพาสเที่ยวไป ให้พ้นความรำคาญอย่าให้ต้องทรงเป็นพระราชธุระในราชกิจอย่างใดๆ เสียสักคราวหนึ่งจึงจะรักษาพระองค์ให้สบายได้ตั้งเท่าโดยเร็ว เจ้า นายผู้ใหญ่ที่มาตามเสด็จจึงพร้อมกันกราบบังคมทูล ขอให้ทรงระงับพระราชธุระ เสด็จประพาสตามคำแนะนำของหมอทรงดำริเห็นชอบด้วย จึงจะเสด็จไปประพาสตามลำน้ำด้วยกระบวนเรือปศุณิกฟ่องเรือไฟไปจากบางปะอิน...”

ในการเสด็จประพาสต้นนั้น พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่ติดตามได้ตั้งชื่อใหม่ให้ตนเอง เพื่อเวลาพูดจาสนทนากันความลับจะได้ไม่แตก

สมเด็จพระเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา พระโอรสเปลี่ยนชื่อเป็น นายอัษฎางค์

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ พระอนุชาของรัชกาลที่ 5 เป็นนายทรงอาณุภาพ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็นพระรัชทายาท เรียกพระองค์เองว่า หลวงรัตนาวุธ

เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ศักดิ์ (โต บุนนาค) เป็นนายวงศ์ตะวัน

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาสุวรรค์วรพินิต พระโอรสอีกองค์หนึ่ง กลายเป็นขุนสวรรค์วินิต

กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เปลี่ยนเป็น ท่านมหาสมกรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ เปลี่ยนเป็นหมื่นสรรพกิจ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ มหาตเล็กคนสนิท คือนายมานพ

องค์พระเจ้าอยู่หัวนั้นไม่มีการเปลี่ยนพระนาม การท่องเที่ยวกันแบบนามแฝง และไม่มีพิธีรีตอง เช่นนี้ ก็ยังมีบ่อยครั้งที่ราษฎรจำพระองค์ได้ เพราะสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้แปลงพระพักตร์ให้เปลี่ยนแปลงไป ทรงไว้มัสสุเช่นเดิม และพระบรมรูปของพระองค์นั้นก็มิได้อยู่ทั่วไป บางครั้งบางหนชาวบ้านจึงจำพระองค์ได้ แต่กระนั้น เมื่อได้

ทราบว่าเป็นองค์ทรงปรารถนามิให้ใครทราบ ผู้ที่จำได้ก็เพียงแต่กราบถวายความจงรักภักดี และช่วยปิดบังเป็นความลับต่อไป

ประพาสต้นมณฑลกรุงเก่า

การเสด็จประพาสต้นของรัชกาลที่ 5 มีหลายครั้ง บางครั้งเสด็จประพาสในกรุงเทพฯ เพื่อประพาสตามมณฑลหัวเมืองต่างๆ ในการประพาสต้นที่ผ่านมณฑลกรุงเก่ามีอยู่ 3 ครั้ง คือ

ครั้งที่ 1 คือการประพาสครั้งแรกใน ร.ศ. 123 โดยเริ่มขึ้นในวันที่ 14 กรกฎาคม ร.ศ. 123 เสด็จออกจากบางปะอิน ล่องเรือไปยังแขวงเมืองนนทบุรี เข้าคลองบางกอกใหญ่ คลองภาษีเจริญ เลี้ยวไปราชบุรีและเมื่อประพาสในแม่น้ำอ้อมจึงได้ซื้อเรือประทุน 4 แจวอีกลำหนึ่งเอาไว้ใส่เครื่องครัว จนเป็นที่มาของเรือต้น ในการเสด็จประพาสครั้งนี้ส่วนมากจะประพาสทางเรือ มีน้อยครั้งที่ทรง

ประพาสทางรถไฟและประพาสอยู่แถบเพชรบุรีสมุทรสงคราม
สมุทรสาคร นครชัยศรี สุพรรณบุรี จนถึงวันที่ 5 สิงหาคม
จึงประทับแรมที่บางปลาหมอ วันที่ 6 สิงหาคม เดินทางจาก
บางปลาหม้อมาพักแรมที่บ้านหลวงวารีที่ผักไห่ และวันที่ 7
สิงหาคม จึงเดินทางเข้าคลองบางหลวง แล้วล่องเรือถึง
บางปะอินเพื่อขึ้นรถไฟกลับกรุงเทพฯ

ครั้งที่ 2 ร.ศ. 125 เสด็จออกจากกรุงเทพฯ วันที่ 27
กรกฎาคม ขึ้นมาตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา ประทับแรมที่
เกาะลอย หน้าวังจันทร์เกษม คืนวันที่ 29 กรกฎาคม และ
ประทับแรมที่ศาลาลอย ทำเรือ 2 คืน ย้อนกลับไปบางปะอิน
สักพัก เสด็จเสวยที่บ้านหมื่นปฏิพัทธ์ภูวนาท(คลองบางหลวง)
เสด็จขึ้นไปวัดป่าโมก วัดเกตุไชโย แล้วขึ้นไปตามลำน้ำใหญ่
จนถึงเมืองกำแพงเพชร เสร็จสิ้นประพาสต้น วันที่ 29 สิงหาคม

ครั้งที่ 3 เสด็จประพาสปี ร.ศ. 127 เสด็จประพาส
เมืองนครสวรรค์ ขากลับล่องลงทางคลองมะขามเฒ่า มา
เมืองสุพรรณบุรีบ้านผักไห่ อ่างทอง แล้วเสด็จเข้าทาง บางแก้ว
เข้ากรุงเทพฯ

นายช่าง เพื่อนคนที่คลองบางหลวง อ้ายเอียง

การเสด็จประพาสต้นครั้งแรกใน ร.ศ. 123 (พ.ศ. 2448)
คืนวันที่ 6 สิงหาคม ประทับแรมที่บ้านหลวงวารีที่ผักไห่
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่าไว้ในจดหมายเหตุว่า...

วันที่ 7 สิงหาคม กำหนดระยะทางเสด็จตามที่กะไว้
ในวันนั้นกระบวนเรือใหญ่จะล่องลงมาที่บ้านเจ้าเจ็ดและ
บางไทร ไปรอเสด็จที่บางปะอิน แต่พระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จ
กระบวนต้นแยกขึ้นทางบางโพงผาง เข้าคลองบ้านกุ่มมาออก
ภูเขาทองล่องลงมาบรรจบกระบวนใหญ่ที่บางปะอิน แต่ไป
เกิดเข้าใจผิดกันด้วยเหตุใดไม่ทราบ พวกหัวเมืองเข้าใจว่า
กระบวนเรือใหญ่จะแยกขึ้นทางบางโพงผาง แล้วไปล่องลง
ทางลำน้ำสักก พวกนักร้องนำเรือกระบวนใหญ่ไปทาง
บางโพงผาง เรือกระบวนต้นตามมาภายหลังติดกระบวนใหญ่
ถูกทั้งคลื่นและเครื่องบูชาขยันโตรับเสด็จทั้งสองฟาก
เป็นเหตุให้ลำบากและขัดข้องแก่การประพาสเป็นอันมาก
จะรีบไปก็จะต้องเข้าไปถูกคลื่นอยู่ระหว่างกลางกระบวนใหญ่
จึงจำเป็นต้องรอเรือลากตุงๆตามมา จะหาที่แวะทำครัว
เข้าที่วัดวาแห่งใด พระก็ลงมาขยันโตรับเสด็จเสียทุกวัด
แต่เสาะแสวงหาที่ทำครัวมาจนทิวอ่อน จึงมาพบบ้าน
แห่งหนึ่งที่คลองบางหลวงอ้ายเอียง

บ้านหลังนั้น ดูท่าทางชอบกล มีสะพานและโรงยาว
อยู่ริมน้ำ หน้าเรือนฝากระดาน เจ้าของบ้านเห็นจะอาศัย

ทำครัวเลี้ยงกันที่นั่นได้ จึงแวะเรือเข้าไปได้ถาม ได้ความว่า
เป็นบ้านกำนัน แต่ตัวกำนันไปค้าข้าว อยู่แต่นายช่าง
กับอำแดงพลับ พ่อตาแม่ยาย ออกมาต้อนรับแข็งแรง
ด้วยยายพลับเองมาช่วยทำครัวด้วย

ดูท่าทางนายช่างเห็นจะรู้จักผู้ลากมากดีกว้างขวาง
พอเห็นพวกเราก็ไม่ต้องไต่ถามว่าใครเป็นใคร เข้าใจ
เอาทีเดียวว่าเราเป็นขุนนางที่ตามเสด็จมาข้างหลัง บอกว่า
เสด็จไปเมื่อครู่นี้เอง เชิญให้พวกเราขึ้นไปนั่งบนแคร่ในโรงยาว
หาน้ำร้อนน้ำชามาตั้ง แล้วเข้าไปนั่งเคียงไหล่ **สนทนากับ
พระเจ้าอยู่หัว** มิได้มีความรู้สึกและสงสัย ที่เราคาดว่าแก
กว้างขวางทางรู้จักผู้ลากมากดี ก็สมดังถ้อยคำที่แก่เล่า
ว่าแก่ได้เคยลงมาบางกอกบ่อยๆ และบุตรชายของแก่ก็
บวชเณรอยู่ที่วัดเบญจมบพิตร แกรู้จักขุนน้ำขุนนางมาก
ถึง **พระเจ้าอยู่หัว** แกก็เคยเฝ้า มีใครสอดความเข้าไปตรงนี้ว่า
แก่จำพระเจ้าอยู่หัวได้หรือไม่ แกกลับขู่ว่าทำไมจะจำไม่ได้
เคยเฝ้าแล้ว และพระรูปก็ยังมีติดอยู่บนเรือน เลยชวน
พวกเราขึ้นไปบนเรือน ไปนั่งคุยที่ห้องหนึ่งอีกพักหนึ่ง
ประเดี๋ยวได้ยินยายพลับเอะอะขึ้นที่ในครัว ได้ความว่าแก่
เอ็ดหมื่นสรรพกิจ เรื่องชิมแกง แกว่าเป็นผู้ลากมากดีทำไม่
ถึงชิมแกงด้วยจ๊ก เขาถือกันไม่รู้หรือ เลยเสก้นใหญ่ **การทำ
ครัวที่บ้านนายช่าง** วันนั้นสนุกยิ่งกว่าที่ได้เคยทำมาในที่อื่นๆ
ด้วยเจ้าของบ้านทั้งผัวเมียรับรองแข็งแรง และมิได้มี
ความสงสัยว่าผู้ใดเป็นใครเลย

เมื่อเลี้ยงดูกันหมดแล้ว นายช่างได้ปรารภว่า อยากจะได้ปิ่นมาเซอร์ลักรบอกรหนึ่ง (ตาช่างได้บอกกับพระเจ้าอยู่หัวว่า อยากจะได้ปิ่นไอ้มาเซอร์ลักรบอกรหนึ่ง) เขาว่าจะสั่งเสียขอหาต้องขออนุญาต แก่ไม่รู้ว่าจะไปขออนุญาตที่ไหน ขอให้คุณ(คือพระเจ้าอยู่หัว)ช่วยเป็นธุระซื้อให้แก่ลักรที่ ส่วนเงินทองราคาปิ่นจะสิ้นลงเท่าไรไม่เป็นไร แก่จะคิดให้เต็มราคาอย่าวิตกเลย “คุณ” (พระเจ้าอยู่หัว) ก็ยินดีรับเป็นพระธุระที่จะให้นายช่างได้ปิ่นมาเซอร์ลักรบอกรหนึ่ง เมื่อก่อนจะออกเรื่องจากบ้านนายช่าง พระราชทานกระดาดช้อนบัตรของหนึ่ง ดูเหมือนเป็นเงินสักสามหรือสี่ร้อยบาท ตอบแทนที่นายช่างรับเสด็จ บางทีนายช่างจะรู้ว่าใคร เมื่อตรวจจนบัตรดู รู้ว่าจำนวนเงินมากผิดปกติที่ผู้อื่นจะให้ในกาลก่อนนี้

เมื่อเสด็จประพาสบ้านนายช่างใครๆ สนุกหมด เว้นแต่พระยาโบราณผู้แทนเทศาภิบาล ซึ่งไปในท้ายเรือพระที่นั่ง ถูกบังคับให้ซ่อนตัวอยู่ในประทุนเพราะคนแถวนั้นรู้จัก ต้องส่งข้าวส่งน้ำพระยาโบราณเหมือนกับคนโทษ ต่อออกเรือแล้วจึงพ้นทุกข์ เสด็จถึงบางปะอินเวลาบ่าย 5 โมง ทรงรถไฟพิเศษกลับกรุงเทพฯ ในวันนั้น

เมื่อเสด็จกลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้ว รุ่งขึ้นนายช่างกับยายพลับพลาลูกหลานลงมาเกือบหมดครัว แก่เที่ยวสืบทามเมื่อได้ความว่าเมื่อได้ความว่าใครได้ไปตามเสด็จที่บ้านแก่ง

ก็เที่ยวไปกราบไหว้ขอขมาไม่เลือกหน้า ดูนาน่าสงสาร ฉันทน์ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ) ตามแก่งว่าทำไมจึงได้รู้ว่าพระเจ้าอยู่หัว แก่บอกว่าพอเสด็จแล้ว พวกเพื่อนเขาพากันมาถามข่าว มีผู้ที่เขาจำพระเจ้าอยู่หัวได้ บอกยืนยันว่าพระเจ้าอยู่หัวแน่ แก่เห็นสมด้วยเงินที่ได้พระราชทานถึง 400 บาท เกินกว่าผู้ใด นอกจากพระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทาน ก็ยิ่งตกใจจึงรีบจัดเรือพาลูกหลานล่องลงมากรุงเทพฯ ในวันรุ่งขึ้น แก่ยังจะไปกราบทูลวิงวอนเจ้านายที่ตามเสด็จ ขอให้พาเข้าเฝ้า จะไปกราบทูลขอขมาพระเจ้าอยู่หัวด้วย

ครั้นต่อมา นายช่างและยายพลับได้เข้าเฝ้าเพื่อกราบขอขมา พระเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัย ทรงพระราชทานอภัยให้ และได้ทรงประพุดตีเหมือนฉันทน์มิตรสหายที่เสมอกัน เรียกกันว่า “เพื่อนต้น” และได้ทรงพระกรุณาโปรดให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแต่งตั้งนายช่างเป็น “หมื่นปฏิพัทธภูวนาท” แต่นั้นมา พร้อมทั้งพระราชทานปิ่นมาเซอร์ให้แก่นายช่าง 1 กระบอกตามต้องการ ส่วนยายพลับที่อุตสาหะทำกับข้าวชั้นแข็งอยู่ในครั้นนั้นได้พระราชทานหีบหมากเงิน สลักลายอักษรพระนาม

นายช่างและยายพลับได้มีโอกาสรับเสด็จในการประพาสต้นครั้งที่ 2 คือ ร.ศ.125 (พ.ศ.2450) ดั่งบันทึกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่า

.....วันที่ 5 สิงหาคม 5 โมงเช้าถึงบ้านตาช่าง (หมื่นปฏิพัทธภูวนาท) ทั้งผู้ทั้งเมียและลูก ลงมาเดินอยู่ที่ท่าหน้า ดาดปะรำแต่สะพานตลอดจนบันไดเรือน ปูพรมทางบนเรือนนั้นห่อที่ปลูกใหม่สำหรับรับเสด็จแต่งหรืออย่างกฎิพระคือตตินาฬิกาทุกเส้า 12 เรือน ตติรูป มีพระพุทธรูปและรูปพระสมเด็จพระวันรัตน์ เป็นต้น เขากวาง ตู้ถ้วย กระຈกเงา เป็นต้น มีถ้วยชา หีบหมากเงิน เขียนหมาก ชากก็พอกินหมากก็กินได้ ผู้คนญาติแน่นหนา ลูกแต่งตัว เต็มยศ ปุกปุยเต็มที ที่จริงทำให้เรือนนั้นสบายขึ้นมาก แต่ร้อนจัด ลูโรงที่เคยทำครัวแต่ก่อน ซึ่งแกย้ายไปปลูกห่างเรือนออกไปนั้นไม่ได้ คราวนี้พื้นเต็มเรียบร้อยแต่โรงนั้นก็โรงเก่านั่นเอง มีปลูกขึ้นใหม่หว่างเรือนและโรงที่ทำครัวหลังหนึ่งมุ่งกระเบื้องรอดปิดกระดาดสาว่าเป็นโรงพิธฉลองตรา มีหนังสือถวายพระราชกุศลหรือใบอุทิศถวายเรือนฉบับหนึ่งว่า ได้ลงทุนฉลองตราสิ้นเงิน 4,000 บาท ฉลองพระไล (พระไล คือ บุตรนายช่างนางพลับ) ได้ลงมาขอขมาวัดเบญจมบพิตร และได้เป็นเปรียญ) ลูกด้วย มังงาน 7 วัน คนแน่นหลามไปหมด

ตั้งศพที่วัดกอไผ่ นิมนต์พระสงฆ์มาสวดถึง 700 รูป หลังจากนั้น นายข้างเองก็ล้มป่วยมีอาการทุพพลภาพเดินไม่ได้ เวลาเผาศพภรรยาคนก็ต้องหามไป 5 เดือนต่อมาก็ตายตาม เมื่ออายุได้ 71 ปี หลังจากได้สั่งให้นายไชย คชชาทร ลูกชายคนโตแบ่งทรัพย์ไว้ปฏิบัติสังฆกรรม พระอุโบสถบูรณะศาลาเปรียญและแจกเงินแก่พระสงฆ์อีก 1,000 รูป

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงบันทึกไว้ว่า "อนึ่ง ในการพิมพ์หนังสือแจกในงานศพหมื่นปฏิพัทธภูวนาทครั้งนี้ เจ้านายและข้าราชการที่ได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเมื่อเสด็จประพาสบ้านหมื่นปฏิพัทธภูวนาทคราวแรก ซึ่งหมื่นปฏิพัทธภูวนาทกับนางพลับได้มาขอขมาลาโทษดังกล่าวแล้วหลายพระองค์ หลายท่านได้บริจาคทรัพย์ช่วยเพิ่มเติมในค่าพิมพ์หนังสือนี้ด้วยอีกส่วนหนึ่ง"

ทรงอุทิศให้เป็นบุญราศรีแก่หมื่นปฏิพัทธภูวนาท

บทสรุป

การเสด็จประพาสต้นของรัชกาลที่ 5 จะเกิดขึ้นอีกหลายครั้ง แต่ในครั้งหลังๆ ความสนุกสนานความขบขันจะน้อยไปกว่าคราวแรกๆ ด้วยเหตุ 2 ประการ คือ

ประการที่ 1 ราษฎรรู้เสียแล้วว่าพระเจ้าอยู่หัวโปรดเสด็จอย่างสามัญ ถ้าเห็นใครแปลกหน้าอย่างผู้ตีข้าวบางกอกก็มักจะเข้าใจว่าเป็นพระเจ้าอยู่หัวบางที่มหาดเล็กเด็กชายพากันไปเที่ยวก็ถูกราษฎรรับเสด็จเป็นพระเจ้าอยู่หัวไป เพราะฉะนั้นในตอนหลังจะหาใครไม่รู้จักพระองค์สนิทอย่างนายข้าง นางพลับไม่มีอีก

ประการที่ 2 ตั้งแต่เสด็จกลับจากยุโรปคราวหลัง มีเรือยนต์เข้ามาใช้ในกระบวนเสด็จฯ ประพาสด้วยเรือยนต์เสียเป็นส่วนมาก เมื่อเสด็จประพาสด้วยเรือยนต์แล้วประชาชนก็เป็นลวงรู้ว่า เป็นพระเจ้าอยู่หัว

การเสด็จประพาสต้นของรัชกาลที่ 5 ทำให้พระพุทธเจ้าหลวงเป็นที่รักใคร่ของอาณาประชาราษฎร์ทั่วหน้ากัน และพระองค์ก็ทรงรักใคร่ในไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเหมือนกับบิดารักบุตร พ่อพระราชหฤทัยที่จะคุ้นเคย คบหา และถึงเล่นหัวกับอาณาประชาราษฎร์โดยมิได้ถือพระองค์ การที่พระองค์ทรงสมาคมกับราษฎร ไม่ใช่สักแต่ว่าเพียงจะรู้จักหรือสนทนาปราศรัยให้คุ้นเคยกันเท่านั้น ยังทรงเป็นราษฎรใต้ถ้ำถึงความทุกข์สุข และความเดือดร้อนที่ได้รับจากผู้ปกครองในทุกโอกาสที่เสด็จไป ผู้ที่ตามเสด็จก็ล้วนแต่

จนเขาพากันว่าจะเกิดเหตุ แต่ไม่มีอะไรจนตลอดงาน มีเย่เกมีเพลง และอะไรอีกอย่างหนึ่ง เรือนที่ท่าถาวนี้ลงทุน 1,500 บาท เสร็จการปราศรัยแล้วก็ลงไปท่าคร้ว นางลูกสาวแกงไก่ ยายพลับแกงเบาะจ้อแต่เสียงยายพลับเบาไปไม่จำเหมือนก่อน ตาข้างว่าคราวนี้สนุกกว่าครั้งก่อน แต่ยายพลับว่าคราวก่อนสนุกกว่าครั้งนี้ ได้ให้หีบเงินตรา จ.ป.ร. ยายพลับ นายข้าง ลูกกระตุมเงินลงยาใหญ่ นางลูกสาว 2 คนผ้าห่ม มีหนังสือชื่ออ้ายเจ๊กขัน ซองบุหรีเงิน พาลูกเจ๊กขันมาขอชื่อเป็นผู้ชายน่าเอ็นดู ให้ชื่อเจอ ถ่ายรูปเรือนและทั้งคร้ว ป้าย 2 โมงเศษ ได้ออกเรือ ตาข้างตามส่งถึงป่าไผ่กข

อ่านเรื่องราวของนายข้างแล้ว จะเห็นว่านายข้างเป็น **คนดี** เมื่อตระหนักแล้วว่าตนได้กระทำความผิดพลาดก็พยายามแก้ไขทันที เช่นแกงจะดันดันไปขอประทานโทษท่านขุนนาง หรือพระบรมวงศานุวงศ์ทุกบ้าน และจุดสำคัญคือต้องการเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อจะได้ขอขมาต่อพระองค์ และเมื่อเป็นคนดีทำดีก็ได้ดี ทั้งนายข้างและยายพลับมีอัธยาศัยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อคนแปลกหน้า ตอนรับขับสู้ทำข้าวปลาอาหารเลี้ยงดูคณะของพระเจ้าอยู่หัว โดยเต็มใจและมีได้ห้วงผลตอบแทน จึงได้รับการตอบสนองความดีอย่างไม่นึกฝัน

นางพลับภรรยา นายข้างเสียชีวิตใน พ.ศ. 2459 หมื่นปฏิพัทธภูวนาท บริจาคเงิน 20,000 บาท สร้างศาลา

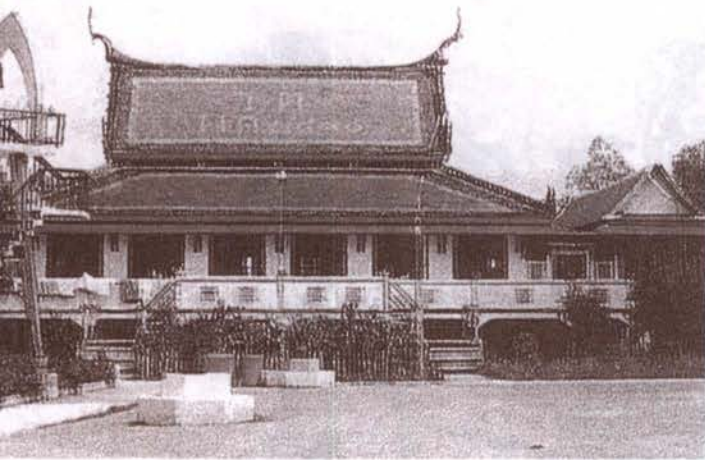

เป็นเจ้านายและเสนาบดี (สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย) ทำหน้าที่บำบัดทุกข์ บำรุงสุขแก่ราษฎรอยู่แล้ว จึงมีบ่อยครั้งที่พระองค์ทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นความทุกข์ร้อนจริง ทรงรับเป็นธุระ มาต่อว่าเสนาบดี จนบางทีให้ผิดเปลี่ยนพนักงานปกครองใหม่

ในการเสด็จประพาสต้น ทำให้พระองค์ทรงคุ้นเคยกับราษฎร และพระองค์ก็ได้ทรงละลืมิ ในเวลาต่อมาเมื่อบุคคลเหล่านั้นเข้ามาในกรุงเทพฯ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานโอกาสให้เข้าเฝ้าตามความปรารถนา บางทีก็ถึงกับรับสั่งให้เข้าไปรับพระราชทานเลี้ยงในพระราชวัง พระองค์ทรงมีกลุ่มพระสหายพิเศษแบบนายช่างอยู่แทบทุกถิ่นมณฑล รับสั่งเรียกพวกที่คุ้นเคยเหล่านี้ว่า “เพื่อนต้น” มีอยู่ทั้งชายหญิงแทบทุกหัวเมืองที่ได้เสด็จประพาส เวลาว่างงานบำเพ็ญพระราชกุศล พวกเพื่อนต้นทั้งหลายก็จะมาร่วมงานถวายความจงรักภักดี

เมื่อครั้งเสด็จยุโรป ร.ศ. 126 ทรงอุตสาห์มีไม้เท้าฝรั่งมาประทานแก่เพื่อนต้นทั้งหลาย และยังพระราชทานกระเป๋าทองจระเข้แก่ภรรยาของชาวบ้านนี้อีกด้วย ไม้เท้าพระราชทานเลยกลายเป็นเครื่องยศสำหรับเพื่อนต้น ผู้ใดถือไม้เท้านั้นเข้ามาในพระราชวัง เจ้าพนักงานก็จะอนุญาตให้เข้าเฝ้าได้ในกรุงเทพฯ และให้เฝ้าตามหัวเมือง เวลาประพาสไม่ว่าที่ใดๆ ส่วนผู้หญิงชาวบ้านที่ถือหีบหมากเงิน มีสลักลายอักษรพระนามแบบที่พระราชทานแก่นางพลับ ก็ได้รับอนุญาตให้เข้าพบพระองค์เช่นเดียวกัน

บรรณานุกรม
ศิลปากร, กรม **เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕** โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต
พระนคร 2510.
อุบล วิจิตรวาทการ **ชีวิตส่วนพระองค์พระปิยมหาราช**
สารมวลชน กรุงเทพฯ 2535.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 27 ตุลาคม
รัตนโกสินทร์ศก 127 ตรงกับพ.ศ. 2451 มีเรื่องราวของ
วัดตุมปรากฏในพระราชนิพนธ์ตอนหนึ่งความว่า “วัดตุม
นี้มีผลประโยชน์อยู่บ้างคือป่าสะแกและนาเกลือ... ฯลฯ
ลานวัดมีต้นไม้ร่มชืดเป็นวัดอย่างสมณะแท้ พระอุโบสถ
ใหญ่แต่มีหน้าต่างข้างละช่อง จันทับหน้าหลัง หน้าบัน
เทพพนมก้านชดโตๆ ปั้นลมเป็นรูปตึกตาทำนองเดียวกับ
วัดกลางเมืองสมุทร (วัดกลางวรวิหาร สมุทรปราการ)
มีหลังเดียว แต่พระเจดีย์เป็นสององค์ องค์หนึ่งตรงหลัง

พระพุทธรเจ้าหลวงกับวัดตุม อยุธยา

พต.กรีสฤตา

เกียรติทอง

วัดตุม เป็นชื่อแรกของสถานที่สำคัญของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งปรากฏในบันทึก **มหาดไทยชนวั** ชาววัดตุมภูมิใจในประวัติความเป็นมาอันเก่าแก่ของวัดซึ่งสืบค้นได้ถึงก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา วัดตุมมีอายุนับพันปีใช้เป็นสถานที่ลงเครื่องพิชัยสงครามมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ วัดตุมเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธาเลื่อมใส ทั้งยังสืบต่อมาถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดตุมหลายครั้งตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์

วัดตุมเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ตั้งอยู่ริมคลองวัดตุมและริมถนนอยุธยา-อ่างทอง ห่างจากตัวจังหวัดขึ้นไปทางอำเภอบางปะหันประมาณ 7 กิโลเมตร วัดตุมเป็นวัดโบราณสร้างมาก่อนกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี วัดนี้คงเป็นวัดร้างเมื่อเสียกรุงครั้งที่ 2 ครั้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้มีผู้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่และเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษามาจนทุกวันนี้ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเป็นอารามหลวง ในร่างพระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสลำนํ้ามะขามเฒ่า ในพระบาทสมเด็จพระ

โบสถ์ องค์หนึ่งไม่ตรง พระพุทธรูปในนั้นมีแถวสามแถว แถวหน้ามีพระทรงเครื่องที่มีน้ำในพระเศียรองค์หนึ่ง...”

วัดตุมเป็นพระอารามหลวงที่มีความสำคัญวัดหนึ่งในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ปุชนิยมวัดดูที่สำคัญคือหนึ่งพระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทอง ปางมารวิชัยสามองค์ สองพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ทรงเครื่องปางมารวิชัย ชาวบ้านเรียกกันว่า “หลวงพ่อสุข” นามเป็นทางการของท่านคือ “หลวงพ่อสุขสัมฤทธิ์” หน้าตักกว้าง 87 เซนติเมตร สูง 150 เซนติเมตร ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในหอพระพุทธรูปข้างหอสวดมนต์ด้านทิศตะวันออก แต่เดิมประดิษฐานในพระอุโบสถ พระอธิการรุ่ง ชุตินาโปล เจ้าอาวาสรูปที่ 5 ได้ย้ายออกมาจากพระอุโบสถหลวงพ่อสุขสัมฤทธิ์นี้สร้างในสมัยใดไม่มีตำนานปรากฏสันนิษฐานว่าคงมีมาแต่เดิมพระพุทธรูปองค์นี้ทรงเครื่องแบบมหาจักรพรรดิราชาธิวาส มีลักษณะงดงาม สวมมงกุฎ มีกษัตริย์ ทับทรวง สี่วาฬ พาหุรัดประดับด้วยเนาวรัตน์ ประทับนั่งขัดสมาธิ

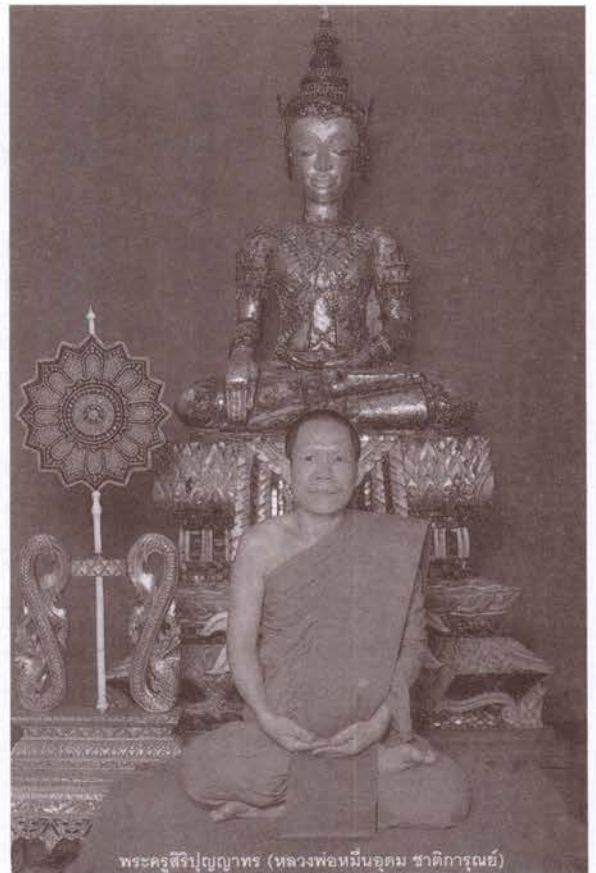
เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งสุดท้ายก็รอดพ้นจากการทำลายล้างของข้าศึกได้อย่างน่าอัศจรรย์นับว่าเป็นพระพุทธรูปสำคัญอีกองค์หนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ยัง

อยู่ในสภาพสมบูรณ์มาจนถึงทุกวันนี้ ชาวบ้านสูงอายุบางคนเล่าว่า เคยเห็นพระอังสะทั้งสองข้างประดับด้วยอินทรรณูแต่ในปัจจุบันไม่มีแล้ว หลวงพ่อสุขสัมฤทธิ์มีลักษณะแปลกประหลาดกว่าพระพุทธรูปอื่นๆ คือที่เศียรตอนเหนือพระนลาฎเปิดออกได้ กับพระเศษมาลาถอดได้ ภายในพระเศียรเป็นบ่อกว้างลึกลงไปเกือบถึงพระศอกมีน้ำไหลซึมออกมาตลอดเวลา เหมือนหยาดเหงื่อเป็นน้ำใสเย็นบริสุทธิ์สามารถรับประทานได้โดยปราศจากอันตรายใดๆ และไม่ขาดแห้ง ปรากฏเป็นมหัศจรรย์อยู่เช่นนี้มานานับร้อยปีแล้ว เมื่อตักน้ำออกมาและใช้ลาล้างจนแห้งก็ยังมีน้ำซึมออกมาอีก ชาวบ้านนับถือกันว่าบ่าบัดโรคภัยไข้เจ็บได้อย่างน่าอัศจรรย์ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาตั้งกล่าว บ่งว่าเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงนมัสการนั้น ได้มีผู้พบน้ำในพระเศียรหลวงพ่อกสุขสัมฤทธิ์แล้ว และพระพุทธรูปเจ้าหลวงก็คงได้ทรงพิสูจน์ด้วยพระองค์เองจึงทรงรับรองว่าพระพุทธรูปองค์นั้นมีน้ำในพระเศียร

จากปากคำของชาวบ้านกล่าวว่า เมื่อสมัยพระอธิการชุ่ม เจ้าอาวาสรูปที่ 4 ได้มีนายคง ชาวอำเภอบางบาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งเป็นคนวิกลจริต ผ่าผอนไม่รุ่งได้ซัดเซพเนจรมาอาศัยวัดตูมอยู่เป็นเวลานาน วันหนึ่งได้เข้าไปนอนในพระอุโบสถขณะที่นอนหลับก็ฝันว่าพระพุทธรูปบนแท่นพระประธานบอกว่าในพระเศียรของท่านมีน้ำศักดิ์สิทธิ์ให้นายคงเปิดออกดื่มเสียจะได้หายจากวิกลจริต นายคงตกใจตื่นป็นขึ้นไปบนฐานชุกชีเอามือโยกคลอนพระเศียรพระพุทธรูป จนเบื้องบนพระเศียรหลุดออกมา ปรากฏว่าเต็มเปี่ยมไปด้วยน้ำใสบริสุทธิ์ นายคงจึงเอามือวกขึ้นมาดื่มด้วยความทิวกระหาย ฉับพลันนั้นนายคงหายวิกลจริตทันใด มองเห็นตัวเองก็สมเพชจึงไปหาพระสงฆ์ในวัดขอผ้านุ่งพร้อมกับเล่าเรื่องให้ฟัง ตั้งแต่นั้นมาคนทั้งหลายจึงรู้จักว่าพระเศียรหลวงพ่อกสุขสัมฤทธิ์เปิดได้และมีน้ำศักดิ์สิทธิ์ จึงพากันไปนมัสการขอน้ำมนต์และบนบานศาลกล่าว เมื่อได้สิ่งที่ประสงค์ก็มาแก้บนด้วยหัวหมู บายศรีปากชาม แกงบวดฟักทอง และห่มผ้า หลวงพ่อกสุขสัมฤทธิ์พร้อมบูชาด้วยพวงมาลัยดอกมะลิ และจะมีพิธีปิดทองไหว้หลวงพ่อกในวันแรม 4 ค่ำเดือน 11 เป็นประจำทุกปี

เรื่องราวอภินิหารของหลวงพ่อกสุขสัมฤทธิ์มีอยู่

มากมาย เช่นในสมัยหนึ่งมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้ไปจากวัดตูมไปประดิษฐานไว้ในบริเวณเกาะเมือง ตั้งแต่อัญเชิญไปข้าราชการผู้นั้นเกิดความไม่สบายใจ เกิดความเดือดร้อนในครอบครัวตลอดเวลา และผู้คนที่แบกหามเคลื่อนย้ายองค์ท่านต่างเจ็บป่วยทั่วทุกคน ถึงกับฝันตรงกันว่าถ้าไม่นำไปคืนจะถึงตาย ในที่สุดผู้นำองค์ท่านไปต้องนำกลับไปคืนไว้ ณ วัดตูมตามเดิม

พระครูสิริปัญญาทร (หลวงพ่อกหมื่นอุดมชาติการุณย์)

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน พระครูสิริปัญญาทร (หลวงพ่อกหมื่นอุดมชาติการุณย์) ท่านเป็นชาวอยุธยาเกิดเมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2480 เป็นเจ้าอาวาสรูปที่ 9 ได้เล่าถึงอภินิหารของหลวงพ่อกสุขสัมฤทธิ์ว่า เมื่อครั้งที่หลวงพ่อกมาบวชเป็นเณรได้หนึ่งพรรษา พรรษาที่ 2 ตรงกับพ.ศ. 2498 เกิดร้อนผ้าเหลืองจะสึกให้ได้ หลวงพ่อกใหญ่ (พระครูสิริปัญญาทร เจ้าอาวาสรูปที่ 7) จะห้ามอย่างไรก็ไม่ฟัง หลวงพ่อกจะสึกทำเดียว ครั้นตกกลางคืนหลวงพ่อกฝันชัดเจนว่าหลวงพ่อกสุขสัมฤทธิ์เรียกหลวงพ่อกเข้าไปกราบนมัสการท่าน มีเสียงท่านถามว่า จะสึกแน่หรือ หลวงพ่อกตอบว่าจะสึก ท่านก็พูดว่า ถ้าสึก

แล้วใครจะปฏิบัติหลวงพ่อกี้ หลวงพ่อกี้ไม่ตอบ ทันใดนั้น พระพุทธรูปหลวงพ่อกี้สุขสัมฤทธิ์ก็โน้มพระเศียรลงมา และในฝันนั้นมีน้ำมนต์ไหลจากพระเศียรหลวงพ่อกี้ สุขสัมฤทธิ์เป็นสายธารดูจน้ำพุรด่างหลวงพ่อกี้จนเปียกชุ่มไปทั้งตัว รุ่งเช้าหลวงพ่อกี้ไปกราบนมัสการหลวงพ่อกี้ใหญ่และกราบเรียนท่านว่า “อาตมาไม่สึก” แล้วหลวงพ่อกี้ก็ครองสมณเพศมาจนได้เป็นเจ้าอาวาสเมื่อพ.ศ. 2525 จนถึงทุกวันนี้ หลวงพ่อกี้เล่าว่าทุกวันพระแต่ละเดือน หลวงพ่อกี้จะเป็นคนถอดพระเศียรและตักน้ำจากพระเศียรด้วยตัวท่านเองน้ำที่ได้แต่ละครั้งจะประมาณครึ่งถ้วยตะไล นำมาทำน้ำมนต์ให้ผู้ศรัทธาได้ใช้อธิษฐานจิต

นอกจากนี้ในวัดตุมยังมีสระน้ำข้างพระอุโบสถทางทิศตะวันตก กล่าวกันว่าน้ำในสระนี้ได้ใช้ในการทำพิธีลงเครื่องพิชัยสงคราม ชุบพระแสงตลอดมา เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินวัดตุมครั้งหลังสุดในพ.ศ. 2451 เพื่อทรงประกอบพิธีชุบพระแสงขรรค์ราชศัตรา มีราษฎรไปรอเฝ้าชมพระบารมีกันเต็มท้องน้ำ ดังปรากฏในร่างพระราชหัตถเลขาตอนต่อมาดังนี้ “...วัดตุมนี้เป็นที่สำหรับลงเครื่องพิชัยสงครามแต่ครั้งเดิมมาคงเป็นแต่แรกตั้งกรุงอโยธยาตลอดจนทุกวันนี้ไม่ต่ำกว่า 1000 ปี แต่การก่อสร้างคงจะได้แก้ไขมาโดยลำดับ อย่างไรก็ตาม ก็ไม่ใช่วัดใหญ่ แต่เป็นวัดที่สงบ พระที่วัดไม่เคยทำเอง เป็นพระที่อื่นขึ้นมาทำ เช่นเครื่องพิชัยสงครามที่กรุงเทพฯ ก็พระวัดเชตุพนขึ้นมาทำที่นี่แล้ววัดเดิมศรีอโยธยา ทูลกระหม่อมทรงนับถือเสด็จพระราชดำเนินก็มีพระราชทานให้ทอดกริ่งตั้งแต่เด็ก ๆ มา วันนี้ได้ให้มนต์พระเสด็จ (พระวิสุทธิจารย์สังฆปาโมกข์ เสด็จ เจ้าคณะเมืองกรุงเก่า วัดประตูทองธรรม พระนครศรีอยุธยา) ซึ่งเป็นหลานศิษย์พระอาจารย์ม่วง พระญาณไตรโลก พระสุวรรณวิมลศีล พระครูวัดหน้าพระเมรุ พระครูวัดขุนญวน มานั่งปรกในการลงเครื่องนั้นด้วย ครั้นเสร็จแล้วได้กลับโดยเรือแจว มาออกทางปากช่องข้างเหนือขึ้นมา พลับพลา วันนี้มีคนมากกว่าทุกแห่งเพราะเขามีหนังแลมีเพลง นับเป็นการนักขัตฤกษ์ที่ประชุมคนใหญ่ วันนี้มีลมเย็นฟ้าแลบแต่ไม่มีฝนตก”

ปัจจุบันวัดตุมได้รับการพัฒนาให้ร่มรื่นด้วยสวนป่าสะอาดตา ด้วยความเป็นระเบียบวัดตุมได้รับการยกย่องให้เป็นวัดพัฒนาตัวอย่างประจำปี 2515 และวัดพัฒนา

ดีเด่นประจำปีพ.ศ.2531 จากเจ้าคณะภาค 2 พระครูศิริบุญญาทรเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน ได้มุ่งมั่นที่จะทำนุบำรุงวัดตุมให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากพระธาตุเจดีย์บรมจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งท่านจำลองย่อส่วนมาจากเจดีย์ที่วัดญาณสังวราราม อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ก็เป็นผลงานของหลวงพ่อกี้ ท่านมิใช่มีชื่อเสียงเป็นพระนักก่อสร้างนักพัฒนาวัตถุเท่านั้น ท่านยังเป็นพระนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่มีปฏิทาเป็นที่เลื่อมใสของลูกศิษย์ลูกหามากมายทุกชนชั้นและเชื้อชาตินับเป็นเกจิอาจารย์ที่สำคัญรูปหนึ่งของอยุธยา

จำเนียรกาลผ่านมาได้ 90 ปี แม้ลาลองวัดตุมที่พระพุทธรูปหลวงพ่อกี้เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคและบ่อน้ำลงเครื่องพิชัยสงครามจะตั้งเขิน จนแทบไม่เหลือร่องรอย แต่ความรู้สึกรู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณในพระพุทธรูปหลวงพ่อกี้ที่เคยเสด็จวัดตุมเพื่อประกอบพระราชกรณียกิจต่างๆ ยังคงจารึกอยู่ในความทรงจำของชาววัดตุมให้ได้เล่าขานสืบต่อมาชั่วลูกชั่วหลานตราบเท่าทุกวันนี้

อ้างอิง

ร่างพระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาสลำน้ำมะขามเฒ่าในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 27 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 127 หน้าที่ 87-95.

วัดตุม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พิมพ์ครั้งที่ 4 เนื่องในงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน 10 พฤศจิกายน 2539

สัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดตุม พระครูสิริบุญญาทร (หลวงพ่อกี้หมื่นอุดมชาติการุณย์) วันที่ 9 มกราคม 2541

พระราชวังบางปะอิน

ในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง

พ.ศ. ยศธวัช วนิชจินดา

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นระยะที่ลัทธิจักรวรรดินิยมกำลังแพร่ขยายมาสู่ทวีปเอเชีย ชาตินิยมอำนาจในยุโรปต่างถือว่าตัวเองเป็นชาติที่มีอารยธรรม ความเจริญสูง มองชาติอื่นที่มีอารยธรรมและวัฒนธรรมไม่เหมือนกับตนว่า ป่าเถื่อน ด้อยอารยธรรม จึงถือโอกาสใช้กำลังและแสนยานุภาพที่เหนือกว่าเข้ายึดครองเป็นอาณานิคมจนเกิดการแข่งขันแย่งชิงและแสวงหาอาณานิคมเพื่อนำมาซึ่งความยิ่งใหญ่และความมั่นคงแห่งชาติตน ทวีปเอเชียเป็นทวีปสุดท้ายที่ชาติยุโรปเข้ามายึดครองดินแดนตั้งแต่คาบสมุทรอาระเบียตลอดไปจนถึงออสเตรเลียต่างตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา และสหรัฐอเมริกาหลังจากอังกฤษได้ครอบครองอินเดีย พม่า และมลายู และฝรั่งเศสยึดอินโดจีนได้แล้ว ก็เป็นที่รู้กันในวงการเมืองของยุโรปว่า ลำน้ำเจ้าพระยากำลังจะตกลงแบ่งเป็นสองฝั่ง คือฝั่งตะวันตกเป็นของอังกฤษ ฝั่งตะวันออกเป็นของฝรั่งเศส

ตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ต้องดำเนินวิเทโศบายทุกอย่างเพื่อรักษาเอกราชของชาติไว้ ต้องทรงยินยอมเสียดิน

แดนส่วนน้อยเพื่อรักษาดินแดนส่วนใหญ่ไว้ด้วยความซอกซำในพระราชหฤทัย ทรงเปิดรับอารยธรรมตะวันตกเมื่อทรงบรรลุประชาชนิติภาวะแล้วพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปต่างประเทศ โดยครั้งแรกเสด็จไปสิงคโปร์และปัตตาเวียใน พ.ศ. 2413 ครั้งที่สองเสด็จพระราชดำเนินไปอินเดีย พ.ศ. 2415 ต่อมาได้เสด็จพระราชดำเนินยังทวีปยุโรปอีก 2 ครั้ง ครั้งแรกในพ.ศ. 2440 ครั้งที่ 2 ในพ.ศ. 2450 ครั้งหลังนี้เป็นเสด็จพระราชดำเนินส่วนพระองค์เพื่อไปรักษาพระอาการประชวรในการเสด็จพระราชดำเนินต่างประเทศทุกครั้ง ได้ก่อให้เกิดผลมหาศาลต่อแผ่นดิน ทรงนำความรู้และสิ่งที่ได้ทอดพระเนตรพบเห็นมาปรับปรุง และนำมาใช้ในพระประเทศไม่ว่าจะเป็นการปฏิรูปการปกครอง การนำเทคโนโลยีและอารยธรรมที่ทันสมัยแบบตะวันตกมาใช้ ทรงนำพาประเทศให้พ้นภัยอันตรายจากการคุกคามของมหาอำนาจพระราชกรณียกิจของพระองค์ล้วนเป็นรากแก้วแห่งความเจริญของประเทศมาจนปัจจุบัน

การรับอารยธรรมตะวันตกและการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย มีผลมาถึงแนวพระราชดำริในการ

สร้างพระราชวังบางปะอินเมื่อพ.ศ. 2415 โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งต่างๆตามแบบสถาปัตยกรรมยุโรป ซึ่งนอกจากจะเป็นที่ประทับทั้งตามทันสมัยแล้วยังมีผลด้านจิตวิทยาต่อชาวตะวันตกที่มีโอกาสได้เข้ามาพบเห็นด้วยพระราชวังแห่งนี้ได้มีโอกาสใช้เป็นสถานที่รับรองพระราชอาคันตุกะ และคณะทูตานุทูตจากทวีปยุโรป ทำให้เห็นว่าราชสำนักสยามไม่ได้ล้าหลังหรือป่าเถื่อน การเลือกแบบสถาปัตยกรรม การตกแต่งที่ถูกต้องตามแบบแผนของตะวันตก แสดงถึงพระปรีชาสามารถและรสนิยมอันเลิศ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ทรงเล่าไว้ในพระนิพนธ์เกิดวังปารุสก์ว่าเมื่อพระองค์ได้มีโอกาสรับรู้และทอดพระเนตรการตกแต่งเครื่องเรือนแบบยุโรปยุคต่างๆในต่างประเทศแล้ว ทรงลงความเห็นว่าไม่มีที่ไหนทำได้ถูกต้องเข้าแบบอย่างเต็มที่เท่าพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรในพระราชวังบางปะอินชาวยุโรปในสมัยนั้นคงจะภูมิใจที่ได้เห็นสถาปัตยกรรมแห่งบ้านเกิดของตนปรากฏอยู่ในพระราชวังของพระมหากษัตริย์แห่งตะวันออกไกล

แม้ในปัจจุบันเมื่อนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติเข้ามาชมพระราชวังบางปะอินต่างพากันตื่นตาตื่นใจ ชาวสเปนจะไปหยุดพิจารณากระโจมแดร์ด้วยความปลื้มใจพร้อมบอกเล่าสู่กันว่าเหมือนกับสถานที่ที่ใช้แสดงดนตรีในประเทศของตน ชาวเยอรมันซึ่งชวนดูประตูลาศระประพาสว่าเหมือนกับเมืองมิวนิค ข้าราชการผู้ใหญ่แห่งสาธารณรัฐประชาชนจีนชมพระที่นั่งเวหาศน์จำรูญว่าสร้างได้ถูกต้องตามแบบสถาปัตยกรรมจีนอย่างครบถ้วนและมีวงจ้อยที่ตีเยี่ยม

พระราชวังบางปะอินยังคงเป็นที่เสด็จประทับประพาสอย่างต่อเนื่อง ครั้งหลังสุดในพ.ศ. 2539 พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรองค์ใหม่ ได้ใช้เป็นสถานที่จัดงานเลี้ยงรับรองพระราชอาคันตุกะของสมเด็จพระราชินีนาถเอลิซาเบธที่ 2 และพระราชสวามีที่เสด็จมาเยือนประเทศไทยเนื่องในวโรกาสปีกัญจนภิเษก

พระราชวังบางปะอิน

เกาะบางปะอินเป็นเกาะเล็กๆ ในแม่น้ำเจ้าพระยา กว้างประมาณ 400 เมตร ยาว 2.5 กิโลเมตร เป็นเกาะที่มีความหมายในประวัติศาสตร์อยุธยา เนื่องด้วยเป็นนิวาสสถานเดิมและที่พระราชสมภพของสมเด็จพระเจ้า

ปราสาททอง เมื่อทรงปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ได้ถวายบ้านเดิมของพระองค์เป็นพุทธบูชา โดยโปรดฯให้สร้างวัดชุมพลนิกายารามขึ้นในพ.ศ. 2175 และโปรดฯให้ขุดสระใหญ่และสร้างตำหนักขึ้นที่กลางเกาะนั้นเพื่อใช้เป็นที่พักเสด็จประพาส พระราชวังที่เกาะบางปะอินจึงได้มีขึ้นแต่นั้นเป็นต้นมา และเป็นที่พักเสด็จประพาสของกษัตริย์อยุธยาจนเสียกรุงในพ.ศ. 2310 เกาะบางปะอินถูกทิ้งร้างมา 80 ปี จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จล่องเรือกลับจากกรุงเก่าทรงทราบมาก่อนว่าสถานที่นี้คือพระราชวังเดิม จึงทรงแวะขึ้นทอดพระเนตร ทรงโปรดฯสวนมะม่วงอันมีอยู่ดงงามเป็นพิเศษในที่นั้น จึงโปรดฯให้ถากถางป่าที่รกร้างและสร้างพระที่นั่งองค์หนึ่งสำหรับเป็นที่ประทับมีเรือนแถวสำหรับฝ่ายใน และมีพลับพลาธรรมา

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯ เสด็จประพาสบางปะอินด้วยทรงพอพระราชหฤทัยว่าเป็นเกาะอยู่กลางน้ำเงียบสงบร่มรื่น และเคยเป็นที่ประทับประพาสของสมเด็จพระบรมชนกนาถมาก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงสถานที่ และสร้างพระที่นั่งองค์ต่างๆ ขึ้นเมื่อพ.ศ. 2415 แล้วเสร็จและมีงานมหรหรรสมโหฬารในปี พ.ศ. 2419 พระราชวังบางปะอินนับเป็นพระราชวังแห่งแรกที่ตั้งอยู่นอกพระนคร ที่เรียกว่าพระราชวังเพราะมีพระมหาเศวตฉัตรประดิษฐานอยู่ภายใน

พระราชวังบางปะอิน แม้จะเป็นเกาะ แต่ภายในยังมีสระใหญ่ลดเลี้ยวคดเคี้ยวบางตอนเป็นเกาะอยู่ภายในสระ เหมาะสำหรับพายเรือเล่น พระที่นั่งองค์สำคัญตั้งอยู่ริมสระใหญ่ มีสะพานเชื่อมทอดติดต่อกันได้สะดวกถึงแม้องค์พระที่นั่งจะสร้างแบบตะวันตก แต่พระราชวังยังคงรักษารูปแบบของพระราชวังไทยคือแบ่งเป็นเขตพระราชฐานชั้นนอก และเขตพระราชฐานชั้นใน มีทั้งสถาปัตยกรรมแบบไทย จีน และยุโรป โดยให้สถาปัตยกรรมยุโรป จีน อยู่ล้อมสถาปัตยกรรมไทยคือพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพย์อาสน์ได้อย่างเหมาะสมเจาะจงนับเป็นพระราชวังที่สวยงามยิ่ง

พระราชวังบางปะอินมีเนื้อที่ทั้งหมด 116 ไร่ แบ่งเป็น 2 ส่วน คือเขตพระราชฐานชั้นนอกและเขตพระราชฐานชั้นใน

เขตพระราชฐานชั้นนอก ประกอบด้วยพระที่นั่งที่

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้ออกมหาสมาคมและพระราชพิธีต่างๆ อาคารที่ประทับของเจ้านายฝ่ายหน้าและข้าราชการบริวาร เขตพระราชฐานชั้นนอกในสมัยนั้นยังไม่มีกำแพงล้อมรอบเช่นในปัจจุบัน ประกอบด้วยพระที่นั่งองค์สำคัญคือ

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพย์อาสน์ มีลักษณะเป็นปราสาทจตุรมุขแบบไทยตั้งอยู่กลางสระน้ำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จำลองแบบมาจากพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาทในพระบรมมหาราชวังสร้างแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2419 พระราชทานนามว่าพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพย์อาสน์ตามนามพระที่นั่งองค์แรกที่พระเจ้าปราสาททองโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง ณ พระราชวังแห่งนี้

พระที่นั่งวโรภาษพิมาน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมื่อ พ.ศ. 2415 แล้วเสร็จในพ.ศ. 2419 สร้างตามลักษณะสถาปัตยกรรมกรีกยุคที่ 3 คือแบบคอรีนเธียน (Corinthian Order) เมื่อแรกสร้างเป็นอาคารตึก 2 ชั้น ใช้เป็นที่ประทับและออกมหาสมาคม ต่อมาเมื่อสร้างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรเสร็จใน พ.ศ. 2421 จึงโปรดฯ ให้ดัดแปลงรื้อลงเป็นชั้นเดียว ภายในประกอบด้วยห้องพระโรงใหญ่และห้องสำหรับพระราชพิธี มีพระราชบัลลังก์ประกอบด้วยพระมหาเศวตฉัตร

นอกจากพระที่นั่ง 2 องค์นี้แล้ว ยังมีสภาคารราชประยูรเป็นตึกแบบยุโรป 2 ชั้นอยู่ริมแม่น้ำ สร้างเมื่อพ.ศ. 2422 สำหรับเป็นที่ประทับของเจ้านายฝ่ายหน้าและข้าราชการบริวาร ต่อมาได้พระราชทานที่ดินให้เจ้านายและข้าราชการบริวารฝ่ายหน้าสร้างวัง และบ้านต่อจากสภาคารราชประยูรมาทางริมน้ำ

ในบริเวณ พระราชฐานชั้นนอกยังมีหอเหมมณเฑียรเทวราช เป็นประสาทแบบขอม ใช้หินแกะสลักมาจากเมืองจีน เหตุที่ทรงสร้างเพราะในปีพ.ศ. 2423 ขณะทรงทราบข่าวร้ายว่าเรือพระประเทียบของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์เกิดอุบัติเหตุล่มขณะเสด็จพระราชดำเนินมาประทับยังพระราชวังบางปะอิน ทรงทราบแต่เพียงว่าสมเด็จพระราชธิดาเจ้าฟ้ากรมการณณ์เพชรรัตนสิ้นพระชนม์ ก็ทรงพระวิตถถึงสมเด็จพระราชโอรส เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ซึ่งเสด็จล่วงหน้าไปก่อนว่าจะมีอันตราย จึงมีพระราชดำรัสว่า

ถ้าพระราชโอรสไม่เป็นอันตรายจะปลุกศาลถวายพระเจ้าปราสาททอง เมื่อพระราชโอรสพระองค์นั้นไม่มีอันตรายจึงทรงปลุกสร้างปราสาทแบบขอมถวายพระราชทานนามว่าหอเหมมณเฑียรเทวราช เพราะในสมัยของพระองค์ได้มีผู้ค้นพบปราสาทขอมย้อยส่วนด้วยทองคำพร้อมกันนั้นได้ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการปั้นและหล่อเทวรูปขึ้น ถวายพระนามว่าพระเจ้าปราสาททอง

ภายในเขตพระราชฐานชั้นนอกมีสะพานข้ามสระน้ำไปสู่พระที่นั่งวโรภาษพิมานเรียกว่าสะพานตุ๊กตา สะพานนี้สร้างลักษณะเดียวกับสะพานข้ามแม่น้ำไทเบอร์ในกรุงโรม บนราวสะพานทั้งสองฝากประดับด้วยประติมากรรมรูปเทพเจ้าต่างๆ ของกรีก อาทิเช่น เทพธิดาเซเรสมือถือช่อมะกอกและคนโทน้ำสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ตรงมุมสะพานมีอาคารโถงทรงกลมสร้างตามสถาปัตยกรรมจากประเทศสเปน เรียกว่า กระโจมแดร์ ใช้เป็นที่สำหรับวงดนตรีบรรเลงรับและส่งเสด็จพระราชดำเนิน

เขตพระราชฐานชั้นใน เป็นเขตที่ประทับของพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระอัครมเหสี พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าบาทบริจาริกา เขตพระราชฐานชั้นในเชื่อมต่อกับเขตพระราชฐานชั้นนอกด้วยสะพานเสาวรสหรือสะพานฉนวน คือมีฉากบานเกร็ดกั้นกลางตลอดแนวสะพาน เพื่อมิให้ฝ่ายหน้าและฝ่ายในเห็นกัน ตกแต่งรอบชายคา และเชิงชายด้วยไม้ฉลุตามแบบสถาปัตยกรรมเรือนขนมปังขิง (Ginger Bread) สะพานนี้เชื่อมจากพระที่นั่งวโรภาษพิมานกับประตูเทวราชครรไลซึ่งเป็นประตูเข้าเขตพระราชฐานชั้นใน

ประตูเทวราชครรไลเป็นประตูใหญ่ที่สุด ลักษณะเป็นอาคารโถงมีประตูล้อมรอบ สถาปัตยกรรมแบบ

รัสเซีย ใช้เป็นอาคารรับและส่งเสด็จพระราชดำเนินจาก
เขตพระราชฐานชั้นนอกสู่เขตพระราชฐานชั้นใน
ข้าราชการฝ่ายหน้าเข้ามาในเขตฝ่ายในได้แค่ประตูนี้
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยใช้เป็น
สถานที่ทำพิธีต้อนรับชาววิซนิโคลัสแห่งรัสเซีย

บริเวณพระราชฐานชั้นในล้อมด้วยสระใหญ่และ
กำแพงพระราชวัง มีประตูผ่านเข้าออก 8 ประตูมีชื่อ
คล้องจองกัน แต่ละชื่อมีความหมายตามการใช้ เช่น
ประตูราชกิจวิวรรณ์ สาครประพาส เทวราชครรโล
นองค์ในจรัล เทวัญสถิตย์ สังฆศิษย์ภักดาการ
นงคราญประเวศ และอัครเรศวรดิษฐ์

พระที่นั่งองค์สำคัญในบริเวณเขตพระราชฐาน
ชั้นในมีดังนี้

พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร เป็นพระที่นั่งที่
ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ลักษณะ
เป็นเรือนไม้สองชั้นตามแบบชาลด์ของสวิส สร้างเสร็จ
เมื่อพ.ศ. 2421 ทาสีเขียวอ่อนและแก่สลับกัน พื้นเป็น
ไม้ขัดมัน มีเฉลียงรอบข้างทั้งชั้นบนและชั้นล่าง
เครื่องเรือนและเครื่องไม้ขัดมันมีลายทองทับ ตามแบบ
ศิลปะฝรั่งเศสสมัยพระเจ้านโปเลียนที่สาม ภายในเก็บ
รวบรวมเครื่องราชบรรณาการที่ส่งมาจากหัวเมือง
ต่างๆทั่วราชอาณาจักร พระที่นั่งองค์นี้เกิดอุบัติเหตุ
เพลิงไหม้หมดสิ้นทั้งองค์เมื่อพ.ศ. 2481

พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรองค์ปัจจุบัน สำนัก
พระราชวังได้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทาน
พระราชานุญาตก่อสร้างขึ้นใหม่ตามแบบแปลนเดิมแต่
เป็นคอนกรีตแทนไม้ สร้างตามสถาปัตยกรรมแบบ

วิคตอเรีย ทาสีม่วงอ่อนสร้างเสร็จในพ.ศ. 2537

หอวิฑูรทัศนา เป็นหอสูงยอดมน 3 ชั้น คล้าย
กระโจมไฟของยุโรปตั้งอยู่บนเกาะกลางสระน้ำ มีสะพาน
ข้ามได้จากพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรและจากพระที่นั่ง
เวหาศน์จักรูญ สถาปัตยกรรมและการตกแต่งลวดลาย
เป็นแบบขนมปังขิง ใช้สำหรับชมทัศนียภาพรอบ ๆ
พระราชวัง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ดาเรศวรเกล้า
ประทานพระธิดาว่า **เมื่อยังไม่มียศไปจากหอนี้
ยังเห็นช่างในท้องทุ่งได้เป็นฝูงๆ**

พระที่นั่งเวหาศน์จักรูญ พระที่นั่งองค์นี้สร้างตาม
สถาปัตยกรรมจีนมีชื่อเป็นภาษาจีนว่า เทียนเม้งเต๋ย
แปลว่าพระที่นั่งฟ้าสว่าง

พระที่นั่งองค์นี้บรรดาข้าราชการกรมท่าซ้ายและ
พ่อค้าจีน นำโดยพระยาโชฎีกาฯ เศรษฐีช่วยกันออกทุน
สร้างถวาย โดยลอกแบบตำหนักของพระเจ้ากรุงจีน วัสดุ

ที่ใช้ในการก่อสร้าง เครื่องเรือนที่ประดับตกแต่ง เครื่องลายครามและช่างก่อสร้างล้วนนำมาจากประเทศจีน สร้างเสร็จเมื่อพ.ศ. 2432 ลักษณะเป็นแก่งหิน 2 ชั้น

ชั้นบนเป็นพระที่นั่งแก่ง 3 องค์ติดต่อกัน ประดับด้วยไม้แกะสลักลงรักปิดทองเป็นลวดลายชกลกชิว โป๊ยเซียน และสามก๊ก

ชั้นล่างตรงห้องพระโรงด้านหน้า ตรงหน้าพระราชอาสน์ที่ประทับ มีบรโถ 2 ช่าง ขนบลาดหินมีตราหยินหยาง ผู้เข้าเฝ้าถวายบังคมแบบจีน คือคุกเข่าหน้าหินหยินหยาง มือสองข้างจับที่มุมหิน เอาศีรษะโขกหิน 3 ครั้ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับที่พระที่นั่งองค์นี้ในหน้าหนาว เพราะมีระจกกันลม และเมื่อทรงจัดพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรให้เป็น **ที่พักของพระราชอาคันตุกะ**

พระที่นั่งบุผาประพาส เป็นอาคารเล็กๆสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมเรือนขนมปังขิง ที่แปลกคือมีบานเกล็ดไม้ที่ใช้ตะขอไม้ชักเพื่อเปิดรับลม ตั้งอยู่ในบริเวณพระราชอุทยานริมสระน้ำ เป็นสถานที่พักผ่อนพระราชอิริยาบถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นที่พักผ่อนรับเสด็จพระราชอาคันตุกะและคณะทูตต่างประเทศ

นอกจากนี้ยังมีหมู่พระตำหนักฝ่ายใน สร้างเป็นอาคารแบบตะวันตกเรียงรายอยู่ริมกำแพงพระราชวัง ปัจจุบันเหลือไม่กี่องค์เช่นตำหนักพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ตำหนักแก้วห้อง พระตำหนักพระวิมาดาเธอฯ ตำหนักสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าฯ เรือนเจ้าจอมมารดาแสด เรือนเจ้าจอมเอิบอาบเอี่ยม พระตำหนักสมเด็จพระพันวัสสา เป็นต้น

พระราชวังบางปะอินเป็นพระราชวังนิเวศน์ที่เป็นสัญลักษณ์แห่งความสุขและความทุกข์ในองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังเห็นได้จากพระอนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ที่สิ้นพระชนม์พร้อมเจ้าฟ้าพระราชธิดาและพระกุมารในพระครรภ์ จากอุบัติเหตุเรือพระประเทียบล่ม ขณะกำลังเสด็จพระราชดำเนินไปยังพระราชวังบางปะอิน และพระอนุสาวรีย์ราชานุสรณ์ อันเนื่องมาจากการที่ทรงสูญเสียพระอัครชายาเธอพระองค์เจ้าเสาวภาคินารีรัตน์ และพระราชโอรสและพระราชธิดา รวม 3 พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าสิริราชกุมารภักษ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้าพหุรัตมณีนัย

และสมเด็จพระเจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง ในปีเดียวกันคือ พ.ศ. 2430

พระราชอาคันตุกะแห่งพระราชวังบางปะอิน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯที่จะใช้พระราชวังบางปะอินเป็นสถานที่รับรองพระราชอาคันตุกะหลายพระองค์ รวมทั้งคณะทูตด้วย เนื่องจากทรงเห็นว่ามิมีบรรยากาศดี ไม่เคร่งเครียด และไม่เป็นที่อึดอัดมากนัก ถ้าเทียบกับการต้อนรับในพระบรมมหาราชวัง ในบรรดาพระราชวังอาคันตุกะองค์สำคัญที่เคยมาประทับที่พระราชวังบางปะอินคือพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 แห่งรัสเซีย ขณะดำรงพระยศเป็นมกุฎราชกุมาร(ซาร์วิช)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระปรีชาสามารถทางการทูตเป็นเยี่ยม ทรงเห็นว่าวิถีที่จะรอดพ้นภัยคุกคามจากประเทศฝรั่งเศส คือการต้องผูกมิตรกับประเทศรัสเซีย รัสเซียเป็นมหาอำนาจที่มีพรมแดนติดกับเยอรมนี ซึ่งขณะนั้นมีปัญหาขัดแย้งกับฝรั่งเศส ดังนั้นฝรั่งเศสจึงต้องดำเนินนโยบายเอาใจรัสเซีย เพื่อคานอำนาจกับเยอรมนี เมื่อทรงทราบว่าซาร์วิชนิโคลัสเสด็จประพาสทางตะวันออก และมีพระราชประสงค์จะเสด็จมายังราชอาณาจักรสยามด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้ออกไปรับเสด็จซาร์วิชนิโคลัส ที่สิงคโปร์ เข้ามายังกรุงเทพฯเมื่อ พ.ศ. 2434

การรับเสด็จซาร์วิชครั้งนี้จัดเป็นงานใหญ่อย่างไม่เคยมีมาแต่ก่อน ทรงเลือกจัดของที่ดีที่สุดถวายจนเกิดศัพท์ใหม่ขึ้นในสมัยนั้นว่า **รับซาร์วิช** หมายถึงการจัดงานอย่างใหญ่โตเมื่อเสด็จมาประทับที่พระราชวังบางปะอินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดให้มีพิธีคล้องช้างถวายให้ซาร์วิชทอดพระเนตรที่เพนียดเก่าในกรุงศรีอยุธยา ในการคล้องช้างครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯให้คล้องลูกช้างถวายซาร์วิชเป็นที่ระลึกหนึ่งเชือก เมื่อความผูกคล้องลูกช้างมาผูกกับหลักได้แล้ว ลูกช้างร้องโหยหวน ส่วนแม่ช้างยืนน้ำตาไหลไม่ยอมจากลูก เมื่อความผูกคล้องลูกช้างให้กลับป่า แม่ช้างได้ใช้ปากกัดเชือกแล้วตัวเองวงฟาดลูกช้างอย่างแรงให้วิ่งตามฝูงจากแรงกัดของแม่และแรงวิ่งของลูก เชือกก็ขาดกระเด็น ช้างแม่ลูกวิ่งหายไปฝูงช้าง ซาร์วิชทรงพอพระทัยมาก

ทรงถอดพระอัครราชกุมารจากนิ้วพระหัตถ์ประทานแก่
ควาญช้างผู้คล้องลูกช้างได้เป็นการไถ่ตัวลูกช้างให้เป็นอิสระ
งานพระราชไมตรีระหว่างสองประเทศนี้มีผล
ทำให้พระราชวงศ์จักรีและราชวงศ์โรมานอฟแห่งรัสเซีย
สนิทสนมรักใคร่กันตั้งแต่นั้นมา และมีผลถึงเอกราชของ
ประเทศในภายหลัง กล่าวคือใน ร.ศ.112 (พ.ศ.2436)
เกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 กับฝรั่งเศส จนต้องเสียดินแดน
แถบลุ่มแม่น้ำโขงและเงินค่าปรับให้แก่ฝรั่งเศสแล้ว แต่
ฝรั่งเศสยังไม่ละเลิกการคุกคามที่จะยึดสยามเป็น
อาณานิคมทั้งหมด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวจึงเสด็จพระราชดำเนินไปยุโรปในพ.ศ. 2440 เพื่อ
เจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศยุโรปและหาทางแก้ไข
ปัญหาด้วยพระองค์เอง ขณะเสด็จพระราชดำเนินถึง
กรุงโรมก็ทรงได้รับโทรเลขลับจากคณะผู้สำเร็จราชการ
กราบบังคมทูลว่าฝรั่งเศสกำลังตั้งยุ้งฉางสะสมอาหารเป็น
ระยะทางเข้ามาทางแม่น้ำโขง พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเปลี่ยนเส้นทางเสด็จจัดตรง
จากกรุงโรมไปยังกรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก เมืองหลวง
ของรัสเซีย พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 จึงทรงช่วยด้วยการ
โปรดฯ ให้ช่างถ่ายรูปเข้ามาฉายพระบรมฉายาลักษณ์
ประทับคู่กันทั้งสองพระองค์ แล้วโปรดฯ ให้ส่งไปลงพิมพ์
ในหนังสือ *Illustration de paris* เพื่อแสดงให้ฝรั่งเศส
เห็นว่าพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ทรงเป็นสหายนสนิท
รักใคร่และจะให้ความช่วยเหลือต่อพระเจ้าแผ่นดินสยาม
ซึ่งเป็นผลให้เหตุการณ์เปลี่ยนไป ฝรั่งเศสหยุดคิดยึด
สยามเป็นเมืองขึ้นทั้งหมด

พระราชวังบางปะอินกับชาวกรุงเก่า

อาคารสถาปัตยกรรมราชประยูรในเขตพระราชฐาน
ชั้นนอก มีความสำคัญเกี่ยวกับชาวกรุงเก่าด้วยคือ ในพ.ศ.
2444 อาคารนี้ได้ใช้เป็นที่ทำการของกรมที่ดินแห่งแรก
ของประเทศ และผลงานสำคัญคือได้มีการออกโฉนด
ที่ดินเป็นครั้งแรกของประเทศขึ้นที่บริเวณอำเภอบางไทร
จนถึงคลองตะเคียน ซึ่งอยู่ในอำเภอกองเก่า ต่อมาได้มี
การจัดตั้งหอทะเบียนที่ดินขึ้นตามจังหวัดต่างๆทั่ว
ราชอาณาจักร เพื่อออกโฉนดเป็นกรรมสิทธิ์แก่ราษฎร
เพราะในสมัยก่อนการปฏิรูปการปกครองถือว่าที่ดิน
ของประเทศทั้งหมดเป็นของพระมหากษัตริย์ สำหรับ
อาคารหอทะเบียนที่ดินของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่ง
ปัจจุบันตั้งอยู่ที่บริเวณหัวรอ นั้น ก็เป็นอาคารที่สร้างใน

สมัยรัชกาลที่ 5

การสร้างพระราชวังบางปะอินและการเสด็จประพาส
บางปะอินทางน้ำเป็นประจำทำให้โจรสลัดที่ดักปล้นจรีเรือ
ที่ผ่านขึ้นล่องตามลำน้ำเจ้าพระยาบริเวณเกาะใหญ่หมดไป
เกาะใหญ่เป็นเกาะอยู่ในแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบรรจบกับ
แม่น้ำน้อยบริเวณท้ายลานเท มีสภาพเป็นป่าที่บอบช้ำ
ไกลจากบ้านเรือนสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เวลาเรือแล่น
ผ่านจะน่ากลัวมากเพราะมีโจรสลัดซ่อนอยู่บนเกาะคอย
ปล้นจรีเรือ เหตุการณ์คงเป็นเช่นนี้อยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5
ก่อนการปฏิรูปการปกครอง เกาะใหญ่ก็ยังคงเป็นเขต
อันตรายอยู่ดังปรากฏหลักฐานว่า หลวงบรรเทาทุกซ์
เจ้าหน้าที่ฝ่ายภาษีอากรในท้องที่เกาะใหญ่มาก่อน
เดือดร้อนแก่ชาวเรือที่นำสินค้าขึ้นล่อง โดยสั่งให้
พรรคพวกดักปล้นฆ่าชิงเรือ และสินค้าเป็นประจำ และ
ยังมีนิสัยเป็นอันธพาล สมคบโจรปล้นชาวบ้านด้วย
เป็นที่หวาดกลัวของผู้สัญจรไปมาทางน้ำเจ้าพระยาจึงนัก
จนราษฎรกลุ่มหนึ่งทนไม่ไหว เสี่ยงชีวิตถวายฎีกากราบ
บังคมทูลพระเจ้าอยู่หัว กล่าวหาหลวงบรรเทาทุกซ์
เลี้ยงโจรปล้นสดมภ์ชาวบ้าน ก่อความเดือดร้อนแก่ราษฎร
หลวงบรรเทาทุกซ์ได้พยายามวิ่งเต้นใช้อำนาจข่มขู่
ผู้ถวายฎีกาและพยายามล้มคดี โดยใช้แดงโมทั้งลูก
ควานไล่ออกหมด แล้วนำเงินทองยัดไว้ข้างใน นำไปเป็น
ของฝากผู้ใต้สวนคดี เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่หลวงนัก
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งให้ใต้
สวนคดีเอาความจริงให้ได้ในที่สุดก็ถูกลงโทษประหารชีวิต

การเสด็จมาประทับที่บางปะอินไม่ใช่เพื่อทรง
พักผ่อนเพื่อความสนุกสนานอย่างเดียวแต่ยังทรงงานเพื่อ
ประโยชน์สุขแห่งราษฎรด้วย เช่นการเสด็จประพาส
หัวเมืองน้อยใหญ่เพื่อตรวจการจัดการปกครองบ้านเมือง
เช่นการเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อพ.ศ. 2431
เป็นการเสด็จไปทางน้ำ แม้เมื่อทรงประชวรนายแพทย์
แนะนำให้ทรงพักผ่อน พักราชกิจอย่างเด็ดขาด จึงเสด็จ
ขึ้นมาประทับที่พระราชวังบางปะอินแต่พระราชกิจก็ยัง
ติดตามมา จนมีพระอาการไม่สบายมาก นายแพทย์จึง
แนะนำให้เสด็จประพาส เทียวไปให้พ้นจากความรำคาญ
ให้พ้นจากพระราชธุระในราชกิจต่างๆ เมื่อทรงดำริ
เห็นชอบแล้ว จึงเสด็จประพาสตามลำน้ำด้วยกระบวน
เรือมาดเก๋ง 4 แจว ไปจากพระราชวังบางปะอิน โดยเสด็จ
อย่างเงียบๆ และห้ามรับเสด็จอย่างเป็นทางการ อันเป็น

กำเนิดของการเสด็จประพาสต้นครั้งแรกใน ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ซึ่งนอกจากจะเป็นการสำราญพระราชอิริยาบถแล้ว ยังก่อประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองด้วย เพราะได้ประพาสปะปนไปในหมู่ราษฎร โดยราษฎรไม่รู้จึงทรงทราบทุกข์สุขของราษฎรจากการกราบทูลปรารภ ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่สามารถจะทรงทราบในทางอื่นได้ และได้ทรงคิดหาวิธีทางช่วยเหลือราษฎร เพื่อนำบัดทุกข์บำรุงสุขได้ในภายหลัง

วัดนิเวศธรรมประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชศรัทธาให้สร้างวัดขึ้นในบริเวณท้ายเกาะลอยหน้าพระราชวังบางปะอิน เพื่อบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ โดยมีพระราชดำริให้สร้างตามแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกเพื่อบูชาพระพุทธเจ้าและให้ชมเล่นเป็นของแปลกใช้จะนิยมยินดีเลื่อมใสในลัทธิศาสนาอื่น จึงโปรดฯ ให้จ้างช่างชาวตะวันตกเป็นผู้สร้างและออกแบบ ทรงเลือกนายช่างชื่อซินยอ แกรซี (Singnor grati) ชาวอิตาลีซึ่งมีผลงานการออกแบบและก่อสร้างวังบูรพาภิรมย์ กระทรวงกลาโหม(ปัจจุบัน) และโบสถ์นักบุญยอเซฟที่อยู่อยุธยาแล้ว

การก่อสร้างเริ่มในพ.ศ. 2419 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จทอดพระเนตรการก่อสร้างด้วยพระองค์เองทุกครั้งที่เสด็จพระราชดำเนินมาประทับที่พระราชวังบางปะอินจนแล้วเสร็จในพ.ศ. 2421 พระราชทานนามว่าวัดนิเวศธรรมประวัติ

วัดนิเวศธรรมประวัติสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมโกธิค (gothic) แบบเดียวกับวัดคริสตศาสนาในยุโรป พระอุโบสถมีลักษณะยอดแหลมสูง โครงสร้างหลังคาโค้ง

แหลม มีโค้งคูลาสน์ไขว้ และครีบก้านยื่นลอย เพื่อผ่อนน้ำหนักของโค้งหลังคา มีหน้าต่างโค้งแหลมประดับด้วยกระจกสี (Stained glass) ที่ผนังด้านหน้าพระประธาน มีภาพกระจกสีเป็นพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอุโบสถกว้าง 4 วา 1 ศอก 6 นิ้ว ยาว 7 วา 3 ศอก 6 นิ้ว

พระพุทธรูปมณฑลธรรมโมภาส เป็นพระประธานในพระอุโบสถ พระองค์เจ้าประดิษฐวรหารทรงเป็นผู้ปั้นเป็นพระกะไหล่ทองนั่งขัดสมาธิเพชร หน้าตักกว้าง 22.5 นิ้ว สูง 36.5 นิ้ว เมื่อหล่อองค์พระเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้หล่อพระอรหันต์สาวกประจำทิศทั้งแปด และทรงโปรดให้สร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกกรม 119 พระคัมภีร์ นอกจากนี้ยังมีพระอัครสาวกซ้าย ขวา คือ พระโมคคัลลานเถระและพระสารีบุตรเถระ พระพุทธรูปนันทรายอุทิศถวายสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธรูปสำแดงพระอาการลอยถาดมธูปายาส อุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระพุทธรูปยืนจกรมอุทิศ ถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กับพระมหาสาวกอีก 6 พระองค์ ตั้งรายไว้บนหิ้งตามฝาผนังในพระอุโบสถประจำทิศทั้งหกด้วย

สิ่งก่อสร้างในรัชสมัยนี้นอกจากพระอุโบสถแล้ว ด้านหน้ายังมีมุขชุ้มประตู ด้านหลังเป็นหอรบผนังประดับฐานพระเจดีย์สูง 12 วา 3 ศอก 1 คืบ 3 นิ้ว บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนชุ้มกำแพงแก้วหน้าพระอุโบสถเป็นที่ประดิษฐานพระคันธารราษฎร์ เป็นพระพุทธรูปยืนปางขอฝน ที่ฐานพระมีแท่นศิลาจารึกพระคาถาล้ำสำหรับให้ราษฎรอธิษฐานขอฝน นอกจากนี้ยังมีศาลาการเปรียญ และกุฏิสงฆ์ใหญ่น้อยอีกมากมาย

ส่วนใหญ่ก่ออิฐถือปูนทั้งสิ้น

ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อพ.ศ. 2426 ได้เสด็จมาจำพรรษาที่วัดแห่งนี้ ตามที่ได้กราบบังคมทูลรับกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ ระหว่างที่ประทับจำพรรษาอยู่ได้ทอดพระเนตรเห็นการเรียนของเด็กๆ ที่วัดโดยใช้หนังสือมูลบท เด็กๆ ใช้การท่องจำปากเปล่าแต่อ่านไม่ออก จึงทรงแต่งหนังสือแบบเรียนเร็วขึ้น และได้ทดลองกับเด็กๆ ในวัด ซึ่งเป็นผลสำเร็จดังปรารถนา หนังสือแบบเรียนเร็วของสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพได้ใช้ในโรงเรียนของกระทรวงศึกษาธิการในเวลาต่อมา

วัดนเวศธรรมประวัติเคยใช้เป็นสถานที่ถวายพระเพลิงพระศพพระเจ้าลูกเธอฯ กรมขุนสุพรรณภควดีพระราชธิดาที่ประสูติจากเจ้าจอมมารดาแพ ทรงถือว่าพระราชธิดาพระองค์นี้เป็นคู่ทุกข์คู่สุขของพระองค์ เพราะประสูติก่อนที่พระองค์จะขึ้นครองราชย์ พระเจ้าลูกเธอฯ ล้นพระชนม์ที่กรุงเทพฯ เมื่อพ.ศ. 2447 เมื่อถึงวาระถวายพระเพลิง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้อัญเชิญพระศพมาตั้งบำเพ็ญกุศลที่พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพย์อาสน์และสร้างพระเมรุสำหรับถวายพระเพลิงที่วัดนเวศธรรมประวัติ

งานพระศพของพระเจ้าลูกเธอฯ กรมขุนสุพรรณภควดีจัดเป็นงานใหญ่ มีการจัดประกวดกระทงแพ ซึ่งตกแต่งอย่างสวยงามในสระใหญ่ในพระราชวังบางปะอิน จัดได้ว่าเป็นการประกวดกระทงครั้งแรกของประเทศไทย งานนี้ยิ่งใหญ่มากจนเป็นที่กล่าวขานกันในหมู่ชาววังว่า ถ้าใครไม่ได้ไปร่วมงานพระราชทานเพลิงพระศพกรมขุนสุพรรณภควดีถือว่าเป็นคนนอกสังคมชาววัง

บรรณานุกรม

กุรข่า (นามแฝง) "การอนุรักษ์กับการพัฒนาภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์" ,อาร์คแอนด์โอเดย์. 3 ฉบับ (พฤษภาคม 2518). หน้า 56-58

จุลจักรพงษ์ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า. **เกิดวังปราสาท** ฉบับสมบูรณ. พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพฯ: ธีวอร์บุ๊กส์, 2540.

น. ณ ปากน้ำ (นามแฝง) **แบบแผนบ้านเรือนในสยาม** (เรือนไทย เรือนปั้นหย่า เรือนมะนิลา กับ เรือนขนมปังขิง). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2531.

บุบผา คุมมานนท์และคนอื่นๆ. **ผลงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น :**

ฉานเท. พระนครศรีอยุธยา : วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา ,2526.

ประยูทธ ลิทธิพันธ์. **คามรอยพระพุทธรเจ้าหลวง.**พระนคร : สำนักพิมพ์สยาม ,2514

พูนพิศมัย ดิศกุล, ม.จ. **สิ่งที่ข้าพเจ้าได้พบ.** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล สิงหาคม 2533. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วัชรินทร์การพิมพ์ ,2533.

พระนครศรีอยุธยา วิทยาลัยครู ภาควิชาประวัติศาสตร์. **ฉานเท.** เอกสารวิชาการหมายเลข 1 เพื่อประกอบการเสนอผลงานวิจัย ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอยุธยา ครั้งที่ 1. พระนครศรีอยุธยา : วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา ,2525 (อัตลำนานา).

ระยาศรี กาญจนะวงศ์. **หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี : การประกอบการงานเพื่อชาติในทรงสนของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี.** พระนครศรีอยุธยา : วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา,2531.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศิลปวิทยาฉบับราชบัณฑิตยสถาน.** กรุงเทพฯ : เพื่อนการพิมพ์ 2530.

ศิลปากร,กรม. **ระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา จดหมายเหตุเสด็จประพาสแหลมมลายูและเสด็จประพาสต้น** ในรัชกาลที่ 5. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางกิมลี ศรีสมบุรณ์ มิถุนายน 2514. พระนคร:โรงพิมพ์สามมิตร,2514.

ศิลปากร,กรม. **อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ เรื่องศิลปและภูมิสถานอยุธยากรุงศรีอยุธยาและจังหวัดพิจิตร.** พิมพ์ครั้งที่ 3 ,พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางแดง แซ่วัดมะ กันยายน 2514 พระนคร:โรงพิมพ์สามมิตร,2514

ศึกษาธิการกระทรวง กรมการศาสนา. **ประวัติวัดที่วราชอาณาจักรเล่ม 1.** กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์การศาสนา ,2525.

สงวน รอดบุญ. **ฉัทธิและสกุลช่างศิลปตะวันตก.**กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา , 2522.

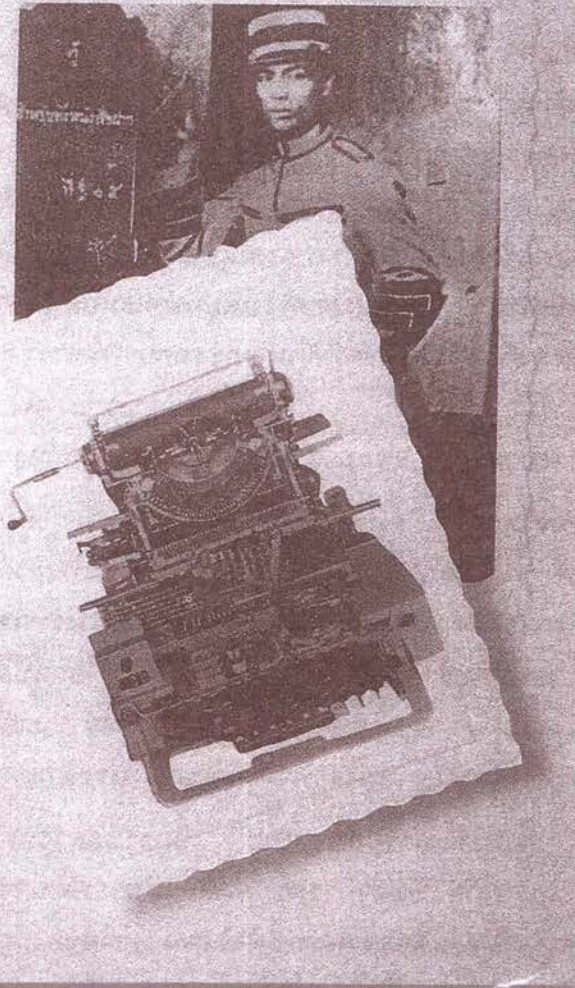
สำนักพระราชวัง. **พระราชวังบางปะอิน.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป , 2534.

สำนักพิมพ์สารคดี. **อยุธยา.** กรุงเทพฯ : สารคดี, 2538.

สัมภาษณ์นายวิชัย ธาระพูน หัวหน้าพนักงานนำชมพระราชวังบางปะอิน.

พร:พุทธเจ้าหลวง กับการวางรากฐานการสื่อสาร

ทองบรรณาธิการ

การสื่อสารนั้นจัดได้ว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญอีกปัจจัยหนึ่งในชีวิตของมนุษย์ นอกเหนือจากปัจจัยสี่ ที่เป็นความจำเป็นเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่ อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค แม้การสื่อสารจะไม่มี ความเกี่ยวข้องโดยตรงกับความเป็นความตายของมนุษย์ เหมือนกับปัจจัยสี่ข้างต้น แต่การได้มาซึ่งปัจจัยทั้งสี่นั้นย่อม ต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือแน่นอน มนุษย์อาศัย การสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการ ดำเนินกิจกรรมใด ๆ ของตน และเพื่ออยู่ร่วมกับคนอื่นใน สังคม การสื่อสารเป็นพื้นฐานของการติดต่อของมนุษย์ และเป็นเครื่องมือสำคัญของกระบวนการสังคม ยิ่งสังคมมีความ สลับซับซ้อนมากเพียงใดและประกอบด้วยคนจำนวนมาก เท่าใด การสื่อสารก็ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นเท่านั้น การ เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม และสังคมที่นำมา ซึ่งความสับสน ก่อให้เกิดความไม่เข้าใจและความไม่แน่ใจ แก่สมาชิกของสังคมย่อมต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือ เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว

ด้วยเหตุที่การสื่อสารมีความสำคัญดังกล่าวมาแล้ว นั้นเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรง เห็นความสำคัญในเรื่องนี้มาก และทรงเป็นบุคคลแรกที่เริ่ม ประวัติศาสตร์การสื่อสารมวลชนของไทย โดยการบุกเบิก พิมพ์หนังสือพิมพ์ด้วยอักษรไทย และทรงใช้สิ่งพิมพ์เป็น เครื่องมือของการเผยแพร่ “พัฒนา” พุทธศาสนาและเผยแพร่ “ประชาสัมพันธ์ ข่าวนสารของทางราชการ” สิ่งทำให้เกิดการ กระตุ้นที่เป็นปัจจัยให้ผู้บริหารประเทศ เริ่มใช้การสื่อสาร สมัยใหม่เป็นเครื่องมือขององค์กรและสังคม ทั้งยังเป็นการ นำประเทศ เข้าสู่ยุคต้นของการสื่อสารมวลชน แม้ว่าสภาพ สังคมมวลชนจะยังไม่อุบัติขึ้นอีกนานนับเป็นศตวรรษ แต่สื่อมวลชนประเภทสิ่งพิมพ์ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ก็เจริญเติบโตอย่างรวดเร็วในกาลต่อมา คือ ในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

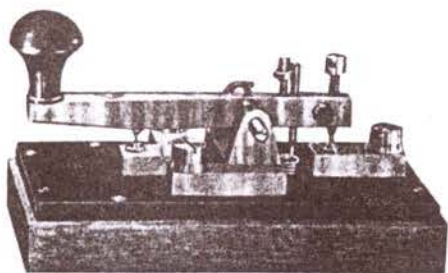
*ขอขอบคุณ การสื่อสารแห่งประเทศไทย ที่กรุณาอนุญาต ให้นำข้อความบางตอนเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ ของการสื่อสารในเขตหัวเมืองต่าง ๆ ช่วงสมัยของ พระพุทธเจ้าหลวง จากหนังสือ ย้อนอดีตการสื่อสารไทย มาเรียบเรียงใหม่เพื่อมาตีพิมพ์ในครั้งนี้

การวางรากฐานการสื่อสารในรัชสมัยพระพุทธเจ้าหลวง การวางรากฐานด้านไปรษณีย์

เมื่อทรงมีพระราชดำริที่จะให้จัดการไปรษณีย์ขึ้น ทรงขอให้โอนงานโทรเลขจากกรมพระกลาโหมมารวมอยู่ด้วยกัน และเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์มีหนังสือกราบบังคมทูลขอให้รอปรึกษาคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดินก่อนนั้นทรงมีพระราชหัตถเลขาไปถึงเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ สมุหกลาโหม ลงวันเสาร์ขึ้น 4 ค่ำ เดือน 8 ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช 1243 (ประมาณเดือนกรกฎาคม 2424) ดังนี้

“ข้อ 4. การที่จะปรึกษานั้น ถ้าจะลงมือจัดการจะปรึกษาชั้นหนึ่ง ถ้าล่วงไปเจ็ดปี แปดปี จนการตีควรจะรวมกับประเทศทั้งปวงได้นั้น จึงจะต้องพินิจคอนเวนชันปรึกษาเป็นการใหญ่ซึ่งฉันทรอเสียไม่ปรึกษาในขั้นต้นนี้ โดยความจริงเห็นว่าท่านทั้งหลายทั้งปวงก็ไม่สู้เข้าใจในเรื่องโปสต่ออย่างหนึ่ง การก็ไม่เกี่ยวข้องเสียหายอะไรนอกร่างหนึ่ง ใคร ๆ ก็ไม่เห็นได้ง่าย ๆ ว่าขาดทุนเป็นแน่ คนไทยใครมันจะใช้หนังสือแลการเหลวไหลของไทยก็เป็นพื้นอยู่ ถ้าจะพูดปรึกษากันก็คงขัดकरุ่กุกกักกันอยู่เท่านั้นเอง การอย่างนี้ฉันก็ได้ยอมขาดทุนยอมเสียหายกันเช่นว่ามาข้างต้นแล้ว”

เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ร่วมมือกับเจ้าหมื่นเสมอใจราช เติรมการต่างๆ เพื่อเปิดการไปรษณีย์ขึ้นนั้น **ทรงมีพระราชดำริให้เปิดการไปรษณีย์สำหรับหัวเมืองต่างๆ ด้วย** โดยใช้คนของกรมการเมืองต่าง ๆ ที่เกณฑ์มา และคิดรางวัลให้จะได้ไม่ต้องเสียค่าจ้างมาก ซึ่งเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์และเจ้าหมื่นเสมอใจราช มีความเห็นว่าจะมีปัญหาในการควบคุมบังคับบัญชา และการไปรษณีย์เป็นของใหม่ หากควบคุมบังคับบัญชาไม่ได้ หรือไม่เข้าใจทำผิดวัตถุประสงค์ของการไปรษณีย์ก็จะเกิดผลเสียหายแก่การไปรษณีย์ได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาหลวงวันศุกร์ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 4 ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช 1244

(ประมาณเดือนมีนาคม 2425) ความตอนหนึ่งมีว่าดังนี้

“การไปรษณีย์ ถ้าไม่ไว้ใจที่จะใช้คนหัวเมือง ก็ต้องเป็นอันจ้าง แต่ซึ่งจะให้ประมาณว่าจะให้เท่าไรนั้นว่าไม่ถูก ถ้าน้อยได้ยิ่งดี เพราะทุกวันนี้ เงินเดือนกรมไปรษณีย์โทรเลขก็มากมายนักหนา แต่ยังไม่เห็นคุณอันใดที่มีมาจากเงินที่เสียไป ถ้าจะให้เสียเงินแต่น้อยให้เห็นคุณของการที่จัดได้บ้าง ซึ่งจะเป็นการดี”

เมื่อเวลาได้ล่วงเลยมาเกือบกลางปี พ.ศ. 2426 แม้จะได้จัดเตรียมสถานที่ทำการ เครื่องมือใช้สอยต่างๆ ไว้เกือบพร้อมหมดแล้ว ก็ยังไม่สามารถจะกำหนดเปิดการไปรษณีย์ขึ้น ยังความไม่สบายพระทัยแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขา ลงวันพุธขึ้น 8 ค่ำ เดือน 7 ปีมะแม เบญจศก จุลศักราช 1245 (ประมาณเดือนมิถุนายน 2426) ที่ทรงมีถึงสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ บางตอนดังนี้

“ถึงท่านเล็ก ด้วยฉันมีความร้อนใจด้วยการซึ่งเป็นหน้าที่ของเธอนัก ดูเนือยอยู่อย่างไร เห็นเป็นเปิดประตูต่อ การเสียทั้งสองประการ คือเสียในกระบวนการอย่างหนึ่ง เสียในการเปลืองเงินอย่างหนึ่ง

เรื่องสี่ เมื่อจัดการรับส่งในเครื่องเสร็จแล้วก็ดี แต่กระบวนการจะส่งหนังสือไปมา ไม่ได้จัดลงเป็นอย่างไรได้ การโปสตีก็ค้างโรโรมานมานานดังนี้ เมื่อไรจะได้ส่งหนังสือไปมาได้ การโปสตีนี้ควรจะแล้ว ได้ใช้บอกหนังสือไปมาก่อนที่ช้านานมาแล้ว การก็ยังไม่เป็นโล่เป็นพายอันใดจนบัดนี้ก็ยังเป็นเวลาต้องการอย่างยิ่งขึ้นอีก จึงต้องเตือนเธอว่าเมื่อใดจะได้ลงมือ ส่งหนังสือ ออกพิศไปรษณีย์ได้เปิดนานแล้ว”

แม้จะไม่พอพระราชหฤทัยที่การเปิดการไปรษณีย์ต้องล่าช้ามานาน เมื่อทรงทราบปัญหาและข้อขัดข้องที่เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์กราบบังคมทูลฯ ให้ทราบแล้ว ก็ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณแนะนำให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ให้ชักชวนนายเฮนรี อาลาบาศเตอร์ มาช่วยงาน ดังนี้

“เห็นว่าเสมอใจทำการไม่ไหวเป็นแน่ ร่างกายไม่พอที่จะใช้ ตัวเองจะทำไปคนเดียวก็น่าเป็นห่วง เพราะติดทางนี้บ้างติดทางนั้นบ้าง และไม่เข้าใจในวิธีตลอดไปด้วย จักให้แจ้งแลให้ความคิดยุ่งปนไปไม่รู้ว่าจะจับเข้าทำไร

เห็นว่า ต้องมีคนหนึ่งที่สำหรับจะทำการให้เข้าใจจริง ๆ เช่นได้พูดกับเธอแต่ก่อนแล้ว แต่คนนั้นเธอต้องชักชวน

และต้องทำให้ถูกอัยาศัย และต้องเป็นผู้รู้จักที่จะทำการได้ เหมือนเธอร์รับทำภาษีโปสต์ ต้องหาหลงจู้จินเต็งให้เข้าใจการตามชอบใจเธอ ที่จะนั่งอยู่ให้เข้าไปนั้น ยิ่งเสียเวลามากเข้าทุกที หรือจะบ่นปรับทุกข์ปรับร้อนไปว่ากระไรก็ไม่มีความหมายเหมือนกัน ต้องคิดอย่างเดียวแต่ที่จะหาคนแลจัดการให้ได้เท่านั้น จึงจะเป็นประโยชน์”

ต่อมาในเดือนเดียวกันนี้ เมื่อทรงได้รับทราบผลการซักขานนายเฮนรี่ อาบาคเตอร์ ทรงมีพระราชหัตถเลขา ลงวันอาทิตย์ แรม 4 ค่ำ เดือน 7 ปีมะแม เบญจศก จุลศักราช 1245 ตอบสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ดังนี้

“ถึงท่านเล็ก ด้วยเธอจดหมายส่งหนังสือมิไปแลมิสเตอร์อาลาบาคเตอร์มีมา เรื่องที่จะชวนให้ช่วยการในกรมไปรษณีย์นั้น ได้ทราบแล้ว

ซึ่งมิสเตอร์อาลาบาคเตอร์จะรับไปช่วยการวันละสองชั่วโมงนั้น เห็นว่าพอจะได้รับการมากอยู่แล้ว เธอต้องคิดวางผู้คนที่ จะทำการให้เป็นได้ทำการจริงแล้ว การก็คงจะตลอดไปได้”

เมื่อได้เปิดการไปรษณีย์ขึ้นในวันที่ 4 สิงหาคม 2426 และได้รับความนิยมนจากประชาชนมากเกินกว่าที่ทรงคาดหมายไว้ จึงไม่น่าแปลกใจแต่อย่างใด ที่จะยังความพอพระทัยแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ปี พ.ศ. 2426 จึงทรงมีพระราชดำรัสแก่ข้าราชการและคณะทูตานุทูตที่มาเฝ้าถวายพระพรชัยว่า ทรงรู้สึกแปลกพระทัย ไม่ทรงคิดว่าจะมีคนใช้กันมากทำให้ทรงมีกำลังใจที่จะขยายการไปรษณีย์ออกไปทั่วพระราชอาณาจักร และสมัครเข้าเป็นสมาชิกของสหภาพสากลไปรษณีย์ต่อไป

ต่อมาในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ปี พ.ศ. 2427 คือหลังจากเปิดการไปรษณีย์มาได้ประมาณ 1 ปีกับ 1 เดือน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับการไปรษณีย์ตอนหนึ่ง ดังนี้

“การไปรษณีย์ของเรา ซึ่งใช้ได้อยู่เฉพาะแต่ที่กรุงเทพฯ นั้น บัดนี้ ได้ขยายออกไปตามหัวเมืองทั้งปวงตลอดลำน้าเจ้าพระยาฝ่ายเหนือจนถึงเมืองเชียงใหม่

บัดนี้เราก็ได้รับคำเชื้อเชิญแลความอุดหนุนเมืองอเมริกาแลเยอรมัน เมืองสวิตเซอร์แลนด์นั้นแล้ว เราได้เตรียมการที่จะเข้าไปในสัญญา ชื่อว่าสากลไปรษณีย์อันรวมกัน ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า โลกทั้งปวงคงจะมีประโยชน์ทั่วกัน

แลเมืองเรานี้จะได้ประโยชน์พิเศษด้วย”

ต่อมาเมื่อทรงทราบความตามหนังสือกราบบังคมทูลเรื่องการเข้าเป็นสมาชิกของสหภาพสากลไปรษณีย์และการไปประชุมที่กรุงลิสบอน ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์กราบบังคมทูลทรงมีพระราชหัตถเลขา ร.ที่ 42/46 ลงวันอาทิตย์ ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 6 ปีวอก ฉศก จุลศักราช 1246 (ประมาณเดือนพฤษภาคม 2427 ตอนหนึ่งว่า)

“การที่จะเข้าไปสถลยูเนียนั้น เป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องเข้าเป็นแน่ เพราะเห็นประโยชน์ดังได้พูดกับเธอไว้แล้ว การซึ่งจะต้องเสียหลายอันได้นั้น ปฤชฎาณคได้บอกเข้ามาแล้วยังคัดอยู่ เหวิญประมาณว่าจะไม่เกิน 25 ชั่ง เห็นว่าจะเสียเงิน 25 ชั่งเหมือนกับทำบุญเฟื่องหนึ่ง ได้กุศลร้อยเฟื่อง พันเฟื่องซึ่งจะทำให้เราเดินไปข้างหน้าอยู่ ฉันทได้บอกแก่เธอแล้วว่า จนนหกลีบเจ็ดสิบชั่งก็ยอมเสียได้ เพราะฉะนั้นไม่ต้องคิดต่อไปอีกว่าจะเข้าหรือไม่เข้าตกลงเป็นเข้าแน่”

การเปิดการไปรษณีย์ในกรุงเทพฯ และตามหัวเมืองต่าง ๆ

แม้จะมีปัญหาข้อโต้แย้งกับกรมพระนครบาลเกี่ยวกับกฎหมายไปรษณีย์ในระยะแรกกำหนดการเปิดการไปรษณีย์ที่ได้ทูลเกล้าฯ ให้ทรงทราบคือ วันเสาร์ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 9 ปีมะแม เบญจศก 1245 ซึ่งตรงกับวันเสาร์ที่ 4

สิงหาคม พ.ศ. 2426 ก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใดจึงได้มีประกาศเปิดการไปรษณีย์อย่างเป็นทางการแจ้งให้ประชาชนทราบว่า จะเปิดเดินหนังสือขึ้นในกรุงเทพฯ ภายในอาณาเขตดังนี้ คือ ด้านเหนือถึงสามเสน ด้านใต้ถึงบางคอแหลม ด้านตะวันออกถึงสระประทุมและด้านตะวันตกถึงตลาดพลู

หนังสือที่จะฝากส่งได้มี 4 ประเภท คือ (1) จดหมายใส่ซองปิดผนึก (2) ไปรษณีย์บัตร (3) หนังสือพิมพ์จดหมายเหตุ (4) หนังสือพิมพ์อื่น ๆ โดยให้สอดใส่ในตู้ไปรษณีย์ที่จัดไว้ หากผนึกตราไปรษณียากรไม่ครบจะปรับจากผู้รับ หากปรับไม่ได้จะปรับเอาจากผู้ฝาก มีการนำจ่าย 3 เวลา คือ เวลา 07.00 น. 11.00 น. และ 16.00 น.

นอกจากนี้ยังมีคำแนะนำเกี่ยวกับการจำหน่ายสิ่งของส่งทางไปรษณีย์ สิ่งของต้องห้าม การเก็บกักสิ่งของที่นำจ่ายไม่ได้ การนำจ่ายจดหมายล่าช้าหรือสูญหาย การแจ้งสถานที่จำหน่ายตราไปรษณียากรและสถานที่ติดต่อสอบถาม

เมื่อได้เปิดการไปรษณีย์ขึ้นประมาณเดือนเศษปรากฏว่ามีสิ่งของฝากส่งเฉลี่ยประมาณวันละ 127 ฉบับ รวมแปดเดือนเป็น 30,031 ฉบับ มีรายจ่ายรวมเป็นเงิน 13,249 บาท 8 อัฐ มีรายได้ 3,783 บาท 52 อัฐ ขาดทุนเป็นเงิน 9,455 บาท 20 อัฐ

นับแต่นั้นมากิจการไปรษณีย์ก็ได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแก้ไขมาตามลำดับซึ่งมีลักษณะเป็นการปรับปรุงพื้นฐานการบริหารให้ถูกต้องและรัดกุมยิ่งขึ้น และมีข่าวที่น่าเสียใจคือในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2427 นายอาลาบาสเตอร์ที่ได้เข้ามาช่วยงานจัดตั้งการไปรษณีย์ตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2426 เป็นต้นมา ได้ถึงแก่อนิจกรรมลง ซึ่งยังความเสียดายแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์และข้าราชการผู้ร่วมงานเป็นอันมาก

ต่อมาบริการไปรษณีย์ก็ได้ขยายออกไปสู่จังหวัดต่าง ๆ ทั่วทุกภาคของประเทศมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเริ่มเปิดแห่งแรกที่สมุทรปราการและนครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง) เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2428 และในปีเดียวกันนี้ก็ได้มีการทบทวนกฎหมายไปรษณีย์ที่ใช้เพื่อให้เป็นกฎหมายที่

สมบูรณ์และเป็นที่ยอมรับของนานาประเทศ โดยได้ตราพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการไปรษณีย์ขึ้นใหม่คือ “พระราชบัญญัติกรมไปรษณีย์สยามจุลศักราช 1247” ซึ่งได้ประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2428 เป็นต้นมา

การพัฒนาการไปรษณีย์ระยะแรก

(พ.ศ. 2428-2453)

ในระหว่างระยะเวลาดังกล่าว การพัฒนาส่วนใหญ่เป็นไปในรูปการเปิดที่ทำการไปรษณีย์ขยายบริการต่างๆ มากขึ้น และปรับปรุง เปลี่ยนแปลงแก้ไขในด้านอื่นๆ เพื่อให้กิจการไปรษณีย์มีรากฐานที่มั่นคง สามารถให้บริการแก่ประชาชนได้ดีและทั่วถึงยิ่งขึ้นมีการเปิดที่ทำการไปรษณีย์เพิ่มขึ้นทั้งในกรุงเทพมหานคร และต่างจังหวัด

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปิดการไปรษณีย์ขึ้นตามสถานีรถไฟต่าง ๆ เรียกว่า ที่ทำการไปรษณีย์สถานีรถไฟด้วย ทำให้มีที่ทำการไปรษณีย์ที่จะให้บริการแก่ประชาชนมากขึ้น ดังตัวเลขในปี พ.ศ. 2454 มีที่ทำการไปรษณีย์ทั้งหมด 223 แห่ง เป็นที่ทำการของกรมไปรษณีย์โทรเลขเอง 95 แห่ง เป็นที่ทำการไปรษณีย์สถานีรถไฟ 128 แห่ง

ในเรื่องการให้บริการนั้น มีการเพิ่มประเภทสิ่งของรับฝากและบริการต่าง ๆ คือ มีการรับฝากตัวอย่างสินค้า (ของตัวอย่าง) และพัสดุไปรษณีย์ ส่วนบริการพิเศษนั้นมีการรับลงทะเบียนและการขอตอบรับ แต่การคิดอัตราค่าฝากส่งก็ยังคงแยกเป็นสองอัตราอยู่เหมือนเดิม คือ ฝากส่งถึงในกรุงเทพมหานครอัตราหนึ่ง และฝากส่งไปยังจังหวัดอื่น ๆ อีกอัตราหนึ่ง

ในปี พ.ศ. 2429 พระองค์เจ้าปฤษฎางค์เสด็จกลับมารับตำแหน่งจางวางกรมไปรษณีย์และกรมโทรเลข ได้มีการเปิดบริการติดต่อกับต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น เช่น เปิดบริการไปรษณีย์ติดต่อกับไปรษณีย์เมืองเซ็งอัน ให้ทำการไปรษณีย์พระตะบอง (ของไทย) ติดต่อกับไปรษณีย์กับไปรษณีย์เมืองพนมเปญ (อาณานิคมของฝรั่งเศส) ให้ทำการไปรษณีย์ไทรบุรี และภูเก็ตโดยตรง แลกเปลี่ยนกับไปรษณีย์เมืองปิ่นัง ทำให้จดหมายและสิ่งของส่งทางไปรษณีย์ไปทางยุโรปไปถึงรวดเร็วขึ้น เพราะไม่ต้องย้อนลงไปถึงสิงคโปร์และต่อมาก็ให้ทำการปิดถึงตรงกับไปรษณีย์เมืองเนเปิลส์(อิตาลี) และไปรษณีย์นครปารีส (ฝรั่งเศส) ทางตอนเหนือของประเทศก็ให้ทำการไปรษณีย์เชียงใหม่โดยตรงกับไปรษณีย์เมืองร่างกุ้ง (พม่า) นอกจากนี้ ยังได้เปิดบริการรับส่งพัสดุไปรษณีย์กับไปรษณีย์เยอรมัน

ในระหว่างที่พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ทรงดำรงตำแหน่งจางวางกรมไปรษณีย์และกรมโทรเลขได้มีการจัดตั้งโรงเรียนไปรษณีย์และโทรเลขขึ้นเมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2432 เพื่อฝึกฝนอบรมคนไทยให้มีความรู้เรื่องการไปรษณีย์ ซึ่งต่อมาก็สามารถจัดคนไทยเข้าทำงานแทนชาวต่างประเทศได้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนเลิกจ้างไปในที่สุด และในขณะเดียวกันเพื่อให้มีเจ้าหน้าที่เพียงพอ แก่การปฏิบัติงานที่กำลังขยายตัวออกไป กรมไปรษณีย์ก็ได้รับสมัครคนในท้องถิ่นที่มีอาคารสถานที่ที่จะจัดตั้งเป็นที่ทำการไปรษณีย์ได้มารับดำเนินงานไปรษณีย์ในท้องถิ่นนั้น โดยทางกรมฯ จ่ายค่าตอบแทนให้ คนเหล่านี้ต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็นนายโรงไปรษณีย์ (นายไปรษณีย์โทรเลขในปัจจุบัน) และหลังจากนั้นก็ได้รับการบรรจุเป็นข้าราชการในกรมไปรษณีย์ทุกคน การเพิ่มที่ทำการไปรษณีย์ในลักษณะนี้ ทำให้การให้บริการแก่ประชาชนมีความคล่องตัวยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ยังได้จัดให้มีการจัดเรือขนส่งไปรษณีย์ (ถุงเมล) ติดต่อระหว่างที่ทำการไปรษณีย์ต่างๆ เป็นประจำ ที่เรียกว่า "การเดินเรือเมล" ซึ่งนอกจากจะทำการขนส่งถุง

ผู้แทนไทย

พระองค์เจ้าปฤษฎางค์

หลวงนายเดช

ไปรษณีย์แล้วยังรับทำการขนส่งผู้คนโดยสารด้วย ในปี พ.ศ. 2433 จึงได้มีพระบรมราชานุญาตให้กรมไปรษณีย์จัดการเดินเรือรับส่งหนังสือ สินค้า ผู้โดยสารและลากจูงเรือประชาชนเป็นทางการ รวม 4 สายด้วยกัน คือ จากกรุงเทพมหานครไปสงขลา ประจันตคีรีเขต (เกาะกง) ออยุธยา และจากอยุธยาไปอุดรดิตถ์ และในปีเดียวกันนี้ กรมไปรษณีย์ก็ได้จัดทำของจดหมายออกจำหน่ายแก่ประชาชน เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชนในการส่งข่าวสารและเป็นการสร้างความเข้าใจในการใช้บริการที่ถูกต้องด้วย ส่วนการซื้อตราไปรษณียากรนั้นก็ให้ซื้อได้ ณ ที่ทำการไปรษณีย์ทุกแห่ง ร้านจำหน่ายตราไปรษณียากร และที่บุรุษไปรษณีย์ที่นำจ่ายไปรษณีย์ภัณฑ์

ในช่วงปี พ.ศ. 2435-2440 นั้น เข้าใจว่ากรมไปรษณีย์ได้เปิดบริการใหม่ขึ้นอีกหลายชนิด เพราะมีหลักฐานปรากฏในรายงานประจำปีว่ามีการให้บริการรับฝากห่อของต่างชนิดรวมกันเป็นห่อเดียวกัน มีบริการนำจ่ายด่วน การขอถอนคืนและแก้ไขจำหน่าย

ส่วนในเรื่องกฎหมายไปรษณีย์ที่ใช้มาแต่เริ่มดำเนินการไปรษณีย์ในระยะแรกๆ คือ พระราชบัญญัติไปรษณีย์ 1247 นั้น บทกำหนดต่างๆ ที่มีอยู่ไม่เพียงพอแก่การปฏิบัติงานที่ขยายขอบเขตออกไป จึงได้มีการประกาศใช้พระราชกำหนดไปรษณีย์สยาม 116 แทนตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2440

ต่อมาเมื่อมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบบริหารราชการแผ่นดิน โดยแบ่งเป็นกระทรวง 12 กระทรวง กรมไปรษณีย์และกรมโทรเลขได้ถูกโอนไปขึ้นกับกระทรวงโยธาธิการ และในวันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2442 ก็ได้มีประกาศกระทรวงโยธาธิการให้รวมกรมไปรษณีย์และกรมโทรเลขเข้าด้วยกันเรียกว่า “กรมไปรษณีย์โทรเลข”

ในวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2444 กรมไปรษณีย์โทรเลขได้นำกระดาษพับเป็นซองจดหมาย มีตราไปรษณียากรติดอยู่บนกระดาษที่เรียกว่า “ไปรษณียบรรณ” ออกจำหน่ายแก่ประชาชน และต่อมาในปี พ.ศ. 2445 กรมไปรษณีย์โทรเลขก็ได้ปรับอัตราค่าฝากส่งไปรษณีย์ภัณฑ์เป็นอัตราเดียวกันทั่วประเทศ พร้อมกันนั้นก็เปิดบริการเพิ่มขึ้น คือ บริการรับฝากส่งหนังสือกิตติคดี และการค้าขาย

สำหรับเรื่องการส่งหนังสือติดต่อกับญาติพี่น้องทางเมืองจีนของชาวจีนในระยะแรก ๆ มีเอเยนต์หรือ โพงก้วนรวบรวมส่งห่อฉีกตราไปรษณียากรในอัตราที่ถูก ต่อมาถูกทางการไปรษณีย์ของจีนปรับจึงให้ยกเลิกการฝากส่งลักษณะนั้น และให้ฝากส่งตามอัตราค่าธรรมเนียม และข้อบังคับของสหภาพสากลไปรษณีย์ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2450 เป็นต้นมา

แสตมป์ไทยในสมัยรัชกาลที่ 5

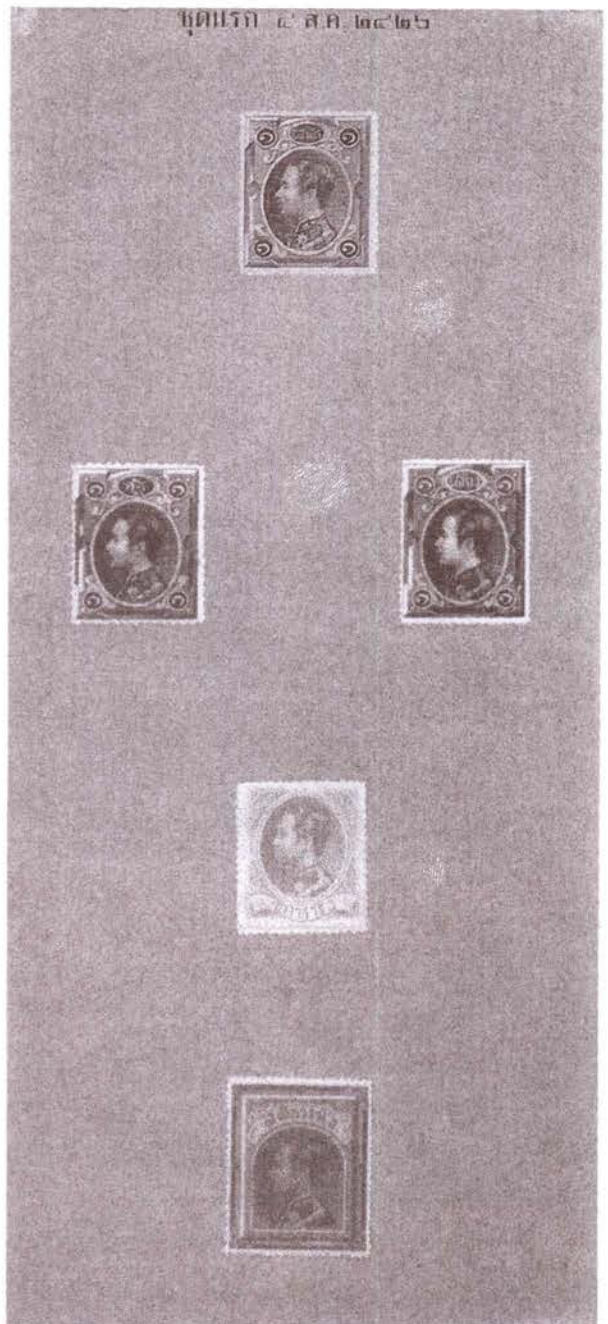
1. แสตมป์ชุดแรกของไทย เรียกกันว่า “ชุดโสฬศ” ออกจำหน่ายวันที่ 4 สิงหาคม 2426 ประกอบด้วยราคา 1 โสฬศ 1 อัฐ 1 เลี้ยว ซีกหนึ่ง สลึงหนึ่ง ลักษณะทั่วไปของแสตมป์คือไม่มีชื่อประเทศบนดวง ใช้ตัวเลขตัวหนังสือแบบไทยล้วนเป็นแสตมป์ที่ใช้เฉพาะภายในประเทศยังไม่สามารถติดจดหมายส่งไปยังต่างประเทศได้

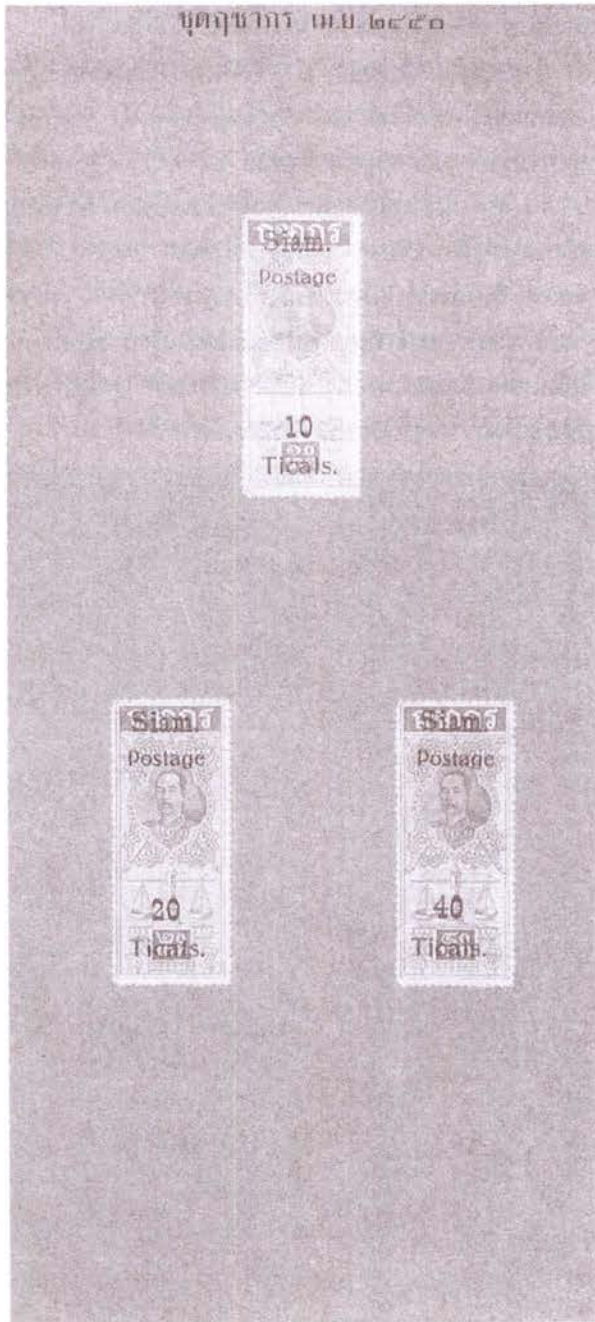
2. การออกแบบแสตมป์ เป็นช่างชาวอังกฤษชื่อ วิลเลียม ริดจ์เวย์ (WILLIAM RIDGEWAY) (ช่างออกแบบและช่างแกะแม่พิมพ์ ค.ศ. 1830-1900) และโรงพิมพ์วอเตอร์โลว์ แอนด์ ซันส์ จำกัด ประเทศอังกฤษ เป็นผู้

ดำเนินการจัดพิมพ์ 500,000 ดวง

3. แสตมป์ชุดต่อมา ที่จัดพิมพ์ใช้งานคือ ชุดพระบรมฉายาลักษณ์รัชกาลที่ 5, ชุดอุทยาน, ชุดวัดแจ้ง, ชุดบรมรูปทรงม้า, ชุดครุฑพาทนะ

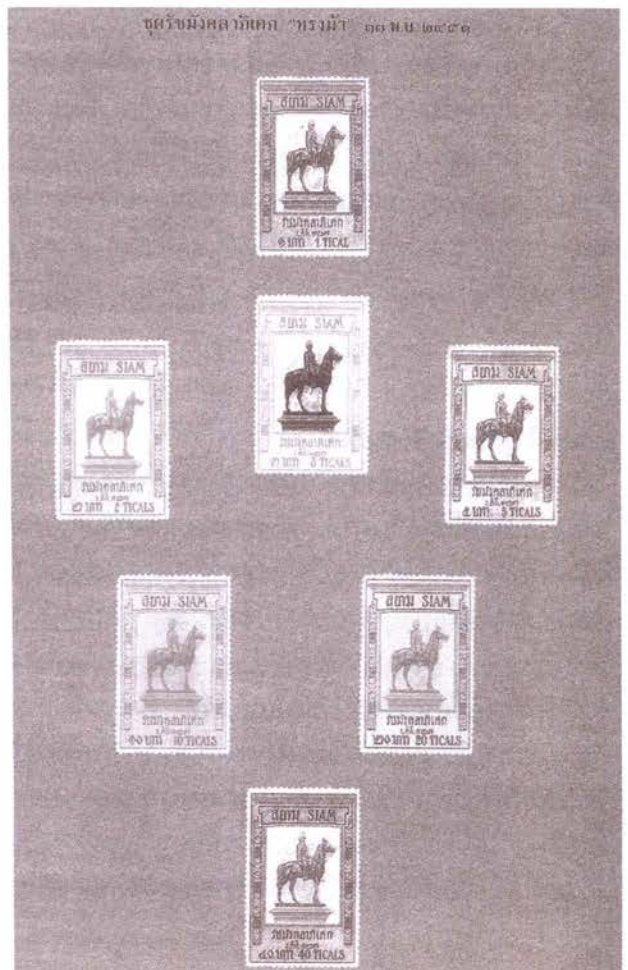
4. เมื่อประเทศไทยได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกสหภาพสากลไปรษณีย์ เมื่อ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2428 ในเรื่องแสตมป์จึงต้องปฏิบัติตามข้อบังคับของสหภาพฯ กล่าวคือ จะต้องเพิ่มชื่อประเทศ หน่วยเงินตราเป็นภาษาอังกฤษ/ฝรั่งเศส เมื่อจดหมายส่งไปยังต่างประเทศ จะได้ทราบว่าเป็นแสตมป์ มาจากเมืองใด ประเทศใด

2 โสฬศ	เป็น	1	อัฐ	
2 อัฐ	เป็น	1	เสี้ยว	หรือโพ
2 เสี้ยว	เป็น	1	ซีก	
2 ซีก	เป็น	1	เฟื้อง	
2 เฟื้อง	เป็น	1	สลึง	
64 อัฐ	เป็น	1	บาท	
12 เสี้ยว	เป็น	1	บาท	
16 ซีก	เป็น	1	บาท	
8 เฟื้อง	เป็น	1	บาท	
4 สลึง	เป็น	1	บาท	
หรือ 128 โสฬศ	เป็น	1	บาท	

ชุดตราไปรษณียากร เป็นแสตมป์ที่ใช้เป็นค่าธรรมเนียมศาล และที่ดิน ราคา 10, 20 และ 40.- บาท นำมาแก้เป็นแสตมป์ปิดบนไปรษณียภัณฑ์ส่งทางไปรษณีย์ โดยเฉพาะการส่งไปรษณียภัณฑ์ไปยังประเทศจีน ต้องใช้แสตมป์ราคาสูง (ไปรษณียภัณฑ์ คือ จดหมายรวมห่อของชาวจีน)

5. แสตมป์ชุดหลังพิมพ์ที่ประเทศเยอรมนี แทนอังกฤษ

6. ในปี พ.ศ. 2452 รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ใช้มาตราเงินเหรียญสตางค์ 100 สตางค์ เป็น 1 บาท ยังผลให้แสตมป์ ชุดครุฑพาวิน อันเป็นชุดสุดท้ายของรัชกาลนี้ต้องพิมพ์ราคาออกเป็นสตางค์

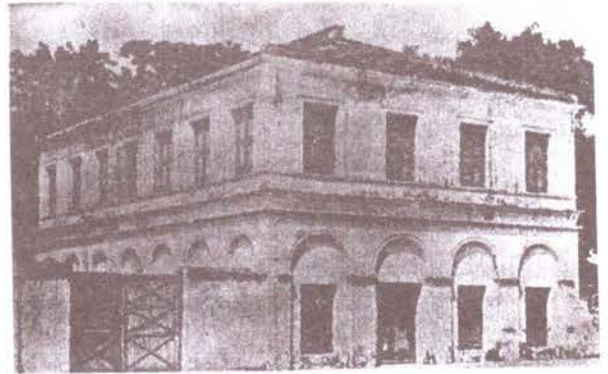
7. ส่วนหน่วยเงินตราเก่าได้เปรียบเทียบกับอัตราเงินบาท คือ

"นศตมปีเจ้านาย" หรือ "ตมปีนศตมปี"

6. ถ้าบริษัทอังกฤษตกลงจะต่อสายโทรเลขกับไทยแล้ว
รัฐบาลจะต้องเรียกเก็บเงินค่าส่งข่าวตามความเหมาะสม

7. รัฐบาลไทยมีสิทธิที่จะต่อสายโทรเลขของตนให้
ไปเชื่อมกับบริษัทใดก็ได้

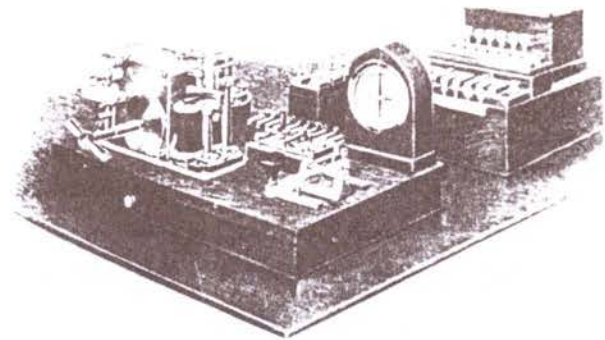

ตึกที่ทำการโทรเลขแห่งแรกคืออยู่ใกล้กระทรวงกลาโหมและใกล้พระราชอุทยานสราญรมย์

เริ่มกิจการโทรเลข

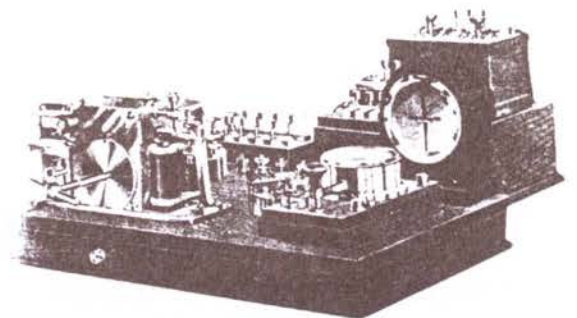
ในปี พ.ศ. 2418 ซึ่งเป็นต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นายเฮนรี ริด ได้อื่นเรื่องราวเสนอขอพระบรมราชานุญาตสร้างทางสายโทรเลข โดยเสนอว่าบริษัทอังกฤษจะส่งเครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดสร้างเส้นทางสายโทรเลข เพียงขอความร่วมมือจากรัฐบาลไทยในการร่วมกันจัดสร้าง แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ เนื่องจากพระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับการที่บริษัทอังกฤษเอาเปรียบประเทศไทยมาก และพอดีกับที่รัฐบาลไทยได้ดำริตกลงจะสร้างทางสายโทรเลขเองโดยมีอำนาจสิทธิขาดสร้างได้แต่ผู้เดียว จึงไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาต และได้ให้นายเฮนรี ริด ทำความเข้าใจกันใหม่ในเรื่องสัญญาเกี่ยวกับเรื่องนี้ ดังมีรายละเอียด ดังนี้

1. รัฐบาลไทยจะสร้างสายโทรเลขภายในพระราชอาณาเขตขึ้นเอง ถ้าบริษัทอังกฤษต้องการจะต่อสายโทรเลขมาเชื่อมกับสายของไทยแล้วก็ให้ตกลงทำสัญญากัน
2. สายโทรเลขที่รัฐบาลจะสร้างนั้น จะสร้างให้ตีมาตรฐานเหมือนอย่างประเทศอินเดียและยุโรป ใช้กันอยู่
3. รัฐบาลจะหาผู้ควบคุมดูแลการสร้างสายโทรเลขที่มีความชำนาญและความสามารถเป็นอย่างดี
4. เส้นทางที่ใช้เดินสายโทรเลขนั้น ต้องอยู่ในความเห็นชอบของรัฐบาลว่าจะกำหนดใช้อย่างไร
5. เจ้าพนักงานที่จะมาทำหน้าที่รับ - ส่งโทรเลข จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญดี

SINGLE-CURRENT DUPLEX

เครื่องรับ - ส่งโทรเลขแบบใช้แถบ ชนิดกระแสทางเดียว (SIMPLEX MORSE SYSTEM) ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว

"เครื่องรับ-ส่งโทรเลขแบบใช้แถบ ชนิดกระแสสองทาง ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว"

ดังนั้นในปี พ.ศ. 2418 รัฐบาลจึงได้ลงมือสร้างทางสายโทรเลขในประเทศไทยขึ้นเป็นครั้งแรก โดยมอบให้กรมกลาโหม เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ โดยมีที่ทำการโทรเลขตั้งอยู่ใกล้กระทรวงกลาโหมและใกล้พระราชอุทยานสราญรมย์ทางโทรเลขสายแรกที่ได้สร้างขึ้นคือทางสายระหว่างกรุงเทพฯ กับสมุทรปราการ มีระยะทาง 45 กม. ต่อมาภายหลังได้ต่อสายนี้ไปถึงแหลมกุราย และจากแหลมกุรายได้มีการทอดสายลวดได้นำ (เคเบิลได้นำ) ต่อออกไปจนถึงประภาคารที่ปากน้ำเจ้าพระยา เพื่อใช้สำหรับส่งข่าวสารเกี่ยวกับการเดินเรือผ่านเข้าออกสันดอนมายังกรุงเทพฯ

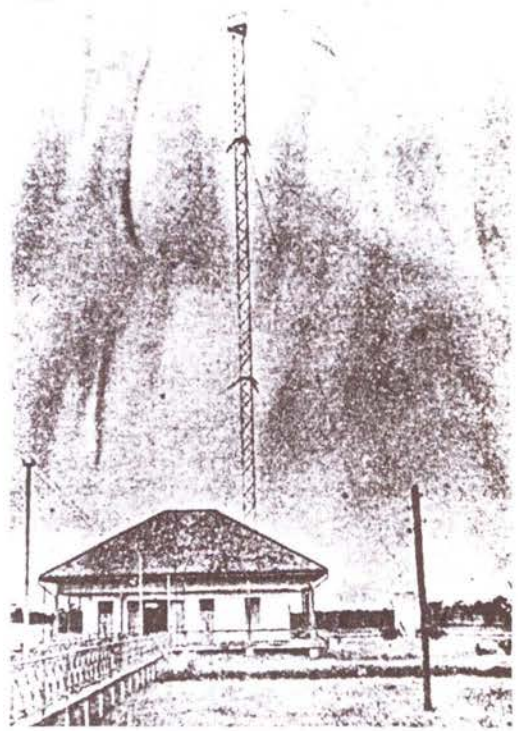
ต่อจากนั้นในปี พ.ศ. 2421 ได้มีการสร้างสายที่สองขึ้นระหว่าง **กรุงเทพฯถึงบางปะอิน**และต่อมาได้ขยายออกไปถึง**พระนครศรีอยุธยา**

ทางสายโทรเลขทั้งสองสายนี้ในขั้นต้นกำหนดให้ใช้เฉพาะราชการเท่านั้น

เครื่องโทรเลขที่ใช้อยู่ในสมัยนั้นเป็นเครื่องแบบ SIMPLE MORSE SYSTEM การสื่อสารระบบนี้มีความรวดเร็วมากกว่าระบบอื่น (จดหมาย) ในขณะนั้น ทำให้เกิดความจำเป็นในการใช้งานสูง จึงได้พัฒนาวัสดุจากสายลวดเหล็กธรรมดาเป็นสายลวดเหล็กอาบสังกะสี เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและอายุการใช้งาน จึงได้มีการเริ่มสร้างสายโทรเลขโดยลวดอาบสังกะสีในสายบูรพาเป็นสายแรกจากกรุงเทพฯ ผ่านจังหวัดปราจีนบุรี กบินทร์บุรี อรัญญประเทศ ศรีโสภณ จนถึงคลองกำบังปรัก อันเป็นเขตแดนประเทศสยามและประเทศกัมพูชาในปกครองฝรั่งเศสและต่อเข้ากับสายโทรเลข อินโดจีน เชื่อมโยงกับเมืองไซ่งอน ซึ่งนับว่าเป็นสายโทรเลขสายแรกที่ติดต่อกับต่างประเทศได้ โดยได้มีการประกาศอย่างเป็นทางการให้ประชาชนทราบว่าสายโทรเลขนี้พร้อมที่จะเปิดให้สาธารณชนใช้บริการได้ในวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2426 อัตราค่าโทรเลขในพระราชอาณาจักรคิดค่าละ 1 เฟื้องและในปีเดียวกันนั้นเองได้มีการเปิดบริการโทรเลขระหว่าง กรุงเทพฯ - สมุทรปราการ และ**กรุงเทพฯ - อยุธยา** ให้ประชาชนใช้ด้วย โดยคิดค่าโทรเลข ค่าละ 2 ไพ

เมื่อเริ่มการสร้างสายโทรเลขในประเทศไทยนั้น มีที่ทำการโทรเลขเพียง 10 แห่ง คือกรุงเทพฯ**บางปะอิน อยุธยา** สมุทรปราการ ประภาคารเรือ พระตะบอง ปราจีนบุรี กบินทร์บุรี มงคลบุรี และศรีโสภณ เมื่อการโทรเลขขยายกว้างขวางออกไป จำนวนโทรเลข และที่ทำการโทรเลข

ก็เพิ่มมากขึ้น จนในปี พ.ศ.2465 จำนวนที่ทำการโทรเลขทั้งหมดถึง 247 แห่ง (รวมทั้งที่ทำการโทรเลขรถไฟด้วย) ความยาวของสายโทรเลขมีถึง 6,787 กม. ใช้ลวดเป็นระยะทางยาว 10,168 กม.

สถานีวิทยุโทรเลขแห่งแรกของประเทศไทย ที่ตำบลศาลาแดง

ด้านการโทรคมนาคม

อาจกล่าวได้ว่ากิจการโทรคมนาคมในประเทศไทยเริ่มมีขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2418 โดยการที่รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ตัดสินใจลงมือสร้างทางสายโทรเลขขึ้นเอง แทนการให้สัมปทานแก่บริษัทอังกฤษที่เข้ามาขอดำเนินการ จนสามารถเปิดให้บริการรับ-ส่งโทรเลขแก่สาธารณชนได้เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2426 และอีก 3 ปี ต่อมาได้เริ่มเปิดให้ประชาชนในเขตกรุงเทพมหานครและธนบุรีเช่าใช้เครื่องโทรศัพท์ระบบ “แม็กนิโต” พุดติดต่อกัน

กิจการโทรเลขและโทรศัพท์ของไทยในยุคแรกเริ่มได้ขยายขอบเขตออกไปอีกเมื่อมีผู้บุกเบิกนำเครื่องรับ-ส่งวิทยุโทรเลขแบบมาร์โคนี มาใช้งานเป็นครั้งแรกใน ปี พ.ศ.

2450 และได้มีการจัดตั้งสถานีวิทยุโทรเลขทั้งในส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค เพื่อช่วยสนับสนุนการติดต่อรับส่งโทรเลข กับห้องที่ที่ไม่สามารถขึงสายโทรเลขไปถึงได้ อีกทั้งยังช่วยให้สามารถเปิดการติดต่อรับส่งโทรเลขกับทวีปยุโรปได้โดยตรงเป็นครั้งแรก นอกจากนี้กิจการวิทยุกระจายเสียงและกิจการวิทยุการบินก็ได้ถือกำเนิดขึ้นในระยะต้นของการนำระบบวิทยุเข้ามาใช้งานเช่นเดียวกัน

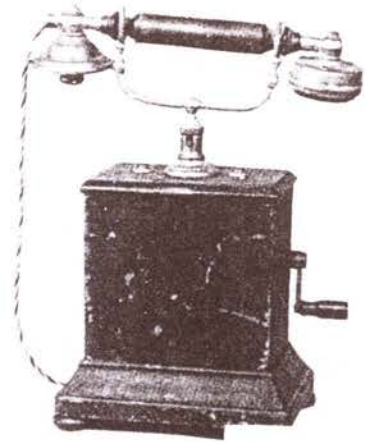

โทรศัพท์สมัยแรก ปากพูด-หูฟัง แยกจากตัวเครื่อง

ในหนังสือตำนานไปรษณีย์โทรเลขสยาม พ.ศ. 2428 - 2468 กล่าวว่า ได้มีการนำโทรศัพท์เข้ามาใช้ใน ประเทศไทยเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2424 ตรงกับ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า รัชกาลที่ 5 แห่ง กรุงรัตนโกสินทร์ ทางราชการกระทรวงกลาโหม ซึ่งในขณะ นั้น เรียกว่า “กรมกระลาโหม” ได้ทดลองนำเครื่องโทรศัพท์ เข้ามาติดตั้งที่ กรุงเทพฯ และจังหวัดสมุทรปราการแห่งละ 1 เครื่อง วัตถุประสงค์ในเบื้องต้นเพื่อใช้ในการแจ้งข่าวเร็ว เข้าและออกที่ปากน้ำสมุทรปราการให้ทางกรุงเทพฯ ทราบ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2429 กรมไปรษณีย์โทรเลขได้รับ โอนกิจการโทรศัพท์จากกระทรวงกลาโหมมาดำเนินการ และได้ขยายกิจการออกไป โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ ใช้เครื่องโทรศัพท์ ภายในเขตกรุงเทพฯ และธนบุรี นับ เป็นประวัติศาสตร์ครั้งแรกของประเทศไทย ที่ประชาชนได้มี

โอกาสใช้เครื่องโทรศัพท์ เป็นเครื่องมือสื่อสารในการติดต่อ เครื่องโทรศัพท์ที่ใช้ในระยะแรกนั้นเป็นเครื่องระบบ “แม็กนิโต” (MAGNETO SYSTEM) หรือระบบไฟประจำเครื่อง (LOCAL BATTERY = L.B.) จำนวนผู้เช่าทั้งสิ้น 61 ราย มีระยะทางสายทั้งสิ้นยาวประมาณ 86 กิโลเมตร โทรศัพท์ แบบนี้ได้ใช้งานติดต่อกันมาเป็นเวลา 20 ปีเศษ สรุปได้ว่า ในช่วงสมัยของพระพุทธเจ้าหลวง กิจการโทรศัพท์ได้ออกสู่ หัวเมืองเป็นแห่งแรกที่ สมุทรปราการ แห่งเดียวเท่านั้น

เครื่องโทรศัพท์รุ่นต่อมา ปากพูด-หูฟัง แม็กนิโตกระดิ่งรวมอยู่ด้วยกัน

บทสรุป

แม้ว่าปัจจุบันนี้การสื่อสารของประเทศไทย ได้เจริญ ก้าวหน้าไปมากแล้วก็ตาม ทั้งนี้ก็ด้วยความเจริญของ เทคโนโลยีเป็นสำคัญ อันเป็นผลที่เกิดขึ้นตามมาภายหลัง จากสิ้นยุคของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ต้องนับได้ว่า การที่การสื่อสารของประเทศไทยได้เจริญก้าวหน้า มาจนถึงทุกวันนี้ได้ ก็เพราะพระมหากรุณาธิคุณขององค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ พระพุทธเจ้าหลวงของชาวไทยเราทั้งปวงนั่นเอง ที่ได้ทรง เห็นการณ์ไกล จนได้ทรงริเริ่มสิ่งสำคัญไว้หลาย ๆ อย่าง จึง ถือว่าได้เป็นผู้ที่ทรงวางรากฐานทางการสื่อสารของประเทศไทย อย่างแท้จริง **ชาวกรุงเทพฯ** ในสมัยนั้นก็ได้ฟังพระบารมีของ พระองค์ในเรื่องเหล่านี้ สืบเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบันเป็น **ชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยา** และชาวไทยทุกคนต่างก็สำนึก ในพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้เช่นกัน.

การจัดระเบียบ ตามประกาศ

พ.ร.บ. ยับยั้ง ภาวะจนแหวง

ความนำ

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411–2453) เป็นยุคของการปฏิรูป หรือยุคของการทำให้ประเทศทันสมัย การปฏิรูปในรัชกาลนี้มีปัจจัยสำคัญมาจากสภาพการปกครองเดิมล้าสมัย ไม่เหมาะสมต่อสภาพการณ์ที่กำลังเปลี่ยนแปลง และการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ปัจจัยสำคัญดังกล่าวเป็นตัวเร่งเร้าให้มีการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรับปรุงระเบียบบริหารราชการแผ่นดินจากเดิม แบบ “จตุสดมภ์” มีสมุหนายกและสมุหกลาโหม ซึ่งถอดแบบมาจากสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ(พ.ศ. 1991–2031) มาเป็นแบ่งหน้าที่ราชการออกเป็นกระทรวง มีเสนาบดีเป็นผู้บังคับบัญชา มีเกียรติยศเสมอกัน การแบ่งการปกครองเพื่อเป็นการโอนพระราชอำนาจในการปกครองแผ่นดินให้เฉลี่ยไปแก่เสนาบดีทุกกระทรวง กรม กอง และแผนกต่างๆ เป็นการเปิดโอกาสให้ราษฎรมีส่วนรับผิดชอบในการปกครองแผ่นดินมากขึ้น กระทรวงที่ตั้งขึ้นมี 12 กระทรวง คือ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กระทรวงต่างประเทศ กระทรวงการคลัง กระทรวงเมือง กระทรวงวัง กระทรวงเกษตรและพาณิชย์ กระทรวงธรรมการ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงมุรธาธร กระทรวงยุทธนาธิการ

ในส่วนภูมิภาค ทรงแก้ไขวิธีปกครองหัวเมือง โดยทรงให้รวมหัวเมืองหลายหัวเมืองเข้าเป็นมณฑลหนึ่ง มีข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้สำเร็จราชการมณฑล หัวเมืองก็มีผู้ว่าราชการเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบ แบ่งเขตออกเป็นอำเภอ

ตำบล หมู่บ้าน การบังคับบัญชาหัวเมืองทั้งปวงให้ขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียว

มณฑลกรุงเก่าตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2438 โดยรวมเอา 7 หัวเมือง คือ กรุงเก่า อ่างทอง สระบุรี ลพบุรี พรหมบุรี อินทร์บุรี สิงห์บุรี เข้าเป็นมณฑล ตั้งที่ว่าการมณฑลที่กรุงเก่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ใช้พระราชวังจันทร์เกษม ซึ่งสร้างมาแต่ครั้งสมัยพระราชบิดา เพื่อใช้แปรพระราชสำนักเมื่อเสด็จมากรุงเก่า เป็นที่ทำการรัฐบาลมณฑลกรุงเก่า พระองค์ได้เสด็จมาเปิดที่ทำการมณฑลกรุงเก่าด้วยพระองค์เอง

วันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2438

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จพระราชดำเนินขึ้นประทับบนพระที่นั่งพิมาน
รัตยา

ทรงพระกรุณา พระราชทาน พระฤกษ์
ทรงเปิดให้เป็นที่ว่าการ“มณฑลกรุงเก่า”

รัฐบาลมณฑลกรุงเก่า(พ.ศ.2438–2475) ได้ใช้พระราชวังจันทร์เกษมเป็นที่ทำราชการของมณฑลเทศาภิบาลกรุงเก่าและเมืองกรุงเก่า ด้วยความล้าสมัยในพระมหากษัตริย์คุณเป็นล้นพ้นตลอดมา พระที่นั่งและเรือนโรงต่างๆที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ใช้เป็นสถานที่ทำราชการในครั้งนั้น คือ

1. พระที่นั่งพิมานรัตยา เป็นศาลาว่าการข้าหลวงเทศาภิบาล
2. พลับพลาจตุรมุข เป็นศาลาว่าการเมือง
3. ดิگใหญ่มุมกำแพงด้านเหนือ เป็นศาลาว่าการอำเภอรอบกรุง

การออกโฉนดที่ดินแบบใหม่

ออกโฉนดที่ดิน มณฑลกรุงเก่า

ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)

4. โรงละครหน้าพลับพลาจตุรมุข เป็นที่ทำการศาลมณฑล
5. ดิگหน้าพระที่นั่งพิมานรัตยา เป็นศาลเมือง และคลังเก็บราชพัสดุ
6. ทรงโปรดให้สร้างซ่อมโรงช้างให้เป็นที่คุมขังนักโทษ

ผู้ที่ดำรงตำแหน่งเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า คือ

1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ (พ.ศ. 2438–2446) ทรงเป็นพระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ 5
2. พระยาโบราณราชธานินทร์-พร เดชะคุปต์ (พ.ศ. 2446–2472) ได้เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า นานมาก

ข้าหลวงเทศาภิบาลทั้ง 2 ท่าน เป็นข้าราชการมหาดไทยในส่วนภูมิภาค ได้ทำประโยชน์แก่ราชการ และทำคุณงามความดี นำความเจริญมาสู่มณฑลกรุงเก่าอย่างต่อเนื่อง ทำให้มณฑลกรุงเก่าเป็นมณฑลภายในที่มีความสงบสุข ได้รับความสนใจจากส่วนกลางให้เป็นแหล่งสำหรับทดลองโครงการใหม่ๆ ที่ได้รับเริ่มขึ้นเสมอ

โครงการใหม่ที่สำคัญและจะนำมากล่าว คือ การจัดระเบียบการออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ ตามประกาศออกโฉนดที่ดินมณฑลกรุงเก่า ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)

ที่ดินและการจัดระเบียบที่ดินของสยามไทยก่อนปี ร.ศ. 120

ปราศดินก็ปราศแดน	นิระแผ่นดินสุธา
เหมือนปราศชีวา	เอกราชจะอยู่ไฉน
คนไทยผิวไร้ดิน	ตุจลิน์สกุลไทย

มีดินก็มีชัย

ชนะมันนิรันดร

(คัดจากบรรยายสรุป สำนักงานที่ดินจังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของสังคมเกษตรกรรมแบบโบราณ จากหลักฐานประชุมพงศาวดารภาค 61 (ตำนานสิงหนวัติ) ปรากฏการอพยพของชนเผ่าไทยลงมาสร้างบ้านแปงเมืองบริเวณที่ราบระหว่างภูเขาในภาคเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน ปรากฏว่า มีการจัดระบบที่ดินสำหรับเกษตรกรรมแล้ว โดยเรียกวาระบบ “พันนา” หรือ “ป็นนา” คือ ผู้นำที่ถือครองที่ดินจะแบ่งปันที่ดินกันระหว่างครัวเรือน หรือในกลุ่มครอบครัวที่อยู่รวมกัน โดยหัวหน้ามีบริวารมากจะมีฐานะเป็นเสมือนหัวหน้าครอบครัวใหญ่ การแบ่งปันที่ดินดังกล่าวนอกจากจะให้เพื่อทำมาหากินแล้ว ยังเป็นประโยชน์ในการรวมกำลังป้องกันฝ่ายศัตรูด้วย

ผู้ที่ทำหน้าที่แบ่งปันนา ระหว่างครัวเรือน เรียกว่า กวานบ้าน โดยแบ่งนาออกเป็นแปลง แต่สงวนนาไว้ต่างหากสำหรับผู้ “บริบาลเมือง” หรือ ผู้นำ ชาวบ้านจะถูกเกณฑ์มาทำนาในเนื้อที่นั้น การจัดระบบที่ดินเช่นนี้ ปรากฏอยู่ในสังคมไทยมานานจนถึงสมัยสุโขทัย ซึ่งในสมัยสุโขทัยนั้น ผู้นำต้องแสวงกำลังเป็นฐานอำนาจแล้ว การให้คนเข้ามาตั้งเป็นเมืองทำมาหากินในบริเวณนั้น จึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่ง ปรากฏข้อความในหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า “ช่วยมันตวงเป็นเมือง” อันเป็นวิวัฒนาการของการแบ่งปันที่ดินในระบบ “พันนา” หรือ “ป็นนา” นั่นเอง สำหรับสิทธิในที่ดินสมัยสุโขทัยมีกล่าวไว้ในหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 ดังนี้ “สร้างป่าหมากป่าพลูหัวเมืองทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็

หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มัน” และก็กล่าวถึงสิทธิในการสืบทอดมรดกไว้ด้วย คือ “ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดล้มล้มตายหายกว่าเหย้าเรือน พ่อเชื้อเลือดดำมัน ช่างขอ ลูกเมียเย็บข้าว โพรฟ้า ข้าไท ป่าหมาก ป่าพลู พ่อเชื้อมันไว้แก่ลูกมันทั้งสิ้น” อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีหลักการกำหนดไว้ในหลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชว่า ที่ดินเป็นของพระเจ้าแผ่นดิน

สมัยกรุงศรีอยุธยา กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จบทที่ 41, 42 บัญญัติไว้ชัดเจนว่า ที่ดินทั้งในและนอกกรุงศรีอยุธยาเป็นของพระเจ้าอยู่หัว หากแต่ให้ราษฎรทั้งหลายเป็นเจ้าของข้าแผ่นดินอยู่ หากให้ราษฎรไม่ ตามกฎหมายอาญาหลวงบทที่ 17 ผู้ใดเข้าไปกันสร้างเล็กรั้งที่ไร่นาเรียกสวน โดยไม่บอกแก่เสนานายระวาง นายอการกำนันพื้นที่ให้ไปดู ท่านให้ลงโทษ 6 สถาน แต่ในเวลาเดียวกันกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จบทที่ 42 ก็บัญญัติไว้ด้วยว่า “ที่นอกเมืองหลวงอย่าให้เป็นการเอาเปล่า ให้นายอำเภอร้อยแขวง และนายอการจัดคนเข้าอยู่ ผู้ใดทำเป็นไรเป็นสวนปลูกต้นไม้ไถ่ถมไว้ ให้ลดอากรให้แก่หนึ่งพันกว่านั้น เป็นอากรหลวง เมื่อผู้ใดกันสร้างไร่นาเรียกสวน และบอกกล่าวแก่เจ้าหน้าที่ให้ไปดู ท่านให้เจ้าหน้าที่เขียนฎีกาเอนดให้ไว้แก่ผู้กันสร้าง เพื่อให้รู้ว่าผู้กันสร้างอยู่บ้านไหนกันสร้างขึ้นใหม่ในตำบลใด ในปีนั้น ท่านนั้นไว้ไว้เป็นสำคัญ”

ยังมีกฎหมายลักษณะขบถศึกอยู่มาตราหนึ่ง (มาตรา 63) วางเกณฑ์ปูนบำเหน็จรางวัลแก่เจ้าหน้าที่ในราชการ ผู้ชักชวนส่งเสริมให้ราษฎรเข้าจับจองป่าดงทุ่งว่างเป็นที่ทำมาหากิน คือ “อนึ่งป่าดงทุ่งว่างร้าง หาผู้อยู่ทำมาหากินมิได้ และผู้ใดชักชวนราษฎรให้เข้าทำมาหากินเอาส่วยอากรขึ้นพระคลัง บำนาญเป็นลหุ ”

ในตอนต้นสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1903) ผู้ถือที่ดินมีแต่เพียงสิทธิครอบครอง แต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้น ผู้ถือที่ดินยังไม่มีสิทธิ์จะโอนที่ดินให้แก่บุคคลอื่น ทั้งทายาทของผู้ถือที่ดินนั้นก็ไม่มีสิทธิ์รับมรดกในที่ดินนั้น อย่างไรก็ตามก็ตามทางปฏิบัติในระยะต่อมาระบบการถือที่ดินดังกล่าวนี้ได้ผ่อนคลายความเข้มงวดลงไปเป็นอันมาก และในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ตามกฎหมายที่ดินที่มีวิวัฒนาการมาตามกาลเวลานั้น ผู้ถือที่ดินมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน และที่ดินอาจเปลี่ยนมือกันได้โดยเสรี

อนึ่ง สำหรับระบบศักดินา ซึ่งเริ่มใช้กันมาตั้งแต่ตอนต้นสมัยกรุงศรีอยุธยา มีหลักเกณฑ์แน่นอนในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) นั้น

เป็นที่ยอมรับกันในวงวิชาการปัจจุบันแล้วว่า ไม่ได้มีการถือที่นาจริง ๆ (อาทิเช่น เจ้าพระยามหาอุปราช ถือศักดินา 10,000 มิได้หมายความว่า บุคคลดังกล่าวถือนาจริง ๆ 10,000 ไร่) หากแต่เป็นเพียงการกำหนดศักดิ์ และฐานะของบุคคลเท่านั้นว่า บุคคลนั้นมีมูลค่าเท่าไรในสังคม ในกฎหมายนั้น การที่ผู้เสียหายเรียกร้องให้ผู้ละเมิดชดใช้ค่าสินไหมทดแทนก็ดี การปรับโทษผู้กระทำผิดก็ดี จำนวนตามศักดินาของผู้เสียหาย และของผู้กระทำผิด ศักดินาจึงมีบทบาทอย่างสำคัญในทางกฎหมายสังคม และการปกครองของประเทศมาเป็นเวลานานหลายศตวรรษ

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้รวบรวมกฎหมายเก่า ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ชำระแก้ไข ตัดทอนสำเร็จเมื่อปี พ.ศ. 2348 แล้วให้คัดลอกเป็นกฎหมายฉบับหลวงขึ้น 3 ชุด เรียกว่า กฎหมายตราสามดวง ตราสามดวงนี้ก็คือ ตราราชสีห์ อันเป็นตราประจำตำแหน่งสมุหนายก ตราคชสีห์ อันเป็นตราประจำตำแหน่งสมุหกลาโหม และ ตราบัวแก้ว อันเป็นตราประจำตำแหน่งโกษาธิบดี กฎหมายตราสามดวงได้ใช้เป็นระเบียบปฏิบัติมาเป็นเวลานานถึง 103 ปี โดยมีกฎหมายอื่นที่ตราขึ้นบังคับใช้เพิ่มเติมเป็นลำดับมาทุกรัชกาล โดยเฉพาะในรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411) ได้ทรงตราพระราชกำหนดกฎหมายขึ้นบังคับใช้เกือบ 500 ฉบับ ตัวบทกฎหมายและประกาศของทางราชการสมัยนั้น ได้รับการพิมพ์ในราชกิจจานุเบกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2401 เป็นต้นมา สำหรับการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา อันเป็นกระบวนการยุติธรรมสำคัญอย่างหนึ่ง รัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้ปรับปรุงใหม่โปรดฯ ให้เลิก ตีกลองร้องฎีกาโดยพระองค์ท่านเสด็จออกรับฎีกาของราษฎร ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ในวันขึ้น 7 ค่ำ แรม 7 ค่ำ แรม 13 ค่ำ ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกากันมากเป็น 10 หรือ 20 ฉบับทีเดียว เมื่อพระองค์ท่านใกล้จะสวรรคต ทรงมีพระราชดำรัสแก่ผู้เฝ้าอาการประชวร คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหกลาโหม เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายก ว่า

“ ขอให้ท่านทั้งปวง
จงช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดิน
ต่อไปให้เรียบร้อย
ให้สมณพราหมณ์ อาณาประชาราษฎร์
ได้พึงอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน
ขอให้ทูลพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่

ให้เอาเป็นพระราชธรรมาธิปไตย
ของราษฎรอันมีทุกขันธ์อัน ให้ร้องได้สะดวก"

ซึ่งราษฎรชาวเมืองกรุงเก่าได้รับพระมหากรุณาธิคุณ
เข้าเฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ (พ.ศ. 2411-
2453) บ่อยครั้งเรื่องที่ราษฎรถวายฎีกากันมากก็คือเรื่องที่มา
หรือตราแดงเรื่องที่มาว่าจะเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ใด
อันหนึ่ง สมควรนำมากล่าวไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า เมื่อผลัดแผ่นดิน
ใหม่นั้น เมืองกรุงเก่ามีโจรผู้ร้ายชุกชุม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในขณะนั้น มีวิธีปราบโจร
ผู้ร้ายที่เมืองกรุงเก่า คือ พอจับหัวหน้าโจรได้ เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ก็ขึ้นไปยังพระนครศรีอยุธยา พร้อมด้วย
ผู้พิพากษาตุลาการ ไปตั้งศาลสั่งชำระพิพากษาทันที
พวกหัวหน้าโจรต้องโทษถึงประหารชีวิตนั้น เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์สั่งให้ประหารชีวิต โดยเอาขวานตัดหัวให้ขาดเป็น
2 ท่อน ที่หน้าพะเนียดคล้องข้างแห่งหนึ่ง ให้ผ่าอกที่
วัดชีตาเห็น (วัดชีโพน) บ้านผักไห่อีกแห่งหนึ่ง ป่าวร้องให้
คนมาดูโดยหวังให้คนพาลสยดสยองเรื่องนี้แม้ใครจะคิดเพียงว่า
ลงอาญาอย่างทารุณ ก็ต้องยอมรับว่า ได้ผลตามที่ท่านหวัง
ด้วยโจรผู้ร้ายตามหัวเมืองลดลงในทันใด

อย่างไรก็ตามการลงโทษอันเหี้ยมโหด เป็นปัญหา
ใหญ่และยุ่งยาก ทำให้ชาติตะวันตกดูถูกว่าเป็นการป่าเถื่อน
จะเป็นข้ออ้างเข้ามายึดประเทศสยาม จัดระเบียบ
การปกครองใหม่ ดังนั้นการปฏิรูปกฎหมายและการศาล
ของไทยก็มีความสำคัญยิ่งอีกด้านหนึ่ง เพราะระบบ
กฎหมายและการศาลขณะนั้นล้าสมัย ไม่เพียงพอใน
การบังคับคดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงสถาปนากระทรวงยุติธรรมขึ้น เมื่อวันที่ 24 มีนาคม
พ.ศ. 2434 รวบรวมศาลซึ่งกระจัดกระจายอยู่ตามกระทรวง
ต่างๆ มาขึ้นอยู่กับกระทรวงยุติธรรมเพียงกระทรวงเดียว
อาทิเช่น ศาลกรมมนา เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2440 โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง
คณะกรรมการตรวจชำระและร่างกฎหมายประกอบด้วย
ผู้เชี่ยวชาญทั้งไทยและต่างประเทศ โดยเลือกใช้ระบบ
กฎหมายของประเทศในยุโรปที่ใช้ประมวลกฎหมายเป็นหลัก
รัฐบาลสามารถประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญาเป็น
ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2451

สำหรับเรื่องการถือครองที่ดินของราษฎร ก็มี

กฎหมายว่าด้วยที่ดินระบุไว้ว่า พระมหากษัตริย์มีพระบรม
ราชานุญาตให้ราษฎรมีสิทธิ์ครอบครองที่ดิน และจะได้ถือกรรม
สิทธิ์สำหรับที่ดินไว้ให้แก่ราษฎรเป็นหลักฐานเพื่อว่า

“ เมื่อพลเมืองของประเทศต่างมีที่ดินเป็น
ของตนเอง และมีหลักฐาน
สำหรับที่ดินนั้นคงเรียบร้อย ย่อมเป็นสาเหตุ
หนึ่งที่จะก่อให้เกิดความสงบสุข ทุกคนมีที่ดิน
เป็นที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน ก็จะไม่มีเบียดเบียน
ซึ่งกันและกัน การก่อวิวาท โจรผู้ร้าย
การลักขโมยก็ย่อมจะไม่เกิดขึ้นหรือมีก็เป็นส่วนน้อย ”

ใบสำคัญสำหรับที่ดินก่อนการประกาศออกโฉนด ร.ศ. 120

คำจำกัดความของที่ดินตามพระราชกำหนดกฎหมาย
เก่าครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
หมายความว่า “ที่ดิน เป็นทรัพย์สินที่เคลื่อนที่ไม่ได้ ที่ดินมี
หลายชนิด คือ

- ที่บ้านเรือน คือ ที่บุคคลปลูกเรือนอยู่อาศัย
- ที่สวน เป็นที่ปลูกผลไม้ที่มีอายุนาน ๆ
- ที่นา เป็นที่ปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร หรืออีกอย่าง
หนึ่งเป็นที่ทำเกลือที่เรียกว่า นาเกลือ
- ที่ไร่ เป็นที่ปลูกไม้ล้มลุก เช่น พริก มะเขือ แตง
เผือก มัน อ้อย หรือที่เรียกว่า ผลธัญญาหาร
- ที่หลวง คือ เป็นที่รัฐบาล หวงห้ามไว้ใช้ใน
ประโยชน์ของรัฐบาล
- ที่วัด เป็นที่สำหรับนักบวชในศาสนาต่าง ๆ อาศัยอยู่
และอาศัยกระทำการกิจของศาสนานั้น ๆ
- ที่ธรณีสงฆ์ เป็นที่ของวัดในพระพุทธศาสนา
ที่ศาลเจ้า เป็นที่สถิตย์แห่งเทพารักษ์ ซึ่งเป็นที่
เคารพของทั้งไทยและจีน เช่น ศาลเจ้าพ่อ
หลักเมือง ศาลเจ้าปูนเถาถ่ง ”

ก่อนที่จะมีประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 120 ใบ
สำคัญสำหรับที่ดิน ซึ่งทางราชการเคยออกให้แก่ราษฎรมี 6
ชนิด คือ

1. ตราแดง ข้าหลวงเดินนาเป็นผู้ออกให้ สำหรับที่นา
เพื่อเก็บอากรค่านา
2. โฉนดสวน ออกให้สำหรับที่สวน มีบัญชีรายชื่อ
ต้นไม้ ซึ่งมีอายุตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไป และกำหนดอัตราค่าอากร
ไว้ด้วย ข้าหลวงเดินสวน (ข้าหลวง 8 นาย) เป็นผู้ออกให้
3. โฉนดป่า เป็นหนังสือสำคัญออกให้สำหรับที่สวน

ผลไม้ล้มลุก

4. ตราจองอย่างเก่า เป็นหนังสืออนุญาตให้เข้าจับจองที่ดิน ข้าหลวงกรมนาเป็นผู้ออกให้ในระหว่างเดินสำรวจเพื่อเก็บอากรค่านา จะได้ไม่ต้องเดินบ่อย ๆ

5. ใบเหี้ยบบ่อย่างเก่า เป็นกระดาษข่อย เขียนด้วยดินสอดำ กำนันเป็นผู้ออกให้สำหรับอนุญาตให้เข้าจับจองที่ดิน ไม่มีแบบอย่างใด

6. หนังสือสำคัญสำหรับที่บ้าน ออกให้สำหรับสร้างบ้านอยู่

สาเหตุของการออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 120

ด้วยฉันไปบางปะอินคราวนี้ ราษฎรภูมิภาคหลายฉบับเห็นมีใจความแต่เรื่องนา แลด้วยตราแดงที่เรื่องนาจะเป็นสิทธิ์แก่ผู้นั้น หรือไม่เป็นสิทธิ์ เป็นมากกว่าทุกอย่างฉนี้

(พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๒)

ข้อความในพระราชหัตถเลขาดังกล่าว ทรงมีไปถึงเจ้าพระยามณฑเทพ เสนาบดีกรมนา เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2432 แสดงถึงพระบรมราชประสงค์อันแรงกล้าในอันที่จะประสาหัสสันติสุข และดับความทุกข์ในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่นำให้แก่ราษฎรชาวเมืองกรุงเก่าของพระองค์ และการที่จะบรรลुพระราชประสงค์นั้นได้ ก็คือ จะต้องทำการออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ให้เป็นสากล ถูกต้องตามกระบวนการยุติธรรม

จึงได้ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยาประชาชีพบริบาล (ฝั่ง ชูโต) ซึ่งขณะนั้นรับราชการสังกัดกระทรวงยุติธรรม มาเป็นข้าหลวงเกษตรคนแรก พร้อมด้วยเจ้าพนักงานกรมแผนที่ออกทำการเดินสำรวจรังวัดปักหลักเขต เพื่อออกโฉนดที่ดินตามระบบที่ใช้อยู่ในประเทศออสเตรเลีย ซึ่งเรียกว่า **“ระบบทอเรนท์”** (Torrent System) โดยโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการที่ตำบลวัดยม และตำบลบ้านแปง อำเภอบางปะอิน เป็นลำดับแรก พระยาประชาชีพบริบาลได้ยกกองไปตั้งทำการอยู่ที่หอสภาการราชประยูร ในพระราชวังบางปะอิน โดยได้ลงมือทำการเดินสำรวจออกโฉนดเมื่อวันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ. 120 จนถึงวันที่ 28 กรกฎาคม ร.ศ. 120 ก็ได้สร้างโฉนดฉบับหลวง และโฉนดฉบับเจ้าของที่ดินได้มากพอสมควร พร้อมทั้งจะแจกให้แก่เจ้าของที่ดินได้

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งสำนักงานที่ดินเมืองกรุงเก่าเป็นแห่งแรกในประเทศไทย เมื่อวันที่ 23 กันยายน ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) เรียกชื่อว่า **“หอทะเบียนเมืองกรุงเก่า”** ตั้งอยู่ที่หอสภาการราชประยูร ในพระราชวังบางปะอิน

ทรงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้ทรงประกอบพระราชพิธีพระราชทานโฉนดที่ดินแก่เจ้าของที่ดินเป็นปฐมฤกษ์ เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ. 120 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จออก ณ พระที่นั่งวโรภาศพิमान ในพระราชวังบางปะอิน พร้อมด้วยเสนาบดีและข้าราชการกระทรวงเกษตราธิการ เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เจ้าพระยาเทเวศวงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ได้นำ **โฉนดที่ดินสำหรับที่นาหลวง** ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย โฉนดฉบับนี้ลงพระปรมาภิไธยของสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นโฉนดที่ดินฉบับแรกของประเทศไทย(ซึ่งขณะนี้โฉนดฉบับนี้ทางราชการกรมที่ดินได้ตัดออกจากเส้นโฉนดฉบับหลวงของสำนักงานที่ดินจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไปเก็บไว้ ณ พิพิธภัณฑ์กรมที่ดินแล้ว) ต่อจากนั้นเจ้าพระยาเทเวศวงศ์วิวัฒน์ ได้ทูลเกล้าฯ ถวายโฉนดที่ดินแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานให้แก่เจ้าของที่ดินด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง

เมื่อปรากฏว่า การออกโฉนดที่ดินประสบผลสำเร็จตามพระราชประสงค์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศตั้งกรมทะเบียนที่ดินขึ้นในกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างหอบทะเบียนเมืองกรุงเก่าขึ้น ให้เป็นการถาวรที่ริมถนนสายรอบเมืองตำบลทอรัตนไชย (ถนนอุทอง) อันเป็นที่ตั้งสำนักงานที่ดินจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน และได้ย้ายหอบทะเบียนที่ดินชั่วคราว ซึ่งตั้งอยู่ที่หอสภาการราชประยูร พระราชวังบางปะอิน มาเปิดทำการ ณ หอบทะเบียนที่ดินเมืองกรุงเก่าแห่งนี้ เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446) เป็นต้นมา จนกระทั่งบัดนี้

ที่ลงนาม ๑๗ ก.
ม. อ.
ค.บ.ล. ชื่นแป๊ะ
อำเภอ ทวาย

เลข ๑๐๘

โฉนดที่ดินฉบับแรกในประเทศไทย

โฉนดที่ ๑
สาระบัญญัติ ๑
หน้า ๑

โฉนดที่ดินฉบับนี้

ทรงรับสั่งฯ เสด็จฯ กรมหมื่นมุนีทศบาล
ทรงรับสั่งฯ กรมหมื่นมุนีทศบาล
พระราชทานไว้บริหาร

ผู้มีอำนาจ
เจ้าพนักงานกรมมหาดไทย
นายอำเภอ

เมือง กว๊าน
เมือง กว๊าน
แขวงเมือง กว๊าน

ได้ที่โดยพระบรมราชานุญาตใน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า พระเจ้าแผ่นดินสยาม

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ

คนในบังคับสยาม เพนบุกร
ในแขวงอำเภอ

มีที่อยู่ที่ในแขวงอำเภอ

แขวงเมือง กว๊าน

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ
ซึ่งอยู่ที่ แขวงเมือง

ที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้

ถือที่ดินแปลงหนึ่ง

ตำบลบ้านแป๊ะ

ในแขวงอำเภอ ทวาย

แขวงเมือง กว๊าน

กรมที่ ๑๓๓

เจ้าพนักงานให้ลงเส้นกระแสน้ำดินสู่รูดท้องกับแล้ว ตามที่ระบอบ

กรมที่ ๑๓๓ หมายเลขที่ดินที่ ๑๑๗ คัดเป็นเนื้อที่ ๓๕๐๕๒ ไร่ ๑ งาน ๕๖ ไร่ ๑ งาน ๕๖ ไร่

เจ้าพนักงานที่สืบ

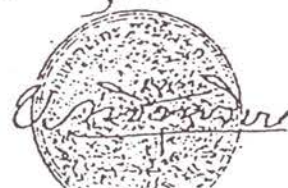
คือ

ทิศวันออก	จก	ที่ที่นเลข	ที่ ๑๑๘	—	—	—	—	—	—
ทิศวันตก	จก	ที่ที่นเลข	ที่ ๑๒๘	—	—	—	—	—	—
ทิศเหนือ	จก	ที่ที่นเลข	ที่ ๑๑๘	—	—	—	—	—	—
ทิศใต้	จก	ที่ที่นเลข	ที่ ๑๒๘	—	—	—	—	—	—

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตถือที่ดินแปลงนี้ มีทั้งกรรมสิทธิ์และถืออยู่ในความทำนองประเพณีตามความในพระราชกำหนดกฎหมายสำหรับที่ดินซึ่งค้างไว้ในเวลานี้ และที่ซึ่งได้แก้ไขเปลี่ยนแปลง หรือตั้งขึ้นใหม่ในภายหลังไปนั้นทุกประการ

ถ้าผู้ใดจะได้รับประโยชน์จากที่ดินแปลงนี้ด้วยประการใดๆ มิตรซื้อขาย, จำนำ, เช่า, รับมรดก, ให้ปัน, ถ่ายทอด, แลกเปลี่ยน, เพนกัน, ค่อมเข้าโฉนดนี้มาให้เจ้าพนักงาน เก็บทะเบียนพร้อมข้อบังคับแล้ว จึงนับว่าการนับชอบด้วยกฎหมาย เว้นแต่ถ้าเข้าถือไม่เกิน ๓ ปีจึงไม่ทำเป็นระบอบแก้ไขทะเบียน

เพื่อให้เป็นหลักฐานแห่งหนังสือโฉนดนี้ เจ้าพนักงานผู้มีชื่อในท้ายหนังสือนี้ได้ลงชื่อและประทับตราตำแหน่งไว้เป็นสำคัญ แก่วันที่ หนึ่ง เดือน ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๒๓๖๓

ประกาศออกโฉนดที่ดินมณฑลกรุงเก่า ร.ศ. 120

(สำเนา)
ประกาศออกโฉนดที่ดิน
มณฑลกรุงเก่า

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ในสมัยนี้ ที่ดินมีราคายังขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก ย่อมเป็นเหตุให้ราษฎรมีคดีพิพาทกันด้วยเรื่องที่ดินชุกชุมขึ้น สมควรที่จะจัดระเบียบสิ่งสำคัญอันเป็นหลักฐานสำหรับที่ดิน และจัดให้มีสิ่งหมายเขตที่ดินนั้นๆ ให้มั่นคงยิ่งขึ้นตามกาลสมัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพระราชพิธีพริบาล เป็นข้าหลวงเกษตรอยู่ในบังคับบัญชาข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลกรุงเก่าพร้อมด้วยเจ้าพนักงานกรมแผนที่ออกรังวัดปักเขตที่ดิน เพื่อจะได้ออกโฉนดให้แก่เจ้าของที่ดิน คือ

ทิศใต้ ตั้งแต่แยกบางไทรขึ้นไปตามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทิศตะวันตก และตามฝั่งแม่น้ำคว่างทอง ทิศตะวันออกจนถึงคลองตะเคียน เป็นที่สุดข้างเหนือ กำหนดข้าหลวงเกษตรจะออกรังวัดปักเขตที่ดินเมื่อใด ข้าหลวงเกษตรจะได้ประกาศล่วงหน้ามาให้ทราบอีกครั้งหนึ่งด้วย เพราะฉะนั้น

ข้อ 1 ถ้าผู้เป็นเจ้าของที่ดินในตำบลที่กล่าวนี้ ได้ทราบประกาศว่า ข้าหลวงเกษตรจะสำรวจ และจัดให้ปักเขตที่ดินในที่ของตนเมื่อใดแล้ว ก็ให้เจ้าของมานำหรือให้มีผู้แทนตัวมานำชี้เขตที่ดินของตน ข้าหลวงเกษตรจะได้รังวัดแลปักเขตให้

ข้อ 2 ถ้าเจ้าของใดนำชี้ว่า เขตที่ดินของตนอยู่เพียงใด ก็ให้ข้าหลวงเกษตรรังวัด และจัดให้ปักเขตไว้ทุกมุมที่ เว้นไว้แต่ที่วิวาทซึ่งจะกล่าวต่อไป

ข้อ 3 ถ้าที่ดินแปลงใดมีผู้แย้งซึ่งกันว่าเป็นเจ้าของมากกว่ารายหนึ่งขึ้นไปก็ดี หรือมีผู้นำชี้เขตคาบเกี่ยวกันอยู่ก็ดี ในที่วิวาทเช่นนี้ ให้ข้าหลวงเกษตรจัดให้ปักเขตด้านดี รับรองถูกต้องกันไว้ก่อน แต่ด้านที่วิวาทนั้นให้ตั้งไว้ กว่าจะมีคำตัดสินอันเด็ดขาดว่าอย่างไร จึงให้ปักให้ตามคำตัดสินนั้น

ข้อ 4 คดีพิพาทกันด้วยเรื่องที่ดิน ในตำบลที่กล่าวไว้นี้ ให้ข้าหลวงเกษตรมีอำนาจไต่สวน แลเปรียบเทียบได้ตลอดไป แลถ้าที่วิวาทรายใดประมาณราคาไม่เกิน 160

บาทขึ้นไปแล้ว ให้ข้าหลวงเกษตรมีอำนาจที่จะตัดสินได้เป็นเด็ดขาด ห้ามอย่าให้ฟ้องอุทธรณ์ ฎีกาเลย ถ้าเป็นคดีที่ดินอันมีราคาเกินกว่า 160 บาทขึ้นไป เมื่อข้าหลวงเกษตรพิจารณาไต่สวนเสร็จแล้ว แลคู่ความไม่ยอมตามคำเปรียบเทียบของข้าหลวงเกษตร ก็ให้ข้าหลวงเกษตรส่งความนั้นมายังศาลข้าหลวงพิเศษ สำหรับการที่ดิน ณ กระทรวงยุติธรรม

ข้อ 5 ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดไม่พอใจ ในคำตัดสินของศาล ข้าหลวงพิเศษ ก็ให้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาทีเดียว โดยไม่ต้องฟ้องอุทธรณ์ก่อน

ข้อ 6 ที่ดินรายใดไม่มีเจ้าของมานำชี้เขตจนสิ้นกำหนดวันที่ข้าหลวงเกษตรแลจัดปักเขต ในที่ตำบลนั้นแล้ว ก็ให้ถือว่าเจ้าของผู้นั้นไม่ทำตามหมายบังคับให้ข้าหลวงเกษตรได้สวน แลลงโทษตามขัดหมายบังคับตามพระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาความแพ่งนั้น

ข้อ 7 เมื่อข้าหลวงเกษตรได้รังวัด แลจัดให้ปักเขตที่ดินเสร็จแล้ว ข้าหลวงเกษตรจะได้ประกาศกำหนดวันให้เจ้าของนามารับโฉนดใหม่ เพราะต่อไปจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินอย่างเก่าทั้งปวง ในที่ซึ่งข้าหลวงเกษตรได้ตรวจรังวัด และจัดให้ปักเขตแล้วนั้น

ข้อ 8 ให้เจ้าของที่ดิน ซึ่งมีหลักเขตปักไว้ติดต่อกันนั้น พร้อมกันเป็นผู้ดูแลรักษาหลักเขตไว้ให้เรียบร้อยเสมอไป ถ้าหลักเขตรนั้นลับหรือเป็นอันตรายไปประการใดให้รีบนำความมาแจ้งแก่กรมการอำเภอโดยทันที

ข้อ 9 หลักหมายเขตที่ดิน ซึ่งข้าหลวงได้จัดให้ปักไว้แล้ว ตามความในข้อ 2 นั้น ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดนอกจากเจ้าพนักงานถอนเลื่อนย้ายไปจากที่ หรือทำอันตรายอย่างใด ถ้าผู้ใดบังอาจถอนเลื่อนย้าย ฎีกาทำอันตรายหลักเขตที่ดินซึ่งเจ้าพนักงานได้ปักไว้ ต้องระวางโทษมีกำหนดปรับไหมเป็นเงินไม่เกิน 50 บาท หรือจำขังมีกำหนดไม่เกิน 2 เดือน ฎีกาปรับแลจำขังทั้งสองสถาน

ประกาศมา ณ วันที่ 3 พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก 120 เป็นวันที่ 11863 ในรัชกาลปัตยุบันนี้

สิทธิที่ดินของราษฎรเมืองกรุงเก่า ตามประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 120

มณฑลกรุงเก่าเป็นมณฑลตัวอย่างของมหาชาติไทยส่วน

ภูมิภาค สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ องค์ปฐมเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงตระหนักถึงความสำคัญของตัวบุคคลที่จะรับผิดชอบงานสำคัญของบ้านเมืองในด้านการปกครอง เพราะผลสำเร็จของการปกครอง ย่อมอยู่ที่ตัวบุคคลผู้รับผิดชอบงานด้านการปกครองซึ่งจะต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถสูง มีความคิดริเริ่มงานที่ดี มีความเข้าใจงาน มีความห่วงใยกระตือรือร้น มีความเสียสละส่วนตัว มีความสามารถเป็น ผู้นำและผู้บังคับบัญชา

คุณสมบัตินี้ดังกล่าว คือ ปรัชญาของการปกครองของ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งมีอยู่ใน สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่าทั้ง 2 ท่าน อย่างแท้จริง คือ ทั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงมรุพงศ์สิริพัฒน์ และพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ซึ่งเป็นแบบอย่างของคนมหาดไทยในส่วนภูมิภาค รับสนองพระบรมราโชบายในการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อไป

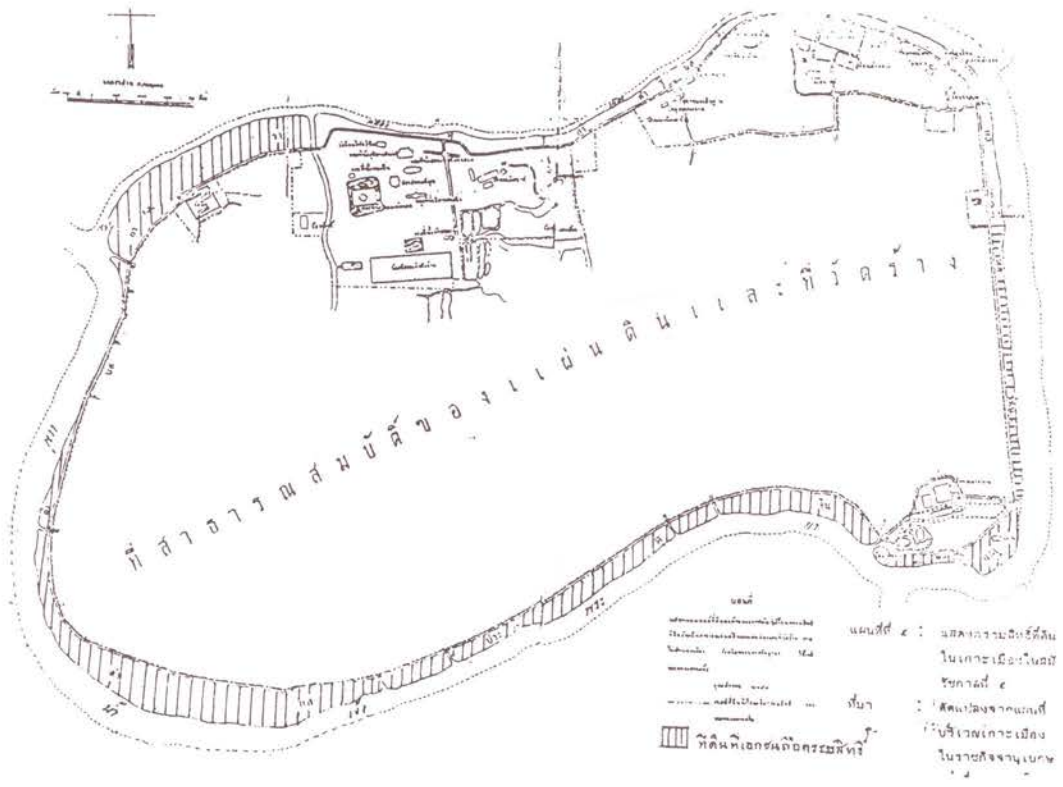
พ.ศ.2435 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้รับพระบรมราชโองการให้คัดเลือกบุคคลไปเป็นผู้รักษาพระราชวังบางปะอิน สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงคัดเลือก ขุนวรกิจพิศาล (จ๋ารัส รัตนกุล) ไปทำงานในหน้าที่นี้ ขุนวรกิจพิศาลได้จัดระเบียบกิจการต่างๆ ในพระราชวังบางปะอิน เป็นที่ต้องพระราชอัธยาศัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นหลวงราชภพบริหาร ตำแหน่งเจ้ากรมรักษาพระราชวังบางปะอินต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเรื่อง การปรับปรุงลักษณะการปกครองท้องถิ่น โดยโปรดฯ ให้ทดลองเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านที่อำเภอบางปะอินก่อน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงมรุพงศ์สิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า รับสนองพระบรมราชโองการ ดำเนินการให้ราษฎรชาวอำเภอบางปะอินเลือกผู้ใหญ่บ้าน ผลปรากฏว่า หลวงราชภพบริหารได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านและต่อมาเมื่อมีการเลือกกำนันและนายอำเภอ ราษฎรชาวอำเภอบางปะอินก็เต็มใจเลือกหลวงราชภพบริหารอย่างเต็ม ดังนั้นที่มณฑลกรุงเก่าจึงเป็นมณฑลตัวอย่างที่มีการจัดการปกครองส่วนท้องถิ่น (พ.ศ. 2438)เป็นแห่งแรกของประเทศ ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ. 2440 ได้ตรา พ.ร.บ. การปกครองท้องถิ่น ขึ้นบังคับใช้ทั่วประเทศ พ.ศ. 2446 กระทรวงมหาดไทยมีคำสั่งให้มณฑล

เทศาภิบาลต่างๆ จัดตั้งโรงเรียนศึกษาการอำเภอ ปรากฏว่า มณฑลกรุงเก่าเป็นมณฑลตัวอย่างการจัดการในเรื่องนี้อย่างมีระเบียบ ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของกระทรวงมหาดไทย ถึงกับมีคำสั่งให้ข้าราชการมหาดไทยส่วนภูมิภาคเข้ารับการศึกษาอบรมการอำเภอที่มณฑลกรุงเก่า สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงยกย่องชมเชย กรมหลวงมรุพงศ์สิริพัฒน์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า และทรงสนับสนุนงบประมาณจากส่วนกลางมาให้

พ.ศ. 2448 ที่มณฑลกรุงเก่าได้มีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูเมืองกรุงเก่าที่หลังพระราชวังจันทร์เกษม ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการใช้งบประมาณดำเนินการก่อสร้างโรงเรียน จำนวน 30,000 บาท ซึ่งต่อมาโรงเรียนนี้ได้รับการเปลี่ยนชื่อ เป็นโรงเรียนตัวอย่างมณฑลกรุงเก่า เป็นสำนักศึกษาของลูกหลานชาวเมืองกรุงเก่าและบุคคลสำคัญของประเทศหลายคน เช่น ดร.ปรีดี พนมยงค์ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นต้น

สิทธิในที่ดินของราษฎรในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา
ที่ดินในเกาะเมืองหมายถึง ที่ดินในถนนรอบกรุงซึ่งอยู่ภายในกำแพงเมือง มีเนื้อที่ประมาณ 4,500 ไร่ เป็นแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี วรรณคดีที่สำคัญของชาติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเอาพระทัยใส่ในการศึกษา โบราณคดี พงศาวดาร กรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างยิ่ง ทรงตระหนักพระราชหฤทัยว่า พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า ได้พากเพียรศึกษารูโบราณคดีกรุงศรีอยุธยาทั้งเรื่องพงศาวดารและถิ่นสถาน โบราณสถานยิ่งกว่าผู้อื่น โดยมากก็ทรงพระเมตตาจนสนิทชิดชอบพระราชอัธยาศัย เป็นเหตุให้ได้เฝ้าแทนใกล้ชิดเป็นประจำ ได้ทูลสนองพระราชดำริสิ่งต่างๆ ในเวลาตรัสประภาษเรื่องโบราณคดีอยุธยา สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยนั้น ทรงเป็นพระบิดาของประวัติศาสตร์และโบราณคดีไทย ทรงโปรดและรักใคร่สนิทชิดชอบพระยาโบราณราชธานินทร์ ที่ทำงานได้ผลดีเยี่ยมทั้ง 2 อย่าง คือ ทั้งด้านการปกครองและด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีกรุงศรีอยุธยา

เมื่อมีการออกโฉนดที่ดินในปี ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักพระราชหฤทัยดีว่า เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา

มีความสำคัญในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี เป็นอย่างยิ่งสมควรจะได้มีการศึกษาค้นคว้า มรดกทางวัฒนธรรมสมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อไป จึงมิได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้มีการออกโฉนดที่ดิน ขุนเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ทรงสงวนไว้เป็นที่สาธารณสมบัติของแผ่นดินและ ที่วัดร้าง ห้ามเอกชนถือครอง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ออกโฉนดให้ราษฎรถือครองที่ดินเฉพาะรอบนอกกำแพงพระนครศรีอยุธยาเท่านั้น

สิทธิที่ดินของราษฎรชาวเมืองกรุงเก่าที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ออกโฉนด

การออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ เป็นโฉนดที่ดินซึ่งเจ้าหน้าที่ของกรมแผนที่ ซึ่งสังกัดอยู่ในกระทรวงเกษตราธิการ ได้รับวัดตรวจเขาที่ดินตามแผนที่ระวางตามหลักสากล ซึ่งเป็นงานที่ละเอียด ทำให้งานออกโฉนดล่าช้า จึงมีการตราพระราชบัญญัติออกโฉนดตรวจเองเพื่อแก้ไขปัญหา โดยออกโฉนดตรวจเองเป็นครั้งแรกที่มณฑลพิษณุโลกเมื่อวันที่ 1 มีนาคม ร.ศ. 124

มณฑลกรุงเก่า จึงเป็นมณฑลตัวอย่างของการออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ ซึ่งราษฎรชาวเมืองกรุงเก่าเก็บรักษาโฉนดแต่ครั้งนั้นไว้เป็นอย่างดี เป็นมรดกตกทอดแก่ลูกหลานสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

ที่ดินเลขที่ ๑๒๗ เลขที่ ๒๑
ตำบล อำเภอ
อำเภอ

โฉนดที่ ๑๑๑๑๑
สาระบัญเล่มที่ ๑๑๑
หน้า ๑๑๑

โฉนดที่ดินฉบับนี้

นาย นายสมชาย ใจดี ผู้บัญชาการ เมือง กรุงเทพฯ
นาย นายสมชาย ใจดี เจ้าพนักงานกระเชกษัตริการ เมือง กรุงเทพฯ
นาย นายสมชาย ใจดี เลขอำเภอ แขวงเมือง กรุงเทพฯ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พระเจ้าแผ่นดินสยาม

ให้ไว้เป็นสำคัญแก่ นายสมชาย ใจดี แห่ง ตำบล อำเภอ ในเขตอำเภอ กรุงเทพฯ เป็นบุตร นายสมชาย ใจดี แห่ง ตำบล อำเภอ ในเขตอำเภอ กรุงเทพฯ

ในเขตอำเภอ กรุงเทพฯ ที่ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ นายสมชาย ใจดี แห่ง ตำบล อำเภอ ในเขตอำเภอ กรุงเทพฯ

ตั้งอยู่ที่ ตำบล อำเภอ ในเขตอำเภอ กรุงเทพฯ แขวงเมือง กรุงเทพฯ เจ้าพนักงานไต่ถามแล้วปรากฏว่าได้แจ้งแก่ นายสมชาย ใจดี แห่ง ตำบล อำเภอ ในเขตอำเภอ กรุงเทพฯ

โฉนดที่ ๑๑๑๑๑ เลขที่ ๑๑๑๑๑ สืบเป็นเนื้อที่ ๑๑๑๑๑ ตารางวา หรือ ๑๑๑๑๑ ไร่ ๑๑๑๑๑ งาน ๑๑๑๑๑ ตารางวา

- ทิศตะวันออก รก ๑๑๑๑๑
- ทิศตะวันตก รก ๑๑๑๑๑
- ทิศเหนือ รก ๑๑๑๑๑
- ทิศใต้ รก ๑๑๑๑๑

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตถือที่ดินแปลงนี้ มีทั้งหมด ๑๑๑๑๑ ตารางวา อยู่ในความจำเพาะของ นายสมชาย ใจดี ในพระราชกำหนดกฎหมายสำหรับที่ดินซึ่งคงไว้ใน โฉนดที่ดิน เล่มที่ ๑๑๑๑๑ หน้า ๑๑๑๑๑

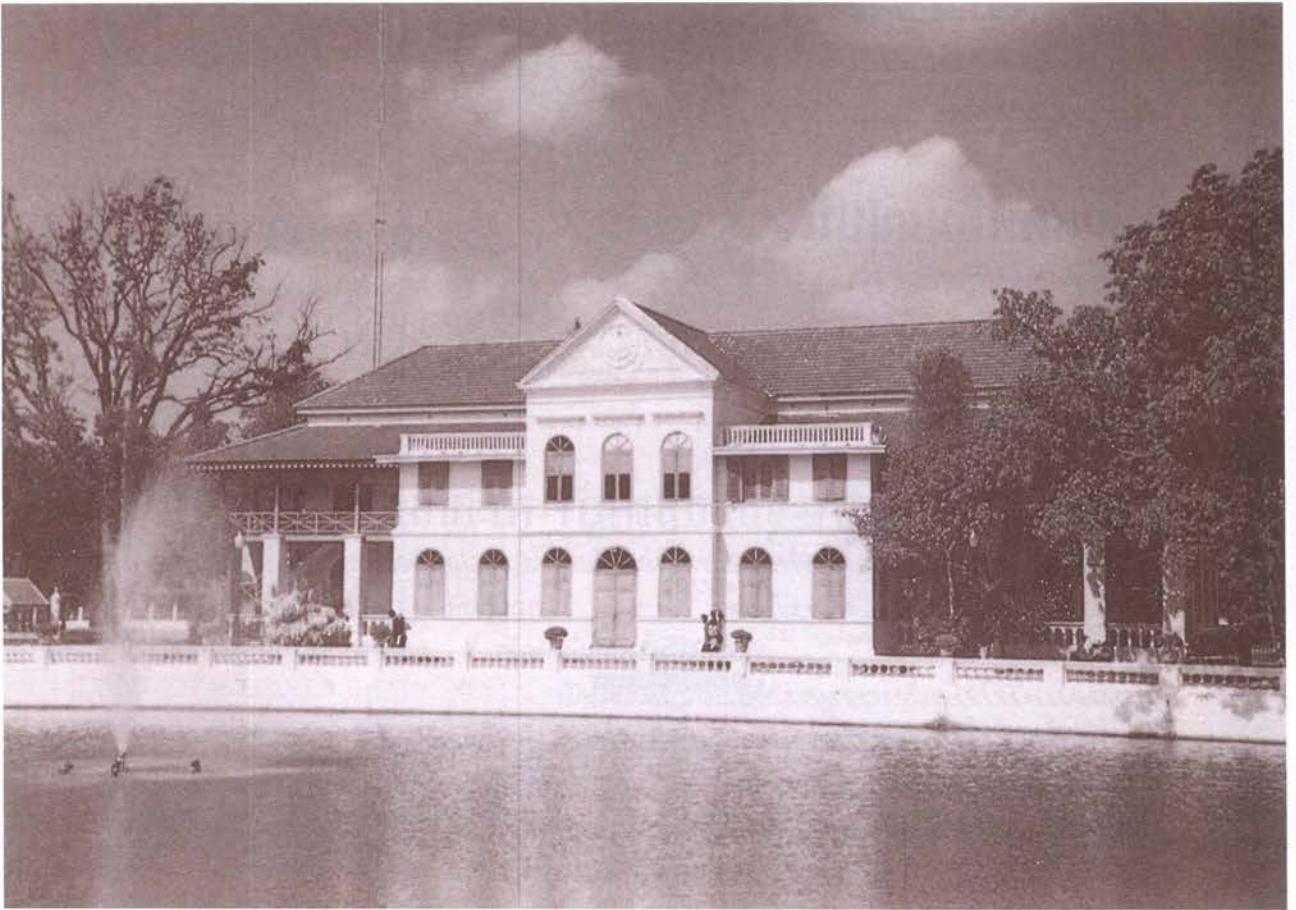
ถ้าผู้ใดได้รับประโยชน์จากที่ดินแปลงนี้ด้วยประการใด ๆ มีกรณีซื้อขาย, จำนำ, เช่า, รับมรดก, ให้ปัน, ตายถอน แลกเปลี่ยน, เป็นต้น ต้องแจ้งโฉนดนี้แก่เจ้าพนักงานเก็บภาษีที่ดินเรียบร้อยแล้ว จึงจะนับว่ากรรมนั้นชอบด้วยกฎหมาย เว้นแต่แต่ที่เสียภาษีไม่เกิน ๑๑๑๑๑ ปีจึงไม่จำเป็นต้องแจ้ง

เพื่อให้เป็นหลักประกันแห่งหนังสือโฉนดนี้ เจ้าพนักงานผู้มีชื่อในท้ายหนังสือนี้ไต่ถามแล้วปรากฏว่า นายสมชาย ใจดี แห่ง ตำบล อำเภอ ในเขตอำเภอ กรุงเทพฯ ได้เป็นสำคัญแก่ นายสมชาย ใจดี แห่ง ตำบล อำเภอ ในเขตอำเภอ กรุงเทพฯ

ตรวจ

หอทะเบียนที่ดินแห่งแรก ที่ตำหนักสภาการราชประยูร ในพระราชวังบางปะอิน

ประกาศ

ตั้งกรมทะเบียนที่ดินในกระทรวงเกษตรราธิการ

“มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตรราธิการ จัดการออกโฉนดที่ดิน และรักษาทะเบียนที่ดินนั้นๆ ไว้ให้เป็นทีเรียบร้อยมั่นคง ดังแจ้งอยู่ในประกาศออกโฉนดที่ดินนั้นแล้ว

บัดนี้จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมทะเบียนที่ดินขึ้นในกระทรวง เกษตรราธิการ กระทรวงหนึ่ง สำหรับกระทำการทะเบียนที่ดินในพระราชอาณาเขต ให้เป็นไปตามประกาศพระราชบัญญัติอันได้ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นแล้ว และจะตั้งอีกต่อไปในภายหน้า”

ประกาศมา ณ วันที่ 17 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 120 เป็นวันที่ 12,151 ในรัชกาลปัจจุบันนี้
เทเวศรวงศ์วิวัฒน์

เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ

ที่มา : ราชกิจจานุเบกษา เล่มนี้ 18 หน้า 881 ร.ศ. 120

พระที่นั่งวโรภายพิมาน พระราชวังบางปะอิน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จออก ณ. พระที่นั่งวโรภายพิมาน ในพระราชวังบางปะอิน พระราชทานโฉนดที่ดิน ให้แก่เจ้าของที่ดิน ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ. 120

บทสรุป

การออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ มณฑลกรุงเก่า ร.ศ.120(พ.ศ. 2444)นั้น ถ้าจะมองให้ลึกซึ้งถึงพระอัจฉริยภาพทางกฎหมายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วจะเห็นว่าเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งที่แสดงว่าพระองค์ทรงรอบรู้กฎหมายเป็นเลิศ ทรงใช้กฎหมายการออกโฉนดที่ดินมณฑลกรุงเก่า ร.ศ.120 ได้เหมาะสมกับสถานที่ และกาลเวลาในประวัติศาสตร์ เป็นตัวอย่างของการปฏิรูปกฎหมายที่ดินของประเทศไทยเป็นลำดับมา

โฉนดที่ดินแบบใหม่ ร.ศ.120 เป็นโฉนดที่ดินที่พระราชบัญญัติที่ดินปัจจุบันถือว่าชอบด้วยกฎหมาย แสดงสิทธิของผู้มีสิทธิถือครองที่ดิน จะพึงได้รับประโยชน์ตามที่กฎหมายรับรองและคุ้มครองไว้ (โปรดดูท้ายโฉนดที่ดิน)ซึ่งผู้ที่ถือครองที่ดินตามสิทธิของตนนั้น ก็จะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎหมาย สำหรับที่ดินทุกประการอีกด้วย

นับว่าเป็นโชคดีของมณฑลกรุงเก่า และเมืองกรุงเก่า ในยุคปฏิรูปประเทศสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411-2453)ที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการบริพาร ของพระองค์ในการประสพสันติสุขและความเจริญก้าวหน้าต่างๆให้แก่มณฑลนี้อย่างเหลือคณานับ

ชาวเมืองกรุงเก่า...ขอกราบถวายบังคม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระปิยมหาราช

ขอพระบรมเดชานุภาพ เสริมพระ

บุญญาธิการของพระองค์ท่าน

โปรดคุ้มครองผืนแผ่นดินไทย และพสกนิกร

ชาวไทย

ให้เจริญวัฒนาถาวรตลอดกาลนาน.

บรรณานุกรม

กระทรวงยุติธรรม. การปฏิรูประบบกฎหมายและการศาลในสมัย
รัชกาลที่ 5. พระนคร : โรงพิมพ์กระทรวงยุติธรรม, 2511.

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค.

พระนคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2526.

เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. กฎหมายสมัยอยุธยา. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด
คิวพร, 2510.

แสวง เปี่ยมศรี. คำบรรยายประมวลกฎหมายที่ดิน. พระนคร : มงคล
การพิมพ์, 2503.

สำนักงานที่ดินจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. บรรยายสรุปแผนงานและ
โครงการ พ.ศ.2539. อยุธยาวิทยาลัยานุสรณ์. พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2484.

ขอขอบพระคุณผู้เอื้อเฟื้อข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

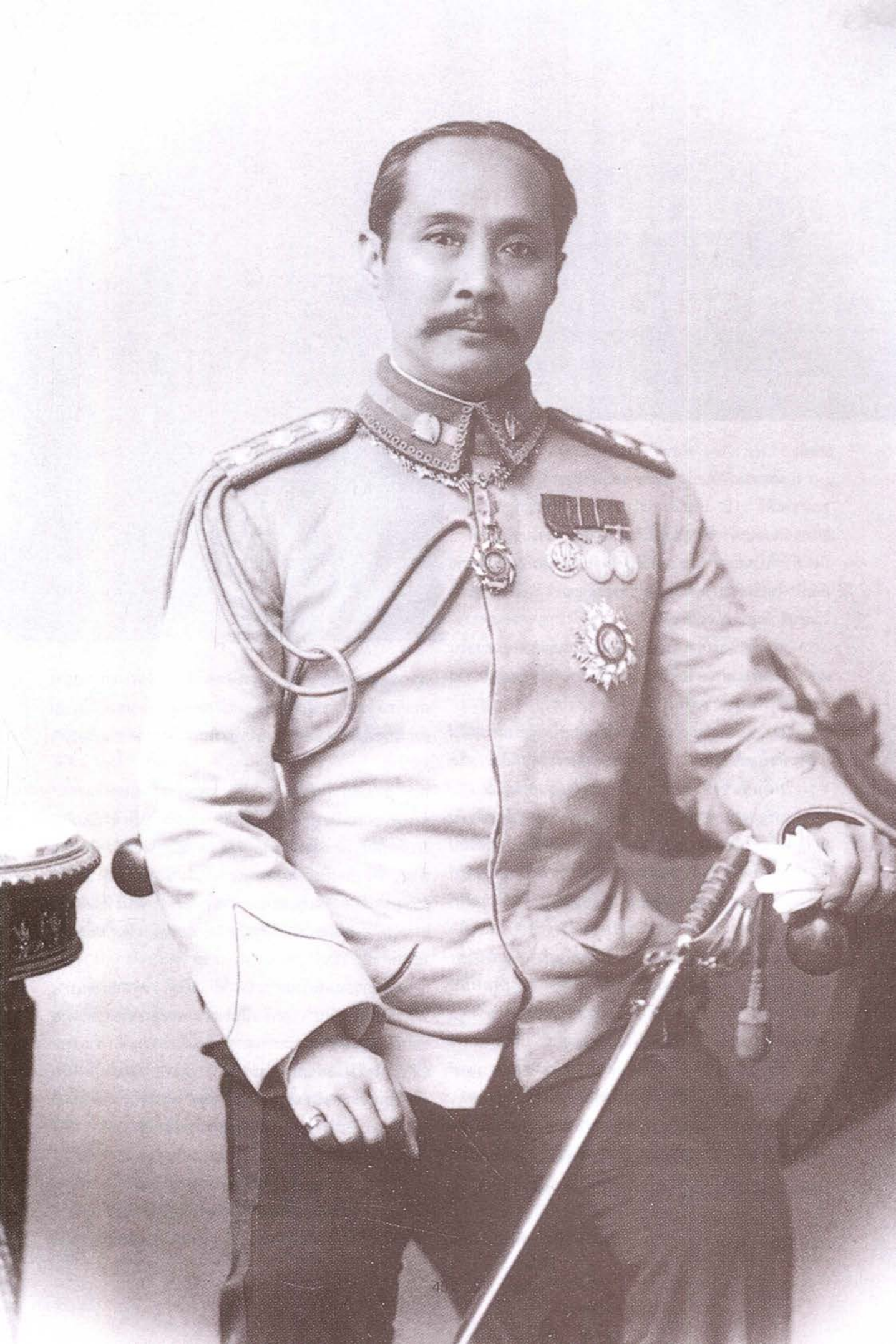
ผศ. พงศ์จันทร์ คล้ายสุบรรณ์ สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ผศ.สายชล พงษ์กระวี สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

อาจารย์อุทัย ภูเจริญ สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

อาจารย์สัญญา จุลปานนท์ โรงเรียนวัดสามถ่อ อำเภอนครหลวง

คุณสุรีย์พร ชานะพุด พระราชวังบางปะอิน

ตำนาน การขอฝน

พต.พงษ์จันทร์ กล้ายสุบรรณ

บทนำ

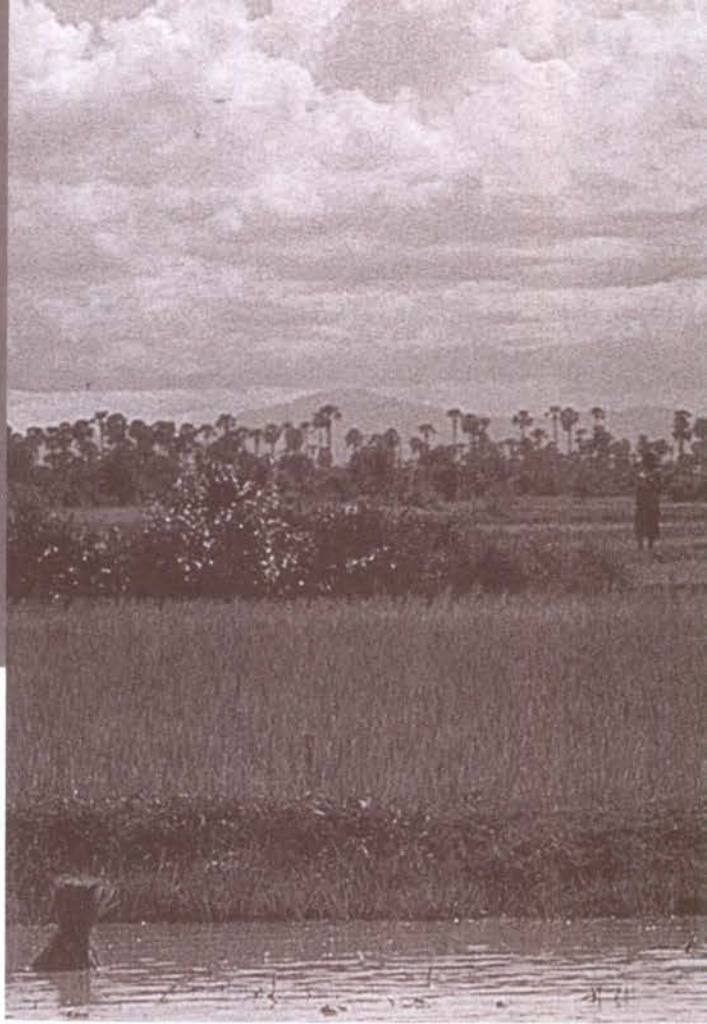
เรื่องราวตำนานการขอฝนนั้น มีปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพิธี 12 เดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งวรรณคดีสโมสรในรัชกาลที่ 6 ยกย่องให้เป็นยอดของความเรียงเชิงอธิบาย เมื่อปีพุทธศักราช 2457 ได้รับการประทับตราพระราชลัญจกร รูปพระคเณศไว้เป็นสำคัญ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงประทานคำอธิบายเกี่ยวกับลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์ว่า

“มีพระราชประสงค์จะชี้แจงให้ผู้อ่านเข้าใจให้แจ่มแจ้งเป็นข้อสำคัญ เมื่อจะว่าด้วยพระราชพิธีอย่างใด ทรงเริ่มต้นชี้แจงตำราเดิมของการพระราชพิธีนั้นก่อน แล้วทรงชี้แจงเหตุการณ์ที่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ จนถึงได้เลิกหรือคงทำพระราชพิธีนั้นอยู่อย่างไร ทรงสอบสวนตำรับตำราบรรดามีและรับสั่งถามผู้ทำการพิธี มีพระมหाराชครูพราหมณ์เป็นต้น ประกอบกับความที่ได้ทรงทราบพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและความคุ้นเคยในส่วนพระองค์เอง เอาความรู้ในที่ทั้งปวงนี้ทรงวินิจฉัย แล้วเรียบเรียงลงเป็นพระบรมราชาธิบาย เพราะฉะนั้นถ้าว่าโดยทางความรู้ที่จะได้จากหนังสือเรื่องนี้ นับว่าเป็นอย่างถ่องแท้ถึงที่สุดที่จะพึงเป็นได้นั้น ประการ ๑ หรือถ้าโดยทางภาษาส่วนวรรณคดี ผู้อ่านจะสังเกตเห็นได้ว่ากระบวนโวหาร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ ผิดกับโวหารของผู้อื่นที่แจ่มแจ้งอ่านจับใจเหมือนกับฟังรับสั่งเล่าเองไม่มีผิด”

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , 2503 : ค-ข)

พระราชพิธี 12 เดือน จึงเป็นหนังสือที่รวบรวม

สรรพความรู้เกี่ยวกับการพระราชพิธีในเดือนต่าง ๆ อย่างละเอียดลออ รวมทั้งพิธีขอฝนในเดือน 9 และเป็นแบบอย่างการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารในการเขียนความเรียงเชิงอธิบาย

เหตุที่มาของการขอฝน

การเพาะปลูก ทำนาไร่ และทำสวน จำเป็นต้องอาศัยฝนฟ้าที่ตกต้องตามฤดูกาล หากปีใด ฝนแล้ง พืชพันธุ์ธัญญาหารก็จะไม่อุดมสมบูรณ์ เกิดข้าวยากหมากแพงราษฎรได้รับความเดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า พระเจ้าแผ่นดินจะโปรดให้ตั้งพระราชพิธีพฤณศาสตร์ขอฝน เป็นประเพณีมีมาแต่ครั้งโบราณ

การขอฝนเป็นพระราชพิธีสำคัญ เพราะมีคนบางพวกเชื่อว่าดินฟ้าอากาศมักเป็นไปตามพระราชจริยาวัตรหรืออาการประพฤติของพระเจ้าแผ่นดินจึงมีเรื่องราวแต่โบราณกาลว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงทรมานพระองค์เพื่อให้ฝนตก ดังในคัมภีร์มหาวงศ์ พงศาวดารลังกา ว่า

“พระเจ้าแผ่นดิน ลงบรรทมอยู่
ในลานพระเจดีย์ด้วยตั้งอธิษฐานว่า
ถ้าฝนไม่ตกลงมาซึ่ง ลานพระเจดีย์
จนพระองค์ลอยขึ้น ก็จะไม่เสด็จลุกขึ้น”

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2503 : 540)

ตำนานการขอฝนของไทย มีปรากฏหลักฐานมาทุกยุคสมัย ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา トラบถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ดังรายละเอียดในหนังสือ พระราชพิธี 12 เดือน ดังนี้

การขอฝนสมัยกรุงสุโขทัย

หนังสือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หรือนางนพมาศ พระสนมเอกของพระร่วงกล่าวถึงพระราชพิธีครั้งกรุงสุโขทัยว่า เดือน 9 ทำพระราชพิธีพืชมงคลตั้งเกย 4 เกย หน้าเทวสถาน มีอ่างทองสี่ตดโลหะ 4 อ่าง ปลูกข้าวเจ้าข้าวเหนียว ปลูกถั่วปลูกงาปลูกมะพร้าว และปลูกหญ้าแพรกหญ้าละมาน (ละมาน - ข้าวป่าชนิดหนึ่ง) ตามลำดับ วางไว้หน้าเกย

พราหมณาจารย์ ทำพิธีบวงสรวงสังเวชพระเป็นเจ้า แล้วตั้งสัตยาธิษฐาน

“ขอฝนให้ตกชุกชุม ทั่วทุกนิคมคามเขตขอบเขตสหสีมากรุงพระมหานครสุโขทัยราชธานีบุรีรัฐให้ชุ่มแช่ชาติสาธลิอนมีพรรณต่างๆ ซึ่งเป็นของเลี้ยงชีพประชาชนหญิงสมณพราหมณาจารย์ทั่วทั้งแผ่นดิน จงบริบูรณ์ด้วยเมื่อดวงปราศจากดวงแสน ด้วยอำนาจวิเศษสาธลิอนและพรพระสยาม

อนึ่งไสตอันว่าลดาชาติทั้งหลายมีถ่วงาเป็นต้นขอจงบริบูรณ์ด้วยพืชผลให้ล้นเหลือ จะได้เป็นเครื่องกระยาบวชบำบวงสรวง

อนึ่งเล่าพรรณรุกชชาติต่างๆมีม่วงพร้าวเป็นต้นขอจงบริบูรณ์ด้วยดอกดวงพวงผล จะได้เป็นอาหารแห่งหมู่มนุษยนิกรทั้งเมือง

ประการหนึ่งดินชาติต่างพรรณอันเขียวขจีงดงามด้วยยอดและใบ มีหญ้าแพรกหญ้าละมาน เป็นต้นสำหรับเป็นภักษาหารช้างม้าโคกระบือ ขอจงออกตามชายหนองคลองน้ำไหล ด้วยอำนาจวิเศษสาธลิอนให้บริบูรณ์” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2503 : 542)

แล้วพราหมณ์ขึ้นบนเกยละคน อ่านโองการประกาศ โบกธงประดากรูปผีเสื้อมอดจเมฆมืด ร่ายยันต์พฤษศาสตร์ บริกรรมพระเวทขอฝน วันละ 2 เวลา เช้าและเย็น จนครบ 3 วัน เป็นอันเสร็จพิธีขอฝนตามตำรับไตรเพทของพราหมณ์

พิธีขอฝนครั้งกรุงเก่า

สมัยกรุงศรีอยุธยา แม้ในกฎหมายเทียรบาลจะมีได้กล่าวถึงพระราชพิธีพฤษศาสตร์ขอฝน แต่ในตำราพราหมณ์มีว่า

“เดือนเก้า พระราชพิธีพฤษศาสตร์ มหาเมฆบูชา”

และมีวิธีการทำชัดเจน

ในจดหมายเหตุ คำให้การขุนหลวงหาวัด หรือเจ้าฟ้าอุทุมพร กล่าวว่า

“ถ้าฝนไม่ตก ให้เอาคำโองการออกอ่าน ฝนก็ตก”

“คำโองการ” ที่กล่าวถึงนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานว่า มีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ด้วยมีความเชื่อเรื่องฤกษ์ชี่ไพร่มาก่อนหน้านั้นแล้ว การพระราชพิธีพฤษศาสตร์ จะเริ่มเมื่อเวลาบ่าย 3 โมง พราหมณ์เชิญรูปฤกษ์กิลโยกภู นั้ง 1 รูป ยืน 2 รูป มาตั้งที่แท่นกลางแจ้ง หน้าหอพระราชพิธีเก่าใน

พระราชวัง มีกระบะเครื่องบูชา ฐูปเทียน ข้าวตอก ดอกไม้
อย่างบริวารกรฐิน ขุนหมื่นพราหมณ์อ่านเทพชุมนุมจบหนึ่ง
เป่าสังข์ 2 คน อ่านโองการและเป่าสังข์วันละ 3 จบ ทุกวัน
รูปพระฤษีนั้นตั้งฝั่งแควตตำราฝนไว้ตลอดการพระราชพิธี
คำโองการเทพชุมนุมนั้น ค่อนข้างยืดยาว และไม่เป็นสาระ
เรื่องราว ภายหลังจึงเลิกไป

อนึ่งในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า มีกล่าวถึงปีที่
“ฝนแล้ง ข้าวแพง” อยู่หลายครั้ง สันนิษฐานว่า น่าจะมี
พระราชพิธีพฤณศาสตร์ขอฝนในบางปีที่ฝนแล้ง

พิธีขอฝนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พิธีขอฝนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีทั้งพิธีสงฆ์ และ
พิธีพราหมณ์ พิธีสงฆ์นั้น คงจะเกิดขึ้นภายหลัง ส่วนพิธี
พราหมณ์ก็ไม่เหมือนกับสมัยกรุงสุโขทัย พิธีทั้งสองอย่าง
ทำพร้อมกัน แต่พิธีพราหมณ์แยกไปทำต่างหาก โดยออก
ไปตั้งโรงพิธีที่ทุ่งสัมปอญ ปลูกเกยที่หน้าโรงพิธี ขุดสระมีรูป
เทวดา นาค และปลา เหมือนสระที่สนามหลวง แล้วปั้นเมฆ
2 รูป ชายและหญิง

วันแรกตั้งพระราชพิธี มีการแห่พระเป็นเจ้าได้แก่
เทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหมธาดา และ
พระมหาพิณเณศวรไปยังโรงพิธี เพลาเข้าพระมหาราชครู
ขึ้นบนเกยอ่านพระเวทและโบกธงผ้าขาว รายยันต์พฤณศาสตร์
3 ครั้ง พราหมณ์โหรตาจารย์ 8 คน นั่งล้อมเทวรูป สวดคาถา
ชักประจำ ตั้งแต่เช้าถึงเพลช่วงหนึ่ง และจากบ่ายจนถึง
แดดลบพระมหาราชครูขึ้นเกยโบกธงอีกครั้งหนึ่ง คาถา
ชักประจำจะเปลี่ยนไปตามวันจนครบทั้ง 7 วัน
เป็นอันเสร็จพิธีแล้วแห่พระเป็นเจ้ากลับเทวสถาน

พระคันธารราษฎร์ : พระพุทธรูปปางขอฝน

พระคันธารราษฎร์ เป็นพระพุทธรูปปางหนึ่ง ซึ่งใช้
ในพระราชพิธีพฤณศาสตร์ เหตุเนื่องมาจากพระพุทธเจ้าทรง
เคยบันดาลให้ฝนตกอยู่คราวหนึ่งเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ
เมืองสาวัตถี เกิดฝนแล้งข้าวในนาแห้งตาย น้ำในที่ทุกแห่ง
แห้งจนเป็นตม แม้ในสระโบกขรณี ที่เป็นสระสง
ปลาทั้งหลายได้รับความลำบาก ด้วยฝูงกามาจิกกิน
พระพุทธเจ้าทรงมีพระทัยกรุณา ครั้นเสด็จกลับจากบิณฑบาต
จึงตรัสเรียกพระอานนท์ให้นำพระอุทกสภาฏก หรือผ้า
อาบนำมาถวาย ทรงรับผ้ามา ชายหนึ่งนั้นทรง อีกชายหนึ่ง
พาดพระองค์เสด็จประทับยืน ณ ฝั่งสระสง พระหัตถ์ขวา

ทรงกวักเรียกฝน พระหัตถ์ซ้ายทรงรับน้ำฝนฝนก็ตกลงมา
มนุษย์และสัตว์ทั้งปวงพากันสรรเสริญ เมื่อพระพุทธองค์
ทรงทราบจึงตรัสว่า “แต่กาลปางก่อน นพปะมัจฉะชาติ คือ
ปลาช่อน ก็อาจตั้งสัตยาธิษฐานให้ฝนตกลงได้”

ต่อมากษัตริย์เมืองคันธารราษฎร์ได้โปรดให้สร้างพระ
พุทธรูปปางอากาศอย่างจะสงน้ำ ทำปริศนาเรียกฝน
ปีใดฝนแล้ง ก็นำพระพุทธรูปออกมาตั้งบูชา ฝนก็ตกลงมา
พระพุทธรูปปางนั้นจึงได้ชื่อว่า พระคันธารราษฎร์ ตามชื่อ
เมือง

วาริชชาติก

คำว่า วาริช แปลว่า เกิดแต่น้ำ ได้แก่ ปลา บัว เป็นต้น
วาริชชาติกหมายถึง นิทานชาติกเรื่อง พระยาปลาช่อน
ผู้อธิษฐานขอให้ฝนตกได้ เรื่องมีอยู่ว่าพระยานหปะ หรือ
พระยาปลาช่อน อาศัยอยู่ในบึงแห่งหนึ่ง ถึงคราวหน้าแล้ง
น้ำในบึงแห้งขาดเป็นตม ฝูงกาลงมากินปลาในบึงกัน
เต็มไปหมด พระยานหปะปลาช่อนจึงผุดขึ้นจากตม แหงนดู
อากาศ เสี่ยงบารมีตั้งสัจจาธิษฐานว่า

“ข้าแต่พญานะเทพยดา เป็นผู้มั่งอานาจาก

จะให้ฝนตกได้ ขอท่านจงบันดาลให้เมฆฝนตั้งขึ้น แล้วจงให้
ท่าฝนตกลงเป็นท้อธารใหญ่ ท่วมบึงบ่อทั้งปวงเกิด จงทำนินิ
ชุมทรัพย์ของฝูงกาทั้งหลายให้พินาศไป ทำฝูงกาให้โศก
เศร้าเพราะอดอาหารและขอท่านจงกรุณาเปลื้องปลด
ข้าพเจ้ากับหมู่ญาติทั้งหลาย ให้พ้นภัยพิบัติโศกเศร้า พ้น
อำนาจหมู่กาซึ่งจะมาเบียดเบียนเป็นภัยอันใหญ่หลวงเกิด”
(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , 2503 : 548
-549)

ด้วยอำนาจลัจจบารมีของพระยานหปะปลาซ่อน
จึงบันดาลให้เกิดฝนตกท่าใหญ่ท่วมห้วยหนองคลองบึงทั้งหลาย
บรรดาปลาจึงรอดพ้นภัยจากหมู่กालันทั้งปวง

ในการพระราชพิธีขอฝน ทางฝ่ายสงฆ์จึงมีการสวด
คาถาที่ขึ้นต้นว่า “อภิถนอยปชฺชนณ” หรือ คาถาปลาซ่อน
ด้วยบทหนึ่ง และมีการขุดสระ กับมีรูปปลาซ่อนในการพระ
ราชพิธีนี้ด้วย

พระสฤตเถระ และ สฤมิตสูต

พระสฤต หรือ พระสฤติ เป็นชื่อพระเถระซึ่ง
เกี่ยวข้องกับการขอฝน มีเรื่องราวปรากฏในคัมภีร์พระอรธ
กถา กับในตำราขอฝน ภาษามคธ แต่เนื้อความแตกต่างกับ
ในคัมภีร์พระอรธกถา กล่าวถึง พระสฤตเถระได้บำเพ็ญ
กุศลจนได้เกิดในสมัยพุทธกาลเมื่อบรรพชาภิบรรลพพระ
อรหัตผล คราวหนึ่งจาริกไปถึงนครราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิ
สารตรัสว่าจะทำเสนาสนะถวาย แต่ยั้งติดพระราชภารกิจอยู่
พระเถระต้องอยู่แรมในที่แจ้ง ขณะนั้นเป็นฤดูฝน แต่ฝนก็
ไม่ตก ประชาชนได้รับความเดือดร้อน พระเจ้าพิมพิสารทรง
พิจารณาถึงสาเหตุ แล้ว รับสั่งให้ทำกุฎิ์มุงและบังด้วยใบไม้
ถวายพระเถระ ฝนก็ตกลงมาเล็กน้อย พระสฤตเถระจึงได้
กล่าวคาถาแสดงว่าตนพ้นจากภัยอันตรายแล้วให้เทพดา
ทราบดังนี้

“ขอวัสสวลาหทั้งหลายจงยังฝนให้ตกในที่
ทั้งปวงเกิด อันตรายภายนอกไม่มีแก่เราแล้วเพราะกุฎิ์ของ
เรามุงดีแล้ว ควรเป็นฐานที่ตั้งแห่งความสุขสำราญ และมี
บานประตู หน้าต่างอันขิดสนิทดีไม่มีช่องลม ขอเทพเจ้า
จงยังฝนให้ตกตามปรารถนาเถิด

อนึ่ง อันตรายภายในก็ไม่มีแก่เรา เพราะจิต
ของเรามั่นด้วยสมาธิพ้นพิเศษจากกิเลสแล้ว ในบัดนี้เรา
ปรารถนาเริ่มความเพียร เพื่อทวิภูธรรมสุขวิหารอยู่ ณ ขณะ
อิริยาบถ ขอเทพเจ้าจงยังฝนให้ตกทั่วทั้งปวงเกิด”
(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , 2503 : 550)

ทันใดนั้น ฝนก็ตกลงมาทั่วไปหมด เป็นที่อัศจรรย์แก่
คนทั้งหลาย

ส่วนสฤตีสูต เป็นนิทานแต่งด้วยภาษามคธ มีอยู่ใน
ตำราขอฝนเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้า กับ พระสาวก 500
องค์ เสด็จจาริกไปถึง อุตตรนิคม แคว้นมคธ ขณะนั้นเกิด
ฝนแล้ง ข้าวแพง พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้พระสฤตเถระผู้ม
ความกรุณาแก่โลก นิ่ง ณ ที่แจ้ง แล้วเข้าอาไปกลืนสมาบัติ
จนลอยขึ้นไปบนอากาศ เปล่งวาจาอธิษฐานขอให้ฝนตก
เทพดาพอใจในถ้อยคำของพระเถระจึงบันดาลให้ฝนตกลงมา

ในพระราชพิธีพืชมงคลมีการสวดคาถาเรื่อง
พระสฤตเถระ ตามที่มีมาในพระอรธกถา ส่วนการปั้นรูป
พระสฤตเถระนั้นง่ยหน้าดูอากาศ ประดิษฐานไว้ที่ริมสระนั้น
เป็นไปตามเรื่องราวในนิทานภาษามคธ เรื่องสฤตีสูต ซึ่ง
แต่งขึ้นภายหลัง

พระอุปกุต หรือ พระบัวเข็ม

พระอุปกุต หรือ พระบัวเข็ม เป็นรูปพระเถระนั่ง
พระพักตร์ก้มนิดๆ มีใบบัวคลุมพระเศียร มีเข็มดุมปักตาม
ไหล่และเข้าหลายแห่ง เข็มดุมเป็นหมุดที่ปิดตามช่องที่บรรจุ
พระบรมธาตุ ส่วนฐานเป็นรูปบัวคว่ำ และบัวหงาย ได้ฐาน
มีรูปดอกบัว ใบบัว เต่า ปลา งู ปันนูนขึ้นมา องค์พระ
ทำด้วยแก่นพระศรีมหาโพธิ์ ลงรักปิดทอง เป็นพระขอฝน
อีกปางหนึ่ง พระมอญนำมาถวายพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4

พระอุปกุต หรือ พระบัวเข็มนั้น มีเรื่องเล่าว่า
พระอุปกุตเถระมีปราสาทแก้วอยู่ใต้น้ำ ท่านมีอิทธิฤทธิ์
เดินกลางฝนไม่เปียก สามารถลอยน้ำขึ้นล่องไปมาได้ และ
แสงแดดส่องไม่ต้องกาย ชาวพม่าผู้หนึ่งตักบาตรพระอุปกุต
แล้วร่ำรวยเงินทอง คนทั้งปวงจึงพากันคอยตักบาตร
พระอุปกุต แต่ก็ไม่พบเห็นอีก จึงพากันสร้างรูปขึ้นไว้
สักการะบูชา มีใบบัวคลุมพระเศียรต่างร่มเงาที่กันฝนและแดด

พระอุปกุต มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระทักษิณสาขา
สาเหตุเพราะพระเจ้าอองวะแห่งเมืองมอญ มีพระประสงค์จะ
สร้างพระพุทธรูปด้วยกิ่งพระศรีมหาโพธิ์จึงแต่งบรรณาการ
ให้อำมาตย์และข้าคนนำไปเสาะหาถึงประเทศอินเดียและลังกา
ในที่สุดได้อัญเชิญกิ่งเบื้องขวา หรือ พระทักษิณสาขาของ
ต้นพระศรีมหาโพธิ์จากลังกา มาสร้างเป็นพระพุทธรูป
หน้าตักกว้างศอกหนึ่ง เศษที่เหลือให้สร้างเป็นบริวารมี
ปลา ปู และมีดอกบัวอยู่ใต้ฐาน พระอุปกุตจึงมีชื่อเรียกอีก
อย่างหนึ่งว่า พระทักษิณสาขา

พระพุทธรูปของฝนปางต่างๆ

พระพุทธรูปซึ่งใช้ตั้งในการพระราชพิธีขอฝน นั้นมีหลายองค์ องค์หนึ่งเป็นรูปพระเถระ ที่แขนเป็นลายรูปรียาว เรียกว่า พระมหาเถระแขนลาย เป็นพระหล่อด้วยสำริดดำไม้ ได้ปิดทอง ส่วนพระคันธารราษฎร์ นั้นมี 4 องค์ด้วยกัน คือ

พระพุทธรูปคันธารราษฎร์ องค์ใหญ่ ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างไว้ เดิมลงรักปิดทอง ต่อมาสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกาไหล่ทองขึ้นใหม่ และติดเพชรเม็ดใหญ่เป็นพระอุณาโลมพระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระนั่งผ้าทรงพาดสังฆาฏิ พระพักตร์ และทรวดทรงล้วนฐานเป็นอย่างพระโบราณ พระรัศมีกลมเป็นรูปดอกบัวตูม

พระคันธารราษฎร์อีกองค์หนึ่ง มีขนาดย่อมกว่า องค์แรก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างเป็นพระพุทธรูปยืน ตามเรื่องเล่าประวัติความเป็นมาของพระคันธารราษฎร์ ว่า “พระพุทธรูปเจ้าเสด็จประทับยืน ณ ริมสระโบกขรณีทรงผ้าอุทกสาฎกชายข้างหนึ่งคลุมพระพาหา” พระพุทธรูปประทับยืนอยู่บนบัวกลุ่มมีฐานเป็นอฉิมจันทร์ลงไป 3 ชั้น ต่างว่าเป็นชั้นอฉิมจันทร์ลงไปในสระ

พระคันธารราษฎร์ องค์ที่สามเป็นพระคันธารราษฎร์จีน เป็นพระนั่ง ยกพระหัตถ์คล้ายสององค์แรก พระพักตร์เป็นอย่างจีน มีพระเมาฬี แต่ไม่มีพระรัศมี มีผ้าทรงชายคลุมพระพาหาทั้งสองข้างและแหวกตรงพระอุระกว้างอย่างเสื้อพระจีน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนับถือโปรดปรานมาก โปรดให้ทำจอกน้ำมันตั้งวางบนพระหัตถ์ซ้าย และทำช้อนตักน้ำมันตั้งลงยันต์ สอดอยู่ระหว่างนิ้วพระหัตถ์ข้างขวา และทำดอกจงกลติดเทียนทองอยู่ที่ฐานตรงหน้าพระพักตร์ กาไหล่ทองพระทั้งองค์รวมทั้งเครื่องประดับประดา

พระคันธารราษฎร์องค์ที่สี่ เป็นพระพุทธรูปจำลองมาจากพระประจำพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องมาจากก่อนประสูติ เกิดฝนแล้งมาเป็นปี ไร่นาเสียหาย ข้าวแพง แต่พอประสูติแล้วฝนตกชุกมาก จนน้ำท่วมขาลาในพระบรมมหาราชวัง สูงเกือบถึงเข่า เป็นที่อัศจรรย์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้พระองค์เข้าพิธีขอฝน มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และเมื่อจะสร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาจึงเลือกสร้างพระคันธารราษฎร์ เป็นพระพุทธรูปนั่งเหมือนพระเก่าแต่เดิม พระพักตร์เป็นแบบพระใหม่ สมัยรัชกาลที่ 5 พาดสังฆาฏิกว้าง

ไม่มียอด พระเมาฬี มีพระรัศมีแหลม กรมสมเด็จพระบวรราชปรีภักย์ ทรงขอหล่อขึ้นอีกองค์หนึ่ง ไม่กาไหล่ทองเพื่อตั้งในพระราชพิธีขอฝน

เดือนเก่า : เดือนแห่งพิธีขอฝน

เมื่อถึงเดือนเก่า ถ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารบริบูรณ์ดีก็ไม่ต้องทำพิธีขอฝน แม้ปลายเดือนฝนจะแล้งก็ตาม แต่ถ้าฝนต้นปีแล้ง ต้องทำพิธีขอฝน โดยก่อนที่จะมีพระราชพิธีใหญ่ จะมีการตั้งพิน้อยๆ ไปก่อน และถ้าฝนยังไม่ตกบริบูรณ์ จึงตั้งพระราชพิธีใหญ่ ซึ่งก็มักเป็นเวลาที่ฝนตกพอดี

พิธีขอฝนล่วงหน้าที่ทำกันมาแต่โบราณ มี 3 พิธี ได้แก่

- 1.ให้โขนร้องนางแมว อย่างที่ชาวบ้านแห่กัน
- 2.พิธีตัดต้นคนที่สอซึ่งเป็นพืชตระกูลไม้สักสูงประมาณ 2-3 ศอก ถึง 2-3 วา ใบมีกลิ่นฉุน ดอกสีครามอ่อนหรือขาว ชอบขึ้นในที่ชุ่มชื้นหรือริมน้ำ การตัดต้นคนที่สอ ก็ตัดอย่างง่ายๆ เท่านั้นเอง
- 3.พิธีข้างบ่ารุงา เป็นพิธีเก่าแก่ซึ่งเลิกทำกันแล้ว

ข้างบ่ารุงา

ข้างบ่ารุงาหมายถึงการนำข้างมาประกบกัน เป็นพิธีที่มีมาแต่ครั้งโบราณเพื่อขอฝน โดยนำข้างมีน้ำมัน 2 ข้าง ปักแทนตะลุ้งเบญพาด มีเสาดะลุ้งที่มีไม้พาดถึงกัน 2 แทนห่างกัน 20 วา ทำเสาปองเป็นเสาดเดี่ยวๆ สำหรับผูกเท้าหลัง ข้างยื่นโรง แกวละ 5 ต้น ข้างละแถว ทำแผงตั้งบนล้อบังระหว่างแทนข้าง 2 แทน ไม้ให้ข้างเห็นกัน หมอข้างถือขอเกราะที่มีปลายโค้ง ความหมายถือขอข้างพลาย ผูกตะลุ้งอย่างข้างยื่นโรงติดเชือกบาศที่เท้าหลัง ข้างละ 2 เส้น ปลายเชือกบาศพันเสาปองเป็นลำดับทั้ง 5 เสา

เมื่อจะให้ข้างบ่ารุงา ถอดปลอกปลดเชือกมัดขา นำข้างลงจากแทน ซักแผงบังตาออก ติดเชือกบาศออกจากเสาปองทีละคู่ โรอยให้ข้างเข้าใกล้กัน พองาประกบกันได้ข้างคลั่งมัน จะโถมปะทะหากัน ดังก๊กก้อง แต่ไม่มีอันตรายถึงตัวข้าง และไม่มีแพ้ชนะกัน นอกจากนี้ ถ้าข้างใดได้ล่างังงาดอีกข้างหนึ่งแหงนหงาย เหวี่ยงสะบัดกลับไม่ได้จึงมีแพ้ชนะ

เมื่อข้างประกบกันพอสมควรแล้วหมอความจะกดให้ข้างถอยหลังออกมา แต่ต้องระมัดระวังไม่ให้ข้างใช้งาเสยเชือกบาศ ตวัดมาพานตัวความตกลงมาได้เมื่อพรากข้างแล้ว หมอความจะรำเย้ยกัน ทำร้ายของหมอข้าง เช่น ทำปิดเกล้า

ท่านางทราย ส่วน ความขำจะรำทำลำล้าจะฟุ้ง ทำขมพูปาดบ่า ทำจูงนางลีลา เป็นต้น พอจะจบเพลงก็ร้อง โผะโห้เหาะเหยียดอีกฝ่ายหนึ่ง แล้วนำขำมาประกากันใหม่ รำเหยียดกันอีกจนครบ 3 ครั้ง เป็นอันเสร็จพิธี

ขำบ่ารุงานนอกจากจะเป็นการขอฝนแล้ว ยังถือว่าเป็นสวัสดิมงคลแก่พระนครด้วย ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินพระยอดฟ้า จุลศักราช 890 ปีชวด สัมฤทธิศก (ในพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ ระบุว่า เป็นจุลศักราช 910 วอกศก) มีขำบ่ารุงา ขำพระฉันทันต์ กับขำพระยาไฟ งามขำพระยาไฟหัก 3 ท่อน เป็นอัมปลมคค ภายหลังเกิดเหตุจลาจลในแผ่นดิน

พิธีแห่พระวิมลรัตนกิริณี

พระวิมลรัตนกิริณี เป็นขำงล้ำค้ำในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 นำลงมาถึงกรุงเทพในปีฉลูเบญจศก ปีเดียวกับปีพระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่แห่ขำงเข้ามาในโรงสมโภชในพระบรมมหาราชวัง เกิดฝนตกหนัก จึงมีการพิธีแห่พระวิมลรัตนกิริณี เพื่อขอฝนล่วงหน้า ก่อนทำพระราชพิธีใหญ่โดยจัดกระบวนแห่อย่างแห่ขำงเผือก ลงน้ำในงานสมโภช แห่ออกจากพระบรมมหาราชวังไปยื่น แห่หน้าผูกเสาศตลูที่เกยหน้าพระที่นั่งพุทไธสวรรยเวลาบ่ายทุกวัน

คาถาขอฝน

เป็นธรรมเนียมมีมาแต่โบราณ เมื่อจะทำการขอฝนล่วงหน้าก่อนพระราชพิธีใหญ่ พระเจ้าแผ่นดินจะมีรับสั่งให้สังฆการีไปเผดียงหรือนิมนต์พระสงฆ์ทุกอารามหลวงให้สวดขอฝน และมีพิธีน้อยที่หอพระ ท้องสนามหลวง ตั้งโต๊ะพระพุทธรูปขอฝน มีพระคันธารราษฎร์จีน พระมหาเถรแสนลาย และ พระบัวเข็มรามัญ จำนวนพระสงฆ์และเครื่องบูชาเทียนธูปดอกไม้ เท้ากำลั้งวัน พระสงฆ์สวดเจ็ดตำนาน สวดมนต์และสวดคาถาขอฝน ทุกวันจนกว่าฝนจะตกใหญ่ หรือถึงวันตั้งพระราชพิธีใหญ่

ในการพระราชพิธีพืชมงคล มี บทสวดมนต์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องฝนซึ่งมีมาใน เทวดาสังยุต ว่า พระพุทธองค์ทรงดำรัสพระคาถาว่า

“บรรดาสระที่น้ำไหลไปทั้งหลาย
มีน้ำฝนเป็นอย่างยิ่ง
เหล่าสัตว์ทั้งหลายผู้อาศัย ณ แผ่นดิน
ย่อมเลี้ยงชีวิตพึ่งน้ำฝน
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คิดตามก็เห็นเป็น
ความจริง ด้วยอำนาจคำจริงนี้
เวลาหกเทพดาทั้งหลาย
จงให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล
ให้สรรพชีวิตอาหารงอกงาม
บริบูรณ์ด้วยรวงผล
เป็นประโยชน์แก่ประชุมชนทุกประการ”

มีคำไขความพระคาถาขำงต้นโดยพิสดารว่า เทพดาองค์หนึ่งทูลว่า

“ของรักซึ่งจะเสมอด้วยบุตรไม่มี ทรัพย์สิ่งของอันมนุษย์จะพึงถนอมซึ่งจะยิ่งกว่าใครไม่มี แสงสว่างซึ่งจะยิ่งกว่าพระอาทิตย์ไม่มี สระที่น้ำไหลไปทั้งหลายมีสมุทรสาคร เป็นอย่างยิ่ง”

พระพุทธเจ้าได้ตรัสเสียใหม่ว่า

“ของรักซึ่งจะเสมอด้วยตนไม่มี ทรัพย์สิ่งของอันมนุษย์จะพึงถนอม ซึ่งจะเสมอด้วยข้าวเปลือกไม่มี แสงสว่างซึ่งจะเสมอด้วยปัญญาไม่มี สระที่น้ำไหลไปทั้งหลายมีน้ำฝนเป็นอย่างยิ่ง”

เทพดาจึงทูลถามว่า

“สิ่งอะไรเป็นวัตถุที่อยู่ของมนุษย์ทั้งหลาย อะไรเป็นสหายอย่างยิ่งของมนุษย์ทั้งหลายสัตว์ทั้งหลายผู้อาศัยในแผ่นดินพึ่งอะไรเลี้ยงชีวิต” ทรงวิสัชนาว่า “บุตรเป็นวัตถุที่อยู่ของมนุษย์ทั้งหลาย ภริยาเป็นสหายอย่างยิ่งของมนุษย์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายผู้อาศัยในแผ่นดินพึ่งน้ำฝนเลี้ยงชีวิต” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2503 : 571-572)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้ทรงผูกพระคาถาลำหรับการพระราชพิธีพืชมงคล ให้ต่อเนื่องเป็นบทประพันธ์เดียวกัน เริ่มตั้งแต่บทสรรเสริญพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า นิทานเรื่องพระคันธารราษฎร์ เรื่องพระสุกตเถระ วาริชชาตก จบแล้วสวดภาวนาร

บทสวดท้าย

การพระราชพิธีพืชมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ไม่กำหนดสถานที่แน่นอน บางปียกไปตั้งพิธีที่กรุงเก่า

**ในสมัยรัชกาลที่ 5 เคยไปตั้งพิธีที่วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ
พระราชวังบางปะอิน ครั้งหนึ่ง**

มีข้อปฏิบัติบางประการในพระราชพิธีขอฝน คือ พระเจ้าแผ่นดินต้องสรงน้ำชำระพระวรกายด้วยดินสอพอง ให้สะอาดหมดจด และห้ามทรงถูกต้องกายสตรี ภายในจังหวัดพลับพลาที่วงสายลัญจณ์ ห้ามผู้หญิงเข้า และข้าราชการบริพารผู้เกี่ยวข้องกับการพิธี ต้องอาบน้ำชำระกายให้หมดจดเช่นกัน

โดยปรกติ พระเจ้าแผ่นดินแต่กาลก่อนทรงฟังรายงาน “น้ำฝนต้นข้าว” อยู่เสมอเมื่อทรงเห็นว่าฝนแล้งไม่ตกต้องตามฤดูกาล ก็จะไปโปรดให้ตั้งพระราชพิธีพรุนศาสตร์และถ้าฝนตกลงมาบริบูรณ์ดี ก็จะเป็นที่อุ้นใจของอาณาประชาราษฎร์โจษจันกันไม่รู้จบพระราชพิธีขอฝนจึงเป็นเครื่องประคองใจราษฎรและเป็นที่ชื่นชมยินดี จึงเป็นพระราชพิธีที่ยั่งยืนมานาน

ปัจจุบัน แม้จะไม่มีพระราชพิธีพรุนศาสตร์แล้ว แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ก็ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับน้ำมามากมายและเนิ่นนานโดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติการณ์เทียมหรือโครงการฝนหลวง เพื่อประโยชน์ทางการเกษตรและประโยชน์สุขของประชาชนชาวไทยเฉกเช่นบูรพกษัตริราชแต่กาลก่อน **ขอทรงพระเจริญยั่งยืนนานเทอญ**

มิวเซียมที่กรุงเก่า

ปฏิสัมพันธ์ พุ่มพงษ์แพทย์

พระราชวังจันทรถม มิวเซียมที่กรุงเก่า

พระราชวังจันทรถม หรือวังหน้า ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำป่าสัก (คู่อื่นหน้า) ใกล้กับหอรบที่กั้นน้ำจากแม่น้ำลพบุรีเข้าสู่ลำคู่อื่นหน้า หรือทางด้านมุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะเมืองพระนครหรืออยุธยา พระราชวังแห่งนี้ตามพระราชพงศาวดารว่าสถาปนาขึ้นครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา พระราชทานให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อเวลาเสด็จลงมาจากเมืองพิษณุโลก และต่อมาได้ใช้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตลอดมาในรัชสมัยของแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา จนในแผ่นดินของพระองค์จึงย้ายไปประทับที่พระราชวังหลวง

นอกจากจะใช้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้ว ยังใช้เป็นที่ประทับของพระมหาอุปราชและสมเด็จพระบรมราชวังบวรสถานมงคลคืออื่นๆอีกหลายพระองค์ คือ

1. สมเด็จพระเอกาทศรถ
2. เจ้าฟ้าสุทัศน์
3. สมเด็จพระนารายณ์มหาราช
4. สมเด็จพระเจ้าเสือ (ขุนหลวงสรศักดิ์)
5. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ
6. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
7. กรมพระยาราชวังบวรมหาเสนาพิทักษ์ (เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์)

พระราชมณเฑียรสถานต่างๆ ในพระราชวังจันทรถม ซึ่งเป็นของที่สร้างมาแต่ครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สูญหายไปเสียมากเมื่อไฟไหม้ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ดังมีกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ตอนหนึ่งว่า “ลุดักราช 1106 (พ.ศ. 2287) ปีชวด ฉศก ถึง ณ วัน เดือน 12 แรม 2 ค่ำ เกิดเพลิงไหม้ในพระราชวังบวรสถานมงคล จึงเสด็จพระราชดำเนินเข้ามาอยู่ ณ พระราชวังหลวง...แล้วโปรดให้ปลูกสร้างพระราชวังหน้าขึ้นใหม่ พระราชทานให้กรมพระราชวังบวรเสด็จขึ้นไปสถิตตามอย่างก่อน” ที่สร้างใหม่ในชั้นหลังสำหรับกรมพระราชวังบวรมหาเสนาพิทักษ์นั้น เข้าใจว่าคงทำพอประมาณพอให้เสด็จประทับได้ ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเข้าศึก ในปี พ.ศ.2310 พระราชวังจันทรถมก็ถูกเขาทำลายย่อยยับและถูกทิ้งร้างไปอีกครึ่งหนึ่ง

ครั้นมาถึงในแผ่นดินสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเป็นพระราชวังขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นตามแนวรากของโบราณ คือ แนวบริเวณหมู่พระที่นั่งพิมานรัตยา พระที่นั่งพิชัยคล้ายลักษณ์ เท่านั้น พระยาโบราณราชธานินทร์ได้ขุดพบแนวพระราชมณเฑียรอยู่ทางด้านหลังบริเวณที่เป็นโรงเรียนอยุธยาอนุสรณ์แห่งหนึ่ง กับฐานระหัดน้ำที่ริมเขื่อนด้านหน้าพระราชวัง

จันทร์เกษมอีกแห่งหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จขึ้นมาประทับเมื่อเวลาเสด็จประพาสกรุงเก่า และกระทำพระราชพิธีสังเวศยอตตกษัตริยาธิราชเจ้าทุกพระองค์ ณ บริเวณพระราชวังเดิม และใช้เป็นที่ประทับชั่วคราวต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาเมื่อสร้างพระราชวังบางปะอินเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานพระราชวังจันทร์เกษมให้เป็นที่ว่าการมณฑลกรุงเก่า ในปี พ.ศ. 2442

จากการที่พระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า ซึ่งได้รับราชการสนองพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการสำรวจตรวจสอบแผนที่ ตลอดจนสถานที่ต่างๆ ในกรุงศรีอยุธยา ทำให้ท่านได้พบและนำโบราณวัตถุจากสถานที่ต่างๆ ทั้งในกรุงเก่าและบริเวณใกล้เคียงมาเก็บรักษาไว้ในบริเวณที่ว่าการเป็นจำนวนมาก ในตอนแรกนั้นคงใช้ตึกโรงม้าพระที่นั่งเป็นสถานที่เก็บรวบรวมให้ชื่อว่า **“โบราณพิพิธภัณฑ์”** จนสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแนะนำให้พระยาโบราณราชธานินทร์จัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ จึงได้เริ่มจัดตั้งแสดงขึ้นในบริเวณพลับพลาจตุรมุข พร้อมทั้งจัดสร้างระเบียบตามแนวกำแพงด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ เพื่อจัดตั้งโบราณวัตถุ ศิลาจารึก และประติมากรรมต่างๆ ให้ชื่อว่า **“อยุธยาพิพิธภัณฑ์”** เมื่อราว ปี พ.ศ. 2445

ต่อมาในปี พ.ศ. 2450 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานไปประเทศทางยุโรป เพื่อทรงรักษาและบำรุงพระองค์ตามคำแนะนำถวายของนายแพทย์ระหว่างที่ทรงประทับอยู่ ณ กรุงเบอร์ลิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ ให้นายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญชาวเยอรมัน 4 นาย เข้าถวายการตรวจรักษาอีกครั้งหนึ่ง ด้วยทรงพระราชดำริว่า “จวนจะกลับแล้ว ควรจะตรวจให้รู้อาการที่ได้มารักษาตัวมีผลอย่างไร ถ้ายังควรรักษาอย่างไรต่อไปอีกบ้าง... อย่าให้เสียที่ที่มา” แพทย์ชาวเยอรมันอันประกอบด้วย โปรเฟสเซอร์ เกรทซ์ โปรเฟสเซอร์ เกรล โปรเฟสเซอร์ ฟอน นอร์เดน และ โปรเฟสเซอร์ เมเยอร์ เข้าถวายการตรวจรักษาพร้อมกัน และลงความเห็นพ้องต้องกันว่า พระอาการยังไม่ทรง

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ปกติดีนัก ขอให้เสด็จไปรักษาพระวรกายที่**เมืองฮอมบวร์ก** เมืองอาบน้ำเมืองหนึ่งใกล้กับเมืองแฟรงก์เฟิร์ต พระองค์เสด็จประทับรักษาพระวรกายอยู่ที่เมืองนี้เป็นเวลานานถึง 1 เดือนเต็ม คือ ระหว่างวันที่ 23 สิงหาคม – 22 กันยายน พ.ศ. 2451

ระหว่างประทับรักษาพระองค์อยู่ที่เมืองฮอมบวร์ก เป็นเวลานานถึง 1 เดือนเต็มพระองค์ได้เสด็จไปที่ต่างๆ หลายแห่งในเมืองนี้ และทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในพระราชนิพนธ์ไกลบ้าน ตอนพระราชหัตถเลขาฉบับที่ 35 เรื่องเมืองฮอมเบ็ค โดยสรุปตอนหนึ่งถึงบริเวณสถานที่ตั้งของเมืองฮอมเบ็ค ว่าเป็นเมืองโบราณเก่าแก่ตั้งแต่สมัยโรมัน เรื่องอำนาจ ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า “ทหารโรมันยังได้รักษาอยู่ กำแพงนี้เป็นลักษณะกำแพงเมืองจีน ปรากฏว่าจะกันเขตพวกเยอรมันฝ่ายเหนือ ซึ่งปราบไม่ลง เช่นชัตเตน-อัลมันเนน ซึ่งเป็นศัตรูอยู่ข้างฝ่ายเหนือ และเป็นด่านที่สำหรับจะเก็บภาษีแก่คนซึ่งผ่านลงมาข้างใต้ ซึ่งไม่กันเขตเพียงแม่น้ำเมนซ์ โอบเหนือขึ้นไปอีกนั้น เขาเดาว่า เพื่อจะกันเอา**พุน้ำ ที่วิสบาเดน ฮอมเบ็ค เนาโฮม** เข้าไว้ในอาณาเขต เพราะพวกโรมันเหล่านั้น รู้จักผลในการอาบน้ำนี้มาก่อนแล้ว

หลังพาลคราเบน ได้ตั้งค่ายไว้เป็นระยะใกล้ๆ กัน ค่ายใหญ่ๆ ประมาณสักแปดสิบ มีหอคอยถึงแปดร้อยซึ่งเป็นทหารอยู่รักษา ที่สำคัญที่เขาเทานุสนี่ปรากฏว่ากาเปอสเป็คซูกมันเตล แล ซาลเบ็ค ซาลเบ็คนั้นตั้งอยู่ที่เขาเทานุสชาติ ซึ่งแลลงมาเห็นที่อาบน้ำหอมเบ็คทางไปมาได้ในครึ่งชั่วโมง ที่นี่ ซึ่งได้ซ่อมขึ้น แลที่ไปดูนี้เมื่อคฤศตศักราช 1872 ยังเป็นสิ่งที่สร้างอยู่ในป่า แต่มีรากป้อมแลผนังเรือน แลเปนหลุมในดินบ้าง "

กับอีกตอนหนึ่งว่า "ภายในซาลเบ็ค เป็นพื้นเกือบจะราบ สูงขึ้นไปข้างเหนือสักหน่อยหนึ่ง ในกลางกำแพงนั้นเรียกว่าปรีโตเรียน ในที่สุดข้างใต้ เรียกว่าเรเดนตุรา ส่วนข้างเหนือที่สุดเรียกว่าเปรเตนตุรา ข้างตะวันออกแลตะวันตกเรียกว่าละเตราเปรเต...ปรตอเรียมคือหลักกลางนั้นยาว 60 เมตร กว้าง 40 เมตร เป็นที่ซึ่งธรรมเนียมค่ายโรมันสำหรับแม่ทัพอยู่ ซ่อมขึ้นไว้เป็นมิวเซียมเก็บของซึ่งได้หาพบ...เป็นต้นว่าตะปูต่างๆ ลีว ขวาน เครื่องมือที่ทำด้วยเหล็ก ภาชนะเครื่องปั้นดินเป็นสีดินแดงแลปั้นแกร่งเหมือนคนโกลา อยู่ใ้ในปูนรูปขาม อ่าง หม้อ ฝาละมีคล้ายฝาละมีของเรา ลูกประแจนั้นดีมาก มีตั้งแต่ตาลอย่างเช่นลั่นประตูปุสธเมืองเรา แต่ลูกตาลของเขาต่างๆ ไม่ใช่เหล็กงอๆ อาจจะทำไมให้ปลอมไขตาลกันได้ ลักษณะรูปร่างอย่างประแจทุกวันนี้เป็นแต่งอลงไปให้สอดทางช่องบานประตูดู ยังมีประแจกลต่างๆ ที่ทำด้วยไม้ล้วนทั้งแม่ประแจลูกประแจ อาจจะยกย้ายรูปประแจไม่ให้ขโมยกันได้ ได้ซื้อตัวอย่างประแจอันหนึ่งส่งมาเป็นเค้าเพื่อจะได้เข้าใจ แต่เขามีต่างๆ ตั้งแต่ประแจห้องประแจตู้หีบเล็กน้อยใช้ลูกไม้ก็มี ลูกเหล็กก็มี แต่ตัวแม่ประแจยังเป็นแม่ไม้ทั้งสิ้น มีเครื่องแก้วที่เป็นแก้วอย่างสีเขียวๆ ทำบุบบิบเหมือนแก้วบุบบิบของเราก็มี รูปต่างๆ อย่างอื่นก็หลายอย่าง...สิ่งของทั้งปวงที่ได้มาตั้งในมิวเซียมนี้ได้จากบ่อโดยมาก เห็นจะเป็นเวลาที่เกิดรบพุ่งกัน จะเสียท่วงทีอย่างไร จึงเอาของทิ้งลงไว้ในบ่อ แลเป็นข้อปรากฏชัดเจนว่า ในค่ายนี้ได้มีไฟไหม้...แล้วไปดูห้องที่ไว้เกราะเดี่ยวนี้เขาจัดเป็นมิวเซียม ไว้สิ่งของที่หาได้ในที่นี้ มีของหลายสิ่งที่เจ้านายซูดได้ เอ็มเปอเรอเฟรเดอริกที่ 3 ซูดได้ลูกล้ออันหนึ่ง เอ็มเปอเรอเดี่ยวนี้ซูดได้ขวดใบหนึ่ง เจ้านายผู้หญิงซูดได้อะไรต่ออะไรหลายองค์จนกระทั่งหม้อกระดุก ช่างคิดถึงเราไปซูดกรูที่เมืองราชบุรีเสียจริงๆ ใจความนั้นคงพบกรูเข้าแล้วรอไว้ถวายเสด็จมาซูดอย่างเช่นเราเอง ไม่ใช่เสด็จไปเที่ยวลุ่มซูด นำรักในวิธี

พระที่นั่งพิมานรัตยา

พระที่นั่งพิสัยศัลลักษณ์

โรงม้าพระที่นั่ง ที่รวบรวมโบราณวัตถุครั้งแรกของพระยาโบราณราชธานินทร์

พลับพลาจตุรมุข "อัยยยาพิพิธภัณฑ" แห่งแรกในส่วนภูมิภาค

ที่เขาเก็บของสารพัดอะไรที่ซูดได้กันไว้เป็นพวกๆ มีจนกระทั่งกระบุงขาด รอยไฟไหม้ อย่างเช่นพระยาโบราณมียู่ที่กรุงเก่า นับว่าพระยาโบราณได้เดินทางถูกต้องแท้แต่ยังแคบอยู่ ที่นี้เขาขยายออกไปจนถึงของอะไรที่เป็นฝีมือคนชั้นนั้น เอามาเก็บรวบรวมเข้าไว้ด้วยกัน แต่ต้องเอาเฉพาะที่เป็นสิ่งที่รู้แน่ๆว่าทำในศักราชเมื่อเวลาโรมันปกครองซาลเบ็คอยู่ การซูดค้นที่กรุงเก่าเพียงร้อยเศษ น่าจะได้มากกว่านี้มาก แต่บางทีจะเป็นอันตรายเสียด้วยเรื่องปฤษณซึ่งที่แท้แปลว่าซูดของที่ฝังแลทิ้งในสระในบ่อไว้เมื่อบ้านเมืองเป็นจลาจล จะว่าไฟไหม้ ที่นี้ก็ได้ไฟไหม้เหมือนกัน ของเราน่าจะหาได้กว่านี้มาก"

การที่ยกพระราชนิพนธ์ตอนต้นนี้ขึ้นมาให้ดูนั้นก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีพระราชดำริคิดถึงสภาพของเมืองโบราณที่เมืองฮอมเบ็ค คล้ายๆ กับเมืองโบราณของไทย คือ เมืองกรุงเก่าหรือพระนครหรืออยุธยา นอกจากนั้นยังได้เสด็จเยี่ยมชมพิพิธภัณฑที่สร้างขึ้นในค่ายโบราณ คงจะทรงมีจินตนาการเหมือนกับการจัดสร้างพิพิธภัณฑที่พระราชวังจันทร์เกษมว่า มีแนวคิดที่เหมือนกันและทรงระลึกถึงพระยาโบราณราชธานินทร์ที่เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่าอยู่ จึงมีพระราชโทรเลขถึงสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความว่า "มิวเซียมที่นี้ เหมือนมิวเซียมที่กรุงเก่า"

โบราณวัตถุที่พระยาโบราณราชธานินทร์เก็บรวบรวม

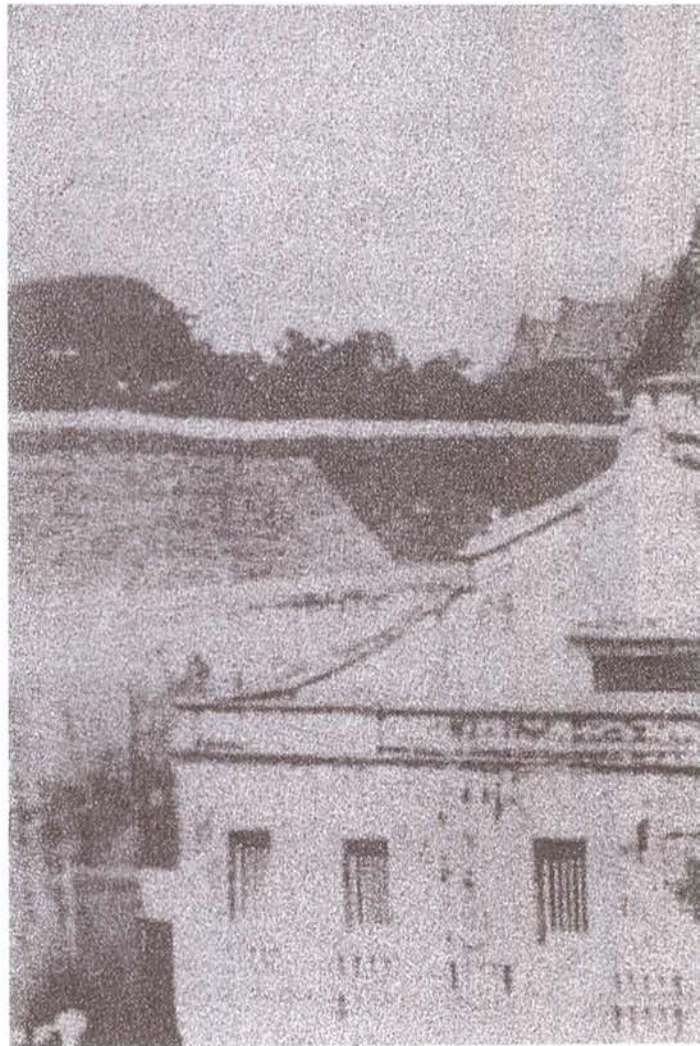
การจัดการศึกษา ในมณฑลกรุงเก่า

รศ.ดร.บุหงา วัฒน:
พต.ร.ยิบตรี กายจน:วงศ์

เป็นที่ทราบกันดีว่า ถ้าจะจัดแบ่งการศึกษาของไทย มาตั้งแต่ยุคโบราณจนกระทั่งถึงยุคปัจจุบัน ยุคที่มีการปฏิรูป การศึกษา หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในการจัดการศึกษามาก ที่สุด จะเกิดขึ้นช่วงสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกล่าวคือเป็นยุคที่ชาวไทยเราได้เริ่มมี โรงเรียน มีครู ในความหมายของโรงเรียน ในความหมาย ของครูอย่างแท้จริง เราเริ่มมีหลักสูตรใช้ มีเอกสารตำราเรียน มีการสอบไล่ ฯลฯ ซึ่งสามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงได้ 4 ด้านด้วยกัน (สมบุรณ์ พรรณนาภ 2524) คือ

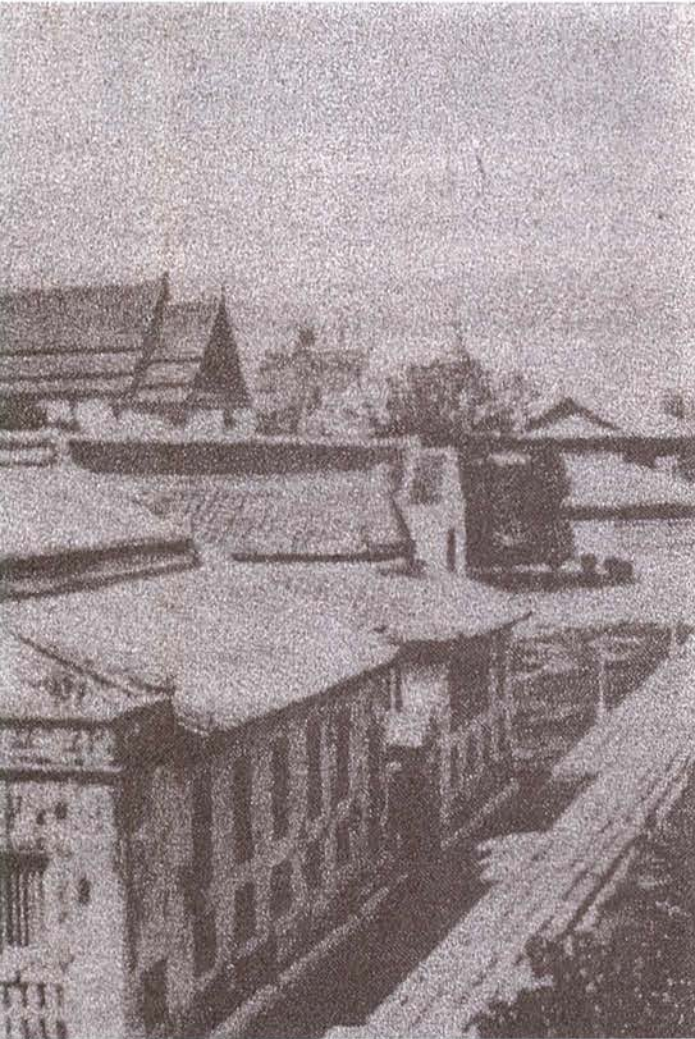
1. การเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบของการจัดการ การศึกษา
2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัตถุประสงค์ของการ จัดการศึกษา
3. การเปลี่ยนแปลงทางด้านหน่วยงานที่ทำหน้าที่ รับผิดชอบในการจัดการศึกษา
4. การเปลี่ยนแปลงทางด้านแนวคิดเกี่ยวกับค่านิยม ของการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงในแต่ละด้านนี้ได้ก่อให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงไม่เฉพาะในพื้นที่ของกรุงเทพมหานครเท่านั้น เพราะต่อมาได้มีการขยายออกสู่พื้นที่ข้างเคียงด้วยในทุกด้าน มณฑลกรุงเก่า ซึ่งถือได้ว่ามีอาณาเขตติดต่อกับกรุงเทพ โดยเรียกว่า“หัวเมือง”นั้น ก็ได้รับผลกระทบการเปลี่ยนแปลง ในการจัดการศึกษาหรือผลจากการปฏิรูปการศึกษาครั้งนี้ด้วย นั่นคือ ประชาชนในมณฑลกรุงเก่า หรือชาวกรุงเก่าในสมัย นั้น ก็ได้รับผลกระทบจากจุดเปลี่ยนแปลงนี้โดยตรง ดังจะ ได้กล่าวในรายละเอียดแต่ละด้านต่อไป

การเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบการศึกษา

นับตั้งแต่ ปี 2414 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเรียกว่าโรงเรียนหลวง และเริ่มเป็นโรงเรียนในความหมายของโรงเรียน คือ มีสถานที่จัดไว้เฉพาะ ไม่ใช่วัดอย่างแต่ก่อน มีผู้สอนเป็นพระราชาไมใช่พระอย่างแต่ก่อน มีการกำหนดวิชาให้เรียน เป็นต้นว่าภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ และวิชาอื่นๆ ที่ไม่เคยมีสอนในโรงเรียนแบบโบราณ มีการกำหนดจุดมุ่งหมายเพื่อให้กุลบุตรมีความรู้ความสามารถพอที่จะเข้ารับราชการได้ นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียบเรียงหนังสือแบบเรียนหลวงขึ้นสำหรับหลักสูตรวิชาชั้นต้น มีการปรับปรุงแก้ไขโครงการศึกษาและหลักสูตร 3 ครั้ง (กระทรวงศึกษาธิการ 2525)

เมื่อการจัดตั้งโรงเรียนหลวงในพระบรมมหาราชวังประสบความสำเร็จพอสมควรแล้ว จึงมีพระราชดำริให้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรทั่วไป เพราะการจัดในพระบรมมหาราชวังที่เรียกว่า โรงเรียนหลวงนั้นคือ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ*จัดอยู่ในวงแคบสำหรับลูกหลานเจ้านายและข้าราชการเท่านั้น จึงมีพระราชดำริที่จะขยายการศึกษาให้กว้างขวางออกไปในหมู่ราษฎรสามัญ แต่ให้ใช้วิธีสอนแบบหลวงที่ใช้อยู่ในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบก่อน

การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษา

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงให้มีการเปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์ในด้านผู้เรียน ซึ่งแต่เดิมจะมีแต่ลูกหลานเจ้านายและข้าราชการเท่านั้นดังปรากฏในพระบรมราชโองการประกาศ เรื่องโรงเรียน พ.ศ. 2414 ดังนี้

“...ให้ประกาศแก่หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งได้นำบุตรทูลเกล้าฯถวายให้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณในกรมมหาดเล็กบ้าง ในกรมมหาดเล็กรักษาพระองค์บ้าง มีเป็นอันมาก

ทรงพระราชดำริว่า บุตรหลานของท่านทั้งปวงบรรดาที่เข้ารับราชการฉลองพระเดชพระคุณอยู่นั้น ล้วนแต่เป็นผู้มีชาติมีตระกูล ควรจะรับราชการในเบื้องหน้าต่อไป แต่ยังไม่รู้หนังสือไทย และขนบธรรมเนียมราชการอยู่โดยมากที่รู้อยู่บ้างแต่ยังใช้อักษรเอกโท และตัวสะกดผิด ๆ ไม่ถูกต้องตามแบบอย่างก็มีอยู่มาก และการรู้หนังสือก็เป็นคุณสำคัญข้อใหญ่ เป็นเหตุจะได้รู้วิชาแลขนบธรรมเนียมต่าง ๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดโรงเรียนขึ้นไว้ที่ในพระบรมมหาราชวัง” (กระทรวงศึกษาธิการ 2525)

*โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงให้รื้อฟื้นขึ้นมาอีก โดยโปรดให้จัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการรับเด็กทั่วไปมาเรียนใช้สถานที่เดิมในพระบรมมหาราชวัง เพียงแต่ปรับปรุงใหม่ให้ใช้ได้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน

การจัดการศึกษาสำหรับราษฎรโดยทั่วไป

เมื่อการศึกษาในพระบรมมหาราชวัง ประสบผลสำเร็จ จึงมีกระแสพระราชดำริที่จะจัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรทั่วไปขึ้น ในการเริ่มงานนั้นมีปัญหาก็คือ ถ้าต้องการจะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดตามหลักการในข้อที่หนึ่งดังกล่าวมาแล้ว ก็จะต้องหาสถานที่ตั้งโรงเรียนกันใหม่ที่มิใช่วัด แต่ในที่สุดระยะแรกเริ่มนี้ ได้ทรงเห็นสมควรให้เริ่มที่วัดก่อน ด้วยเหตุผลสำคัญ 3 ประการ(พงศอินทร์ สุขขจร 2515) คือ

1. วัดเป็นศูนย์สังคมมาตั้งแต่โบราณ เป็นที่รวมของประชาชนในหมู่บ้านใกล้เคียง สะดวกแก่การไปมา มีบริเวณกว้างขวาง มีศาลา และอาคารพอที่จะใช้เป็นสถานที่เรียน บริบูรณ์อยู่แล้ว ถ้าหากไปหาที่สร้างโรงเรียนขึ้นใหม่ข้างนอก จะต้องลงทุนก่อสร้างแห่งละไม่ใช่น้อย จะทำให้สร้างโรงเรียนได้น้อยแห่ง การศึกษาก็ไม่แพร่หลายออกไปได้รวดเร็วตามความต้องการของชาติบ้านเมือง

2. ขนบธรรมเนียมของไทยเราแต่เดิมมา ประชาชนกับวัดมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างสนิทแน่น ยากที่จะแยกออกจากกันได้ ราษฎรนิยมส่งบุตรหลานไปอยู่วัดเพื่อให้ศึกษาเล่าเรียน พระก็ได้ใช้ศิษย์วัดปรนนิบัติเป็นการอุปการะและปฏิบัติภาระแก่กันและกันตลอดมา หากจะแยกเด็กไปเรียนหนังสือ โรงเรียนที่ตั้งอยู่นอกวัดจะทำให้ขัดต่อจิตใจของพระและของประชาชน หากประชาชนยังคงเลื่อมใสในประเพณีเดิมอยู่ อาจไม่นิยมส่งบุตรหลานของตนไปเข้าโรงเรียน จะทำให้การศึกษาไม่แพร่หลายรวดเร็วตามความต้องการและทางวัดก็จะขาดประโยชน์ที่เคยได้รับอยู่ด้วย

3. การตั้งโรงเรียนอยู่ในวัด ทำให้เด็กนักเรียนได้ใกล้ชิดอยู่กับพระ จะได้ประโยชน์ในเรื่องศีลธรรมจรรยา ความประพฤติ เป็นการฝึกให้มีวินัยศีลธรรมอันดีงามมาตั้งแต่เล็กแต่น้อย

จากเหตุผลดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงได้ตกลงพระทัยจัดตั้ง โรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นตามวัด และได้จัดขึ้นที่ วัดมรรณพารามเป็นครั้งแรกเมื่อปี 2428 แต่การกระทำครั้งนี้ไม่บรรลุวัตถุประสงค์ เพราะราษฎรไม่นิยมส่งบุตรหลานมาเรียน เพราะเข้าใจว่ามาเรียนหนังสือแล้วจะต้องไปเป็นทหาร ทำให้พระองค์ต้องโปรดให้มีหมายประกาศชี้แจงความมุ่งหมายของการจัดตั้งโรงเรียนและชักชวนให้ประชาชนนิยมการเรียนหนังสือดังต่อไปนี้ (พงศอินทร์ สุขขจร 2515)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ วโรต สมเด็จพระสังฆราช
เป็นองค์ประธาน จัดวัดเป็นโรงเรียนทั้งประเทศ

ประกาศโรงเรียน

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ในพระบรมมหาราชวังแลพระราชวังบวรกับทวยราษฎรทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริ เห็นว่าการวิชาหนังสือเป็นต้นทางของวิชาความรู้ทั้งปวง สมควรที่จะทะนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป เพราะคนในพื้นที่บ้านเมืองสยามเรานี้ ที่จนโตใหญ่ไม่รู้หนังสือไทยก็มีโดยมาก ที่รู้พออ่านได้เขียนได้แต่ไม่ถูกถ้วนนั้นก็มิโดยมาก เพราะโรงเรียนที่สอนวิชาตามแบบหลวงยังมีน้อยไม่พอกับผู้ที่เล่าเรียน มีพระราชประสงค์จะให้พระราชวงศานุวงศ์ แลบุตรหลานข้าราชการทั้งปวงได้เล่าเรียนศึกษาหนังสือไทยให้รู้โดยละเอียดตามแบบที่ถูกต้อง จึงทรงเสียดลพระราชมหารัษฎ์ ออกตั้งโรงเรียนแลจ้างครูสอนบำรุงการเล่าเรียน เสียพระราชทรัพย์เป็นอันมาก โรงเรียนซึ่งได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นแล้วตามพระอารามหลวงเป็นหลายแห่ง แลยังทรงพระราช

ดาร์จะให้ตั้งโรงเรียนให้มีสำหรับพระอารามหลวงทุกๆ พระอาราม เพื่อจะให้ลูกหลานของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้เล่าเรียนโดยสะดวก ไม่ต้องเสียเงินทองอะไรเลย แลโรงเรียนสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ก็โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นแล้วที่พระตำหนักสวนกุหลาบแห่งหนึ่ง ยังจะโรงเรียนสำหรับข้าราชการอีกแห่งหนึ่ง พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้จัดการโรงเรียนทั้งปวงนี้ ก็เพราะทรงพระมหากรุณาแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน แลมีพระประสงค์ให้วิชาหนังสือไทยรุ่งเรืองแพร่หลายเป็นคุณแก่ราชการ แลเป็นความเจริญแก่บ้านเมืองยิ่งขึ้นไป

บัดนี้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ราษฎรตื่นเล่าลือว่า ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนนั้น พระราชประสงค์จะเก็บนักเรียนเป็นทหาร ผู้ที่จะส่งบุตรหลานเข้ามาเรียนหนังสือก็มักพากันหวาดหวั่นครั่นคร้ามว่า บุตรหลานจะต้องเป็นทหารเป็นอันมากที่พูดเล่าลืออย่างนี้เป็นการไม่จริง ห้ามอย่าให้ผู้อื่นพลอยเชื่อฟังคำเล่าลือนี้เป็นอันขาด คนที่ควรจะชักเป็นทหารก็มีพวกหนึ่งต่างหาก ไม่ต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมเด็กมาเป็นทหารเลย อนึ่งเด็กทั้งปวงก็ล้วนแต่เป็นบุตรหลานไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินด้วยกัน ถ้าจะเก็บเอามาเป็นทหารเสียตรง ๆ นั้นจะไม่ได้หรือต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมให้ลำบากแลเปลืองพระราชทรัพย์ด้วยเหตุใด ผู้ที่

เล่าลือโจษกันอย่างนั้นเหมือนเป็นคนไม่มีกตัญญูไม่รู้พระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันทรงพระมหากรุณา ทรงพระราชดำริจัดการจะให้เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ประชาราษฎร์ทั่วไปในพระราชอาณาจักร

ถ้อยคำของคนเช่นนั้นใครๆ ไม่ควรจะเชื่อเอาเป็นประมาณถ้าใครมีบุตรหลาน อยากให้ได้เล่าเรียน ให้มีวิชาความรู้สำหรับเด็กก็ส่งเข้าเล่าเรียนในโรงเรียนสอนที่ใกล้เคียงเขตบ้านที่อยู่ั้นๆ เกิดอยากคิดหวาดหวั่นครั่นคร้ามด้วยข้อที่บุตรหลานจะต้องติดเป็นทหารนั้นเลย

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือนหก แรม 3 ค่ำ ปีระกาสัปดาห์ 1247 (พ.ศ. 2428) เป็นปีที่ 18 ฤกษ์วันที่ 6016 ในรัชกาลปรดิยุบนี้

เมื่อประกาศให้ประชาชนเข้าใจถึงความมุ่งหมาย และเจตนาอันดีของรัฐบาลแล้ว การเข้าใจผิดดังกล่าวก็หมดไป ราษฎรได้ให้ความร่วมมือเป็นอันดี พากันส่งบุตรหลานมาเข้าโรงเรียนเป็นอันมาก จนต้องเปิดโรงเรียนตามวัดแห่งอื่นๆ ทั้งในกรุงและตามหัวเมืองเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ เป็นอันว่าการศึกษาที่มีระเบียบแบบแผนได้เริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2430 มีโรงเรียน 35 โรงเรียน ครู 81 คน และนักเรียน 1994 คน ดังปรากฏในตารางต่อไปนี้

ที่ตั้ง	โรงเรียน	ครู	นักเรียน	หมายเหตุ
กรุงเทพฯ	21	81	1506	โรงเรียนชั้นสูง 4 โรง
พระนครศรีอยุธยา	4	?	213	
อ่างทอง	2	?	59	
สมุทรปราการ	1	?	44	
ลพบุรี	1	?	31	
นครชัยศรี	2	?	61	
ราชบุรี	1	?	12	
เพชรบุรี	1	?	18	
มโนรมย์	1	?	30	
ท่าเรือพระพุทธบาท	1	?	20	
	35	81	1994	

สำหรับรายชื่อโรงเรียนที่ได้เริ่มเปิดสอนเป็นปีแรกจำนวน 30 โรงเรียน และมีการจัดตั้งขึ้นตามพระอารามต่าง ๆ ทั้งใน กรุงเทพฯ และหัวเมืองมีรายชื่อดังต่อไปนี้ คือ (กฤษฎา สินไชย 2525)

ในจังหวัดกรุงเทพฯ

1. วัดคฤหบดี
2. วัดจักรวรรดิราชาวาส
3. วัดเทพธิดา
4. วัดเทพศิรินทราวาส
5. วัดบพิตรพิมุข
6. วัดประยูรวงศาวาส
7. วัดพิชัยญาติการาม
8. วัดมหรณพาราม
9. วัดมหาพฤฒาราม
10. วัดราชบพิธ
11. วัดราชบูรณะ
12. วัดราชผาติการาม
13. วัดสังเวชวิศยาราม
14. วัดสามจีนใต้
15. วัดอมรินทราราม
16. วัดอินทาราม
17. วัดอรุณราชวราราม

หัวเมือง

18. วัดกระษัตราธิราช	กรุงเทพฯ
19. วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ	กรุงเทพฯ
20. วัดรวกท่าเรือ	กรุงเทพฯ
21. วัดศาลापูน	กรุงเทพฯ
22. วัดเสนาสนาราม	กรุงเทพฯ
23. วัดชัยมงคล	จังหวัดอ่างทอง
24. วัดไชโย	จังหวัดอ่างทอง
25. วัดเสาชิงช้า	จังหวัดลพบุรี
26. วัดโบสถ์	จังหวัดอุทัยธานี
27. วัดพระปฐมเจดีย์	จังหวัดนครปฐม
28. วัดสัตตนาถปวิวัต	จังหวัดราชบุรี
29. วัดคงคาราม	จังหวัดเพชรบุรี
30. วัดกลาง	จังหวัดสมุทรปราการ

การจัดการศึกษาเล่าเรียนสำหรับโรงเรียนในหัวเมือง

หลังจากที่ได้มีการจัดตั้งกรมศึกษาธิการ ให้ทำหน้าที่กำกับดูแล โรงเรียนต่าง ๆ ที่ได้เปิดสอนตามหัวเมืองในช่วงแรกแล้วนั้น ในปีถัดมาจึงได้มีการปรับปรุงในเรื่องการใช้หนังสือแบบเรียนขึ้นใหม่ กล่าวคือ ตั้งแต่เริ่มมีโรงเรียนเป็นครั้งแรก ในปี 2414 ก็ได้เริ่ม นำแบบเรียนหลวง 6 เล่มของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) มาใช้อันประกอบไปด้วย

1. มูลบทบรรพกิจ
2. วาหนิตินิกร
3. อักษรประโยค
4. สังโยคพิธาน
5. ไวยากรณ์พิจารณา
6. พิศาลการ์ณต์

แต่สำหรับชาวกรุงเทพฯ เองนั้น ก่อนหน้านี้ ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นมาแล้ว เราได้มีหนังสือแบบเรียนภาษาไทยที่ใช้กันแพร่หลายมา 3 เล่มแล้ว คือ หนังสือจินตมณี หนังสือประถม ก กา และหนังสือประถมมาลา สำหรับหนังสือจินตมณีนั้น เข้าใจกันว่าพระองค์โปรดให้พระโหราธิบดีแต่งขึ้น เพื่อไม่ให้เสียเปรียบฝรั่งเศส เพราะขณะนั้นฝรั่งเศสได้เข้ามาสอนศาสนาคริสต์ในเมืองอยุธยา

สำหรับมูลเหตุสำคัญที่ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงหนังสือแบบเรียนจาก 6 เล่ม มาใช้แบบเรียนเร็วของกรมศึกษาธิการ ก็ด้วยเหตุจำเป็น 2 ประการ คือ (สมบูรณพรรณภพ 2525)

1. มีความจำเป็นที่จะต้องสอนให้นักเรียนมีความรู้ภาษาไทย (อักษรวิธ) ภายในระยะเวลาเพียงหนึ่งปี หรือปีครึ่ง แต่ปรากฏว่าถ้าหากใช้แบบเรียนหลวงทั้ง 6 เล่มแล้ว จะต้องเสียเวลาเฉพาะในการสอนความรู้ภาษาไทยอย่างเดียวถึง 3 ปี

2. หลักสูตรโรงเรียนหลวง กำหนดให้นักเรียนมีความรู้กว้างขวางยิ่งขึ้น คือนอกจากจะให้เรียนวิชาภาษาไทยแล้ว ยังต้องเรียนความรู้วิชาอื่น ๆ อีกด้วย และมีความเห็นว่าการกำหนดระยะเวลาของหลักสูตรโรงเรียนหลวงไว้ 3 ปี ดังนั้นเพื่อความเหมาะสม จึงจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงแบบเรียนภาษาไทย

ฉะนั้น นักเรียนที่เริ่มเข้าเรียน ในโรงเรียนตามหัวเมืองต่าง ๆ รวมทั้งมณฑลกรุงเทพฯ ก็จะไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือแบบเรียน 6 เล่มเดิม แต่ได้มาใช้แบบเรียนเร็ว และ

เมื่อมีการปรับเปลี่ยนเรื่องการใช้แบบเรียนแล้ว ต่อมาก็ได้มีการปรับเปลี่ยนเรื่องการสอบไล่ใหม่ขึ้นด้วยคือในปี พ.ศ. 2433 ได้มีการตั้งพระราชบัญญัติการสอบวิชาชั้น มีการออกระเบียบให้มีการสอบไล่วิชาภาษาไทยและภาษาอังกฤษขึ้น ให้มีการสอบปีละ 2 ครั้ง เป็นต้น

การจัดตั้งกระทรวงธรรมการ

ในปี พ.ศ. 2435 ได้มีการประกาศจัดตั้งกระทรวงธรรมการ (หรือกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน) ซึ่งในปีนี้ก็ได้มีการประกาศตั้งโรงเรียนมูลศึกษาขึ้นในวัดทั่วไปทั้งในกรุงและหัวเมือง เป็นการขยายการศึกษาเล่าเรียนหนังสือไทยให้แพร่หลายยิ่งขึ้น

สาเหตุที่โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนมูลศึกษาขึ้นเนื่องจากการศึกษาสำหรับราษฎร แม้ว่าจะได้เริ่มต้นอย่างจริงจังตั้งแต่ พ.ศ. 2427 และแพร่หลายออกไปเป็นอันมากจนถึงหัวเมือง แต่ยังไม่สามารถให้การศึกษาแก่ประชาชนได้ทั่วถึง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนมูลศึกษา โดยให้ตั้งขึ้นในวัดทั่วทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง ผู้สอนได้แก่พระภิกษุที่อยู่ใต้น้ำ จัดการสอนหลักสูตรสามัญ แบ่งออกเป็น 2 ชั้นคือ

โรงเรียนมูลศึกษาสามัญชั้นต่ำ และ

โรงเรียนมูลศึกษาสามัญชั้นสูง

ซึ่งโรงเรียนทั้งสองประเภทนี้มีลักษณะสำคัญดังนี้

1. การสอนทั้งสองชั้นนี้ ใช้แบบเรียนและหลักสูตรสำหรับโรงเรียนสามัญ ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการได้กำหนดไว้แล้ว

2. ส่วนการกำหนดเวลาเรียนและการกำหนดระเบียบวินัย (ธรรมเนียมต่าง ๆ) ในชั้นแรกให้อาจารย์ผู้สอนกำหนดเอาเองตามที่เห็นสมควร

3. สำหรับเกณฑ์ในการกำหนดให้เป็น “โรงเรียนมูลศึกษาชั้นต่ำ” นั้น มีดังนี้ ถ้าอาจารย์ผู้หนึ่งสอนเด็กตั้งแต่สิบคนขึ้นไปถึงสามสิบ ให้นับเป็นโรงเรียนมูลศึกษาชั้นต่ำ

4. ถ้ามีศิษย์น้อยกว่าสิบคน จะจัดการสอนโดยลำพังก็ได้ แต่ไม่นับเป็นโรงเรียน และจะต้องส่งศิษย์อย่างน้อย 1 คนไปเข้าคณะที่เปิดตั้งเป็นโรงเรียน (ตามนัยข้อ 3)

5. การตรวจโรงเรียน กำหนดไว้ดังนี้ “โรงเรียนที่อยู่ในแขวงกรุงเทพฯ เจ้าพนักงานจะต้องไปตรวจการเรียนเดือนหนึ่งไม่น้อยกว่า 2 ครั้ง ถ้าอยู่หัวเมือง ผู้ว่าราชการเมืองต้องตั้งกรรมการไปตรวจเดือนหนึ่งไม่น้อยกว่า 2 ครั้ง เช่นเดียวกัน”

6. การสอบไล่ความรู้ ได้กำหนดให้มีการสอบไล่ความรู้ปีละหนึ่งครั้ง ข้าหลวงธรรมการเป็นผู้สอบ หรืออาจจะส่งนักเรียนมาสอบที่โรงเรียนมูลศึกษาชั้นสูงในแขวงนั้น ๆ ก็ได้ ถ้าในเมืองที่ไม่มีโรงเรียนมูลศึกษาชั้นสูง กระทรวงธรรมการจะตั้งข้าหลวงออกไปสอบ

การเปลี่ยนแปลงด้านหน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษา การบริหารโรงเรียนตามหัวเมือง

ด้านการกำกับดูแลโรงเรียนตามหัวเมืองต่าง ๆ ที่ได้มีการขยายออกไปนั้น เรื่องนี้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นอัครราชทูตสยาม ณ กรุงลอนดอน ได้ส่งความเห็นเรื่องจัดการเล่าเรียนของนักเรียนที่จะส่งออกไปศึกษาวิชา ณ ประเทศยุโรปเข้ามาฉบับหนึ่ง และกรมศึกษาธิการได้เรียบเรียงรูปการจัดการขึ้นพร้อมกัน แบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ ภาคในกรุงเทพฯ มุ่งหมายให้นักเรียนชั้นสูงมีความรู้เพียงพอที่จะส่งออกไปเข้าชั้นเรียน ณ ต่างประเทศได้ ให้มีเวลาเรียนแต่น้อยปีเพื่อได้รับกลับเข้ามารับราชการ ภาคในกรุงเทพฯ นี้กรมศึกษาธิการจัดเอง และในส่วนภูมิภาคนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อดำรงตำแหน่งทรงเป็นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้ทรงรับภาระอำนวยการเล่าเรียนในหัวเมือง บังคับการพระอาราม (ทั้งในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ทั้งในมณฑลหัวเมือง) โดยให้พระภิกษุสงฆ์สั่งสอนกุลบุตรตลอดพระราชอาณาจักร เพราะโรงเรียนที่จะตั้งขยายในหัวเมืองต้องอาศัยพระภิกษุและวัดเป็นส่วนใหญ่ ทั้งการเล่าเรียนที่เป็นการตั้งต้นขอให้พระภิกษุเป็นผู้สอน และโปรดฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเลือกพระที่สมควรถวายแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดังตามที่เห็นสมควรให้ออกไปเป็นผู้อำนวยการศึกษาประจำมณฑลนั้นๆ จึงได้เกิดมีโรงเรียนตั้งขึ้นแพร่หลายในวัดต่างๆ ทว่าพระราชอาณาจักรเป็นมูลฐานแห่งโรงเรียนในหัวเมืองทั้งหลายในบัดนี้ ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยสังฆมณฑลในพุทธจักร มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ พระองค์นั้นเป็นผู้นำ รับภาระธุระช่วยจัดตั้งและอุปการะโรงเรียน อำนวยการเล่าเรียนให้เจริญเป็นประโยชน์แก่อาณาจักรเป็นอันมาก

ดังนั้น ในปี 2441 จึงได้แต่งตั้งให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นผู้บัญชาการศึกษาในหัวเมือง ตั้งแต่ พ.ศ. 2441-2445

และในปี 2449 จึงได้มีการแต่งตั้งข้าหลวงธรรมการ ไปประจำอยู่ในส่วนภูมิภาคเป็นครั้งแรก โดยในครั้งแรกนี้มีการแต่งตั้งเพียง 2 คน เท่านั้น คือ ให้ไปประจำที่กรุงเทพฯ 1 คน และที่พิษณุโลก 1 คน เพื่อให้ทำหน้าที่จัดการศึกษา ณฑลต่าง ๆ ให้เรียบร้อย (กฤษฎา สินไชย 2525)

ด้านการศึกษาสำหรับสตรี

ในเวลานั้นพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้มีโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดชื่อโรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ ซึ่งโรงเรียนนี้ได้ถือกำเนิดมาจากผลการจัดการศึกษาเพื่อสตรีในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั่นเอง กล่าวคือ

ในปี พ.ศ. 2423 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนขึ้นที่ปากคลองตลาด เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ซึ่งสิ้นพระชนม์พร้อมกับพระราชธิดา ขณะที่เสด็จประพาสบางปะอินเพราะเรือล่มที่ตำบลบางพูด พระราชทานนามว่าโรงเรียนสุนันทาลัย นับเป็นโรงเรียนประจำสำหรับสตรีแห่งแรกที่ได้จัดตั้งขึ้น แต่ตั้งอยู่ไม่นานก็เลิกแล้ว

ในปี พ.ศ. 2440 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียน ขึ้น ณ ที่ที่เป็นวังของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์เดี่ยวนี ซึ่งอยู่ข้างโรงเรียนราชินี พระราชทานนามว่า โรงเรียนเสาวภา โดยใช้พระนามเดิม “เสาวภาผ่องศรี” ของพระองค์ตั้งเป็นชื่อโรงเรียน และโรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนไปมา

ในปี พ.ศ. 2444 จัดตั้งโรงเรียนบำรุงสตรีวิชาขึ้นที่บ้านเก่าของขุนหลวงพระยาไกรสิทธิ์ (เปล่ง) ณ ตำบลบ้านหม้อ (สำหรับโรงเรียนบำรุงสตรีวิชานี้ คนส่วนมากยอมรับว่าเป็นโรงเรียนสตรีแห่งแรกที่เป็นโรงเรียนของรัฐบาล เพราะดำเนินการจัดตั้งโดยกระทรวงธรรมการ) ส่วนโรงเรียนสตรีแห่งแรกที่เป็นโรงเรียนราษฎร์ คือโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งเปิดสอนครั้งแรกมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2417 ปัจจุบันคือ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย

ในปี พ.ศ. 2446 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนขึ้นแห่งหนึ่งที่มุมถนนอักษะภาคักกับถนนจักรเพชร ตำบลปากคลองตลาด พระราชทานนามว่าโรงเรียนราชินี

สำหรับโรงเรียนเสาวภาานั้น ได้ยุบมารวมกับโรงเรียน

บำรุงสตรีวิชา และเลิกใช้ชื่อโรงเรียนบำรุงสตรีวิชา คงเหลือไว้แต่ชื่อโรงเรียนเสาวภาเท่านั้น ส่วนโรงเรียนราชินีนั้นต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่ท่าช้างวังหน้า ข้างวังพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์ ตรงข้ามโรงพยาบาลทหารบก ถนนพระอาทิตย์ จนถึง พ.ศ. 2449 จึงได้ย้ายไปตั้งที่ตึก สุนันทา ซึ่งตั้งอยู่ตลอดมาจนทุกวันนี้

สำหรับโรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์นั้น ได้เริ่มก่อตั้งเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2462 บนเนื้อที่ 18 ไร่ 1 งาน 38 ตารางวา โดย สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระอัครมเหสีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ จำนวน 30,000 บาท ให้สร้างเป็นโรงเรียนสตรีประจำมณฑลกรุงเทพฯ และพระราชทานนามว่า “โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์” ปัจจุบันตั้งอยู่ ณ ถนนอุทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา

การเปลี่ยนแปลงด้านค่านิยมและการส่งเสริมอาชีวศึกษา

เนื่องจากการจัดการศึกษาแบบใหม่ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ก่อให้เกิดปัญหาประการหนึ่งคือ ความนิยมเป็นเสมียน ซึ่งผู้เรียนหนังสือไปได้ครึ่งๆ กลางๆ ก็ยกยอกออกจากโรงเรียนกลางคัน เพื่อไปเป็นเสมียน

เหตุที่ความนิยมเป็นเสมียนจึงเป็นที่นิยมแพร่หลายอย่างรวดเร็ว เพราะหลังจากที่จัดการศึกษาแบบใหม่ไม่นานนักและเพียงในปลายรัชกาลที่ 5 ก็ได้ก่อให้เกิดความรู้สึกถึงปัญหานี้แล้ว คำอธิบายในเรื่องนี้ที่น่าจะใช้ได้ คือ เพราะตรงกับค่านิยมเดิมของคนไทยที่ยกย่องพวกขุนนาง ดังที่มีคำกล่าว “สิบพ่อค้าไม่เท่าพระยาเลี้ยง” หรือโตขึ้นขอให้เป็นเจ้าของคนทำนองนี้

แนวความคิดในการจัดการอาชีวศึกษาและการเปลี่ยนค่านิยมของคนไทย โดยทั่วไปกล่าวได้ว่ามีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2441 เมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ส่งเรื่อง “ความเห็นที่จะจัดตั้งการศึกษาศิลปศาสตร์ เพื่อการบำรุงทางเลี้ยงชีพของมหาชน” ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อนโยบายแสดงถึงจุดประสงค์และค่านิยมของครูไทยในยุคนั้นว่า รั้งเกียดเหยียดหยาบการใช้มือและแรงงาน แต่แนวความคิดนี้ยังไม่ได้รับการพิจารณาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งอาจเป็นเพราะว่า การศึกษาในระดับต่ำเป็นพื้นฐานก็ยังมีปัญหามากมาย อย่างไรก็ดีอีก 7 ปี ต่อมา

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่ง ปลัดทูลฉลอง กระทรวงธรรมการได้ ทำคำกราบบังคมทูล ปรีกษาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในอนาคต และเสนอให้ จัดการศึกษาออกเป็น 2 แผนก คือ การศึกษาลำหรับ ราษฎรทั่วไป ซึ่งจะได้เรียนรู้เพื่อการเป็นพลเมืองที่ดีต่อไป กับการศึกษาเพื่อไปประกอบอาชีพเฉพาะอย่างเช่น การช่าง การค้าขาย เป็นต้น คำกราบบังคมทูลนี้ก่อให้เกิด แรงผลักดันพอสมควรโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงปรีกษาเรื่องนี้กับสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงราชานุภาพ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา วชิรญาณวโรรส แต่ผลในทางปฏิบัติก็ไม่มีอะไรคืบหน้านัก ซึ่งอาจเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง “ไม่สบายเป็นไข้บ่อยๆ” เนื่องจาก มาประมาณ 2 ปีแล้ว” ทำให้พระองค์ต้องเสด็จประพาสหัวเมือง หรือชายทะเล เสมอๆ เพื่อเปลี่ยนบรรยากาศ แต่พระอาการก็ไม่สู้ดีขึ้น นายแพทย์จึงกราบบังคมทูลให้เสด็จไปรักษาพระองค์ในยุโรป ดังนั้นความคิดในการจัดการศึกษา 2 แผนก จึงหยุดชะงัก ไปชั่วคราวมาเริ่มต้นกันใหม่เมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จ สุเรนทราธิบดีได้เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการแล้ว

จึงนับว่าเป็นที่น่าเสียดายที่ในสมัยของพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ท่านได้ทรง ริเริ่มให้มีการจัดตั้งโรงเรียนทางอาชีพบ้างแล้ว เช่น ในปี พ.ศ. 2445 ก็ได้จัดตั้งโรงเรียนพาณิชยการวัดมหาพฤฒาราม แต่ จะเห็นได้ว่าพระราชดำริของพระองค์ก็ได้รับการสานต่อมา คือการจัดสอนวิชาด้านหัตถกรรมเพิ่มขึ้นในโรงเรียนต่างๆ ทั้งในกรุงเทพและตามต่างจังหวัด โดยเฉพาะโรงเรียนที่อยู่ ตามหัวเมือง จะได้รับการขยายโครงการก่อน

กล่าวโดยสรุปจากตารางจะพบว่า ในปี พ.ศ.2430 ได้มีโรงเรียนทั้งที่อยู่ในกรุงเทพฯ และตามหัวเมืองต่างๆ ซึ่ง รวมทั้งในเขตมณฑลกรุงเก่า รวมอยู่ด้วย ถึง 35 แห่ง มีครู รวม 81 คน มีนักเรียนรวม 1994 คน สำหรับโรงเรียนชั้นสูง 4 แห่งนั้น มีเฉพาะในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นโรงเรียนที่สอน หลักสูตรพิเศษคือ (พงศอินทร์ สุขจร 2515)โรงเรียน พระตำหนักสวนกุหลาบ ฝึกสอนวิชาความรู้สำหรับเป็น ข้าราชการ โดยเฉพาะโรงเรียนสราญรมย์ คือโรงเรียน หลวงเดิม ซึ่งพระยาศรีสุนทรโวหารเป็นอาจารย์ใหญ่ ได้ย้ายจากข้างโรงละครเก่า ในพระบรมมหาราชวัง เพราะสถานที่ตั้งเดิมคับแคบ มาตั้งอยู่ที่หอบิลเลียด ข้างวังสราญรมย์ และเรียกชื่อว่าโรงเรียนสราญรมย์โรงเรียน

สุนันทาลัย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โปรดให้ สร้างขึ้นเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา กุมารีรัตน์ เมื่อ พ.ศ. 2423 และได้ย้ายโรงเรียนสุนันท อุทยาน ซึ่งเป็นโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษมาตั้งอยู่ ณ ที่ แห่งนี้ โรงเรียนตั้งอยู่ที่โรงเรียนราชินีในปัจจุบัน (ตรงปาก คลองตลาด)โรงเรียนมหาธาตุวิทยาลัย ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2431 ที่วัดมหาธาตุเป็นโรงเรียนปริยัติธรรม โดยย้ายโรงเรียนสอน พระปริยัติธรรมจากแก่ง 4 แก่ง หน้าวัด พระศรีรัตน ศาสดาราม เพราะสถานที่เดิมคับแคบ ให้มาเรียนรวมกัน เลี่ยงที่โรงเรียนวัดมหาธาตุวิทยาลัยทั้งหมด

การเปลี่ยนแปลงด้านหน่วยงานที่ทำหน้าที่รับผิดชอบ จัดการศึกษา

ในปีที่มีการขยายการศึกษาให้แพร่หลายออกไปสู่ หัวเมืองถึงเมื่อปี 2430 นั้นได้มีการจัดตั้งกรมศึกษาธิการ ขึ้นเพื่อรับผิดชอบงานทางด้านนี้และได้มีการเปลี่ยนแปลง ที่สำคัญ คือ มีการเปลี่ยนแปลงหนังสือแบบเรียน หลักสูตร และการสอบไล่ ซึ่งแต่เดิมนั้นนักเรียนจะต้องใช้เวลา 3 ปี สำหรับการสอบประโยคหนึ่ง ทำให้เป็นการเสียเวลาเกินไป กรมศึกษาธิการจึงได้เลิกหนังสือเรียนทั้ง 6 เล่มแล้ว แต่ง แบบเรียนขึ้นใหม่ ชื่อหนังสือแบบเรียนเร็วมี 3 เล่ม เมื่อเปลี่ยนหนังสือเรียนก็ต้องเปลี่ยนหลักสูตรสำหรับ สอบไล่และจัดให้มีการสอบปีละ 2 ครั้ง แทนที่จะมี สองประโยคก็เพิ่มเป็น 3 ประโยค โดยเพิ่มความรู้ให้สูงขึ้น (พนัส หันนาคินทร์ 2521)

การตั้งกระทรวงศึกษาธิการ และการริเริ่มฝึกหัดครูไทย

ในปี 2435 ได้มีพระบรมราชโองการยกฐานะกรม ศึกษาธิการขึ้นเป็นกระทรวงศึกษาธิการและในปีเดียวกันนี้ ได้เริ่มมีการจัดการฝึกหัดครูไทยขึ้นเป็นครั้งแรกโดยใช้โรง เลี้ยงเด็กสะพานดำพระนครเรียกว่า “โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์” สอนระดับประโยคประถมกำหนดเวลาเรียน 2 ปี ในปีแรก มีนักเรียนเพียง 3 คนที่ได้รับประกาศนียบัตรเป็นครูคือ นายสนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา (ต่อมาได้รับพระราช ทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี นายสวด ผลพันธิน และ นายเหม ผลพันธิน (พระยาโอวาทวรกิจ)

ปีต่อมา สอนระดับประโยคประถม กำหนดเวลาเรียน 2 ปี ในปีแรกมีนักเรียนเพียง 3 คน ปีต่อมา นักเรียนเพิ่ม จำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ จึงย้ายมาอยู่ที่ตึกแมนนฤมิตร

วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อปี พ.ศ. 2445 เรียกว่า “โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์” ปี พ.ศ. 2446 ได้ขยายหลักสูตรให้สูงขึ้นถึงชั้นฝึกหัดครูมัธยม

ในปี พ.ศ. 2446 กระทรวงธรรมการได้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ที่บ้านสมเด็จเจ้าพระยา เรียกว่า “โรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก” สอนตามหลักสูตรครูมูลรับนักเรียนหัวเมืองเข้าศึกษา เพื่อมุ่งหมายให้ออกไปเป็นครูตามหัวเมือง เพื่อเป็นการสะดวกแก่การที่จะขยายการศึกษาให้แพร่หลายต่อไป

โรงเรียนฝึกหัดครูแห่งแรกที่มณฑลกรุงเก่า

กระทรวงธรรมการ (ชื่อในขณะนั้น) ได้เห็นสมควรขยายการจัดตั้งการฝึกหัดครูในตัวเมือง ในบางมณฑล โดยได้พิจารณาเลือกมณฑลกรุงเก่าเป็นแห่งแรกโดยเริ่มดำเนินการด้วยการตั้งเป็นโรงเรียน ชื่อว่า “โรงเรียนฝึกหัดครูเมืองกรุงเก่า” เมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2448 ตั้งอยู่ที่หลังพระราชวังจันทร์เกษม จัดสอนวิชาสามัญอนุโลมตามหลักสูตรมัธยมศึกษา 1-2-3 แต่เพิ่มวิชาครู คัดเลือกนักเรียนตามหัวเมืองในมณฑลมาฝึกหัดเป็นครู เพื่อส่งไปโรงเรียนต่างๆ ในมณฑล(หัวเมืองในมณฑล กรุงเก่า คือ กรุงเก่า อ่างทอง สระบุรี ลพบุรี พรหมบุรี อินทร์บุรี สิงห์บุรี) จนถึงปี พ.ศ.2458 การฝึกหัดครูเมืองกรุงเก่า จึงเปลี่ยนแปลงระเบียบใหม่ตามระเบียบการฝึกหัดครูมูลหัวเมืองของกระทรวงธรรมการ การฝึกหัดครูมูลได้ดำเนินการติดต่อกันมาจนถึงปี พ.ศ. 2475 จึงยุบเลิกไป รวมเวลาที่โรงเรียนเปิดสอนหลักสูตรครูมูล (ครู ป.) อยู่ประมาณ 27 – 28 ปี การก่อตั้งการฝึกหัดครูมณฑลกรุงเก่าได้รับเกียรติประวัติสูงสมฐานะของมณฑล เป็นที่สนใจของผู้ใหญ่ทุกชั้น อาทิ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระราชทรัพย์จำนวน 30,000 บาท ให้กระทรวงธรรมการก่อสร้างโรงเรียนฝึกหัดครูเมืองกรุงเก่า

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงให้การสนับสนุนการก่อสร้างโรงเรียน ให้เป็นที่เรียบร้อยราบรื่น

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ในครั้งนั้นยังเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ อธิบดีกรมศึกษาธิการเห็นว่า “การใหญ่สำคัญของกรมศึกษาธิการก็คือ การฝึกหัดครูให้ดีแล้วเป็นทางจริงๆ ที่จะให้การศึกษาล่าเรียนในบ้านเมืองดำเนินสู่ทางเจริญ เพราะฉะนั้นในการที่จะสร้างและตั้ง

โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ จึงเป็นการสำคัญของกรมศึกษาธิการที่จะทำ”ท่านผู้นี้ได้มาตรวจดูสถานที่ ที่จะสร้างโรงเรียนฝึกหัดครูเมืองเก่า แล้วตัดสินใจว่าจ้างสถาปนิกชาวอิตาลีให้สร้างโรงเรียนเป็นเงิน 30,000 บาท ก่อนได้รับอนุญาตจากกระทรวงธรรมการและกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เป็นเหตุให้เกิดการขุ่นเคืองถึงใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เพราะทำผิดแบบอย่างราชการ แต่เนื่องจากเป็นผู้ที่ทรงชอบพอรักใคร่ และทรงเห็นในเจตนาที่ดีมิใช่ทำเพื่อ “อาณานิคมของชนของตน” จึงพระราชทาน อกภัยโทษให้ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานพระราชทรัพย์จำนวน 30,000 บาท ให้กระทรวงธรรมการก่อสร้างโรงเรียน

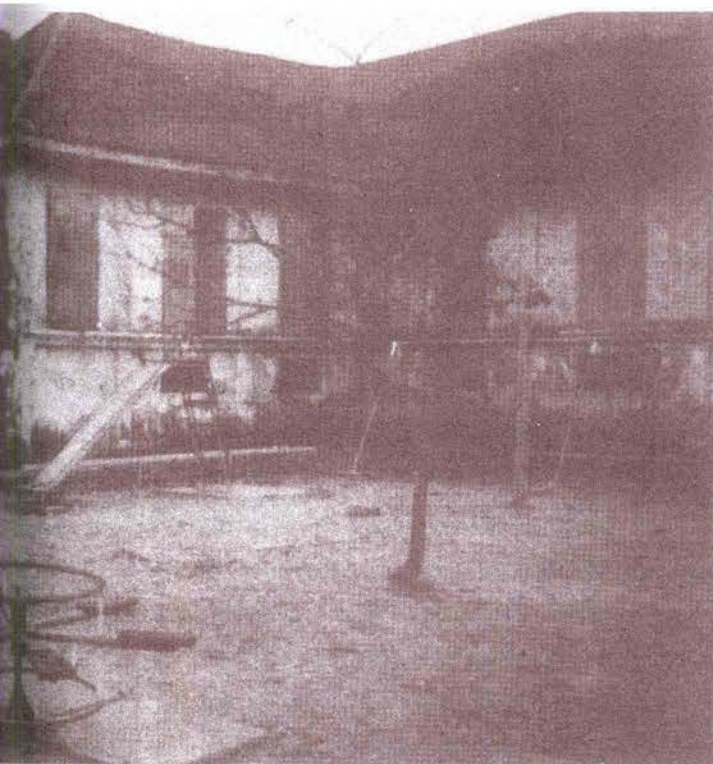
โรงเรียนนี้ได้บรรลุถึงซึ่งความเจริญเกิดเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาของชาติมาจนถึงปัจจุบันจากจุดเริ่มของโรงเรียนฝึกหัดครูกรุงเก่านี้เอง ก็ได้มีวิวัฒนาการมีการเจริญเติบโตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน จนกระทั่งได้เป็นสถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา โดยได้มีพัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่สำคัญดังนี้คือ

นอกจากโรงเรียนฝึกหัดครูเมืองกรุงเก่า ที่หลังพระราชวังจันทร์เกษมแล้ว ในปี พ.ศ. 2468 มณฑลกรุงเก่ายังได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูมูลกสิกรรมขึ้นที่ด่านหัก เพนียดอีกแห่งหนึ่งทั้งนี้เป็นไปตามนโยบาย ของกระทรวงธรรมการที่ให้ทุกมณฑลตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรมเพื่อฝึกหัดครูกสิกรรมสอนวิชาสามัญ(ให้เรียนวิชากสิกรรม) ในชั้นประถมปีที่ 4 และชั้นประถมปีที่ 5 เพราะถ้าเอาครูมูลสามัญไปสอนก็เท่ากับเอาเปิดชั้น

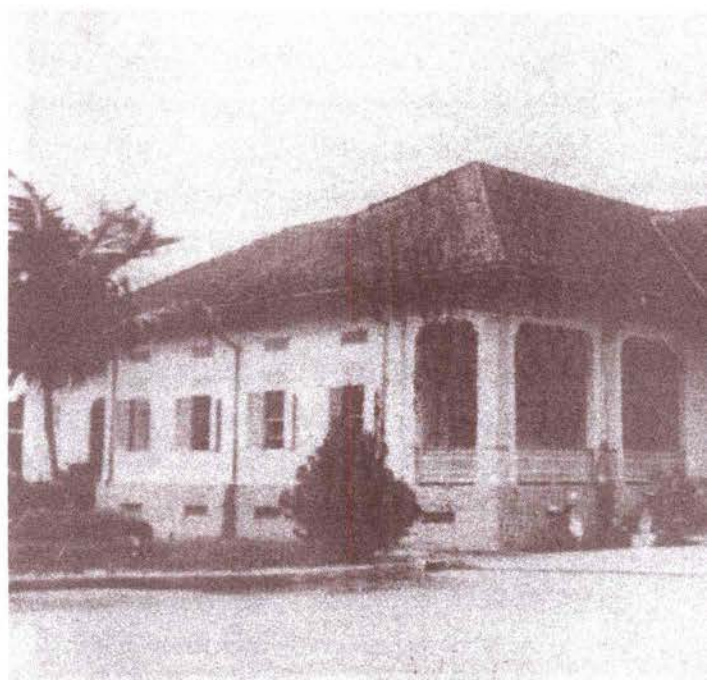
การฝึกหัดครูมูลกสิกรรมกับการฝึกหัดครูมูลสามัญเป็นการฝึกหัดครูในระดับเดียวกัน การแยกกันเรียนคนละแห่งนั้นเนื่องจากการฝึกหัดครูมูลกสิกรรมจำเป็นต้องมีสถานที่สำหรับฝึกหัดทำการกสิกรรมด้วยซึ่งบริเวณหลังพระราชวังจันทร์เกษมไม่มีสถานที่พอ และไม่เหมาะสมที่จะจัดการกสิกรรม อีกทั้งยังจอบแจ้อัดด้วยนักเรียนชั้นประถมนักเรียนชั้นมัธยมที่มาขึ้นด้วย ดังนั้นในปี พ.ศ. 2475 จึงได้ยุบเลิกแผนกฝึกหัดครูมูลสามัญที่โรงเรียนครูตัวอย่างมณฑลกรุงเก่า (โรงเรียนฝึกหัดครูเมืองกรุงเก่า) การฝึกหัดครูจึงรวมอยู่ในโรงเรียนฝึกหัดครูมูลด่านหัก เพนียดแห่งเดียว

พัฒนาการของการ “สร้างความเป็นครู” จาก โรงเรียนฝึกหัดครูเมืองกรุงเก่า

ก. สถานภาพของโรงเรียนฝึกหัดครูมูลด่านหัก

ภาพนักเพนียดอาคารหลังหนึ่ง ของ โรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรมเพนียด

อาคารโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีประกาศนียบัตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ.2479-2484 (กรมทหาร-หัวแหลม)

เพนียดภายหลังการยุบเลิกมณฑล

พ.ศ. 2476 ทางราชการได้ยุบเลิกมณฑลต่างๆ โรงเรียนฝึกหัดครูมูลตำหนักเพนียดจึงมีฐานะเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูมูลประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ใช้ชื่อโรงเรียนว่า โรงเรียนฝึกหัดครูมูลฝึกหัดครูประกาศนียบัตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ยังคงสอนตามหลักสูตรครูมูลกสิกรรม พ.ศ. 2468 ตามเดิม

ข. การย้ายสถานที่ตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูมูล ฝึกหัดครูประกาศนียบัตรจังหวัดและการเปลี่ยนชื่อโรงเรียน

พ.ศ. 2479 ทางราชการเห็นสมควรให้ย้ายโรงเรียนฝึกหัดครูมูล ฝึกหัดครูประกาศนียบัตรจังหวัด จากตำหนักเพนียดไปอยู่ในกรมทหาร หัวแหลม เพราะมีอาคารว่างอยู่เป็นจำนวนมาก และมีบริเวณกว้างขวางเหมาะในการฝึกทำการกสิกรรมด้วย โดยแยกเป็นสองโรงเรียนคือ โรงเรียนฝึกหัดครูชายและโรงเรียนฝึกหัดครูสตรี และให้เปลี่ยนชื่อโรงเรียน เป็นโรงเรียนฝึกหัดครูประกาศนียบัตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีประกาศนียบัตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เปิดทำการสอนเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2479 และมีการเปลี่ยนแปลงระเบียบการฝึกหัดครูใหม่ดังนี้

1. โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนฝึกหัดครูประกาศนียบัตรประเภท ข (กินนอนประจำ) แผนกเกษตรกรรม

2. รับนักเรียนที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาบริบูรณ์ เข้าเรียนต่ออีก 2 ปี เมื่อสอบไล่ได้ชั้นปีที่ 2 แล้ว จะได้รับประกาศนียบัตรจังหวัด (ครู ว.)

3. รับครูประจำบาลที่ยังไม่มีวุฒิกู เข้ารับการอบรมอีก 1 ปี จบการอบรมแล้วจะได้รับ ประกาศนียบัตรครูประจำบาล (ครู ป.บ.)

เมื่อเปิดเรียน วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2479 มีนักเรียนประเภทในบารุง (รัฐบาลอุดหนุน) 30 คน ประเภทนอกบารุง (ทุนส่วนตัว) 40 คน และมีครูประจำบาลที่ยังไม่มีวุฒิกูมาเข้าอบรมเพิ่มเติม 39 คน รวมทั้งสิ้น 118 คน

สิ้นปีการศึกษา 2479 ครูประจำบาลที่เข้ามาอบรม จบการอบรมได้วุฒิ ป.บ. ออกไปเป็นครูตามโรงเรียนเดิม ที่ตนสังกัดอยู่ 39 คน และสิ้นปีการศึกษา 2480 นักเรียนฝึกหัดครู 79 คน สอบไล่ได้สำเร็จการศึกษาได้วุฒิ ครู ว. ออกไปเป็นครูประจำบาลตามสังกัดภูมิลำเนาเดิมของตน

การผลิตครูทั้ง 2 ระดับ (ครู ว. และครู ป.บ.) มีวุฒิต่ำกว่าครูมูล(ครู ป.) แต่จำเป็นต้องทำ ทั้งนี้เพราะมีความจำเป็นที่จะต้องเร่งผลิตครูให้ออกไปสอนในโรงเรียนชนบท ซึ่งยังขาดแคลนครูอยู่อย่างมาก(เนื่องจาก พ.ร.บ.ประถมศึกษา ซึ่งประกาศใช้ เมื่อ พ.ศ. 2464 มีผล

บังคับใช้ทุกตำบลในประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2478) ปรากฏว่านักเรียนฝึกหัดครูประกาศนียบัตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยาสำเร็จออกไปเป็นครูตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2480-2482 มีจำนวนถึง 307 คน

ชาวอยุธยาชอบเรียกโรงเรียนฝึกหัดครูประกาศนียบัตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยาว่า “โรงเรียนประกาศ” หรือ “โรงเรียนฝึกภาค” เพราะโรงเรียนนี้เป็นการฝึกหัดครูแผนกเกษตรกรรมนักเรียนทุกคนต้องทำแปลงขนาด 1x4 เมตร คนละ 4 แปลง ปลูกผักตลอดทั้งปี

ค.การย้ายสถานที่ตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูประกาศนียบัตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและการเปลี่ยนชื่อโรงเรียน

พ.ศ. 2484 รัฐบาลมีนโยบายจะปรับปรุงการทำสุราและเมรัย จำหน่ายแก่ประชาชน นายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐมนูธรรม) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังรับผิดชอบในเรื่องนี้ จึงขอเอาโรงงานต้มกลั่นสุราและเมรัยมาตั้งในจังหวัดนี้โรงหนึ่ง เพื่อความเจริญทางด้านเศรษฐกิจของบ้านเกิดของท่าน โดยเอามาตั้งที่กรมทหารเก่าเพราะเป็นสถานที่ที่มีความเหมาะสมที่สุด ขณะเดียวกันท่านก็คำนึงถึงความเจริญในด้านการศึกษาของจังหวัดเป็นอย่างยิ่ง กระทรวงการคลังจึงอนุมัติให้จ่ายเงินทุนปรับปรุงสรรพสามิตจำนวน 2 แสนบาท เป็นค่าชดเชยให้ไปสร้างโรงเรียนที่ต้องย้ายออกจากกรมทหาร โรงเรียนฝึกหัดครูประกาศนียบัตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จึงได้ย้ายไปสร้างอยู่ในที่ราชพัสดุ ดิดกบวัดวารโพธิ์ (ตรงที่เป็นโรงเรียนประดิษฐ์ปัจจุบัน) ในเนื้อที่ประมาณ 21 ไร่ ส่วนโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีย้ายไปอยู่ที่ตำบลลพรัตน์ชัย อำเภอพระนครศรีอยุธยาเนื้อที่ประมาณ 14 ไร่

พ.ศ. 2491 โรงเรียนฝึกหัดครูประกาศนียบัตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูพระนครศรีอยุธยา การจัดการศึกษาของโรงเรียนได้มีการเปลี่ยนแปลงระเบียบการผลิตครู ดังนี้

1. หลักสูตร ครู ว. เปลี่ยนระเบียบใหม่ โดยรับนักเรียนที่จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 เข้าเรียนต่ออีก 2 ปี ทั้งนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2482-2492

2. หลักสูตร ครู ป.บ. ก็เปลี่ยนแปลงระเบียบใหม่เช่นกัน คือรับนักศึกษาที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เข้าเรียนต่ออีก 3 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2486-2490

3. หลักสูตรครูมูล ครู ป. นั้น โรงเรียนได้กลับมาเปิดสอนหลักสูตรนี้อีกกระยะหนึ่ง โดยรับนักเรียนที่สำเร็จ

มัธยมศึกษาปีที่ 6 เข้าเรียนต่ออีก 1 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2490-2497

เมื่อโรงเรียนตั้งอยู่ตรงที่เป็นโรงเรียนประดิษฐ์ปัจจุบันได้เป็นปีที่ 13 ก็มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นคือ วันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2497 ทางราชการได้ยกฐานะกองการฝึกหัดครูขึ้นเป็นกรมการฝึกหัดครู กรมการฝึกหัดครูจึงได้ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงกิจกรรมการฝึกหัดครู ยกเลิกระบบการฝึกหัดครูเดิม การผลิตครู ว. ครู ป.บ. ครู ป. ก็ยกเลิก

โรงเรียนฝึกหัดครูพระนครศรีอยุธยา จึงเริ่มใช้ระบบการฝึกหัดครูแบบ 2 - 2 - 2 ของกรมการฝึกหัดครู ตั้งแต่ปีการศึกษา 2498 เป็นต้นมา การเรียน การสอน การวัดผล เปลี่ยนแปลงใหม่ ใช้ระบบหน่วยกิต

โรงเรียนฝึกหัดครูพระนครศรีอยุธยา เริ่มต้นผลิตครู ป.กศ. ในปี พ.ศ. 2498 โดยรับนักเรียนที่เรียนจบมัธยมศึกษาปีที่ 6 เข้าเรียนต่อ 2 ปี โรงเรียนยังคงตั้งอยู่ที่เดิมนี้นจนถึงปี พ.ศ. 2509 จึงได้ย้ายสถานที่ตั้งใหม่

การย้ายสถานที่ตั้ง และการยกฐานะเป็นวิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา

พ.ศ. 2509 โรงเรียนฝึกหัดครูพระนครศรีอยุธยา ได้ย้ายมาตั้งอยู่ ณ ที่ปัจจุบัน เลขที่ 96 ถนนโรจนะ มีเนื้อที่ประมาณ 150 ไร่เศษ (กรมการฝึกหัดครู ได้เจรจาตกลงขอแลกเปลี่ยนสถานที่กับกรมสามัญ จึงให้โรงเรียนประดิษฐ์ของกรมสามัญซึ่งตั้งอยู่ ณ ที่นี้ ย้ายไปตั้งอยู่ ณ ที่ตั้งของโรงเรียนฝึกหัดครูพระนครศรีอยุธยา) ในปีนี้โรงเรียนได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นวิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยาด้วย

พ.ศ. 2511 กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศรวมโรงเรียนสตรีฝึกหัดครูพระนครศรีอยุธยาเข้ากับวิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา

พ.ศ. 2517 เริ่มเปิดสอนถึง ระดับปริญญาตรี (ป.อ.) หลักสูตร 2 ปี จากผู้มีวุฒิ ป.กศ. สูง ป.ม. หรือ พ.ม. โดยเปิดสอนในปีแรกนี้ 2 สาขา คือ

สาขาประถมศึกษา (วิชาเอกภาษาไทย) และสาขามัธยมศึกษา (วิชาเอกฟิสิกส์)

พ.ศ. 2519 เริ่มใช้หลักสูตรสภาการฝึกหัดครู

พ.ศ. 2519 เปิดสอนระดับ ป.กศ.สูง หลักสูตร 2 ปี จากผู้มีวุฒิเดิม ป.กศ. ป.ป. ม.ศ. 5 และเปิดสอนระดับ

ปริญญาตรี (ค.บ.) หลักสูตร 2 ปี จากผู้มีวุฒิเดิม ป.กศ.สูง
ปวส. ป.ม. และ พ.ม.

พ.ศ. 2523 เปิดสอนระดับปริญญา (ค.บ.) หลักสูตร
4 ปี รับจากผู้มีวุฒิเดิม ม.ศ.5,ป.กศ. และ ป.ป.

พ.ศ. 2524 เริ่มใช้หลักสูตรสภาการฝึกหัดครู พ.ศ.
2524 เปิดสอนระดับปริญญาตรี (ค.บ.) หลักสูตร 4 ปี
รับจากผู้มีวุฒิเดิม ม.ศ.5,ป.กศ. และ ป.ป.

พ.ศ. 2526 เปิดรับนักศึกษา ป.กศ.สูง เทคนิคการ
อาชีพ เพิ่มเติม 6 วิชาเอก หลักสูตรนี้เปิดสอน ถึงปีการศึกษา
2527 เป็นปีสุดท้าย

พ.ศ. 2528 เริ่มเปิดหลักสูตรสาขาวิชาการอื่นๆ
นอกเหนือจากสาขาวิชาชีพครู โดยเปิดหลักสูตร
วิทยาศาสตร์บัณฑิตและศิลปศาสตรบัณฑิต พร้อมกับระดับ
อนุปริญญาขณะเดียวกัน ก็ยังคงเปิดหลักสูตรสาขาวิชาชีพครู
ครุศาสตรบัณฑิต ทั้งระดับปริญญาตรี หลักสูตร 4 ปี และ 2
ปี ไปพร้อม ๆ กัน

วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยาไซคดี ได้รับมรดกทาง
ด้านวิทยาการการฝึกหัดครูมาตั้งแต่สมัยเป็นมณฑลกรุงเก่า

นับว่าเป็นมรดกที่มีค่ามีความหมายสำหรับวิทยาลัยที่มีหน้าที่
สร้างความเป็นครู ให้กับสังคมไทยตลอดมา

ระยะทาง 90 ปี จากโรงเรียนฝึกหัดครูเมืองกรุงเก่า สู่ สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

พ.ศ. 2538 เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ของ
วิทยาลัยครูทั่วประเทศ คือ มีการปรับเปลี่ยน พ.ร.บ.
สถาบันราชภัฏ พ.ศ. 2538 และมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่
25 มกราคม 2538 เป็นต้นมา

วิทยาลัยครูทั่วประเทศมีอยู่ทั้งสิ้น 36 แห่ง ได้
เปลี่ยนชื่อเป็น สถาบันราชภัฏ วิทยาลัยครูพระนคร
ศรีอยุธยา เปลี่ยนมาเป็น สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

**โดยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
มหิตลาธิเบศร รมารชิบตี จักรีนอุบดินทร สยามินทร์ราช
บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
พระราชทานนาม“ราชภัฏ” และตรา หรือสัญลักษณ์“ราชภัฏ”
นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณ และเกียรติยศสูงสุดแก่ชาว
สถาบันราชภัฏทั่วประเทศราชอาณาจักร**

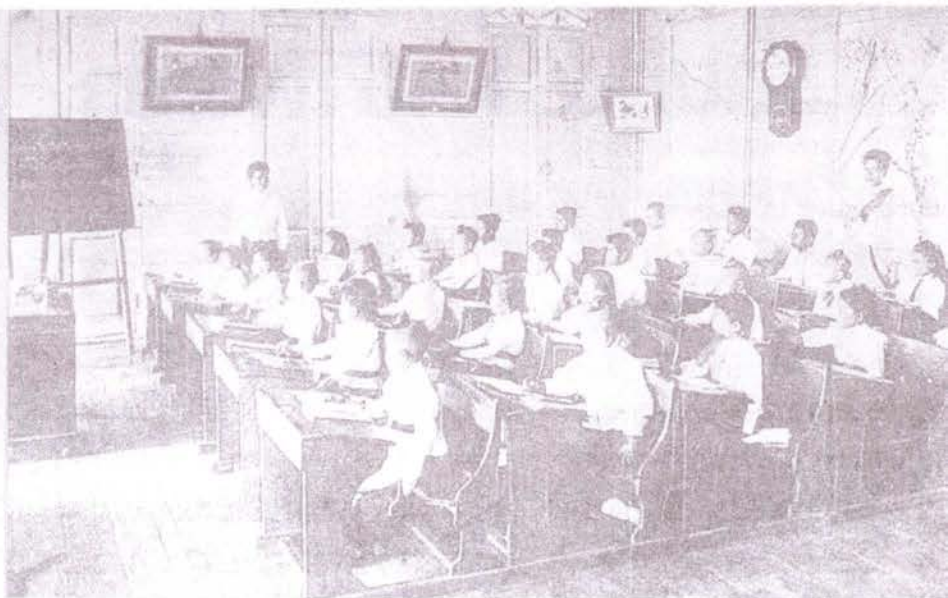
บทสรุป

แม้ว่ามูลเหตุสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะต้องตัดสินพระทัย ที่มีการปฏิรูปการศึกษา เพื่อให้เท่าเทียมกับนานาชาติ มีสาเหตุมาจากหลายๆ ด้านก็ตามเป็นต้นว่าทางด้านการเมืองภายในประเทศบ้าง ด้านการล่าอาณานิคมจากต่างประเทศบ้าง ฯลฯ แต่ผลของการปฏิรูปการศึกษา ในยุคสมัยของพระองค์ท่าน ได้ก่อให้เกิดการวางพื้นฐานการจัดการศึกษาในโรงเรียนที่ครบถ้วน ในทุกระดับชั้น และส่งผลมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน คือตั้งแต่สมัยของพระองค์ท่าน จนกระทั่งมาสู่ยุคสมัยปัจจุบัน ทำให้การศึกษาของชาติได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาตามลำดับ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณยิ่งต่อพสกนิกรชาวไทยทั้งมวล เพราะผลพลอยได้จากการปฏิรูปการศึกษานั้น ยังก่อให้เกิดความก้าวหน้าทางด้านอื่นๆ ตามมาอีกมากมาย ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการแพทย์ การคมนาคมขนส่ง การสื่อสารคมนาคม ฯลฯ และผลที่พสกนิกรชาวไทยได้รับก็จะโดยถ้วนหน้า ไม่เพียงแต่เฉพาะในกรุงเทพฯ ในมณฑลหัวเมืองต่างๆ เช่น มณฑลกรุงเก่า ก็ได้รับประโยชน์จากการปฏิรูปการศึกษาในครั้งนี้อย่างเต็มที่ และได้ขยายออกไปสู่มณฑลต่างๆ ต่อไปอีก ดังที่ท่านทั้งหลายคงจะได้ประจักษ์ชัดในปัจจุบันนี้แล้ว

ด้วยพระมหากรุณาธิคุณอันกว้างใหญ่ไพศาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมควรแล้วที่พสกนิกรจะได้ถวายพระนามพระองค์ท่านว่าสมเด็จพระปิยมหาราช หรือพระพุทธเจ้าหลวงของปวงชนชาวไทย

หนังสืออ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. **ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ** พ.ศ. 2435 - 2507, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507
- กระทรวงศึกษาธิการ. **200 ปี ของการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2525
- กฤษฎณา ลินไชย. **200 ปี การศึกษาไทยฉบับเหตุการณ์ที่สำคัญ**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525
- บุหงา วัฒนะ. **พื้นฐานการศึกษาไทย**. นครสวรรค์ : โรงพิมพ์แสงเทียน, 2524
- พงศ์อินทร์ สุขขจร. **ประวัติการศึกษาไทย**, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511
- สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา. **คู่มือนักศึกษา ปี 2540**, พระนครศรีอยุธยา : สำนักพิมพ์สถาบันราชภัฏ, 2540
- สมบุรณ์ พรรณภพ. **ประวัติและปรัชญาการศึกษาไทย**, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2525

๑. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าตติวร
กุมาร (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ)
ผู้จัดการศึกษาและตั้งโรงเรียนสำหรับประชาชน
ตามพระบรมราโชบาย

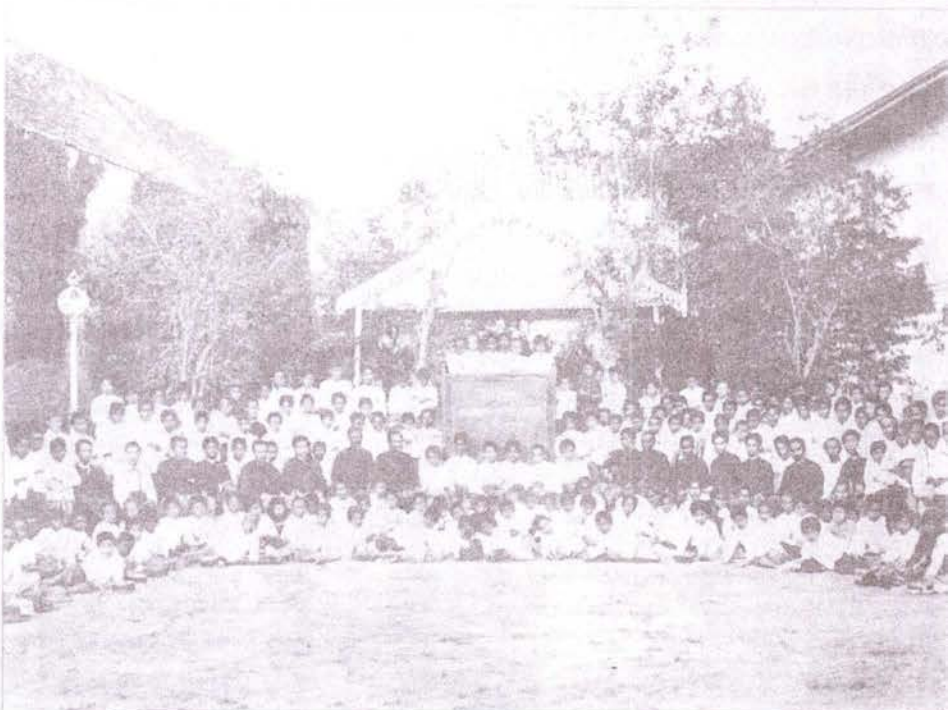
*Prince Damrong, who organized
education for the public*

๒. ห้องเรียนนักเรียน สมัยแรกที่เริ่มให้
การศึกษาแก่ประชาชน

An early classroom

๓. คณะนักเรียน โรงเรียนพระตำหนัก
สวนกุหลาบที่พระองค์ทรงโปรดให้สมเด็จพระ
ยาดำรงราชานุภาพ เริ่มงานจัด
การศึกษาครั้งแรกโดยเปลี่ยนสภาพ โรงเรียน
ทหารมหาดเล็กมาสอนหนังสือให้พลเรือน
ภาพนี้ถ่ายเมื่อ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๑)

*Students of Suan Kulap school
in 1897*

ช้างป่า

แสบทุ้งราบเจ้าพระยา

พต.ภุส ภูม:ธน

Le Petit Journal

พร้อมด้วยช้างใน เสด็จไปประพาสทุ้งคลองบ้านสร้าง เสด็จเข้าไปในทุ้งไกลมากจนถึงริมชายป่า มีช้างพลายใหญ่ ลงมาชายป่า 3 ช้าง เวลาค่ำจนถึง ทุ่มเศษเสด็จกลับ พระราชวังบางปะอิน”

เรื่องดังกล่าวนี้ทำให้นักถึงข่าวที่เคยลงในหนังสือพิมพ์ Le Petit Journal ฉบับวันที่ 9 สิงหาคม 1908 ที่ลงข่าวเกรียวกราวที่กรุงปารีสโดยให้หน้าแรกของหนังสือเป็นภาพวาดรูปรถไฟชนช้างและมีเนื้อหาข้างในอธิบายภาพปก (เป็นภาษาฝรั่งเศส) ที่แปลได้ว่า

โศกนาฏกรรมประหลาดเกิดกับรถไฟในสยาม หัวรถจักรชนกับช้างในเวลากลางคืน

ที่สยาม, ทางรถไฟจาก บ้านภาษีไปยัง กรุงเทพมหานคร ได้เกิดเหตุการณ์สุดแสนจะบังเอิญขึ้น ณ ที่ตรงนั้น เส้นทางรถไฟเป็นทางโค้ง ในเวลากลางคืนที่มีดสนิท พนักงานรถไฟไม่สามารถมองเห็นได้ไกล เวลานั้นหัวรถจักรแล่นไปด้วยความเร็วเต็มฝีจักร ได้เฉี่ยวช้าง ๆ ของช้างตัวใหญ่ที่กำลังเดินข้ามทางรถไฟ

เกิดความตกใจขึ้นอย่างรุนแรงรถจักรถูกเหวี่ยงออกจากราง ชายสองคนตาย (ในเอกสารของหอจดหมายเหตุแห่งชาติระบุว่า 3 คน) อีกหลายคนบาดเจ็บ ผู้โดยสารแตกเป็นเสี่ยงๆ อีกจำนวนหนึ่งนั้นตกจากราง ช้างต้นเหตุโศกนาฏกรรมตายทันที ตัวช้างเนื้อฉีกออกเป็นชิ้น ๆ กระจายห่างจากที่เกิดเหตุถึง 20 เมตร

เหตุการณ์รถไฟชนช้างและตกรางเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นครั้งที่สองในสยามปีนี้เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ก่อนมีช้างตัวหนึ่งต้องตายไป (เพราะถูกรถไฟชน) ใกล้กับเมืองลพบุรีแต่คราวนั้นรถไฟที่ตกรางเสียหายน้อยกว่าคราวนี้มาก

ข้อความสั้น ๆ ของหนังสือพิมพ์ Le Petit Journal ตีพิมพ์ข่าวดังกล่าวสอดคล้องกันดีกับหลักฐานจดหมายเหตุชุดหนึ่งที่เก็บรักษาอยู่ ณ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ คือ เอกสารกระทรวงโยธาธิการ รัชกาลที่ 5 (รหัสเอกสาร)

มีข้อมูลจำนวนหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่า แสบทุ้งราบเจ้าพระยาในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปทุมธานี ลพบุรี ยังมีช้างป่าเดินเฟ่นผ่านเมื่อไม่กี่หนหนึ่งศตวรรษก่อน จดหมายเหตุพระราชกรณียกิจรายวันของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จพระราชดำเนิน บางปะอิน-กรุงเก่า เมื่อ พ.ศ. 2429 มีความตอนหนึ่งว่า “วันอาทิตย์ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 12 ปีจอ อัฐศก จุลศักราช 1428 (พ.ศ.2429) เวลาเช้ารุ่งแล้ว พระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเรือพระที่นั่งออกประตูลังขมิฬ่อภิเษกการ

ร.5 ยธ 5.6/43 รถไฟตกราง เอกสารชุดนี้ประกอบด้วย เอกสารและภาพถ่ายของเหตุการณ์รถไฟชนช้างแล้วตกราง ทั้งสองครั้งอย่างละเอียดดังนี้คือ

รถไฟชนช้างตกรางครั้งที่หนึ่ง เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2451 (ร.ศ. 126) มีรายละเอียดปรากฏอยู่ในหนังสือกรมหลวงนครสวรรค์สรุบที เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมุตินิเวศน์

ราชเลขานุการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อนำข้อความกราบบังคมทูลทรงทราบ ลงวันที่ 10 มีนาคม รัตนโกสินทรศก 126 (พ.ศ. 2451) สรุปลงไว้ว่า

ก. วันที่ 29 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 126 รถไฟชนช้างตกรางที่ระหว่างสถานีรถไฟบ้านป่าหวายกับสถานีรถไฟบ้านกล้วย (เขตติดต่อระหว่างจังหวัดลพบุรี-สระบุรี) เป็นรถไฟเดินจากลพบุรีไปยังกรุงเทพมหานคร รถไฟตกรางและช้างตาย

ข. สาเหตุที่รถไฟชนช้างก็เพราะบริเวณนั้นเป็นป่าช้างป่าเดินโผล่จากพุ่มไม้ขึ้นบนทางรถไฟขวางหน้ารถที่กำลังแล่นมาถึง

รถไฟชนช้างตกรางครั้งที่สอง เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2452 (ร.ศ. 127) มีรายละเอียดตั้งในหนังสือ กรมหลวงนครสวรรค์สรุบที เสนาบดีกระทรวงโยธา

การกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 5 มิถุนายน รัตนโกสินทรศก 127 (พร้อมกับมีรูปถ่ายประกอบ) ว่า

ก. วันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2452 (ร.ศ.127) รถไฟที่มีต้นทางจากนครราชสีมาแล่นมาถึงระหว่างสถานีเชียงรากใหญ่กับสถานีเชียงรากน้อย ชนกับช้างพังที่ขึ้นมาบนคันดินรถไฟ พนักงานห้ามัลล้องถึงแก่ความตาย 3 คน บาดเจ็บหนึ่งคน รถไฟตกราง 13 คัน (ไม่ตกราง 13 คัน)

ข. สาเหตุที่รถไฟชนช้างเพราะเป็นเวลาากลางคืน ช้างเดินข้ามทางรถไฟในเวลาที่ยังมืดอย่างกระชั้นชิด

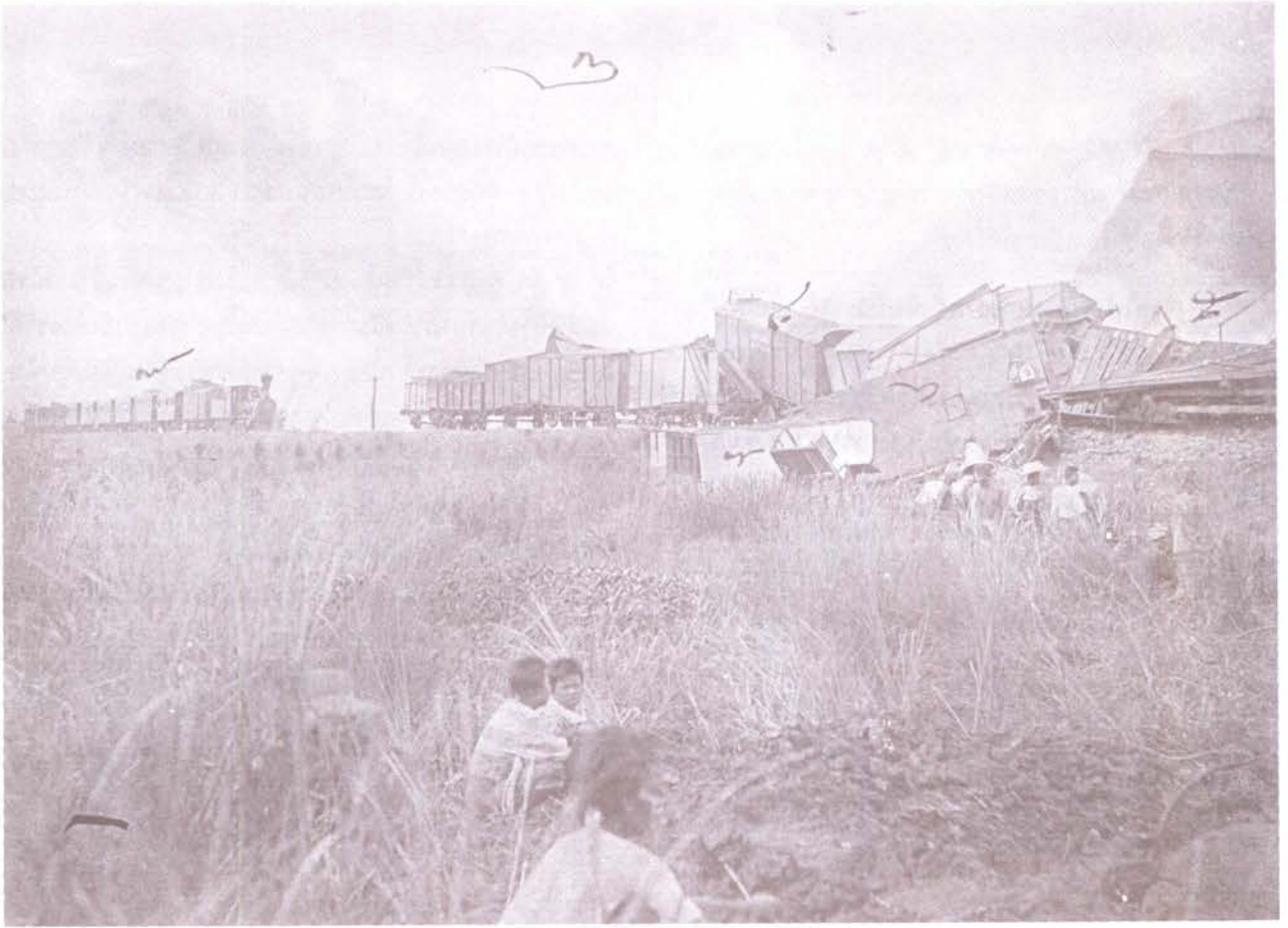
ข้อมูลดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่าเมื่อราวหนึ่งศตวรรษก่อนนั้น ทุ่งราบเจ้าพระยาแถบพระนครศรีอยุธยา ปทุมธานี ลพบุรี ยังคงมีช้างป่าชุกชุม และคงจะมีอยู่มากพอสมควรถึงกับต้องถูกรถไฟชน จนเป็นข่าวดังไปถึงยุโรป

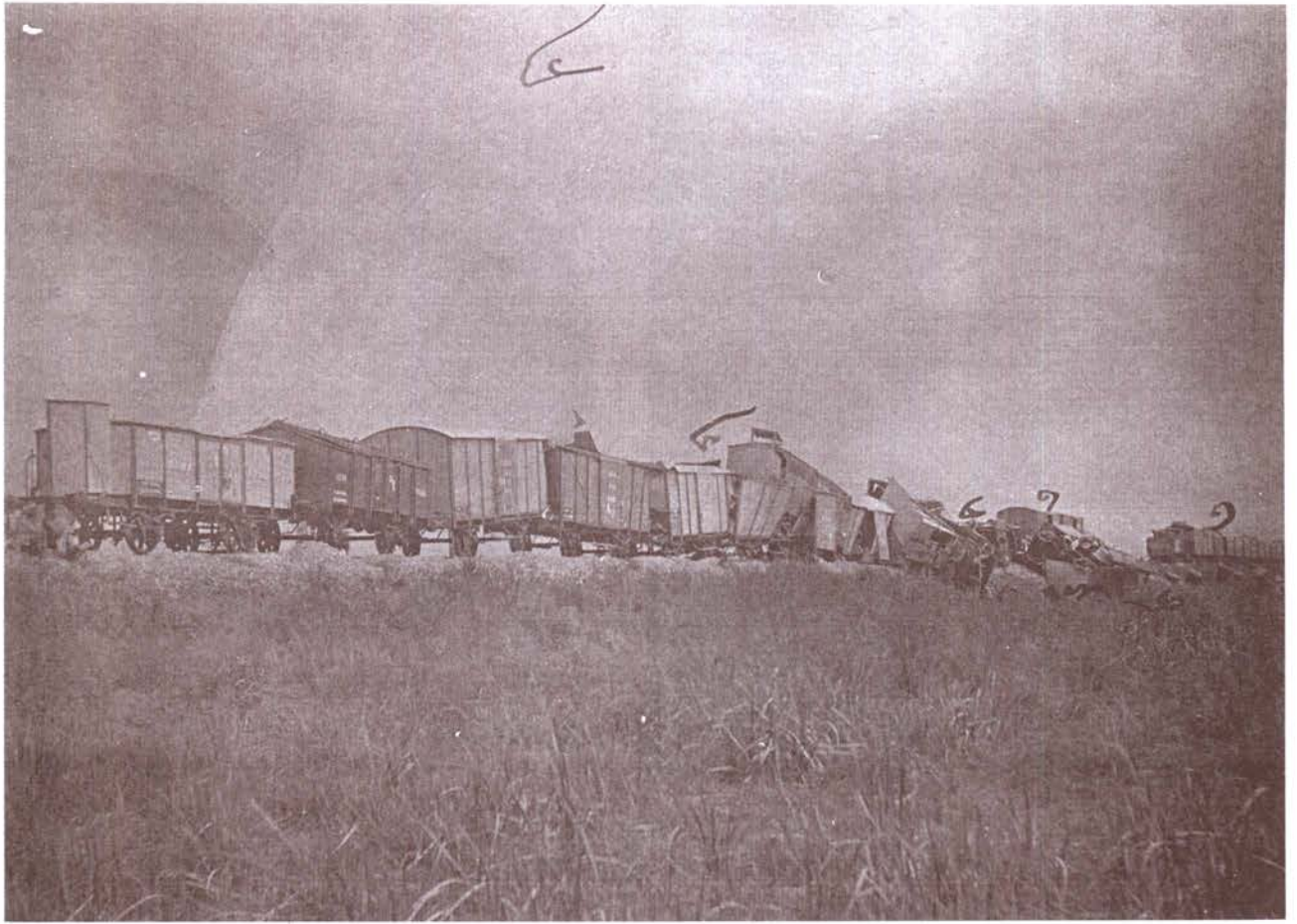
แผ่นที่ 1

ตั้งกล้องถ่ายฟากตะวันตกทางรถไฟ

1. ชากช้าง
2. รถจักรคันนำ
3. รถพินสำหรับรถจักรคันนำ
4. รถจักรคันหลัง
5. รถบันทุกรางเหล็กเกยพื้นรถกาด
6. พื้นรถกาดที่พังกระเด็นลงไปทั้งโครง
7. หลังคารถแบรค
8. รถบันทุกของที่ยื่นขัดต่อกันตกรางต่อ ๆ ไป

แผ่นที่ 2

ตั้งกล้องถ่ายฟากตะวันตกทางรถไฟเอียงมาข้างเหนือ

5. รถบันทุกรางเหล็กเกยพื้นรถกาด
6. พื้นรถกาดที่พังกระเด็นลงไปทั้งโครง
7. หลังคารถแบรค
8. รถบันทุกของที่ย่นซัดกันตกรางต่อ ๆ ไป
9. รถไฟสำหรับรับแลส่งคนโดยสารไปกรุงเก่า

แผ่นที่ 3

ตั้งกล้องถ่ายฟากตะวันตกทางรถไฟเอียงมาข้างใต้

2. รถจักรคันท่า
3. รถพินสำหรับรถจักรคันท่า
4. รถจักรคันท่า
5. รถบันทุกรางเหล็กเกยพื้นรถกาด
6. พื้นรถกาด
7. หลังคารถแบรค
8. รถบันทุกของ
9. ตัวรถแบรค
10. รถเครื่องมือสำหรับยกรถที่เอาไปตั้งทำการ

แผ่นที่ 4

ตั้งกล้องถ่ายฟากตะวันตกทางรถไฟด้านเหนือ

1. รถเครื่องมือกับรถรับคนโดยสารถ่ายมากรุงเทพ
2. รถจักรคันท่า
3. รถพินสำหรับคันท่า
4. รถจักรคันท่า
7. หลังคารถแบรค
8. รถบันทุกของที่ย่นซัดกันตกรางต่อไป

ภาพที่ 1-4 พร้อมคำอธิบาย เป็นเอกสารของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (อักษรวิธีคงแบบตามต้นฉบับ) รหัส ร 5 ยธ 5.6/43 รถไฟตกราง คราวรถไฟชนช้างครั้งที่ 2 (ขอขอบคุณนางสาวชนิษฐา วงศ์พานิช ผู้เชี่ยวชาญจดหมายเหตุ หอจดหมายเหตุแห่งชาติที่ได้ค้นหาหลักฐานให้)

รูปนารายณ์ทรงครุฑ ตราสำหรับงานพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก สมัยรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบถวาย

งานพระราชกุศลรัชมงคล ในสมัยพระพุทธรเจ้าหลวง

รศ.ดร.บุหงา วัฒน:

เมื่อเอ่ยถึง “งานพระราชกุศลรัชมงคล” ท่านผู้อ่านหลายๆ ท่านอาจจะรู้สึกไม่คุ้นหู เหมือนเอ่ยถึง “พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก” ทั้งๆ ที่งานพระราชกุศลรัชมงคลนั้นจัดเป็นงานที่สำคัญควบคู่กันกับพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก มาตั้งแต่สมัยพระพุทธรเจ้าหลวงสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน สำหรับคนไทยยุคปัจจุบันนั้นเมื่อ 10 ปีที่แล้วมาคือในปี พ.ศ. 2531 คนไทยทั้งปวงได้มีโอกาสร่วมเฉลิมฉลองพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก เพื่อน้อมเกล้าถวายเป็นราชสักการะและถวายพระพรชัยแด่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ในวโรกาสที่พระองค์ท่านได้ทรงครองราชย์ มาเป็นเวลานานกว่าพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์อื่น สำหรับชาวอุษายานั้นได้รับโอกาสนี้เป็นพิเศษกว่าชาวจังหวัดอื่น เพราะในวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราชและพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยรถไฟพระที่นั่งจากสถานีรถไฟ

จิตรลดาไปยังจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อทรงประกอบพระราชพิธีบวงสรวงสังเวद्यอดีตพระมหากษัตริย์ราชเจ้า ณ พลับพลาตรีมุข จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระราชพิธีนี้จัดเป็นส่วนสำคัญของพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก โดยมีชื่องานโดยเฉพาะว่า “พระราชกุศลรัชมงคล” สำหรับชาวอุษายาหรือชาวกรุงเก่าเมื่อสมัยปีพ.ศ. 2450 จะพบว่าได้เคยพบ เคยเห็น หรือได้เคยเข้าร่วมเฉลิมฉลองในวโรกาสนี้มาแล้วในสมัยพระพุทธรเจ้าหลวง หรือสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงครองราชย์อยู่ในขณะนั้น เพราะในสมัยของพระพุทธรเจ้าหลวงนั้นได้มีพระราชพิธีนี้ขึ้นเป็นครั้งแรก

ที่มาของพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกและงานพระราชกุศลรัชมงคล

เหตุใดจึงได้เพ็งจะมีพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกและงานพระราชกุศลรัชมงคลเป็นครั้งแรกในสมัยที่พระพุทธรเจ้าหลวงทรงครองราชย์อยู่ สืบเนื่องจาก คำ

ว่า“พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก” นั้น หมายถึง พระราชพิธีที่จัดขึ้นเนื่องในวโรกาสที่พระมหากษัตริย์ผู้ทรงครองราชย์อยู่นั้น ได้ทรงครองราชย์ติดต่อกันมาเป็นเวลานานกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นๆที่มีมาในอดีต ซึ่งตามประวัติศาสตร์ของชาติไทยพบว่า ในอดีตตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีเป็นต้นมา จนกระทั่งเข้าสู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยาได้ทรงครองราชย์เป็นเวลานานที่สุดคือ 40 ปี และเมื่อมาถึงยุคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีผ่านรัชกาลที่ 1-4 มายังไม่มีกษัตริย์พระองค์ใดที่ครองราชย์ยาวนานกว่า 40 ปี จวบจนกระทั่งมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 หรือพระพุทธเจ้าหลวง พระองค์ได้ทรงครองราชย์ ครบ 40 ปี เสมอกับระยะเวลาการครองราชย์ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ดังนั้นในปี พ.ศ. 2451 ซึ่งถือว่าเป็นปีที่พระพุทธเจ้าหลวง ได้ทรงครองราชย์ได้ยาวนานกว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แล้วจึงได้ทรงมีพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกขึ้น ทั้งนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้จัดติดต่อกัน 2 ปี คือทั้งในปี พ.ศ. 2450 และ 2451 โดยในปี 2450 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้จัดงานพระราชกุศลรัชมงคลขึ้นก่อน และในปีถัดมาคือปี 2451 จึงได้มีพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ดังกระแสพระราชดำริดังนี้ (กรมศิลปากร 2531:)

“...ในรัตนโกสินทรศก 126 นี้ ปีในรัชกาลจะเต็มครบ 39 ปี อย่างขึ้นเป็นปีที่ 40 เสมอด้วยรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติยืนนานกว่าพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์สยามประเทศสมควรที่จะขึ้นไปทำการกุศลสักการบูชาพระเจ้าแผ่นดินที่ได้ถวัลย์ราชในกรุงเก่า เป็นการพิเศษครั้งหนึ่ง”

ด้วยเหตุนี้ในปี พ.ศ. 2450 จึงได้มีพระราชพิธีบำเพ็ญกุศลถวายพระมหากษัตริย์ในอดีต ที่เมืองกรุงเก่าก่อน โดยทรงเลือกชื่อพระราชพิธีนี้ว่า “พระราชกุศลรัชมงคล” ซึ่งเป็นชื่อที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงผูกขึ้นถวายประกอบพระราชดำริหลายชื่อ ขณะเดียวกันได้ทรงเลือกชื่อพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก เป็นชื่อพระราชพิธีที่จะใช้ในวโรกาสที่พระองค์ได้ทรงครองราชย์ติดต่อกันมาเป็นเวลานานกว่าพระมหากษัตริย์องค์อื่นๆ ที่มีมาในอดีต จากรายชื่อที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงผูกขึ้นถวายประกอบพระราชดำริหลายชื่อเช่นกัน

เนื่องจากผู้เขียนต้องการเน้นความสัมพันธ์ของพระพุทธเจ้าหลวงกับชาวกรุงเก่าเท่านั้น ฉะนั้นในโอกาสนี้จึงขอกล่าวถึงรายละเอียดเฉพาะการเสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลรัชมงคลที่เมืองกรุงเก่าในปี พ.ศ.2450 ของพระพุทธเจ้าหลวงเท่านั้น ส่วนพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกในปี พ.ศ. 2451 ซึ่งได้จัดกระทำในกรุงเทพมหานครทั้งหมดจะไม่ขอนำมากล่าวในที่นี้

งานพระราชกุศลรัชมงคล

ในระหว่างวันที่ 29 พฤศจิกายน - 4 ธันวาคม 2450 ณ มณฑลกรุงเก่า (ชื่อในขณะนั้น) ได้มีงานพระราชกุศลรัชมงคลขึ้น เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงมีพระราชประสงค์จะทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 และอดีตพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นๆ แห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี โดยได้จัดงานที่หน้าพระที่นั่งสรรเพชญปราสาทในบริเวณพระราชวังหลวงเดิม สมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ทั้งนี้ได้ทรงมอบหมายให้กระทรวงมหาดไทยและมณฑลกรุงเก่าโดยพระยาโบราณราชธานินทร์(เมื่อครั้งเป็นพระยาโบราณบุญานุรักษ์) ขณะนั้นดำรงตำแหน่งเทศาภิบาลมณฑล ได้ร่วมกันก่อสร้างด้วยการปรับแต่งพื้นที่และฐานรากบริเวณพระมหาปราสาทวิหารสมเด็จพระสรรเพชญปราสาท เพื่อสร้างพระที่นั่งรัตนสิงห์ศาสตร์เป็นที่ประทับประกอบพระราชพิธีมีการพระราชพิธีแต่ละวัน ดังนี้ (สมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา 2531, สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์ 2532 และภาควิชาประวัติศาสตร์ สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา 2539)

วันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2450 เสด็จพระราชดำเนินจากพระราชวังดุสิตไปประทับที่สถานีรถไฟสามเสน เวลาบ่าย 2 โมงเศษเสด็จประทับรถไฟพระที่นั่งมาถึงสถานีกรุงเก่าเวลาบ่าย 3 โมง 25 นาที ณ ที่นี้มีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการจากกรุงเทพฯ ข้าราชการมณฑลกรุงเก่า คอยเฝ้ารับเสด็จ มีพระสงฆ์คอยเฝ้าสวดชยันโตทหารยืนแถววันทยาวัธ ถวายค่านับ ทหารแตรและพิณพาทย์ทำเพลงสรรเสริญพระบารมี พระยาโบราณราชธานินทร์ ทูลเกล้าฯถวาย พระแสงสำหรับเมือง มีพระราชดำรัสแก่ผู้มาเฝ้า แล้วเสด็จฯ ไปทางด้านหลัง

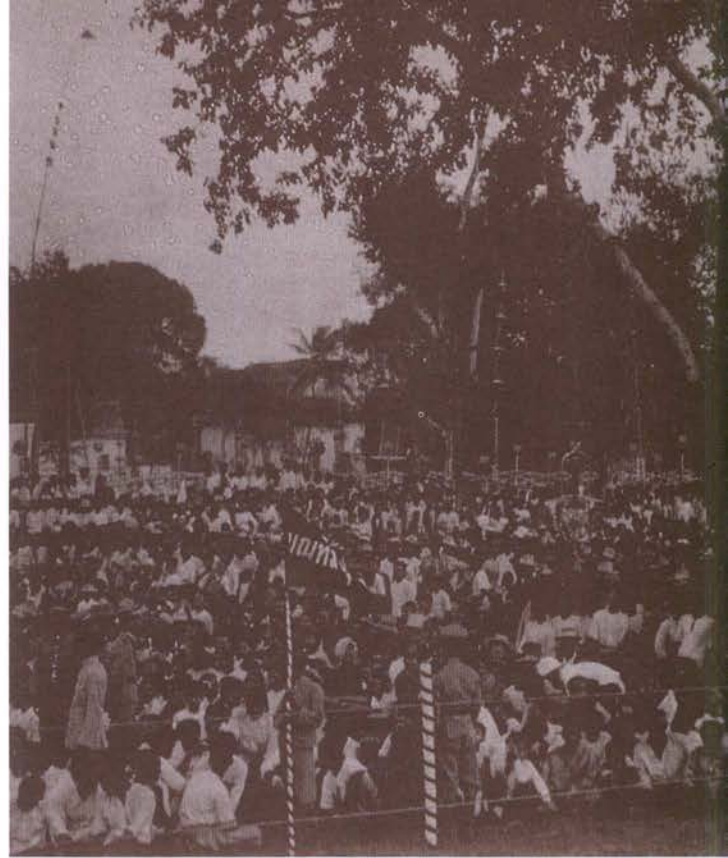

สถานีประทับเรือพระที่นั่งกลไฟที่ทำน้ำด้านหลังสถานี ไปประพาสพระราชวังโบราณ เวลาทุ่มเศษ เสด็จกลับ จากพระราชวังโบราณ มาประทับที่พลับพลาที่ประทับแรม “เกาะลอย” (บริเวณวิทยาลัยเทคโนโลยีและอุตสาหกรรม การต่อเรือ พระนครศรีอยุธยาปัจจุบัน) และได้ใช้สถานที่ นี้ประทับแรมตลอด 5 คืน ที่ได้ประทับอยู่ในมณฑล กรุงเก่า

วันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2450 เสด็จฯ โดย กระบวนอิสริยยศทั้งทางชลมารคและสถลมารค ทาง ชลมารคได้เสด็จจากเกาะลอยมาถึงหน้าพระราชวังกรุงเก่า แล้วเสด็จทางสถลมารคมาสู่พระที่นั่งสรรเพชญปราสาท ในวันนี้ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ถวายสมเด็จพระ รามาธิบดีที่ 2 มีพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จำนวน 40 รูปเท่ากับปีชกาล

วันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2450 ตอนเช้ามีเสด็จพระ ที่ได้นิมนต์มาเจริญพระพุทธมนต์ เมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน 2450 ตอนบ่ายมีเจริญพระพุทธมนต์อีกครั้งหนึ่ง คราวนี้ เป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายอดีตพระมหากษัตริย์ ทุกพระองค์ทั้งในยุครกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี รวมทั้ง ลิ้น 34 พระองค์ โดยตั้งพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของ พระมหากษัตริย์ทั้ง 34 พระองค์ ซึ่งอัญเชิญมาจาก หอราชกรมานสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม นำมา ประดิษฐานบนพระแท่นเศวตฉัตรในมณฑลพิธี จำนวน พระสงฆ์ที่นิมนต์มาในวันนี้มี 417 รูป เท่ากับปีชกาล ตั้งแต่ต้นกรุงเก่ามาจนกระทั่งสิ้นกรุงธนบุรี

วันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2450 ตอนเช้าพระราช ทานเสด็จพระที่มาสวดมนต์ในวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2450 ตอนบ่ายมีพระธรรมเทศนาหนึ่งกัณฑ์ และทรงพระ กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อ่านประกาศเทวดาบวงสรวงขอ ความสามัคคีจากพระมหากษัตริย์ที่ทรงอุปถัมภ์เป็นเทพยดา เจ้าให้มาปกป้องรักษาพระนคร และราชสมบัติให้ยืนยาว

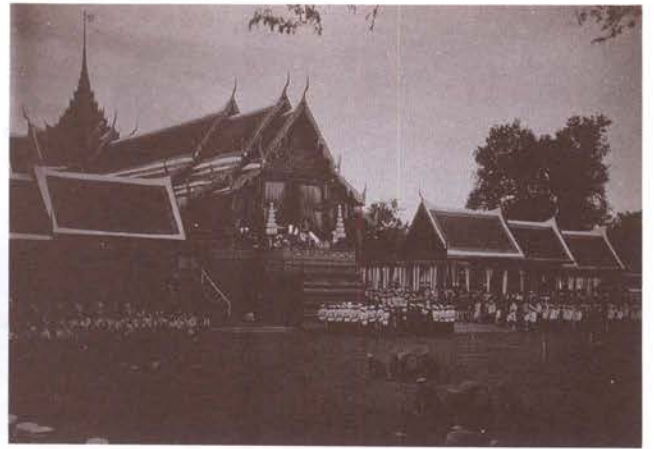
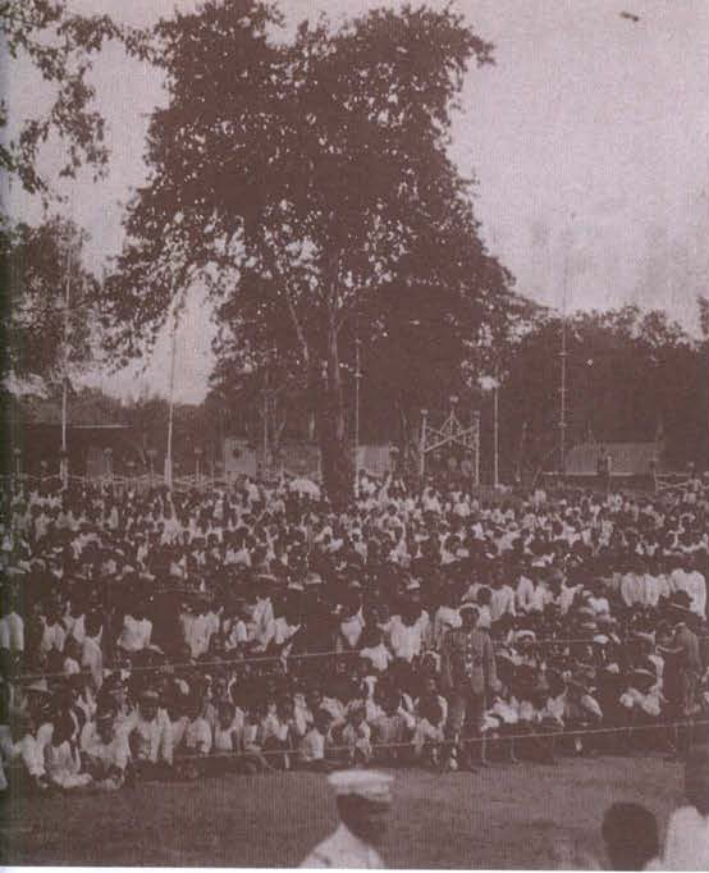
ยิ่งขึ้นไป เสร็จแล้วก็เสด็จออกพระที่นั่งรัตนสิงหาสน์ ให้ข้าราชการ ประชาชนเฝ้าถวายพระพร ในวโรกาสนี้ พระองค์ได้พระราชทานเหรียญรัชมงคแก่พระบรม วงศานุวงศ์ ข้าราชการทั้งฝ่ายในและฝ่ายหน้า ทรงแจก เหรียญเสมาแก่ประชาชนแล้วทอดพระเนตรการละเล่น โบราณ ตอนกลางคืนทอดพระเนตรการจุดดอกไม้ไฟ ซึ่ง สมัยนั้นทรงอาราธนาพระสงฆ์ในหัวเมืองทำ โดยมีหลัก ฐานกล่าวไว้ว่า มีดอกไม้เพลิงมาจุด ในงานถึง 4380 ชุด และเป็นดอกไม้เพลิงอย่างเก่าของไทยเราเอง ทั้งสิ้น

ในวโรกาสนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มี การประชุมตั้งโบราณคดีสโมสรสำหรับสืบสวนเรียบเรียง เรื่องราวของกรุงสยามตั้งแต่โบราณกาล ทรงเลือกสรร พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการเป็นสมาชิกโดย พระองค์ทรงรับตำแหน่งสภานายก

วันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2450 เสด็จฯ ทอด พระเนตรพระราชวังโบราณเป็นการส่วนพระองค์

วันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2450 เสด็จฯ กลับ กรุงเทพนานคร โดยรถไฟพระที่นั่ง

จะเห็นได้ว่าตลอดเวลา 5 วัน ที่พระพุทธเจ้าหลวง ได้เสด็จมาประกอบพระราชพิธีในงานพระราชกุศลรัชมงคณ มณฑลกรุงเก่า นั้น นอกจากจะเพื่อได้ทรงประกอบ พระราชพิธีบวงสรวงสังเวยอดีตพระมหากษัตริย์อิราชเจ้า ตามกระแสพระราชดำริที่ได้แสดงถึง การกตัญญู การให้

ความเคารพที่พระองค์ทรงมีต่อบรรพบุรุษแล้ว บรรดาพระราชกิจอื่นที่เสริมเข้ามาในช่วงเวลานี้ยังได้แสดงถึงความผูกพันของพระองค์ที่มีต่อราษฎรของพระองค์อยู่เสมอมา เป็นต้นว่าการให้โอกาสทั้งข้าราชการและประชาชนได้เข้าเฝ้าถวายพระพรอย่างใกล้ชิด ทรงทำเหรียญเสมาแจกแก่ประชาชน การทอดพระเนตรการเล่นโบราณของชาวกรุงเก่า และในฐานะที่มณฑลกรุงเก่าเคยเป็นเมืองหลวงในอดีต พระองค์ท่านได้ให้ความสำคัญในการที่จะได้มีการสืบสวนและเรียบเรียงเรื่องราวของกรุงสยามตั้งแต่โบราณกาลในโอกาสนี้ด้วย และด้วยความรักและผูกพัน ด้วยสายใยที่พระองค์ท่านทรงมีต่อพสกนิกรของพระองค์เช่นนี้เอง คงไม่เฉพาะแต่ชาวกรุงเก่าเท่านั้น ชาวไทยโดยถ้วนหน้าไม่ว่าในอดีต ปัจจุบัน และแม้แต่อนาคต ถ้ามีโอกาสได้ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับพระองค์ท่านแล้วคงจะมีความรู้สึกเช่นเดียวกันว่า นับเป็นบุญของชาวไทยโดยแท้ที่ได้มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงคุณอันประเสริฐดังเช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือพระพุทธเจ้าหลวงนั่นเอง

หนังสืออ้างอิง

- กรมศิลปากร. **พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก** จุลสารเพื่อการเผยแพร่ ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2531
- ภาควิชาประวัติศาสตร์ สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา **พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก** กรุงเทพมหานคร : พร้อมมิตรการพิมพ์ , 2539
- สุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์. **พระเกียรติคุณพระบรมราชจักรีวงศ์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บำรุงสาสน์ , 2532
- สมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา **พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช**. สรุปรายการอภิปรายทางวิชาการเรื่องพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ณ หอประชุมกรมประชาสัมพันธ์ เมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2530

สืบหาบ้านตาช้าง เพื่อนต้นรัชกาลที่ 5

เอนก นาวิกมูล

ท่านคงจำชื่อตาช้าง หมื่นปฏิพัทธภูวนาถกับยายพลับภรรยาได้ ตาช้างกับยายพลับเป็นคนบางหลวง อ้ายเอียง อยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2447 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสต้น และขึ้นเรือนตาช้างขอทำครัวเสวยพระกระยาหารเช้า ตาช้างยายพลับจำพระเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทั้งๆ ที่คุยอะอะว่าเคยลงไปบางกอกบ่อยๆ แกรมได้เคยเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวมาแล้วด้วยซ้ำ พระรูปหรือก็มีติดอยู่บนเรือน

เมื่อเลี้ยงดูกันเสร็จเรียบร้อยแล้วตาช้างยังได้คุยกับพระเจ้าอยู่หัว ปรารถนอยากให้ “คุณ”(พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5) ช่วยเป็นธุระหาปืนมาเซอร์ให้สักกระบอกหนึ่ง เรื่องขออนุญาตมีปืนแกไม่รู้จะไปขออนุญาตใครที่ไหน แกว่าถ้า “คุณ” ช่วยเป็นคนหาซื้อให้แล้ว จะคิดราคาค่าปืนค่าทำธุระให้เต็มที่ พระเจ้าอยู่หัวก็รับเป็นพระธุระจากนั้นก็ร่ำลาตาช้างออกเรือมา ก่อนออกเรือ พระราชทานธนบัตรใส่ซองให้ตาช้างไว้จำนวนหนึ่งเพื่อเป็นเครื่องตอบแทนในการรับเสด็จ

อีกสองวันต่อมาหลังจากพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ แล้ว ตาช้างกับยายพลับพร้อมลูกหลานหมดทั้งครัวก็ยกขบวนกันลงมาเที่ยวสืบถามหาบ้านเจ้านายข้าราชการที่ตามเสด็จไปเมื่อวันนั้นให้จำละหวั่น สาเหตุที่ต้องรีบเร่งลงมาทำธุระใหญ่ครั้งนี้ก็เพราะตาช้างเพิ่งมารู้เอาหลังเสด็จกลับแล้วว่า “คุณ” ที่ไปแวะบ้านตัวเองที่แท้ก็คือพระเจ้าอยู่หัว มีคนจำได้มาบอกว่ายืนยัน ชำธนบัตรที่บรรจุอยู่ในซอง 400 บาท ก็มากเหลือประมาณ เชื่อว่าต้องเป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแน่ ตาช้างยายพลับตกใจรีบลงมาราบไหว้ขอขมาเจ้านายขุนนางไม่เลือกหน้า ฐานที่เคยเอ็ดเอาเมื่อวันทำครัว ขอโทษขอโพยจนน่าสงสารแล้วก็ขอความกรุณาเขาให้พาเข้าเฝ้ากราบทูลขอขมาพระเจ้าอยู่หัวด้วย

ตาช้างคนนี้ ภายหลังปรากฏว่าได้เข้าเฝ้ารัชกาลที่ 5 สมใจปรารถนา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ได้พระราชทานปืนมาเซอร์ที่ทูลวานให้ซื้อเป็นของขวัญแก่ตาช้าง ส่วนยายพลับ ได้รับพระราชทานหีบหมากเงินสลักลายอักษรพระนาม จากนั้นก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยให้ทำประทวนตั้งตาช้างเป็นที่หมื่นปฏิพัทธภูวนาถแต่นั้นมา (บางแห่งเขียนปฏิพัทธภูวนารถ)

ตาช้างยายพลับเป็น “เพื่อนต้น” คู่หนึ่งที่รัชกาลที่ 5 ทรงถือเป็นเพื่อนคู่กันเคย หลังจากได้รับพระราชทานเข้าเฝ้าครั้งนั้นแล้ว ภายหลังตาช้างยายพลับได้หมั้นลงมาเฝ้าแทนอยู่เรื่อยๆ เวลามีสงานมีการอันเป็นโอกาสสมควรเช่นทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ตาช้างยายพลับและเพื่อนต้นคือราษฎรตามมณฑลต่างๆ ที่คุ้นเคยจะพากันเดินทางมาช่วยงานเต็มกำลังไม่ใคร่ขาด เพื่อนต้นเหล่านี้ เมื่อรัชกาลที่ 5 เสด็จกลับจากประพาสยุโรปครั้งหลัง (พ.ศ. 2450) ฝ่ายชายได้รับพระราชทานไม้เท้า หญิงได้กระเป๋านางจะเข้ เพื่อนต้นมาเข้าเฝ้าครั้งไรถ้าเจ้าพนักงานเห็นไม้เท้ากับหีบหมากพระราชทานแล้ว เป็นอันหมดปัญหา เจ้าพนักงานเปิดทางสะดวกให้หมด

ยายพลับถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.2459 ต้นรัชกาลที่ 6 อีก 5 เดือนต่อมาตาช้างก็ถึงแก่กรรมตามยายพลับไป พ.ศ. 2460 อายุได้ 71 ปี

ภายหลังจากเสด็จประพาสต้นบ้านตาช้างครั้งแรก พ.ศ. 2447 แล้ว ตาช้างได้ลงทุนลงแรงสร้างห้องขึ้นที่บ้านหลังหนึ่ง พ.ศ. 2449 เมื่อ ร.5 เสด็จประพาสต้นบ้านตาช้างอีก ได้จัดรับเสด็จบนห้องนั้นเป็นการแข็งแรง แต่เสด็จครั้งหลังนี้เนื่องจากรู้จักพระองค์ดีอยู่แล้ว จึงมีความระมัดระวังอะไรก็ไม่ลุ่มขุ่นเหมือนเสด็จครั้งแรกอีก

เรื่องของตาช้างที่เล่ามายืดยาวปูพื้นนี้สรุปจากหนังสือ “จดหมายนายทรงอานุภาพ” เล่าเรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งแรก พระนิพนธ์สมเด็จพระยาตำราพระราชานุภาพกับข้อความบางตอนต่อเนื่องในพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 เรื่อง “เสด็จ

ภาพถ่ายนายซ้าง นางพลับ ต้นสกุล คชธารา

เอก นาวิกมูลถ่ายเก็บที่บ้านคุณศรี สุขหลานตาซ้าง 29 มกราคม 2541

คลองวัดหน้าวัดกอไผ่ ต.บางหลวง อ.บางบาล จ.พระนครศรีอยุธยา ที่ ๑.๕ เคยเสด็จประพาสและไปออกเรือ
ทำกับข้าวที่บ้านนายช้าง เยื้องวัดกอไผ่ไปเล็กน้อย เอนก นาวิกมูล ถ่ายภาพ 5 กันยายน 2522

กุฏิสงฆ์วัดกอไผ่ อ.บางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หน้าจั่วทางขวามีรูปช้างและตัวหนังสือบอกว่าตาช้าง นางพลับสร้าง
เอนก นาวิกมูล ถ่ายภาพ 5 กุมภาพันธ์ 2522

ประพาสต้นครั้งที่สอง”

อีกเล่มหนึ่งคือหนังสืองานศพตาข้างพ.ศ. 2460 ประวัติตาข้าง นิพนธ์โดยกรมพระยาดำรงฯ ผมบังเอิญได้มาจากสนามหลวง หน้าปกนั้นขาดหายไปเหลือแต่คำนำข้างในอ่านๆ ดูแล้วเข้าใจว่าชื่อหนังสืออาจเป็นเรื่อง “ประตุนธรรม” ของโบราณแต่งแต่ครั้งกรุงเก่าก็ได้ ส่วนนั้นเป็นส่วนหลักประวัติหมื่นปดิวัฒนารถ (ข้าง) เป็นส่วนรอง ถึงกระนั้นก็มีพิมพ์ไว้ดียาวพอสมควร เล่าเกร็ดเมื่อครั้งตาข้างยายพลับรับเสด็จ พร้อมชื่อลูกๆ เอาไว้อ่านเพลิน

เรื่องตาข้างยายพลับติดประทับอยู่ในใจของผมมานาน ผมอ่านมาตั้งแต่ครั้งไหนๆ อ่านที่ไรก็สนุกทีนั้น ไม่แต่เรื่องตาข้างยายพลับ ยังมีเรื่องเจ๊กฮวดยายผึ่ง ดำเนินสะดวกรับเสด็จ กับเรื่องความสนุกสนานในการเสด็จประพาสต้นชวนให้อยากแกะรอยเดินทางไปดูสถานที่ที่เคยอยู่ในพระราชนิพนธ์ด้วย

ผมไปบ้านตาข้างยายพลับ เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2522 10 ปีเต็มๆ เคยคิดจะเขียนบันทึกเอาไว้ แต่จนแล้วจนรอดก็ไม่เคยได้เขียนแม้แต่สักบรรทัดไม่เหมือนคุณกนกกรัตน์สิงหพงษ์ เจ้าของความคิด สมัยนั้นคุณกนกกรัตน์เป็นบรรณาธิการหนังสือ “เดินทางท่องเที่ยว” เขาเป็นคนชวนผมไปสืบหาบ้านตาข้างเอง เพราะเขาก็ชอบเรื่องเกร็ดๆ ประวัติศาสตร์เหมือนกัน ไปถึงอยุธยาที่แรก ถามใครๆ ว่าบางหลวงอ้ายเอียงตั้งปรากฏในจดหมายเหตุอยู่ที่ตรงไหน ก็ไม่สบเหมาะพบใครที่รู้จักชื่อดาบสนี่สักคน ตระเวนไปตระเวนมาอยู่พักหนึ่งผมนึกถึงเพื่อนชาวอยุธยาคนหนึ่งได้ เราเรียนรัฐศาสตร์มาด้วยกัน บ้านเขาเป็นไทยๆ สักหน่อยอย่างน้อยต้องมีใครสักคนรู้จักบางหลวงอ้ายเอียงบ้าง

ที่คิดเช่นนี้ไม่เสียหลาย เพียงเอ่ยชื่อบางหลวงอ้ายเอียงคำสองคำเท่านั้น คุณแม่ของเพื่อนเก่าก็บอกทางให้ได้ว่ามันอยู่ตรงทิศไหน ไปอย่างไร คุณกนกกรัตน์กับผมเดินทางไปบางหลวงอ้ายเอียงในวันรุ่งขึ้นกลับมาแล้วไม่นานบก.เดินทางท่องเที่ยวคนขยันก็เขียนเรื่อง “เกือบไม่มีข่าวจากตาข้างเพื่อนต้นลำคีย์” ลงหนังสือฉบับเดือนตุลา กับพฤศจิกายน 2522 ต่อกันจบเรียบร้อย

ผมเองสิ อดส่ำหัดบันทึกการเดินทางเอาไว้ แต่จนแล้วจนรอดก็ไม่ได้เขียนอะไรออกมาสักที แม้แต่เขียนให้ตัวเองอ่านก็เถอะ วันนี้เป็นโอกาสอันดีแล้ว ผมจะขอเล่าเรื่องไปสืบหาบ้านตาข้างหมื่นปดิวัฒนารถเป็นหมายเหตุไว้สักทีอย่างไรเสียก็ถือว่าเป็นการกล่าวขำข่อยเขียนของ

คุณกนกกรัตน์ส่วนรายละเอียดนั้นแน่นอนว่าต้องมีผิดแผกกันไปบ้างตามธรรมเนียม

บางหลวงอ้ายเอียงเดิมนั้นไม่เรียกเต็มชื่ออย่างนั้นทางอำเภอบางบาลเปลี่ยนเรียกเหลือแค่ ต.บางหลวง เสียตั้งแต่เมื่อไรไม่ทราบ จะไปบางหลวงต้องขึ้นรถสองแถวสายไปหัวเวียง ผ่านวัดกษัตรา วัดท่ากรัง วัดแจ้ง และวัดอะไรต่อมิอะไรเรื่อยไป จนผ่านวัดบางบาล ชั่วโมงหนึ่งก็ถึงจุดที่จะต้องลงคือวัดกอไผ่ วัดที่ตาข้างได้สร้างกุฏิทำบุญสร้างโรงเรียนเอาไว้เป็นประโยชน์แก่ชุมชนคิดเป็นเงินไม่ใช่น้อย สมแล้วที่เป็นคนบดี เป็นคนมีอัธยาศัยใจอกกว้างขวาง

ผมไม่เคยมาวัดกอไผ่ ไม่เคยรู้ว่าตาข้างมีความสัมพันธ์กับวัดกอไผ่ วัดบ้านนอกแห่งนี้ตั้งอยู่ริมคลองใหญ่บรรยากาศสงบเงียบร่มรื่น ถ้าจะหลับสักตื่นก็คงหลับด้วยความสบายอืมเอม จะไปไหว้พระก็คงจิตใจสงบ ผมกับคุณกนกกรัตน์ และช่างภาพร่วมทางชื่อคุณสุรพงษ์ พิณิจคำ(นักถ่ายภาพยนตร์สารคดี ผลงานเช่นเรื่อง “ลำเพ็ญ”) เข้าไปกราบนมัสการหลวงพ่ोज้าอวาส อุทุมสโร วัย 57 แล้วเดินชมบริเวณวัดหาความสุขใจไปก่อน

วัดกอไผ่มีโบสถ์เก่าดีมาก ในโบสถ์มีภาพเขียนเหลือรูปเรือนแก้ว กับเทพชุมนุม 3 ชั้นฝีมือชาวบ้าน ส่วนรูปพุทธประวัติเสียดายที่เลื่อนหลุดไปเสียแล้ว เพ่งดูเท่าไรก็ดูไม่ค่อยรู้เรื่อง เสาในโบสถ์เป็นเสาไม้ 8 เหลี่ยม ไม่มีลวดลายอะไร ฝาผนังช่วงระหว่างช่องหน้าต่าง แต่เดิมนัยว่าวาดเป็นลายดอกไม้ ต่อมาเมื่อถูกฝนถูกความชื้นมากๆ เข้าก็หลุดลอกกะเทาะหายไปเอง ที่สุดทางวัดเลยเอาปูนทาทับเสียให้เป็นระเบียบเรียบร้อยไปเลย

กุฏิทรงไทยวัดกอไผ่มีความยาว ยาวมากๆ ปลูกสร้างเป็นสองแถว แถวละประมาณ 15 หลัง อยู่ห่างกันเชื่อมต่อหัวท้ายไว้ด้วยศาลาตั้งพระพุทธรูป และรูปปั้นหลวงพ่อเรื่องที่ชาวบ้านนับถือ

“เขาก็มากันอย่างนี้ อย่างนี้แหละ” หลวงพ่อหมายถึงพวกนักตักศิยาพระ “มันมาตาม มาถ่ายรูปเอาไป พอผ่านไปไม่กี่วันมันก็มาเลย จับพระจับเจ้าอวาสมัดแล้วก็ขนเอาพระไปตั้ง 20 กว่อย่างค์ ตามคืนมาได้องค์เดียวเท่านั้น” คงเพราะเหตุนี้เองที่เมื่อเราเข้าไปที่แรก พระท่านจึงไม่ค่อยสนใจตอบอะไรเท่าไรนัก

“อยากรู้เรื่องตาข้างต้องไปหาทิดไฉแม่เขาเป็นลูกตาข้าง” ทิดไฉ หรือ นายไฉ อรดี วัย 60 เกิดปีมะเมีย กำลังนั่งคุยอยู่กับคนเก่าคนแก่ละแวกบ้านเดียวกันอยู่ที่ศาลาตั้งศพใกล้

กนกรัตน์ สิงหพงษ์ (ซ้าย) บก. เดินทางท่องเที่ยวกำลังสัมภาษณ์ นายไล อรดี หลานตาข้าง คชธาร
เอนก นาวิกมูล ถ่ายภาพ 5 กันยายน 2522

บ้านตาข้าง ใน พ.ศ.2522 มีการปรับปรุงแล้ว
เอนก นาวิกมูล ถ่ายภาพ 5 กันยายน 2522

กฎพระ ในเวลาเที่ยงๆเช่นนี้ทิดโลคงมีความสุขที่ได้เอนหลังพักผ่อนหย่อนอารมณ์ไม่ต้องร่นวายกับงานอะไร

ไปซัดจิ้งหะ อ้อ! ตาโลมีอาชีพทำนาตาข้างผู้ที่นายโลเรียกว่า “ก่ง” เป็นคนค้าข้าวค้าขาย นอกจากค้าขายแล้วยังเกี่ยวน้ำปลา ทำโรงเลื่อย และยังขยันขันแข็ง “ตีคราม” ทำนาด้วย (ตาโลไม่เข้าใจเหมือนกันที่เขาเรียกๆ กันว่าตีครามหมายถึงอย่างไร คงเกี่ยวกับต้นครามทำสีย้อมผ้า)

“ผมเคยฝันเห็นรัชกาลที่ 5 ท่านมาที่บ้าน” ตาโลเล่าเรื่องความฝัน ส่วนเรื่องก่งข้าง ดู ตาโลจะไม่ค่อยจดจำอะไรมากนักคงจะเป็นเพราะอยู่ในชั้นหลานห่างออกมาชั้นสองชั้นแล้ว แม้ข่าวของพระราชทานก็กระจัดกระจายไปอยู่กับญาติคนโน้นคนนี้บ้างชั้นที่สำคัญ อย่างไม่เท่าตาข้างอย่างนี้ ตาโลก็ไม่ทราบว่าเป็นปัจจุบันไปอยู่ที่ไหน

“ท่านมาถึงผมก็ยกเก้าอี้ให้ท่านนั่งเชิญเถาะครับ ไม่รู้จะทำอย่างไร ท่านว่าท่านจะมาเยี่ยมบ้านตาข้างหน่อยแล้วท่านก็กลับ ขึ้นเครื่องบิน ทั้งลูกแดงๆ ลงมา 2 ลูก ผมตื่นมาพอดี เขาให้ซื้อหอยใต้ดิน ผมก็ซื้อมา 52 กั๊รัชกาลที่ 5 กับไอ้โน้น 2 ลูก ใจ ปรากฏว่ามันออก 25 พลาดไปอย่างน่าเสียดาย ผมเองก็พลอยรู้สึกเสียดายไปด้วย”

รูปถ่ายตาข้างไม่มีหลงเหลือบ้างหรือครับ ผมถามทิดโลดูจะไม่อยากตอบ ทิดโลบอกกว่า รูปถ่ายก่งข้างนั้นบนเก้าอี้นายติดเขายืมไป นายติดคนนี้เป็นใครผมไม่ได้ถามหรือถามแล้วผมอาจลืม สรุปลความง่ายๆ ว่านายติดเป็นลูกหลานคนหนึ่ง เสมา ร.5 พระราชทานก็หายหมดแล้วญาติพี่น้องก็ไม่ค่อยได้ติดต่อกัน

ตาข้างมีลูก 11 คน หญิง 6 ชาย 5 นายไชย นายอิน นายขัน นายโลย นางเชียน นางเหรียญ นางนวม นางเนย อีก 3 จำไม่ได้ นายไชยนั้นจะเป็นคนโต ส่วนนายโลยนั้น เมื่อสมัย ร.5 เคยบวชอยู่วัดเบญจมาพิตร นางเหรียญคือคนที่เป็นแม่ทิดโล คนละคนกับพระโลย (วัดเบญจ) นางเหรียญเกิด พ.ศ. 2421 ถึงแก่กรรม พ.ศ. 2502 รวมอายุยืนยาวได้ตั้ง 81 ปี สามี่ชื่อนายเชียว

ตระกูลของตาข้างใช้นามสกุล คชาธาร คชาก็แปลว่าข้าง ตาข้างเป็นต้นตระกูล พอมีนามสกุลแล้ว ลูกหลานจึงได้ชื่อสกุลเช่นนั้น

ถึงอย่างไรก็อยากขอไปดูบ้านตาข้างให้เห็นแก่ตาสักที่บ้านตาข้างอยู่ไม่ห่างจากวัดเท่าไร เสียเวลาหน่อยก็ตรงต้องข้ามฟาก ทิดโลบอกผมว่าเวลานี้บ้านเก่าตาข้างรื้อออกเสียหมดแล้ว กลายเป็นบ้านสร้างใหม่ไปแล้วจะเห็นอะไร ผม

เคยเห็นรูปถ่ายสมัยรัชกาลที่ 5 บ้านตาข้างปลูกเป็นอย่างไรคนไทย ในภาพมีผ้าคาดเป็นทางเอาไว้ สงสัยจะถ่ายตอนรอรบเสด็จ ภาพนี้ใครเป็นผู้ถ่ายไม่ทราบแน่ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ถึงทิดโลจะบอกว่ารื้อของเก่าไปแล้วถ้อยคำนั้นขออุสถานที่ที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เคยเหยียบเมื่อ 70 ปีก่อนโน้นก็แล้วกัน ทิดโลดูท่าทางจะอยากพูดคุยกับเพื่อนฝูงที่วัดต่อไป ไม่อยากลุกเสียดกลางคัน เราไม่เอยารบกวนเพราะความเกรงใจจึงขออนุญาตข้ามฟากแล้วขอเด็กผู้ชายคนหนึ่งนำทางไป

เด็กชายวิชิต กิมพร้อมญาติ อายุราว 14 ขวบ พาเดินลัดเลาะไปตามกอไผ่กอไม้อันเขียวชอุ่มร่มรื่นระไปเรื่อยๆ ไม่ช้าก็ถึงบ้านทิดโล เมื่อไปถึงบ้านทิดโลหรือบ้านตาข้าง พวกเรารู้สึกตื่นตื้นยินดีเสียนี่กระไร อ้อ! มาถึงแล้ว บ้านตาข้างที่เคยทราบเรื่องในประวัติศาสตร์ หน้าตาเดี๋ยวนี้นั้นเป็นอย่างไรเอง บ้านนั้นยังมีหลังคา มีปั้นลมแบบไทยดูแล้วไม่น่าเกลียดตรงไหน ที่ข้างๆ บ้านทรงไทยถัดห่างไป ดูจะมีเรือนอีกหลังหนึ่งปลูกแบบง่ายๆ ทราบทีหลังว่าเป็นบ้านทิดโลใช้อาศัยนอน ส่วนหลังใหญ่ทรงไทยให้ลูกชายลูกสะใภ้อยู่

รูปถ่ายตาข้างพอมันบ้างไหมครับ ผมลองสอบถามคนในบ้าน ทราบว่าเป็นลูกสะใภ้ทิดโล ลูกสะใภ้ทิดโลขอตัวเข้าไปดูๆ ข้างในกุกกักอยู่พักหนึ่ง ลักครู่ก็เดินกลับออกมาพร้อมกรอรูปเก่าๆ 3-4 บาน

อ้าวนี้ไง รูปตาข้างยายพลับนั่งเก้าอี้! ไหนลุงโลว่านายติดเขายืมไปไม่เอามาคืน? สงสัยจริง สงสัยว่าสาเหตุที่ทิดโลไม่บอกมีรูปตาข้างคงจะเป็นเพราะเรามาจากที่ไกล มาตีมาร้ายอย่างไรไม่รู้ ถูกต้องแล้วที่ควรระมัดระวัง

รูปตาข้างแน่หรือ? ตาข้างในความคิดแต่เดิมของผม ผมคิดว่าแกหน้าตาไทยๆ แต่ในรูปถ่ายที่เห็นนี้แกดูจะเป็นจีนไต้หวันเสีย พิศดูเสื่อหรือก็เป็นเสื่อคล้ายอย่างเสื่อเงินกางเกงก็หลวมๆ อย่างกางเกงจีน รองเท้ายิ่งเหมือนใหญ่ เป็นรองเท้าอย่างที่เห็นในภาพยนตร์จีน ถ้อยคำนั้นสงสัยตาข้างจะเป็นลูกหลานจีน แต่งงานกับยายพลับไทย

ยายพลับนุ่งโจงกระเบนแบบไทย สวมเสื้อแขนยาว อันเป็นเสื้อที่แรกมีในสมัยรัชกาลที่ 5 หมัสโบเฉียง สวมรองเท้า นุ่งถักคู่กันดูกลมเกลียว รูปอีกรูปหนึ่งไม่ใช่รูปตาข้าง หากเป็นพระเณรรูปหนึ่ง สงสัยว่าจะเป็นพระ (หรือเณร) โลย ลูกชายตาข้างมุขมาล้างของรูป มีตัวหนังสือภาษาอังกฤษอ่านออกเสียงได้ว่า เจีย เบ็ง เล็ง ผมมาทราบทีหลังเมื่อค้นคว้าเรื่องประวัติการถ่ายรูปยุคแรกของไทยอย่างจริงจัง

แล้วว่าเป็นร้านถ่ายรูปสมัยรัชกาลที่ 5 เคยพบรูปอื่นๆ ที่ถ่ายโดยร้านถ่ายรูปแห่งนี้ในหอจดหมายเหตุจำนวนหนึ่ง

เด็กชายวิชิตช่วยพวกเราถือกรอบรูปตาข้าง พระไลย และรูปอื่นอีกบางรูปผมจำไม่ได้ ถ่ายไม่ค่อยดี บันทึกลงเอาไว้ด้วยความตื่นเต้นดีใจถึงกระนั้นก็ยังสงสัยเรื่องตาข้างอยู่ดังๆ

ในประวัติตาข้างพระนิพนธ์สมเด็จพระ กรมพระยา ดารงราชานุภาพ ตาข้างเป็นลูกนายคง ข้างบุญ เกิดเมื่อ พ.ศ. 2389 แก่กว่ารัชกาลที่ 5 อยู่ 7 ปี สกุนต์ของตาข้าง ประกอบอาชีพทำไร่ในคำขาย นับเป็นสกุลคฤหบดีสกุลหนึ่ง ต่อมาตาข้างได้แต่งงานกับนางพลับ นี่ก็อยู่ในสกุลคฤหบดีสกุลหนึ่ง สรรพแล้วตาข้างย้ายพลับเป็นคนทำมาหากิน มีความร่ำรวยเอากการ ตอนย้ายพลับถึงแก่กรรมนั้น หนังสือกล่าวว่าตาข้างได้บริจาคทรัพย์เป็นจำนวนสูงถึง 20,000 บาท สร้างศาลาเรียนชั้นหลังหนึ่ง นิมนต์พระมาทำแจก* ตั้ง 700 รูป ศาลาดังกล่าวผมเข้าใจว่าจะหมายถึงศาลาที่ตั้งศพที่ผมไปคำนับหิตไฉวันนั้น

ถึงตอนตาข้างถึงแก่กรรม นายไชย คชาธาร พร้อม ลูกหลานจัดทำบุญใหญ่โต ตาข้างให้ทรัพย์ไว้สำหรับบูรณะ ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ และบูรณะศาลาเรียนที่ได้เคยสร้างไว้กับทั้งให้มีแจก จำนวนพระสงฆ์ 1,000 รูป ทั้งหมดที่กล่าวมาแสดงว่าตระกูลตาข้างมีเงินมีทองมากมายมหาศาล แต่นายกย่องชื่นชม ท่านเป็นคนใจบุญ ท่านสร้างสิ่งเป็นประโยชน์แก่สังคมเอาไว้ไม่น้อย โรงเรียนปฏิบัติ ที่อยู่ข้างโบสถ์ ผมก็เข้าใจว่าลูกหลานตาข้างจะใช้เงินมรดกให้เป็นประโยชน์สร้างความเจริญให้แก่ท้องถิ่น เรื่องศาลาดูเหมือนผมจะมาสังเกตหรือถ่ายรูปทีหลัง หน้าจั่วศาลาริมน้ำ ถ้าท่านสังเกตให้ดี มีรูปข้างเดิน นั่นต้องหมายถึง ที่ระลึกถึงตาข้างแน่ๆ ข้างที่แกะสลักรูปตาข้างกับตัวหนังสือข้อความ "โรงเรียนของท่านหมื่นปฏิบัติคุณแม่พลับสร้างไว้" ดูเป็นข้างฝีมือดีมีความประณีตแกะได้สวยจริงๆ นึกถึงรูปข้างกับตัวหนังสือสวยนี้แล้ว ผมไม่ทราบว่าจะปัจจุบันยังอยู่ดีหรือไม่หรือจะถูกแดดฝนแหะเล็มจะเลือนไปหมดถ้าเป็นอย่างนั้นก็น่าเสียดาย

ถ่ายรูปเสร็จ เดินทางย้อนกลับมาใกล้ท่าตรงข้ามวัด กอไผ่ ผมขออนุญาตไปสัมภาษณ์นักสวดคฤหัสถ์รุ่นเก่า ตาเขียน สุชีฉาย วันนี้นำวัดกอไผ่ พุทธศ. 6 กันยายน พ.ศ. 2522 ได้รับความเพลิดเพลินความรู้มากจริงๆ ขากลับ เข้า เหมารถหางยาวให้เด็กนักเรียนโรงเรียนตาข้างอาศัยแวะราย

ทางไปด้วย กลับไปขึ้นท่าหน้าวัดป่าโมกคตอรถเข้าอยุธยาอีก

10 ปีต่อมา คือกันยายน พ.ศ. 2532 นี้ ผมมานั่ง ลงมือเขียนเรื่องไปสืบหาบ้านตาข้างเพื่อนต้นคนสนิของ ร.5 ก่อนลงมือเขียน ผมแวะไปค้นรูปเก่าๆ ที่หอจดหมายเหตุ แห่งชาติ จวนเจียนจะหมดเวลา ผมขอล่องรูปถ่ายขุนนาง มาดูเล่นๆ ล่องหนึ่ง ข้างในผมพบอะไร นึกไม่ถึง

รูปหมู่ครอบครัวตาข้าง ตาข้างไว้ผมเป็ยจริงๆ ตกง ตาข้างคงมีเชื้อจีน แต่ไม่ว่าจะเชื้อจีนเชื้อไทยมากน้อยแค่ไหน ตาข้างก็เป็นคนตริกไทยเต็มตัว ผมหยิบหนังสือเสด็จ ประพาสต้นมาอ่านที่ไร ผมยังนึกถึงตาข้างและบางหลวง อ้ายเอียงว่างๆ ผมอยากกลับไปเยี่ยมบ้านตาข้างอีกสักครั้ง ขอแค่แอบดูเพื่อแสดงความเคารพเท่านั้นไม่รบกวน แค่นี้หวังว่าลูกหลานตาข้างคงไม่ว่าอะไร

สืบหาบ้านตาข้าง เพื่อนต้นรัชกาลที่ 5

ตีพิมพ์ครั้งแรกใน นະคะ ปีที่ 5 ฉบับที่ 54 ตุลาคม พ.ศ. 2532 หน้า 114-118

หมายเหตุ พ.ศ. 2541

ผู้เขียนเพิ่งมีโอกาสไปเยี่ยมวัดกอไผ่ และบ้านตาข้าง อีกครั้งหนึ่งเมื่อวันพฤหัสบดีที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2541 พบ ว่ามีการปฏิสังขรณ์โบสถ์และบริเวณข้างๆ ใหม่แล้ว พระ ท่านบอกว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังก็ไม่มีแล้ว

หิตไล อร์ดี ถึงแก่กรรมเมื่อปีใดไม่ทราบ มีลูกชาย คือคุณสมศักดิ์ ทำงานชลประทาน นำเสียดายที่ไปแล้วไม่พบ ผู้เขียนไปพบลูกหลานตาข้างอีกคนหนึ่งคือคุณศรีบ้านอยู่ใกล้ๆ กันกับบ้านหิตไล พบว่ามีภาพตาข้างย้ายพลับแบบแนวตั้ง 1 ภาพ เป็นภาพก๊อปปี้จากของเก่า จึงได้ขอก๊อปปี้ไว้เพื่อ การศึกษา แต่จะส่งมาพิมพ์ครั้งนี้ทันหรือไม่ ไม่แน่ใจ

เรื่องตามหาบ้านตาข้าง ผู้เขียนเคยแนะนำให้รายการ ทำพิสูจน์ ไปถ่ายทำถึงบ้านหิตไล เมื่อ พ.ศ.2534 หนหนึ่ง รายการนั้นตั้งชื่อตอนว่า "คชาธาร" ฉายวันเดือนใดไม่ทราบ ผู้เขียนขอทำสำเนาไว้ 1 ม้วน ได้รับเมื่อวันอังคารที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2534 (วีดิโอเนก นาวิกมูลเลขดำ ม้วนที่ 30)

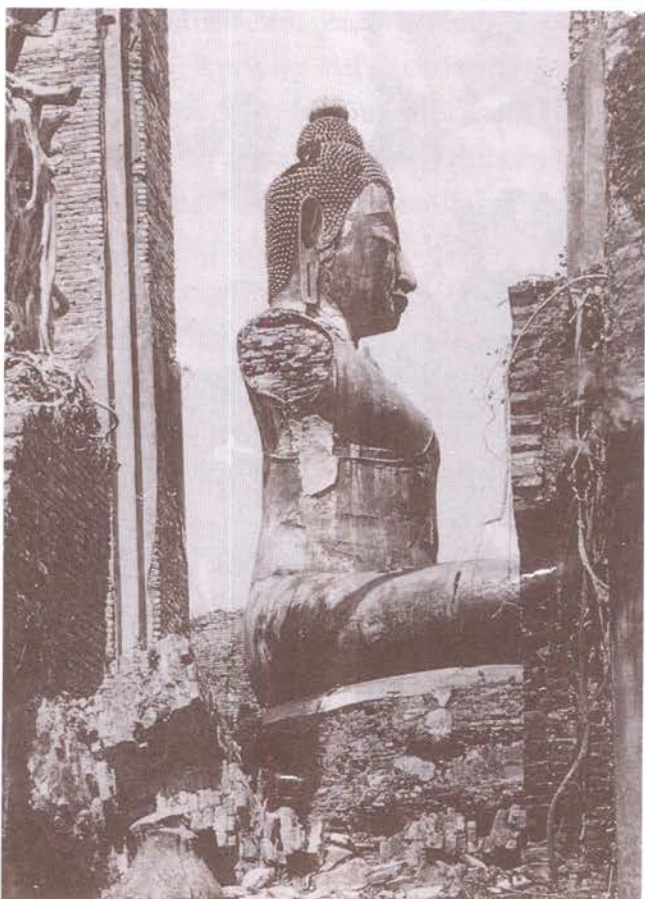
*แจก คือ การเทศน์สังคายนา เรียกว่าเทศน์แจก

กรมตำรวจ

สมัยพระ:พุทธเจ้าหลวง

พล.จ.บ. ส.สารัตถ์

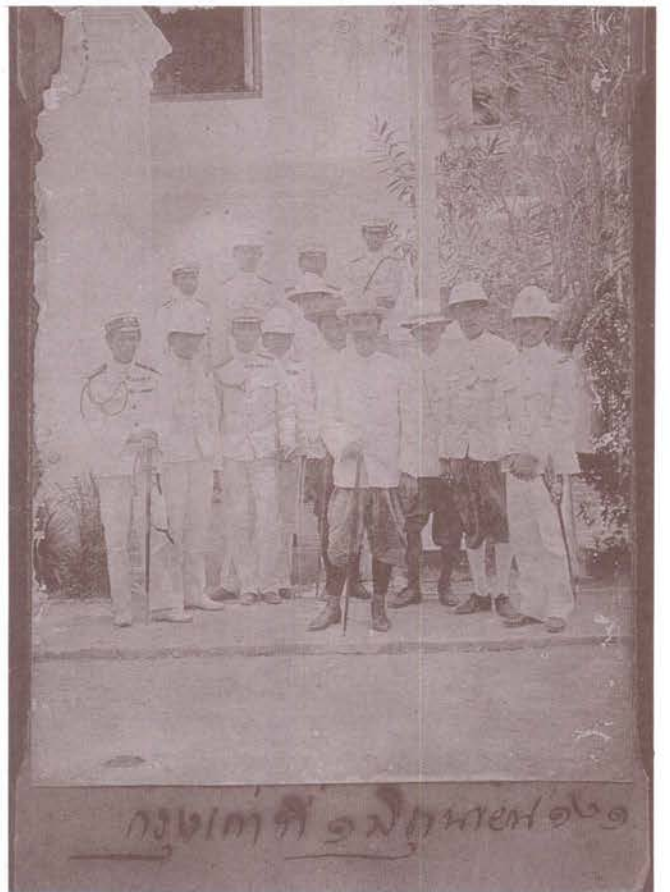

▲ พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงฉายพระรูปร่วมกับข้าราชการ
บริพารหน้าวิหารพระมงคลบพิตร ภาพนี้ถ่ายประมาณปี พ.ศ.
2446 ร.ศ. 121

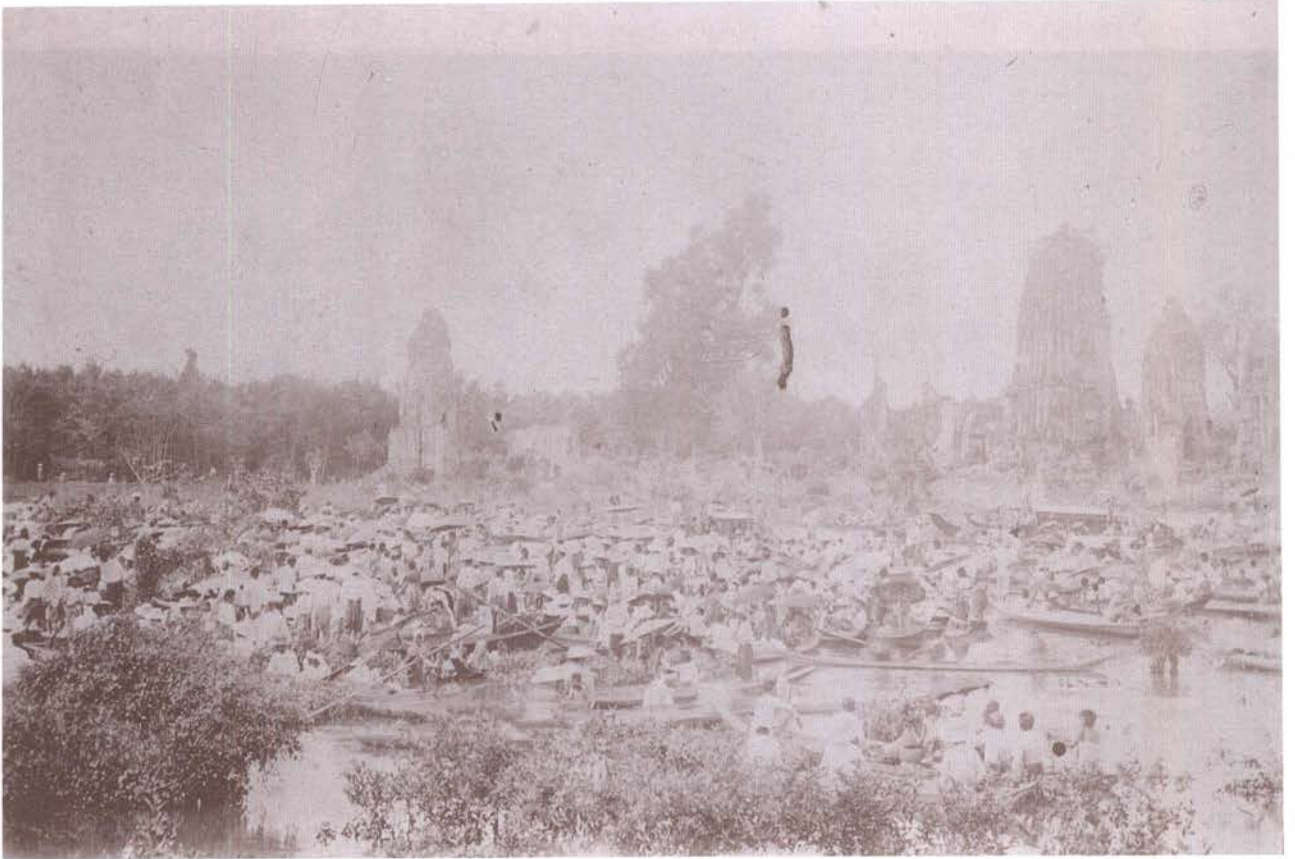
▼ พระมงคลบพิตร ภายหลังจากการเสียกรุงฯ สิ่งที่ปรากฏคือ
พระพานาหัก และพระบาทข้างหนึ่งถูกทำลาย

พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จประทับบนเสลี่ยงคานหาม
ทอดพระเนตรโบราณสถานในบริเวณวัดพระศรีสรรเพชญ์
กรุงเก่า องค์เจดีย์ที่ปรากฏในภาพ มีสภาพและรูปทรง
ที่แท้จริงก่อนที่จะมีการบูรณะในสมัยหลังภาพนี้น่าจะถ่ายในปี
พ.ศ. 2447 ร.ศ. 122

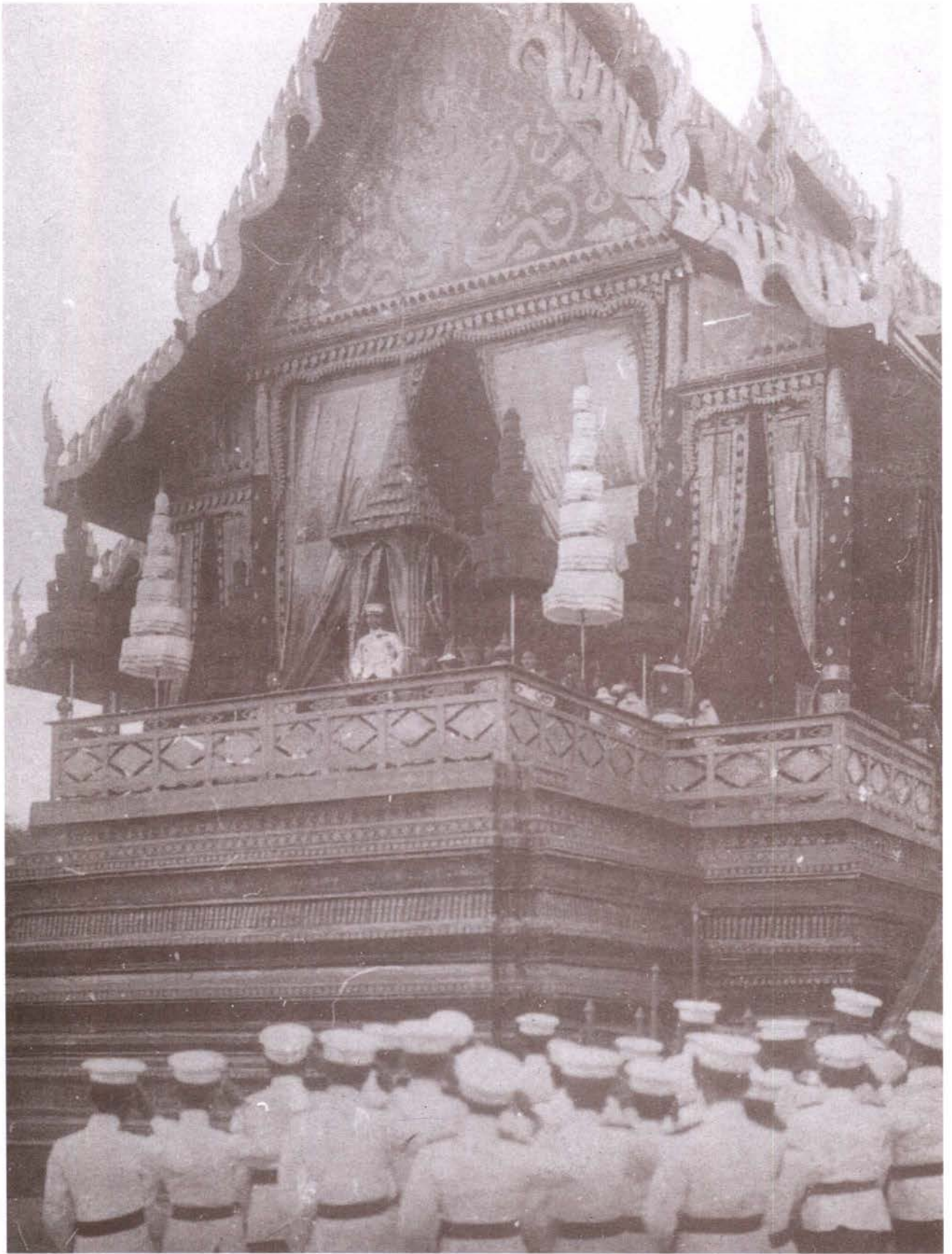
พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 และข้าราชการบริพาร รูปนี้ทรงให้
ช่างภาพประจำพระองค์ ชุนฉายาสาทิศกร เป็นผู้ถ่าย
เบื้องล่างของภาพมีคำบรรยายว่า "กรุงเก่า 1 มิถุนายน 121" ■

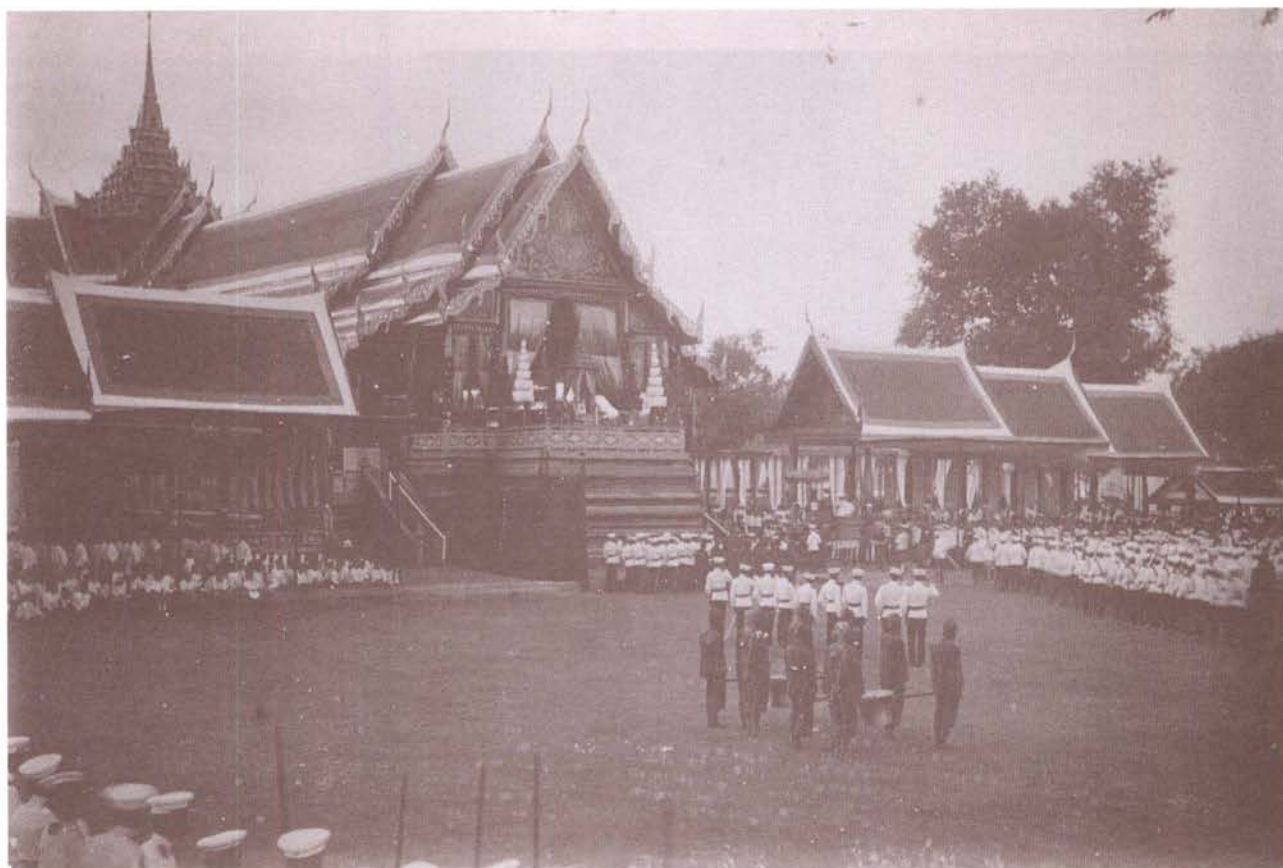
พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จวัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงเก่า พร้อมด้วยพระเจ้าชาร์นโคสต์ที่ 2 แห่งประเทศรัสเซีย ภาพนี้ถ่ายราวเดือนมีนาคม พ.ศ. 2434 ร.ศ. 109 คงจะ ก่อนหน้าที่จะเสด็จชมการคล้องช้างที่เพนียด

ชาวกรุงเก่ากำลังลอยเรือเตรียมรับเสด็จในบริเวณบึงพระรามหน้าวัดพระราม ในสมัยนั้นระหว่างบึงพระรามกับแม่น้ำป่าสักทางด้านทิศเหนือของตัวเมืองยังมีลำคลองเชื่อมโยงให้ชาวเรือใช้สัญจรเข้าออกได้อย่างสะดวก ลำคลองนี้มีชื่อเรียกว่าคลองประตูข้าวเปลือก ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2447 ร.ศ. 122

พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จออกหน้ามุ้งเด็จพระที่นั่งรัตนสิงหาสน์ ในบริเวณพระราชวังโบราณ กรุงเก่า ระหว่างพิธีฯ มังคลาภิเษก พ.ศ. 2450 ร.ศ. 125

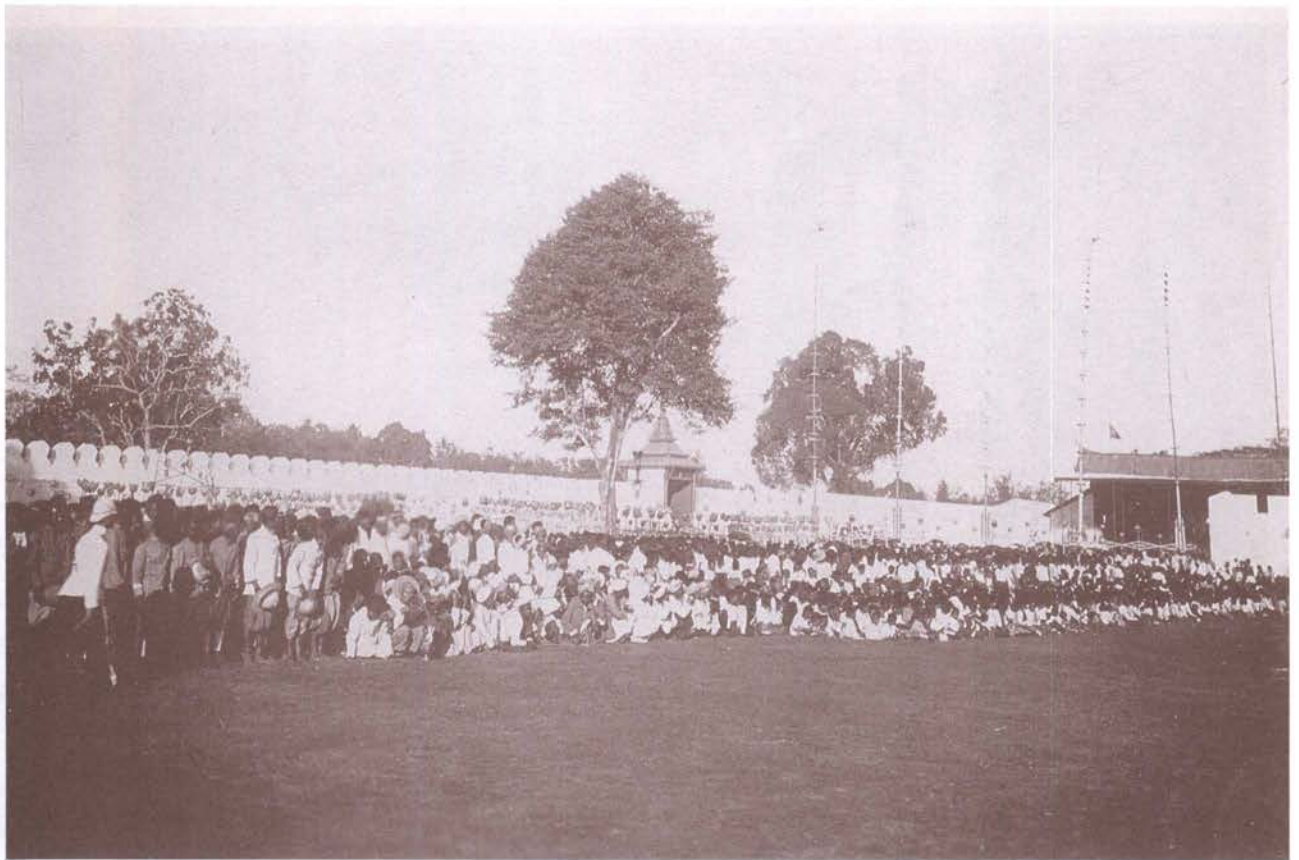
ข้าราชการบริพารและข้าราชการ ณ บริเวณหน้าพระที่นั่งรัตนสิงหาสน์ พระราชวังโบราณในพิธีรัชมังคลาภิเษกพ.ศ. 2450 ร.ศ.125

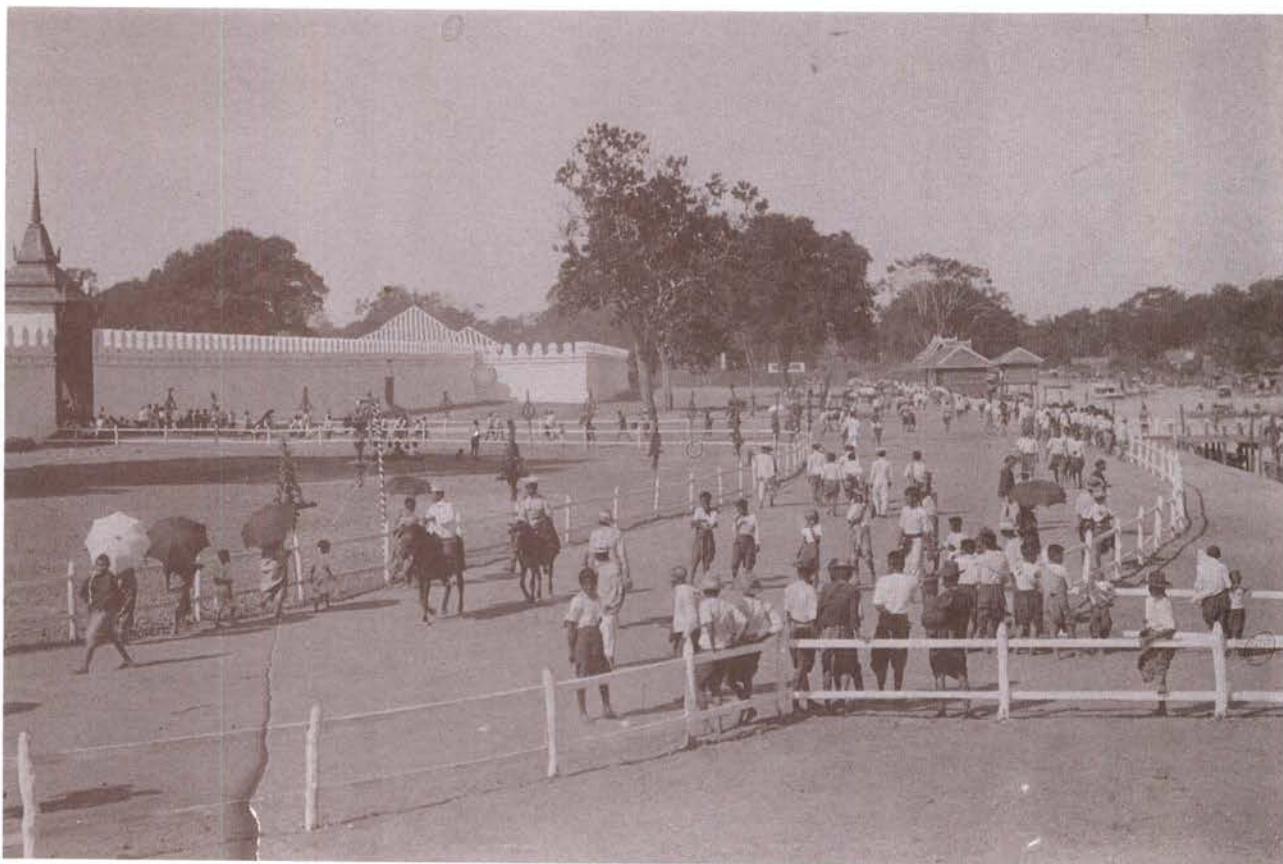
การแสดงหน้าพระที่นั่งในพิธีรัชมังคลาภิเษก

การชกมวยแบบโบราณหน้าพระที่นั่ง ในพิธีรัชมง์คลาภิเษก นักมวยคนหนึ่งนุ่งกางเกง อีกคนหนึ่งนุ่งผ้าเตี่ยว ที่มีมือมีผ้าคาดเชือกแบบโบราณ กรรมการผู้ห้ามมวยสองคนแต่งเครื่องแบบชุดขาว

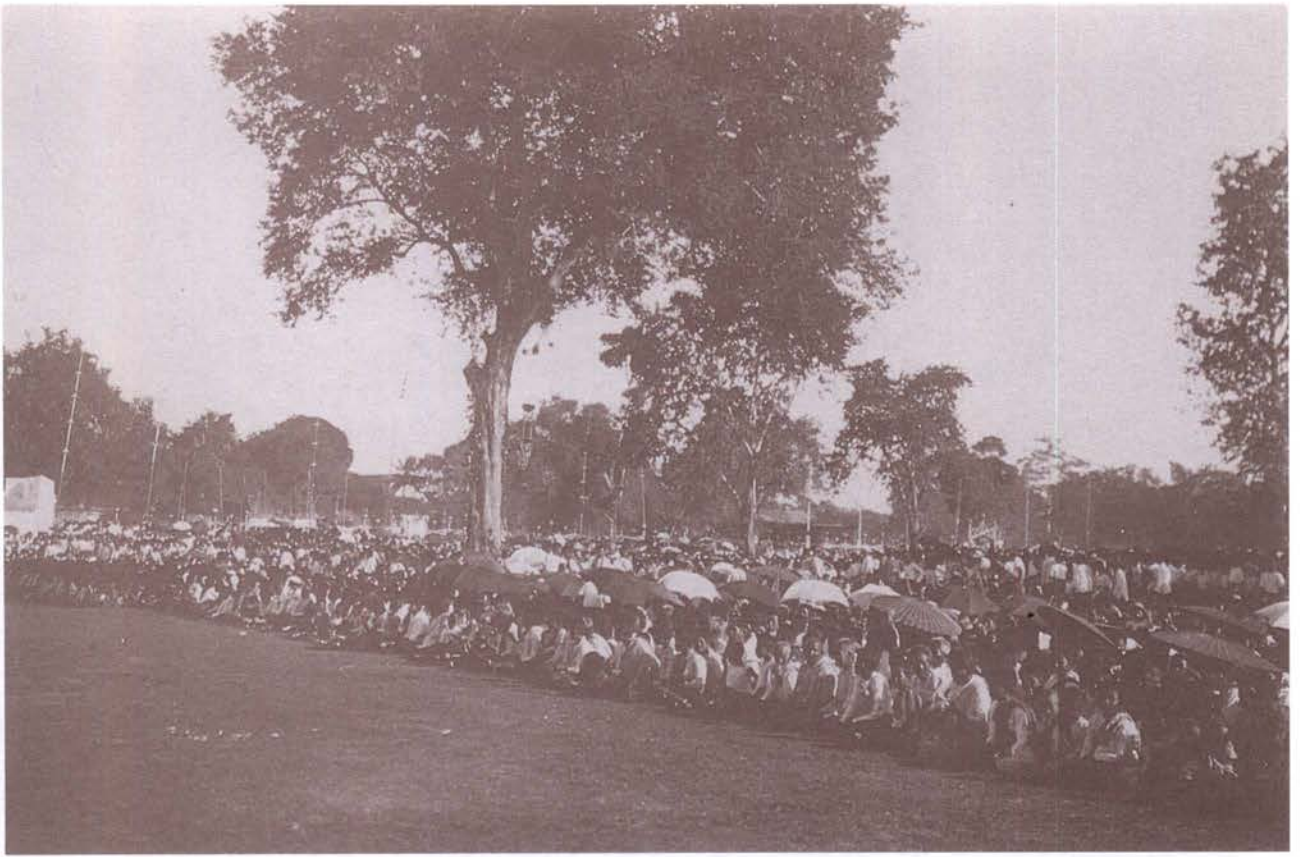
ประชาชนและข้าราชการเตรียมรับเสด็จ บริเวณหน้าพระราชวังจันทร์เกษม ในสมัยก่อนประตู่ยังมีหลังคายอดแหลม ชายหลังคามีลักษณะลดหลั่นกันลงมาเป็นสามชั้นสวยงามมาก ปัจจุบันไม่มีให้เห็นแล้ว

อีกมุมหนึ่งของบริเวณด้านหน้าพระราชวังจันทร์เกษม ชาวบ้านมาดูการเตรียมการรับเสด็จในพิธีรัชมังคลาภิเษก มีการสร้างรั้วไม้ ทาสีขาวอย่างเรียบง่าย ชั้นตรงพื้นที่ริมกำแพงหน้าวังฯ ริมฝั่งแม่น้ำป่าสัก ด้านริมแม่น้ำตรงมุมของภาพ เป็นศาลาตรีมุขสำหรับรับเสด็จ

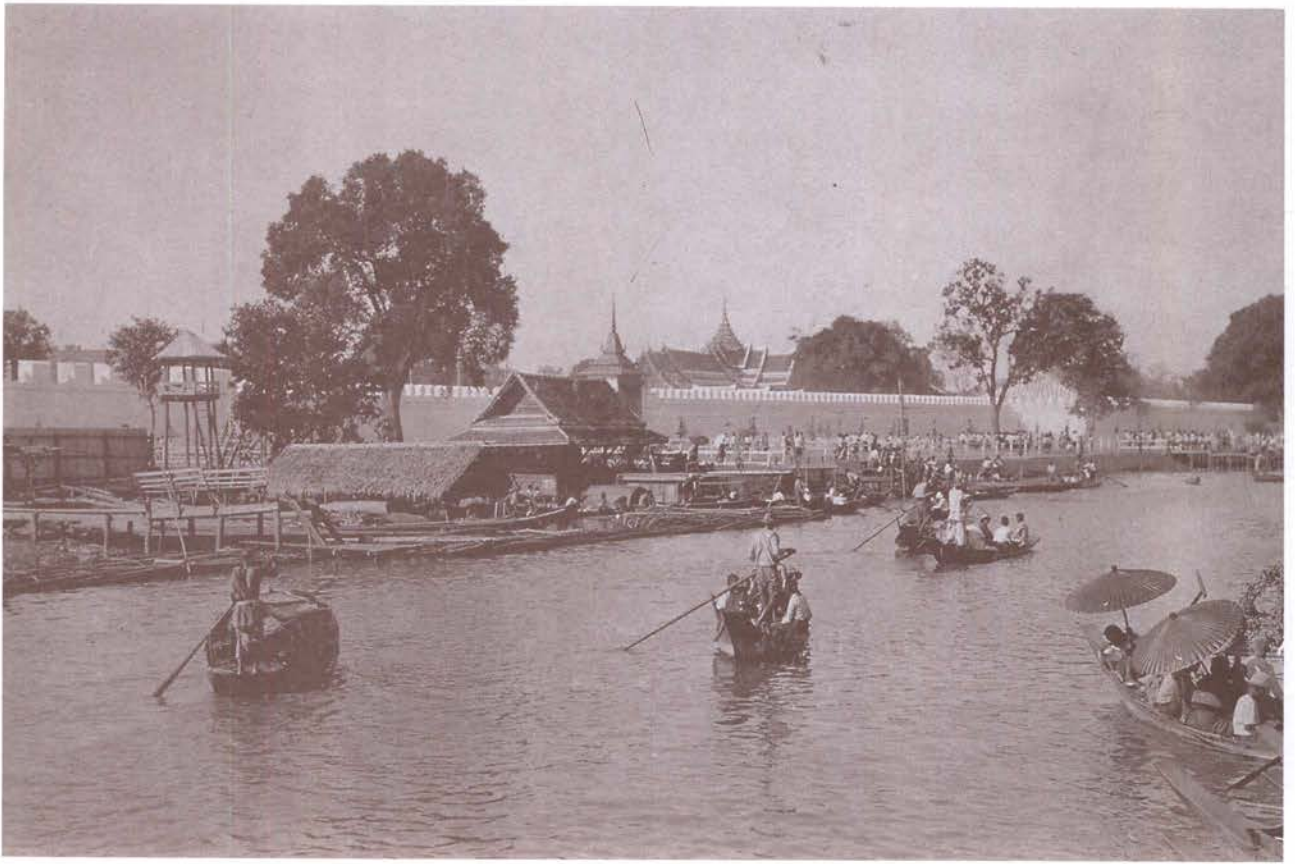
ศาลาตรีมุขรับเสด็จหน้าวังจันทร์เกษมริมแม่น้ำป่าสักเป็นศาลาเล็กกระทัดรัด แม่น้ำป่าสักในขณะนั้นมองดูกว้างและสะอาด ฟากฝั่งแม่น้ำอีกด้านหนึ่ง มีบ้านเรือนราษฎรอยู่เป็นทย่อมๆ โดยที่ด้านหลังบ้านเรือนเป็นหมู่ไม้หนาทึบ

ราษฎรเตรียมรับเสด็จ ในบริเวณพระราชวังจันทร์เกษม ในสมัยนั้นภายในพระราชวังจันทร์เกษม มีต้นไม้ใหญ่ อยู่เป็นจำนวนมาก ให้ความรู้สึกร่มเย็น

ราษฎรอีกส่วนหนึ่งเตรียมรับเสด็จ ในพระราชวังจันทร์เกษม จากมุมมองอีกมุมหนึ่ง

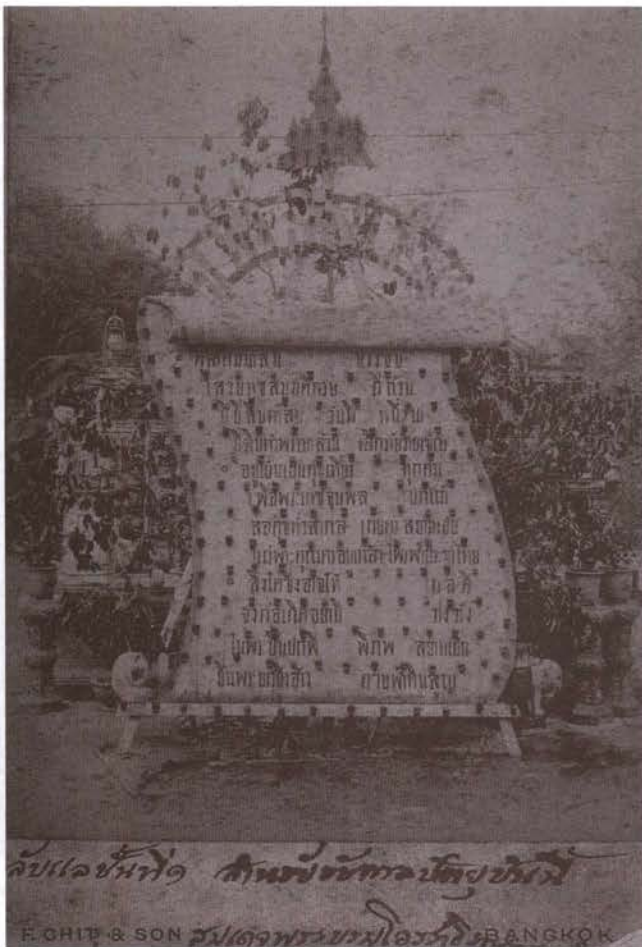
การเตรียมรับเสด็จบริเวณหน้าวังจันทร์เกษม จะเห็นเรือหลายชนิดกำลังมุ่งไปยังหน้าวังฯ เรือทุกลำมีแจวอยู่ทางด้าน
กราบซ้ายของเรือ แม่น้ำป่าสักดูสวยและมีชีวิตย้งนัก

การเตรียมรับเสด็จฯ บริเวณหน้าปราสาทนครหลวง มณฑลกรุงเทพฯ

ชาวบ้านกับบรรดาในเรือหลากชนิด กำลังรอคอยรับเสด็จในแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณลำน้ำหัวเกาะวัดชุมพลนิกายาราม บางปะอิน กรุงเทพฯ

ซุ้มรับเสด็จชั้นที่ 1 ซึ่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถวาย ณ พระราชวังบางปะอิน ลักษณะส่วนยอดเป็นจุลมงกุฎ ข้างล่างมีพระนาม จุฬาลงกรณ์ เป็นตัวอักษรประดิษฐ์ทรงโค้ง เบื้องล่างสุดมีข้อความว่า

ตุลาคมมาสนี่	บรรจบ
เสวยราชสมบัติครบ	ถ์ถ้วน
ปีที่ยี่สิบห้าลบ	วันที่ หนึ่งนา
ยี่สิบห้าพรรษาถ้วน	เลิกร้ายวายเชิญ
อยู่เย็นเป็นสุขเทียร	ทุกคน
เพื่อพระเดชจุมพล	ปกแผ่
ส่อสุขทั่วสากล	เกษตร สยามเฮย
แผ่พระคุณครอบเกล้า	ไพโรฟ้าประชาไทย
สิ่งใดซึ่งอาจให้	ผลดี
จงก่อเกิดอย่ามี	ว่างว่าง
ในพระปิ่นปกพิ	พิภพ สยามเฮย
ยืนพระยศยิ่งอ้าง	ควบฟ้าดินสูญ

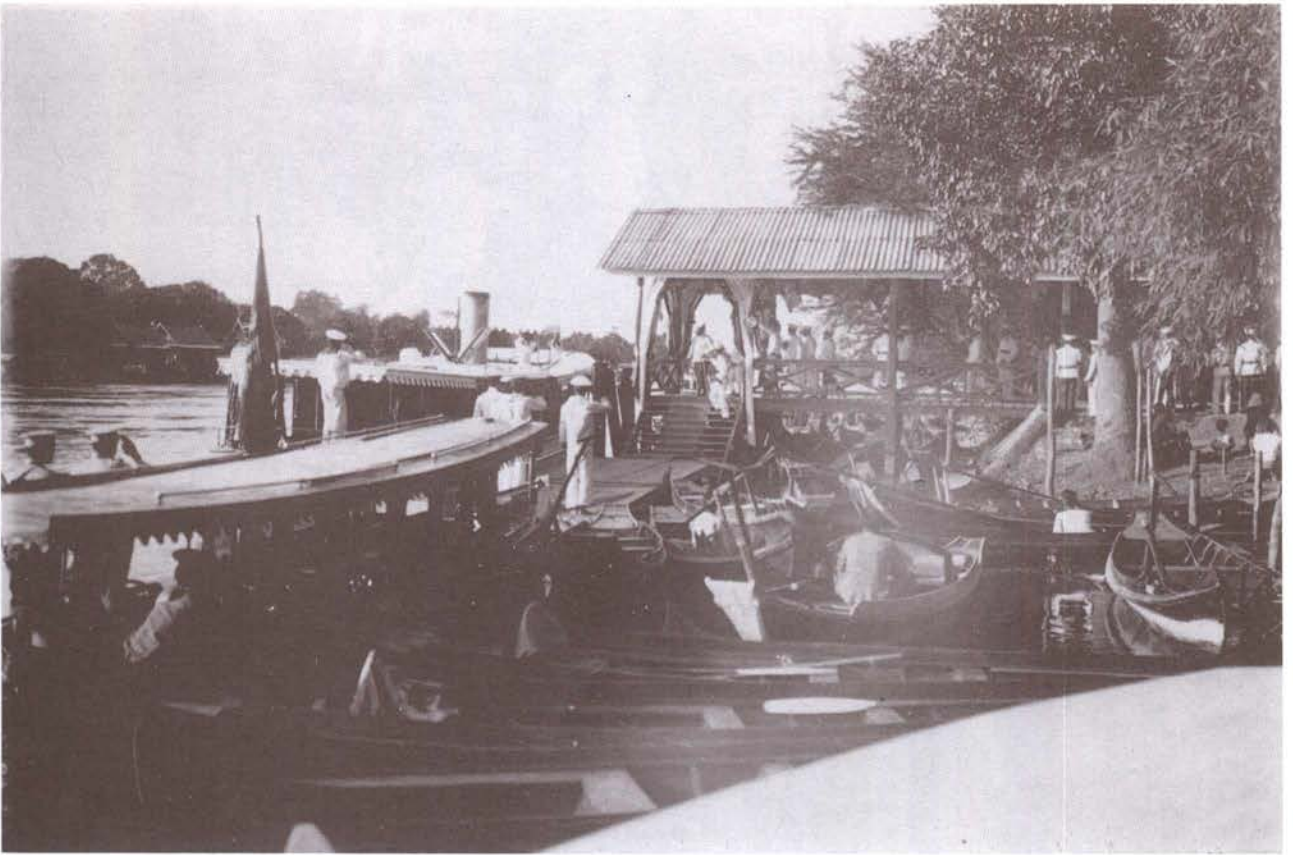
ฉบับเลขที่ ๑๑ สำนักรับเสด็จชั้นที่ ๑
F. CHIT & SON รับเสด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ BANGKOK

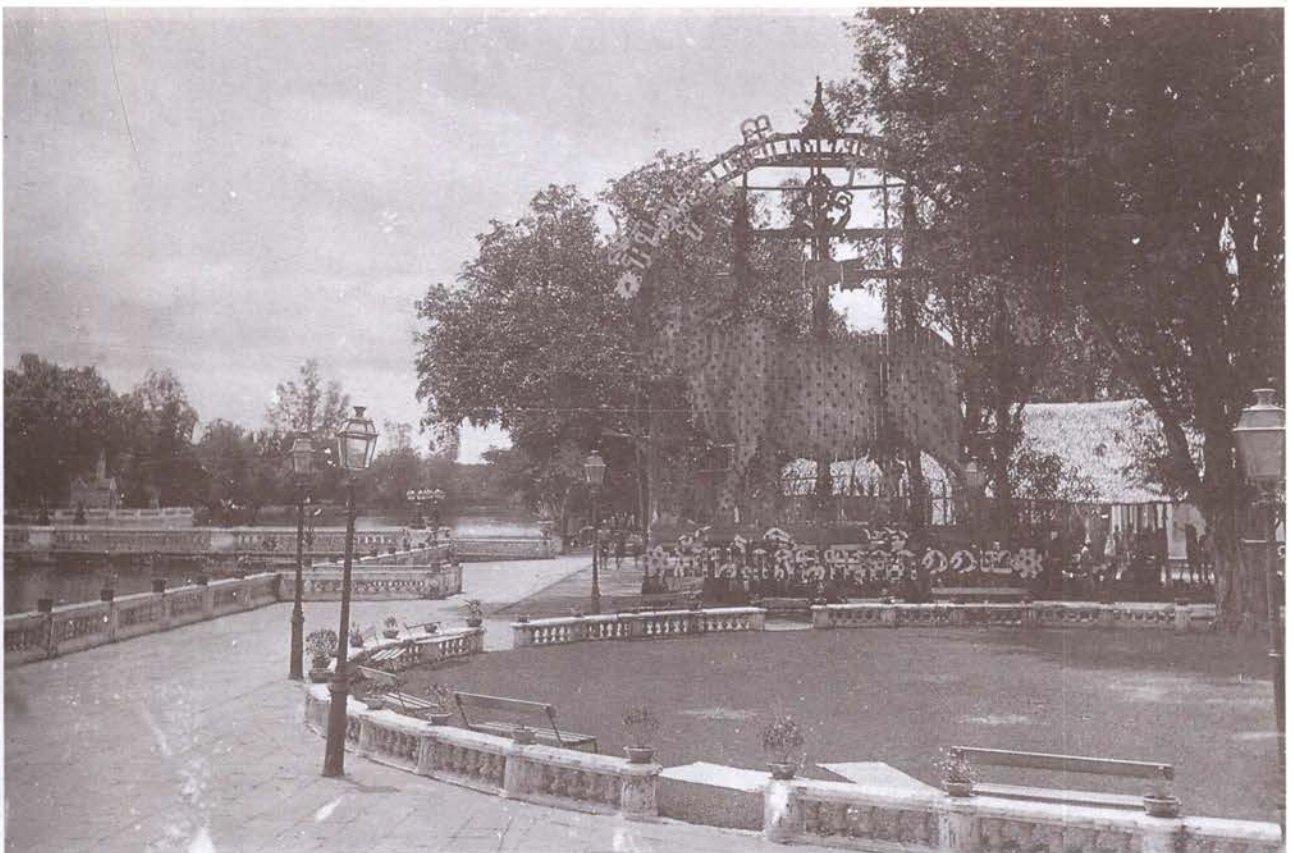
โรงพยาบาลปัญจมาโรชอุทิศ หรือโรงพยาบาล จปร. พระราชวังบางปะอิน เป็นโรงพยาบาลที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ให้สร้างขึ้นเพื่อรักษาข้าราชการบริวารและราษฎรที่เจ็บป่วย

โรงพยาบาลปัญจมาโรชอุทิศ แสดงภาพอาคารโรงพยาบาลทั้งสามหลัง เบื้องหน้าคือแม่น้ำเจ้าพระยา

ศาลาทำนน้ำรับเสด็จวัดนิเวศธรรมประวัติ บางปะอิน เรือที่มองเห็นปล่องไฟใหญ่อยู่ตรงหลังคาคือเรือพระที่นั่ง ส่วนเรือลำเล็ก เป็นเรือตามเสด็จ

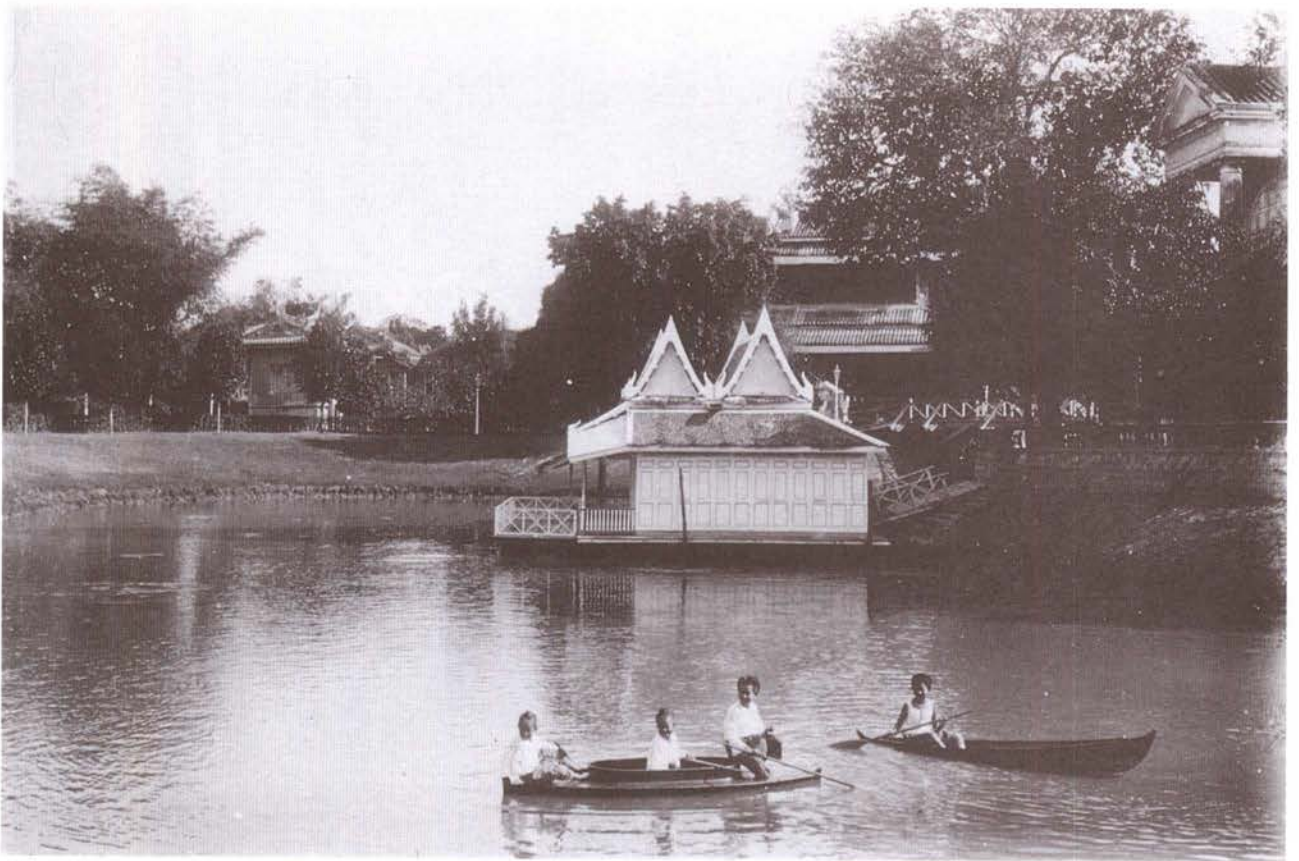
ซุ้มรับเสด็จที่ทางราชการจัดทำขึ้นที่พระราชวังบางปะอิน ส่วนยอดเป็นจุลมงกุฏ มีอักษร ปิจล และสัญลักษณ์ เป็นรูปโคเผือกขนาดใหญ่ เบื้องล่างมีอักษรว่า รัตนโกสินทร์ศก 112

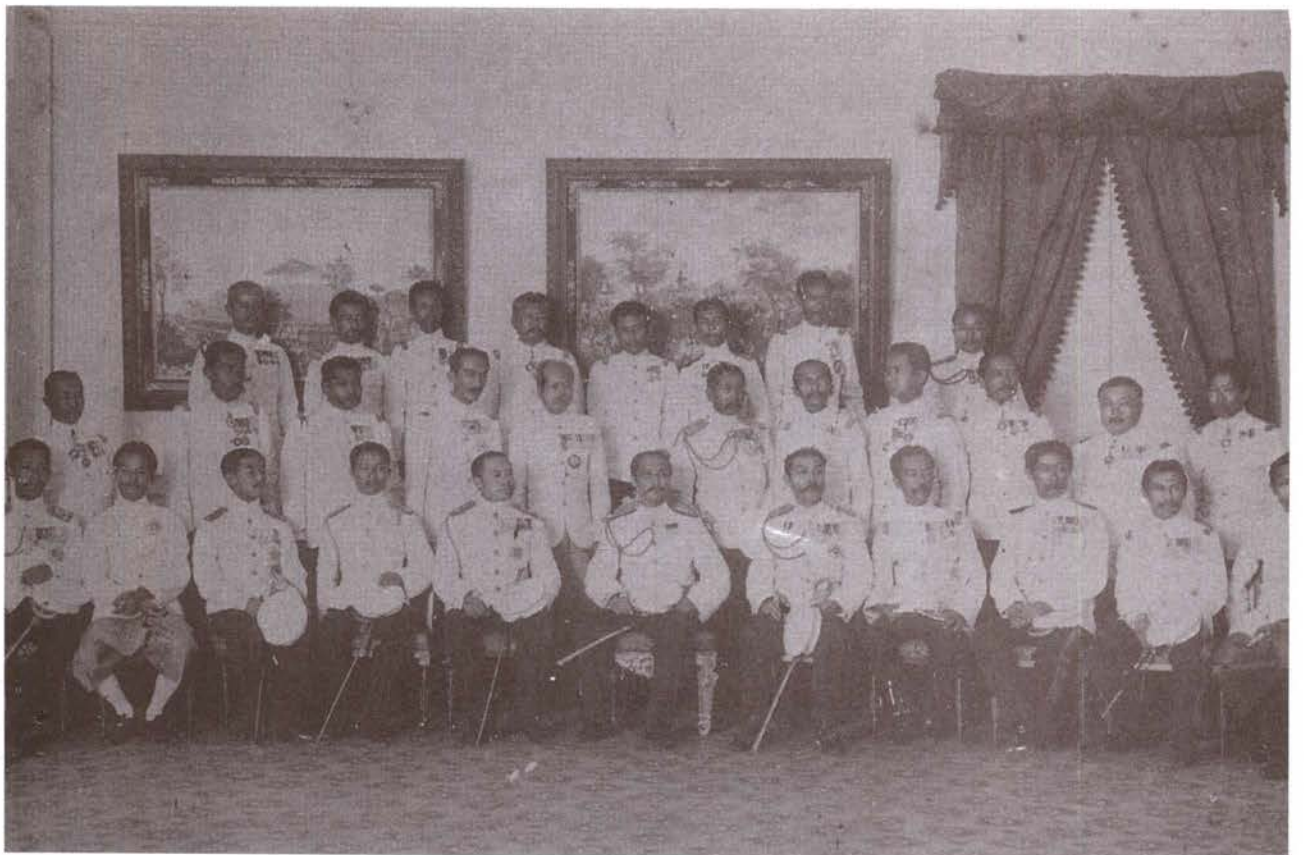
พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงฉายรูปพร้อมกับ ดยุก โยฮัน อัลเบิร์ต ปรีนสวิต พระราชวังบางปะอิน ปี พ.ศ.2452 ร.ศ. 127

พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงพระสำราญอิริยาบถ อยู่กับพระราชโอรสและธิดา พระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยของเล่น มีสุนัขที่ทรงโปรดอยู่ใกล้ๆ ตัวหนึ่งด้วย ภาพนี้ถ่าย ณ พระที่นั่งบุพผาพระราชวังบางปะอิน (เอนก นาวิกมูลประมาณว่า ภาพนี้ถ่ายราว พ.ศ. 2447 - 2448)

แพทรงบาตร ณ พระราชวังบางปะอิน สังเกตเด็กหัวจุกในภาพ และเรือที่ต่อขึ้นเพื่อความปลอดภัยอย่างพิเศษ

การประชุมเทศบาล กระทรวงมหาดไทย ณ พระที่นั่งจักรีภาศพิมาน พระราชวังบางปะอิน พระเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 5 ทรงประทับนั่งแถวหน้าตรงกลาง ภาพนี้ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2446 ร.ศ. 121

พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 กับข้าราชการบริพาร ถ่ายเมื่อทรงเสด็จหัวเมืองข้างเหนือ คือ อยุธยา อ่างทอง สิงห์บุรี ชัยนาท นครสวรรค์ พระองค์ทรงอยู่หัวแถว บุคคลที่สามนับมาจากหางแถวในภาพคือพระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาล มณฑลกรุงเก่า ภาพนี้ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2449 ร.ศ. 124

บ้านนายช่างเพื่อนต้น หรือหมื่นปฎิพัทธภูวนาท มณฑลกรุงเก่า พ.ศ. 2450 ร.ศ. 125

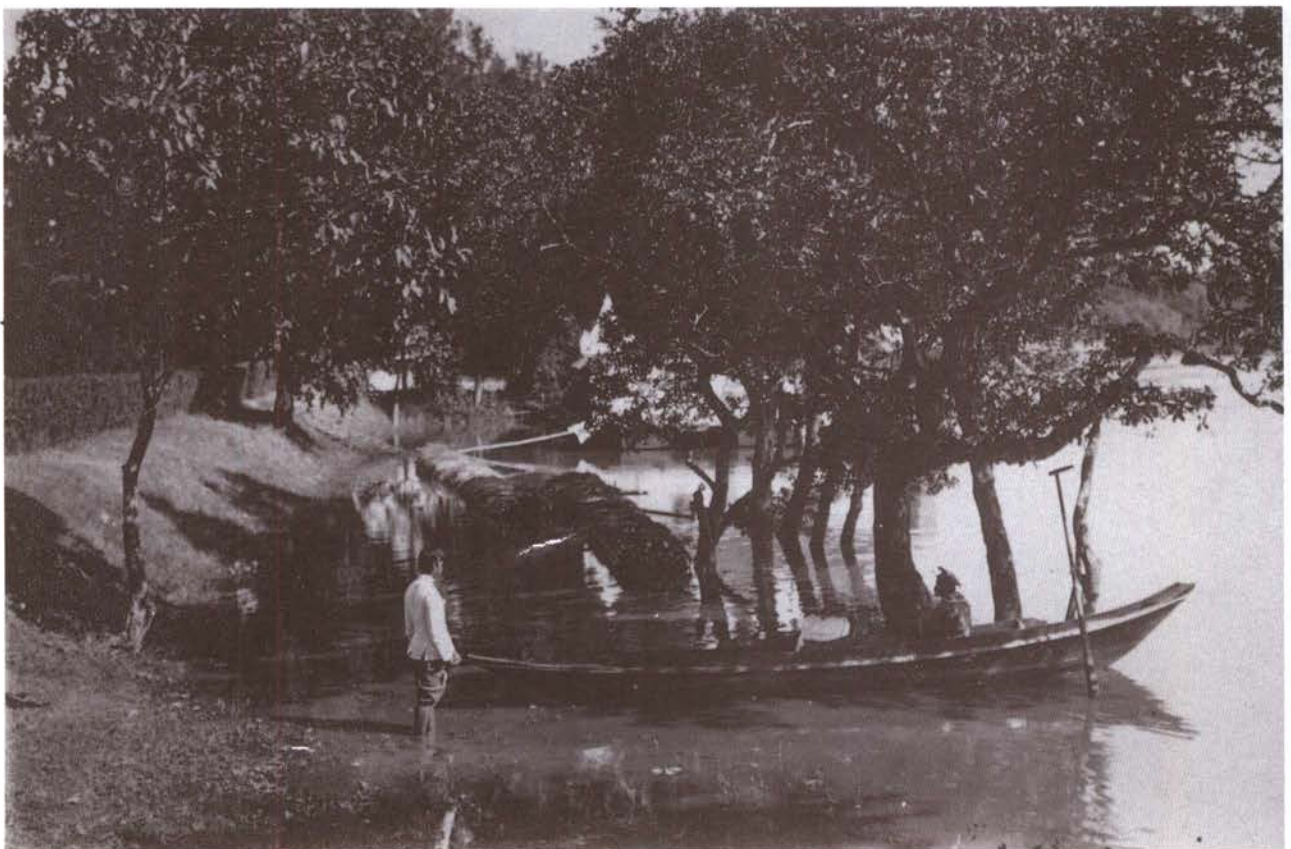
ครอบครัวของนายช่างเพื่อนต้น พ.ศ. 2450 ร.ศ. 125

บนระเบียบบ้านนายช่าง ภาพนี้เข้าใจว่าเป็นการถ่ายภาพเมื่อเสด็จฯ ในครั้งหลัง จะเห็นมีการเตรียมการรับเสด็จ มีผ้าลูกไม้ประดับที่เสาเรือน บนพื้นกระดานแผ่นโตๆ มีเสื่อปูและตั้งโต๊ะเตรียมมรับเสด็จ ลังเกตดูดีดีจะเห็นเด็กเงาะคนนั่งอยู่ในภาพนี้ด้วย

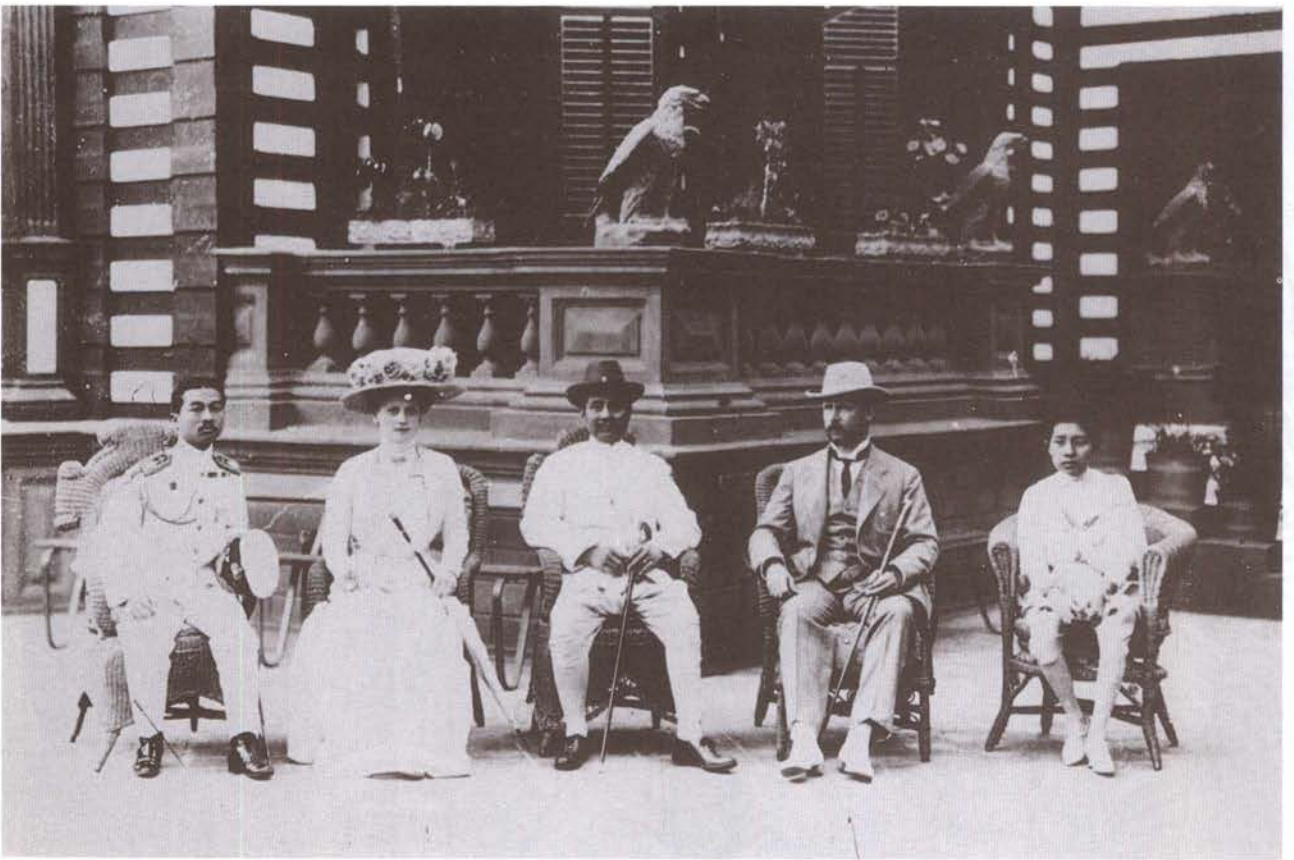
เรือพระที่นั่งลำใหญ่ และเรือชะล่า ซึ่งเป็นเรือที่ขุดจากท่อนซุงทั้งท่อน พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงสรวมพระมาลีสาว ประทับนั่งตรงส่วนท้ายของเรือ ภาพนี้ถ่ายเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2449 ร.ศ. 124

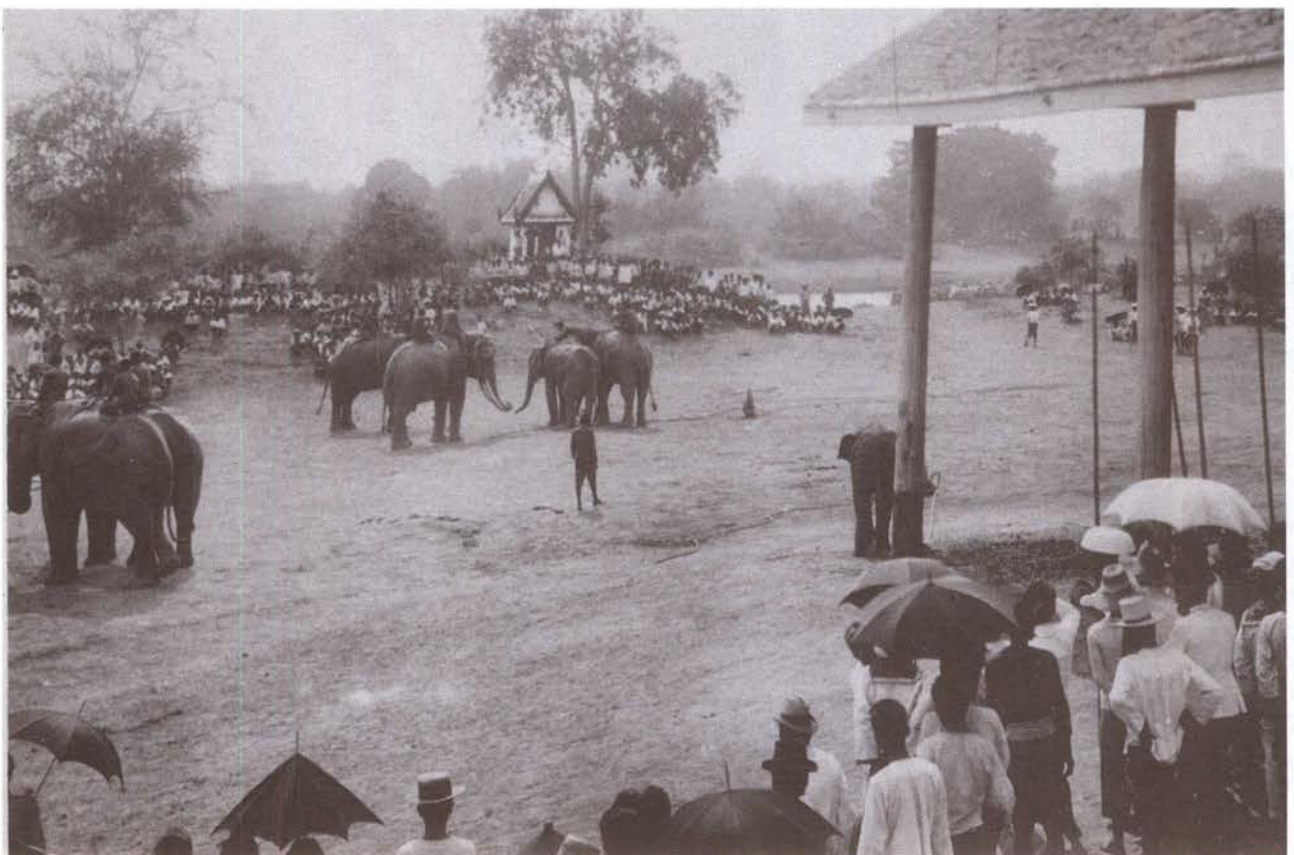
เรือในขบวนเสด็จลำหนึ่ง พลแจวเหนื่อยนัก จึงหยุดพักได้ร่มไม้ริมน้ำ ขอหลับเอาแรงชกนิด แต่ไม่วายที่ผู้เป็นนายยังเดินลงมาเรียกใช้งานจนได้

พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงฉายร่วมกับพระเจ้าจักรพรรดิซาร์นิโคลัสที่ 2 เมื่อคราวเสด็จประพาสประเทศรัสเซีย เมืองเซนต์ปีเตอ์สเบิร์ก พ.ศ. 2441 ร.ศ. 116

พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงฉายร่วมกับพระเจ้าจักรพรรดิซาร์นิโคลัสที่ 2 แห่งรัสเซีย เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพระยุพราช ขณะเสด็จมาเยี่ยมเมืองไทย หลังจากนั้นทรงเสด็จชมการคล้องช้างที่เพนียด ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2434 ร.ศ. 109

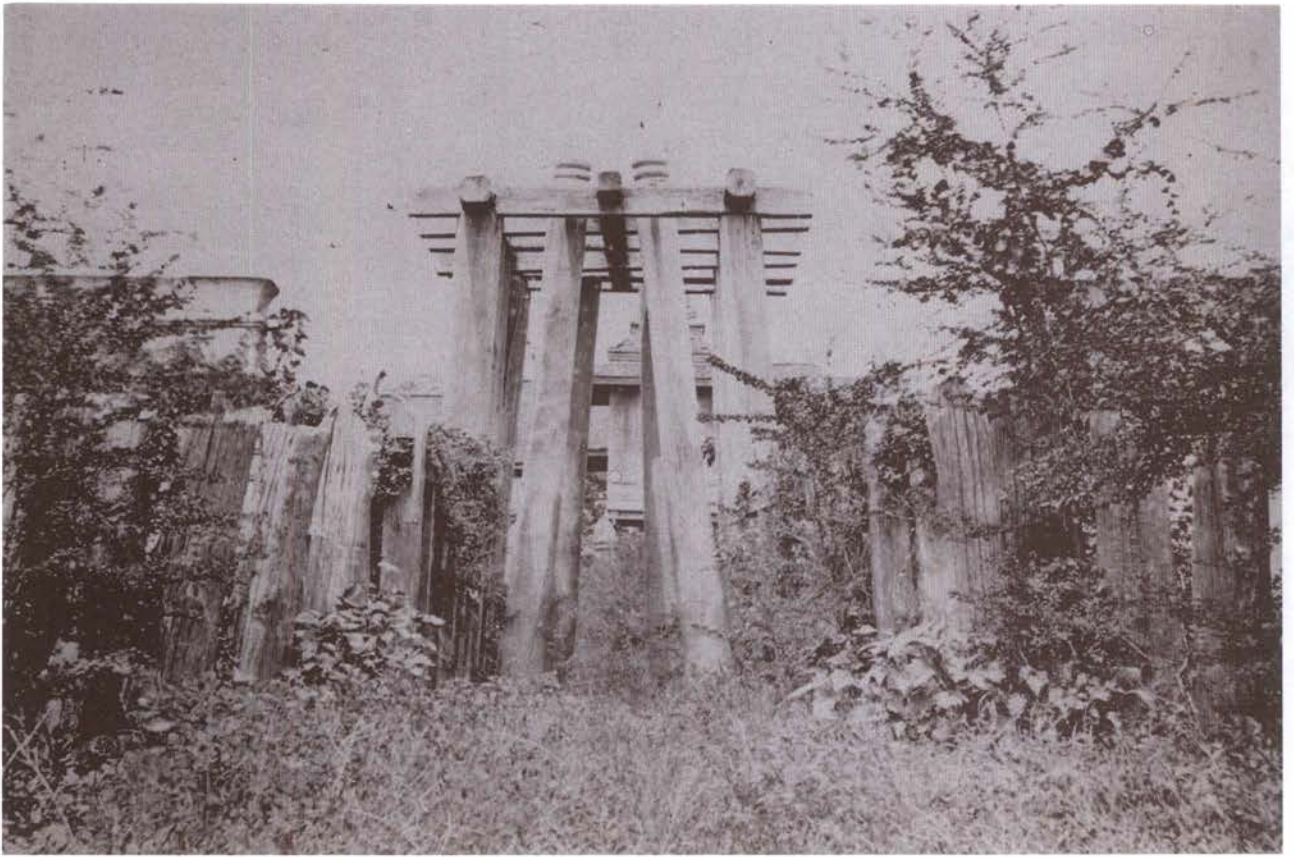
เส้นทางที่จะตอนช้างเถื่อนจากสระบุรี และนครนายก เข้าสู่เพนียด ประชาชนชาวกรุงเก่ากำลังเฝ้าดูการตอนช้างตรงส่วนกลางของภาพคือ หมูช้างต่อและควาญช้าง กำลังรอคอยอย่างเตรียมพร้อมสำหรับภารกิจที่กำลังจะมาถึง

ช้างต่อกำลังตอนช้างเถื่อนข้ามลำน้ำป่าสัก ตามเส้นทางสุพรรณียด

เพนียดมณฑลกรุงเก่าสมัยรัชกาลที่ 5 อาคารหลังเล็กยอดทรงแหลมที่เห็นในภาพคือ หอพระพิฆเนศวร์

ประตูโตงเตง ทำจากไม้ซุงสักทั้งสองท่อน ห้อยแขวนอยู่เป็นทางออกของช้างจากเพนียด

แสดงการจับช้างเถื่อนโดยวิธี“จับเพนียด”สมัยรัชกาลที่ 5

บ้านพักพระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า เป็นบ้านทรงยุโรป ที่เรียกกันว่า แบบขนมปังขิง บ้านหลังนี้เดิมเคยตั้งอยู่ในบริเวณโรงเรียนชุมชนป้อมเพชร ปัจจุบันนี้มีการรื้อถอนไปที่อื่นเสียแล้ว

วัดเสนาสนาราม มลฑลกรุงเก่า ขณะที่มีการบูรณะสมัยรัชกาลที่ 5 จะเห็นว่าด้านหลังและด้านข้าง มีคลองยังมีน้ำเต็ม ทั้งสองคลอง

การปรับปรุงการปกครองมณฑลกรุงเก่า ในสมัย พระพุทธเจ้าหลวง

อาจารย์วอลพีทย ภาณุรัตน์

มณฑลกรุงเก่าได้จัดตั้งขึ้นในเดือนมกราคม พ.ศ. 2438 (ร.ศ. 114) โดยรวมเอาหัวเมืองอยุธยา อ่างทอง สระบุรี ลพบุรี พรหมบุรี อินทรบุรี สิงห์บุรี เข้าเป็นมณฑล และตั้งที่ว่าการมณฑลที่พระนครศรีอยุธยา ต่อมาในปี พ.ศ. 2439 (ร.ศ. 115) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมเมืองอินทรบุรี และพรหมบุรี เข้ากับเมืองสิงห์บุรี

ผู้ที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลของมณฑลกรุงเก่าคนแรก คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ (พ.ศ. 2406 – 2466) ซึ่งเป็นพระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ 5 พระองค์ได้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลอยู่ในช่วง พ.ศ. 2438–2446 และต่อมาในปี พ.ศ. 2446 ตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรีว่างลง พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์จึงได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรี ผู้ที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่าต่อมา คือ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ซึ่งได้เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่าเป็นระยะเวลาเวลานานมาก คือ ตั้งแต่ พ.ศ. 2466–2472 ในสมัยที่กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่าในระยะแรกนี้ พระองค์ได้ปรับปรุงการทำงานด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านการปกครอง ซึ่งมีผลต่อความสงบสุขของราษฎรและทำความเจริญให้แก่มณฑลกรุงเก่าเป็นอย่างดี

การปรับปรุงระบบการปกครองจัดว่าเป็นงานสำคัญอันดับแรกที่จะต้องดำเนินงาน เพื่อให้สอดคล้องกับการปรับปรุงการปกครองส่วนกลาง การปรับปรุงในด้านการปกครองที่มณฑลกรุงเก่า แบ่งได้เป็นลักษณะใหญ่ๆ คือ การปรับปรุงแบบแผนการปกครองในมณฑล การสรรหาตัวบุคคลมารับราชการ และการป้องกันรักษาความสงบสุขของประชาชน

1. การปรับปรุงแบบแผนการปกครอง ได้จัดรูปหน่วยการปกครองใหม่ คือ

1.1 การจัดรูปการปกครองในมณฑล มณฑลเป็นหน่วยราชการที่ใหญ่ที่สุดในส่วนภูมิภาค มีการจัดรูปการปกครองดังนี้

การจัดรูปหน่วยงานและตำแหน่งทางราชการ

(1) กองบัญชาการมณฑล มีตำแหน่งข้าราชการคือ มีข้าหลวงเทศาภิบาล เสมียนตราและเลขานุการ มียศเป็น “ขุน”

(2) กองข้าหลวงมหาดไทยมีตำแหน่งข้าราชการคือ ข้าหลวงมหาดไทยและพนักงานตรวจการ 3 นาย

(3) กองข้าหลวงคลัง มีตำแหน่งข้าหลวงคลังและผู้ช่วยข้าหลวงคลัง

(4) กองข้าหลวงยุติธรรม มีตำแหน่งข้าหลวงยุติธรรม และผู้ช่วยข้าหลวงยุติธรรม

1.2 การจัดรูปแบบการปกครองเมือง

มณฑลกรุงเก่าในปี พ.ศ. 2441 ซึ่งประกาศใช้ “ข้อบังคับลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 117” ได้มีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งผู้ว่าราชการบางคน โดยยึดเอาความรู้ความสามารถเป็นเกณฑ์ นอกจากตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองแล้วยังมีตำแหน่งกรมการเมือง อันเป็นตำแหน่งข้าราชการอันดับรองลงมาจากผู้ว่าราชการเมือง แบ่งออกเป็น 2 คณะคือ

(1) กรมการเมืองในทำเนียบ ได้แก่ ข้าราชการประจำมีตำแหน่งปลัดเมืองยกกระบัตร และผู้ช่วยราชการทั้ง 3 ตำแหน่งนี้เป็นกรมการเมืองชั้นผู้ใหญ่ ส่วนกรมการเมืองชั้นผู้น้อย ซึ่งเป็นข้าราชการชั้นรองมี 5 คน คือ จำเมือง สัสดี แพ่ง คุมาตรา และสารเลข นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งโยธาธิการ และพะท่ามระง

(2) กรมการเมืองนอกทำเนียบ เป็นตำแหน่งที่แต่ง

ตั้งจากบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิหรือคฤหบดีที่ได้ตั้งบ้านเรือนในเมืองนั้น มีจำนวน 10 คนเป็นตำแหน่งประจำ 5 คน ตำแหน่งไม่ประจำ 5 คน อยู่ในตำแหน่งคราวละ 3 ปี กรมการเมืองนอกทำเนียบนี้เป็นตำแหน่งที่ตั้งขึ้นใหม่ โดยรัฐบาลมีจุดประสงค์จะให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการปกครอง รัฐบาลไม่ต้องจ่ายเงินเดือนให้เพราะบุคคลเหล่านี้มีฐานะดีอยู่แล้ว กรมการเมืองนอกทำเนียบเป็นผู้ให้คำปรึกษาหารือแก่ผู้ว่าราชการเมือง^๑

1.3 การจัดการปกครองแขวงหรืออำเภอ

หน่วยราชการในมณฑลระดับถัดลงไปจากเมืองคือแขวงหรืออำเภอ ในปี พ.ศ. 2440 ได้มีการปรับปรุงการจัดการปกครองอำเภอหรือแขวงใหม่ โดยกระทรวงมหาดไทยได้วางเขตอำเภอตามพระราชบัญญัติ ลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 ฉะนั้นมณฑลอยุธยาจึงได้แบ่งเขตอำเภอใหม่ คือ เมืองอยุธยา มี 11 อำเภอ เมืองลพบุรีมี 4 อำเภอ เมืองอ่างทองมี 4 อำเภอ เมืองสระบุรีมี 5 อำเภอ เมืองสิงห์บุรีมี 4 อำเภอตำแหน่งข้าราชการในอำเภอ มีทั้งข้าราชการที่เป็นกรมการเมืองและข้าราชการที่ไม่ใช่กรมการเมือง กรมการเมืองมีนายอำเภอ ปลัดอำเภอ และสมุหบัญชีอำเภอข้าราชการที่ไม่ใช่กรมการเมืองได้แก่เสมียนพนักงานอีกจำนวน ตามสมควรแก่ทางราชการ^{๑๐}

1.4 การจัดรูปแบบการปกครองตำบลและหมู่บ้าน

การจัดการรูปแบบของหน่วยการปกครองตำบล มีตำแหน่งกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าหน่วยการปกครอง วิธีการจัดตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ใช้ตั้งจากบุคคลที่มีความซื่อสัตย์มั่นคงดี เป็นผู้ใหญ่ที่พอจะว่ากล่าวบังคับราษฎรได้ แต่ต่อมาไม่มีการเลือกผู้ใหญ่บ้านคงมีแต่กำนัน ทำให้การปฏิบัติหน้าที่ของกำนันต้องบกพร่องไปด้วย เนื่องจากขาดผู้ช่วยคอยดูแลทุกข์สุขของราษฎรในท้องที่ และเขตท้องที่ภายในตำบลฯ หนึ่งที่กว้างขวางมากเกินไป เกินกำลังคน ๆ เดียวที่จะปกครอง^{๑๑}

ข้อบกพร่องเช่นนี้ได้รับการแก้ไขในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นควรที่จะเริ่มจัดการให้มีการทดลอง จัดตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านขึ้นเป็นตัวอย่าง โดยให้ประชาชนเป็นผู้เลือกกำนันผู้ใหญ่บ้านเอง

ในปี พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปรึกษาหารือกับหลวงเทศาภิบาล (เส็ง

วิริยศิริ) เรื่องการจัดการปกครองท้องถื่นตามหัวเมือง พระองค์ได้ทรงมอบหมายให้หลวงเทศาภิบาลไปทดลองเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านที่บ้านเกาะบางปะอิน เป็นการทดลองก่อน^{๑๒}

หลวงเทศาภิบาล ได้ดำเนินการทดลองเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านที่เกาะบางปะอินดังต่อไปนี้

ก. วิธีดำเนินการ

ขั้นแรกหลวงเทศาภิบาลได้จัดการเลือกผู้ใหญ่บ้านขึ้นก่อน โดยให้ขุนวรภักพิศาลและหลวงพลผู้เป็นกรมการเมืองเป็นแขวงตำบลที่จะจัดใหม่ ไปพร้อมกับหลวงเทศาภิบาลออกไปจัดการหมู่บ้านใกล้เกาะบางปะอิน โดยให้ทำบัญชีสำมะโนครัวบ้านที่จะจัดเป็นหมู่บ้าน คือ จัดรวมครัวที่เป็นเจ้าของบ้านใกล้ติดต่อกันราว 10 เจ้าของเจ้าของหนึ่งจะมีเรือนกี่หลังก็ตามรวมเข้าเป็นหมู่บ้าน แล้วเชิญเจ้าของบ้านมาประชุมในวัดพร้อมด้วยราษฎรอื่นๆ แล้วให้เจ้าของบ้านเลือกกันในหมู่ของพวกเขาว่าใครจะได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้าน เมื่อเลือกได้แล้ว หลวงเทศาภิบาลก็เขียนใบตั้งชั่วคราวให้ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านถือไว้ จนกว่าทางราชการจะมีหมายตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้านออกมา

ส่วนการเลือกกำนันนั้น หลวงเทศาภิบาลกล่าวว่า เมื่อได้จัดตั้งผู้ใหญ่บ้านได้พอสมควรที่จะตั้งเป็นตำบลแล้ว หลวงเทศาภิบาลก็ได้ไปประชุมที่ศาลาวัดพร้อมราษฎรในท้องที่นั้น และได้เชิญผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่งในกลุ่มของเขาว่า

ใครควรจะได้รับเลือกตั้งเป็นหัวหน้าว่าการตำบล เมื่อเลือกได้แล้วหลวงเทศาภิบาลก็จะต้องออกหมายตั้งชั่วคราวให้ผู้ที่ได้รับเลือกนั้นเป็นกำนันตำบลนั้น¹³

ข. ผลของการทดลองเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้าน

ส่วนใหญ่ได้รับผลสำเร็จ จนถึงกับได้รับคำชมเชยจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ผลสำเร็จในการทดลองดำเนินการเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านที่บางปะอินเป็นการเร่งรัดพระราชประสงค์ที่จะต้องจัดให้มีการเลือกตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้านขึ้นทั่วราชอาณาจักร ซึ่งเมื่อได้มีการปรับปรุงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาลแล้ว คือ ให้ราษฎรชายหญิง ซึ่งตั้งบ้านเรือนประจำอยู่ในหมู่บ้านนั้นประชุมกันเลือกเอาบุคคลในท้องที่ ที่มีคุณงามความดีเป็นที่นิยมของราษฎรเป็นผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่ง การเลือกตั้งอาจเปิดเผยหรือลับก็ได้ ให้นายอำเภอเป็นประธาน ผู้ได้รับคะแนนนิยมมากให้นายอำเภอพาเข้าไปขอรับหมายตั้งจากผู้ว่าราชการเมือง ส่วนการเลือกตั้งกำนัน ให้ผู้ใหญ่บ้านในตำบลเดียวกันเลือกกันเองในระหว่างกลุ่มผู้ใหญ่บ้านยกขึ้นเป็นกำนัน โดยมีนายอำเภอเป็นประธานและผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้ออกหมายตั้งให้เช่นเดียวกัน¹⁴

การเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านนี้ นับว่าเป็นความก้าวหน้าในการปกครองท้องถิ่นอย่างยิ่ง เพราะราษฎรมีโอกาสที่จะพิจารณาเลือกคนที่ตนเห็นว่าเหมาะสม และอาจนำความสุขความเจริญมาสู่ตนได้ และมีสิทธิที่จะไม่เลือกผู้ที่ประพฤติเป็นพาลแก่ไรได้ ทำให้คนดีมีความสามารถในหมู่บ้านมีโอกาสเข้ามาปกครอง สร้างความสุขความเจริญให้แก่ตำบลและหมู่บ้าน นอกจากนี้ การจัดตั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้านยังมีประโยชน์ต่อทางราชการมากคือ

(1) กำนันและผู้ใหญ่บ้าน จะเป็นผู้ดูแลทุกข์สุขและควบคุมความประพฤติของลูกบ้านให้ประพฤติดี ขยันทำมาหากิน ไม่ทะเลาะวิวาทกัน

(2) กำนันและผู้ใหญ่บ้าน จะช่วยผู้ว่าราชการในการสืบจับโจรผู้ร้ายซึ่งเห็นได้ชัดเจนในมณฑลกรุงเก่า แต่เดิมมีโจรผู้ร้ายชุกชุม มักจะปล้นผู้วัวควายไปรายละหลายๆ แต่เมื่อได้จัดตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านแล้ว กำนันและผู้ใหญ่บ้านคอยตรวจตรา ทำให้โจรผู้ร้ายไม่กล้าปล้น จะมีบ้างรายละไม่กี่ตัว เมื่อเกิดมีโจรผู้ร้ายปล้นที่ใดแล้ว กำนันผู้ใหญ่บ้านมักจะติดตามได้ตัวผู้ร้ายและของกลางคืนมาแทบทุกราย

(3) กำนันและผู้ใหญ่บ้าน จะเป็นปากเสียงแทนราษฎรโดยเป็นผู้รายงานความทุกข์ของราษฎร ให้นาย

อำเภอและผู้ว่าราชการทราบ และคอยป้องกันความเดือดร้อนของราษฎร จากการที่เคยถูกเจ้าภาษีนายอากรฉ้อโกงเรียกเก็บเงินภาษีพิกัดอัตรา¹⁵

2. การสรรหาตัวบุคคลมารับราชการ

เมื่อได้มีการปรับปรุงการปกครองส่วนภูมิภาคและมีการเปลี่ยนแปลงของข้าราชการปกครองทั้งหมดในประเทศให้เป็น "ข้าราชการพลเรือน" ซึ่งเข้ารับราชการตามความรู้ความสามารถในการปกครอง โดยขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย จึงเกิดปัญหาเรื่องการขาดแคลนข้าราชการที่มีคุณสมบัติเหมาะสม เพื่อให้ไปปฏิบัติราชการในมณฑลเทศาภิบาลซึ่งเพิ่งตั้งขึ้นใหม่

การขาดแคลนบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ มารับราชการตามตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ ในมณฑลที่เป็นปัญหาที่หนักมาก แม้การปกครองท้องที่เพียงชั้นอำเภอ ก็ยังหาคนมาเป็นกรมการอำเภอที่ดีพอ แก่ตำแหน่งหน้าที่ไม่ได้ เพราะเป็นงานใหม่ในสมัยที่ยังไม่มีสถาบันการศึกษา ดังนั้น กระทรวงมหาดไทยจึงคิดตั้งโรงเรียนฝึกหัดกรมการอำเภอ สอนวิชากรมการอำเภอขึ้นที่อยุธยาในปี พ.ศ. 2443

3. การป้องกันรักษาความสงบสุขของประชาชน

ในท้องที่มณฑลกรุงเก่ามีคดีความโจรผู้ร้ายมาก ทำความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนอยู่เสมอ นับเป็นปัญหาที่สำคัญประการหนึ่ง ดังนั้น กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลกรุงเก่าในระยะแรกจึงได้ลงมือแก้ไขปัญหานี้อย่างจริงจัง ได้ดำเนินการดังนี้

ก. การป้องกันโจรผู้ร้าย ได้ดำเนินการดังต่อไปนี้

(1) การจัดรูปแบบการปกครองตำบลและหมู่บ้าน โดยมีการเลือกตั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้านขึ้นทั่วทุกเขต และในการปราบปรามโจรผู้ร้าย ถือว่าเป็นหน้าที่รับผิดชอบที่สำคัญของกำนันและผู้ใหญ่บ้าน ปรากฏว่า ทำให้โจรผู้ร้ายลดจำนวนลง

(2) การยกเลิกโรงรับจำนำ เนื่องจากโรงรับจำนำนั้นเป็นช่องทางทำให้เกิดโจรผู้ร้ายลักขโมยทรัพย์สินต่างๆ ของราษฎรได้ เพราะโจรผู้ร้ายส่วนใหญ่จะนำสิ่งของที่ขโมยมาจำนำ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2440 กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ จึงสั่งการไปยังผู้ว่าราชการต่างๆ ที่มีโรงจำนำ ให้ประกาศยกเลิกโรงรับจำนำโดยออกหมายประกาศห้ามตั้งโรงรับจำนำ หลังจากยกเลิกแล้วปรากฏว่าคดีโจรผู้ร้ายลดจำนวนลง

(3) การทำตัวรูปพรรณสัตว์พาหนะ

มณฑลกรุงเก่าประชาชนส่วนมากมีอาชีพทำนา การที่วัวควายซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการทำนาถูกขโมยไป เป็นปัญหาที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชน ในปี พ.ศ. 2438 กระทรวงมหาดไทยจึงได้ตราพระราชบัญญัติสัตว์พาหนะ โดยกำหนดว่า เจ้าของสัตว์พาหนะนำสัตว์ของตน ไปทำตัวพิมพ์รูปพรรณและในการซื้อขายสัตว์เหล่านี้จะต้องมีตัวพิมพ์รูปพรรณสำหรับสัตว์ไปแสดงต่อเจ้าหน้าที่ของทางราชการ หลังจากทำตัวรูปพรรณสัตว์แล้วปรากฏว่าการลักขโมยสัตว์พาหนะของราษฎรในมณฑลกรุงเก่าลดลง

(4) การสำรวจบัญชีสามะโนครวั ในปี พ.ศ. 2438 กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ได้เริ่มจัดการสำรวจสามะโนครวัราษฎร จำนวนสัตว์พาหนะ ยานพาหนะ ปืน และที่ดินไร่นา สวน แต่ยังไม่เรียบร้อย ในปี พ.ศ. 2440 จึงได้ดำเนินการสำรวจสามะโนครวัใหม่ โดยเก็บบัญชีรายการต่างๆ ให้รัฐบาลสามารถควบคุมคุ้มครองความปลอดภัยของประชาชนดีขึ้น

ข. การปราบปรามโจรผู้ร้าย เพื่อความสงบสุขของราษฎรดังนี้

(1) การปรับปรุงพลตระเวนในมณฑลกรุงเก่า ในระยะแรกนั้นมีจำนวนประมาณเมืองละ 12 คน ซึ่งเป็นจำนวนน้อยเกินไปที่จะป้องกันและปราบปรามโจรผู้ร้าย ให้มีประสิทธิภาพได้ ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2438 กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ข้าหลวงเทศาภิบาล จึงได้ขออนุมัติเพิ่มพลตระเวนขึ้นเมืองละ 4 นาย มีหัวหน้า 2 นายและพลอีก 2 นาย ต่อมากองพลตระเวนได้มีการปรับปรุงเพิ่มจำนวน กำหนดอำนาจหน้าที่เป็นระเบียบแบบแผนอันเดียวกันจนกลายเป็นหน่วยงานตำรวจในปัจจุบัน

(2) การตรวจราชการ ในกองบัญชาการมณฑลได้กำหนดตำแหน่งผู้ตรวจการ อันเป็นหน้าที่ต้องตรวจตามท้องที่ต่างๆ และทำรายงานเสนอข้าหลวงเทศาภิบาล ทำให้สามารถเข้าใจปัญหาและความเดือดร้อนของราษฎรในเรื่องโจรผู้ร้าย

การปรับปรุงการปกครองมณฑลกรุงเก่า มีผลทำให้การป้องกันและปราบปรามโจรผู้ร้ายประสบผลสำเร็จ และจะเห็นได้ว่ากรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ข้าหลวงเทศาภิบาลระยะแรก ได้มีการจัดรูปการปกครองในมณฑล เมือง อำเภอ และตำบลเป็นระเบียบแบบแผนดี เป็นรากฐานให้พระยาโบราณราชธานินทร์ได้จัดการต่อมาและข้าหลวงเทศาภิบาลทั้งสองคน ต่างก็พยายามหาวิธีการแก้ปัญหาโจรผู้ร้าย จน

ทำให้มณฑลกรุงเก่าเป็นมณฑลที่มีความสงบสุข นับเป็นความสามารถในด้านการปกครองของข้าหลวงเทศาภิบาลทั้งสองคน

¹ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.40/2 มณฑลกรุงเก่า 5 มกราคม ร.ศ. 114-7 เมษายน ร.ศ. 124.

²ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.40/2 มณฑลกรุงเก่า 5 มกราคม ร.ศ. 114-7 เมษายน ร.ศ. 124.

³ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.1/25 เรื่องราชการเมืองสิงห์บุรีรวมเมืองพรหม เมืองอินทร์ เมืองสิงห์ เข้าเป็นเมืองสิงห์ 17 สิงหาคม ร.ศ. 115-15 ธันวาคม ร.ศ. 115.

⁴สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และพระยาราชเสนา เทศาภิบาล หน้า 105.

⁵กระทรวงมหาดไทย ดำรงราชานุสรณ์ หน้า 299.

⁶สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และพระยาราชเสนา เทศาภิบาล หน้า 106.

⁷ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 40/2 มณฑลกรุงเก่า 16 กันยายน ร.ศ. 117.

⁸ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.40/2 กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า รายงานราชการหัวเมืองในมณฑล 16 กันยายน ร.ศ. 117.

⁹พระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ) การ ปกครองฝ่ายพลเรือน หน้า 99-100.

¹⁰จักรกฤษณ์ นริธิตตุงการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย หน้า 204 - 207.

¹¹ถวัลย์ วรเทพพิพัฒน์ การเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้าน หน้า 15.

¹²ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 "พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 14 พฤษภาคม ร.ศ. 116.

¹³พระพิศาลสงคราม "สำเนาตราพระราชสีห์น้อยของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ถึงข้าหลวงเทศาภิบาลและผู้ว่าราชการเมือง เรื่องจัดการปกครองท้องที่" ลงวันที่ 21 กันยายน ร.ศ. 110 ดำราปกครองเล่ม 1 หน้า 96.

¹⁴พิศาลสงคราม สำเนาตราพระราชสีห์น้อยเรื่องการปกครองท้องที่ของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ถึงข้าหลวงเทศาภิบาล ลงวันที่ 21 กันยายน ร.ศ.115 ดำราปกครอง เล่ม 1 หน้า 95-99.

¹⁵ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 40/2 มณฑลกรุงเก่า ร.ศ. 117.

เพนียดคล้องช้าง ที่มณฑลกรุงเก่า

พต.ปิยะวรรณ สุภารัตน์

ช้างเป็นสัตว์ใหญ่ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชีวิตไทยมาแต่อดีต ในสมัยก่อนเราใช้ช้างในการทำสงคราม และใช้เป็นพาหนะขนส่งไปยังถิ่นทุรกันดาร ดังนั้นจึงมีการจับช้างเพื่อใช้ในทางราชการกันมาก การจับช้างนี้อาจทำได้ 2 วิธี คือ วิธีที่หนึ่งคือความชั่งจะนำช้างต่อไปในป่าแถบที่มีช้างเป็นจำนวนมาก เมื่อพบช้างขนาดที่ต้องการ ก็จะไล่เอาเชือกบาศคล้องที่เท้าช้าง อีกวิธีหนึ่งเป็นการไล่ต้อนช้างให้มารวมกันเป็นโขลงใหญ่ ให้เดินเข้าไปในเพนียด แล้วเลือกจับเฉพาะตัวที่มีขนาดเท่าที่ต้องการ ส่วนตัวที่ไม่ต้องการก็ปล่อยไป วิธีการจับช้างในเพนียดนี้ทำกันในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และมีการจับช้างเป็นครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ.2434 เมื่อพระพุทธเจ้าหลวงจัดถวายแด่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมารแห่งราชบัลลังก์รัสเซียทอดพระเนตร

เพนียดคล้องช้างอยู่ห่างจากตัวจังหวัดพระนครศรีอยุธยาออกไปประมาณ 3 กิโลเมตร ตั้งอยู่ในตำบลสวนพริก ริมวัดบรมวงศ์ ตอนเหนือพระราชวังจันทร์เกษมขึ้นไป ลักษณะชั้นนอกทำเป็นเชิงเทินก่ออิฐคือปูนเป็นรูปสี่เหลี่ยมเชิงเทินนี้ 3 ด้าน ทำเป็นทางเดินกว้างประมาณ 7 ศอก ส่วนทางด้านตะวันตกทำเป็นลานกว้างใหญ่ใช้เป็นที่สร้างพลับพลาที่ประทับสำหรับพระเจ้าแผ่นดินทอดพระเนตรการจับช้างในเพนียด ลานนี้มีบันไดธรรมดาอยู่ด้านข้าง 2 ข้าง ส่วนทางด้านตรงออกไปทางตะวันตก ทำลาดลงไปเป็นสะพานช้าง สำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงช้างขึ้นไปบนนั้น และก่อกำแพงแก้วเสริมขึ้นมาบนเชิงเทินโดยตลอดทั้งข้างหน้าและข้างหลัง สูงจากพื้นดินประมาณ 10 ศอก มีบันไดด้านข้างเจาะทะลุเข้าไปในเชิงเทินเป็นทางแคบๆ กว้างพอให้คนเดินไปได้ทีละ 1 คน ความกว้างตอนในของเชิงเทินประมาณ 1 เส้น 1 วา สภาพปัจจุบันของเพนียดอยู่ใน

ลักษณะที่สมบูรณ์ เพราะได้ใช้จัดแสดงการคล้องช้างแบบโบราณ และการละเล่นของช้าง เมื่อครั้งจัดงาน อยุธยา มรดกโลกในเดือนธันวาคม 2540

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าเรื่อง เพนียดในสมัยพระพุทธเจ้าหลวงไว้ว่า เดิมเพนียดคล้องช้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา อยู่ที่วัดของริมวังจันทร์เกษม ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้ย้ายไปเป็นเพนียดใหญ่ มีโรงเลี้ยงช้างและโรงหัดช้างเกือบครบครัน รวมกันอยู่ที่ทุ่งทะเลหญ้า ข้างเหนือพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่เมื่อแรกเสวยราชย์ เมื่อสร้างเพนียดแล้วโปรดให้สร้างชมรม คือโรงสำหรับทำพระราชพิธีคชกรรมต่าง ๆ อย่างถาวร

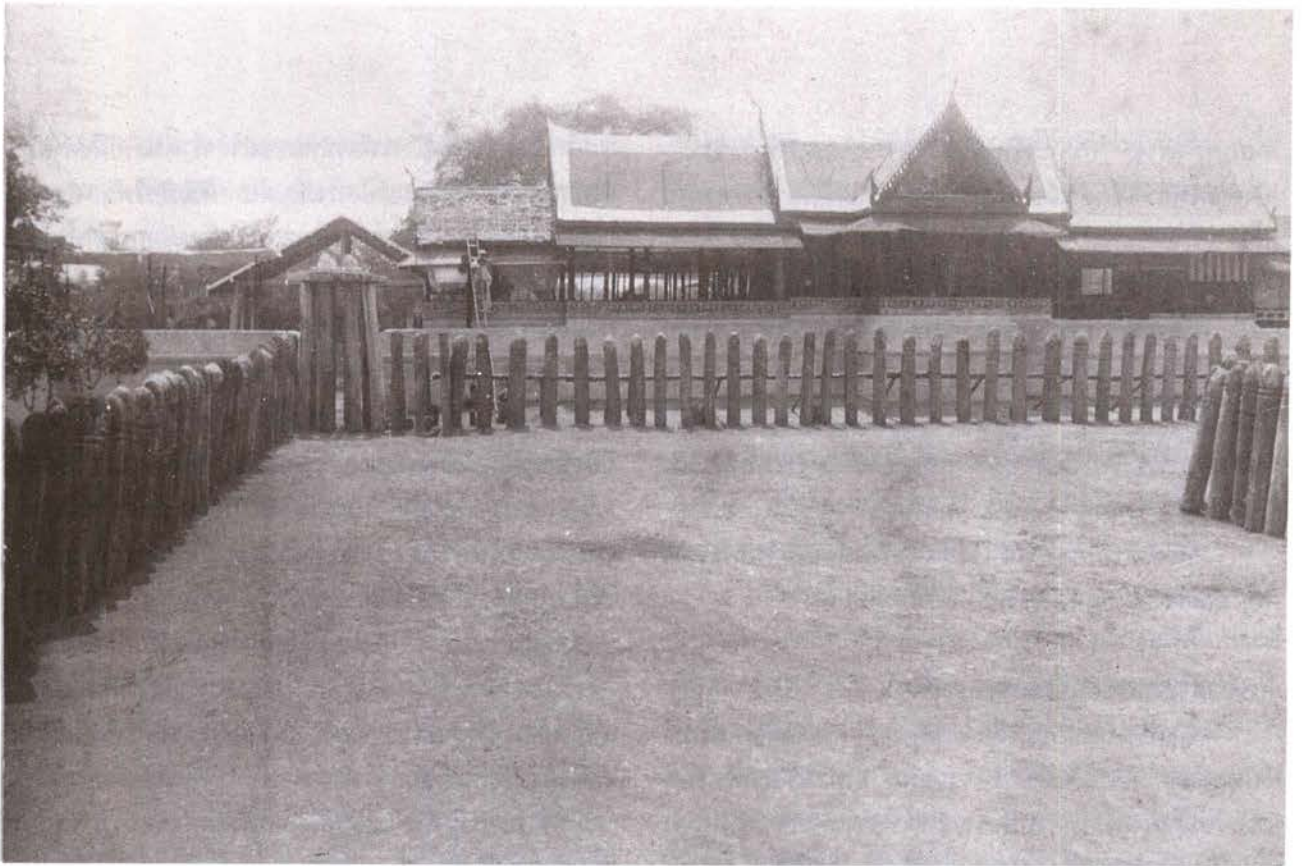
ที่ตั้งเพนียดมีลำน้ำอยู่ทั้งข้างหน้าและข้างหลัง ลำน้ำทางด้านตะวันออก เรียกว่าคลองเพนียดเป็นท่าคนขึ้นและเป็นทางช้างโขลงข้ามมาเข้าเพนียด ลำน้ำทางด้านตะวันตก เรียกว่าลำน้ำโพธิ์สามต้น สำหรับช้างโขลงลงอาบน้ำ เพื่อระบายออกจากเพนียด

ตัวเพนียดนั้น เป็นคอกใหญ่ 2 ชั้น ชั้นนอกก่ออิฐถือปูนเป็นเชิงเทินสูง วงเป็นฐานสี่เหลี่ยม บนหลังเชิงเทินนั้นถมดินเป็นพื้น และมีพนักทั้งข้างนอกและข้างใน

หลังเชิงเทินด้านตะวันตกกว้างกว่าด้านอื่นมีพลับพลาที่ประทับทอดพระเนตรคล้องช้างอยู่เชิงเทินทั้งด้านข้างในและด้านข้างนอกเพนียด

พลับพลาด้านข้างในสำหรับทอดพระเนตรจับช้างในเพนียด เป็นพลับพลาหลังเดี่ยวยาวตลอดทั้งด้าน ตรงกลางเป็นที่เสด็จประทับ मुखเหนือสำหรับนางใน मुखใต้สำหรับเจ้านายฝ่ายหน้า

ทางด้านข้างนอกมีพลับพลาสำหรับทอดพระเนตรคล้องช้างกลางแปลง 2 หลัง หลังข้างเหนือสำหรับนางใน

ตรงกลางระหว่างพลับพลาเป็นทางเสด็จขึ้นทางเพนียด

ทางเสด็จขึ้นบนเชิงเทินเพนียดนั้นทำเป็นทางลาดเหมือนเช่นเชิงสะพานช้าง มีกำแพง 2 ข้าง ทรงช้างขึ้นได้หรือถ้าทรงพระราชยาน และวอพระประเทียบขึ้นไปได้จนถึงพลับพลา

ทางขึ้นเชิงเทินข้างด้านเหนือและด้านใต้มีบันไดทำแบบกำแพงเพนียดสำหรับคนเดินขึ้นลงด้านละ 2 บันได และมีทางถมดินสำหรับช้างราชพาหนะขึ้นลง ทางด้านเหนือได้อีกแห่งหนึ่ง แต่ทางด้านตะวันออก อันเป็นด้านข้างโหลงเข้าเพนียด ไม่มีทางขึ้นเชิงเทิน

คอกเพนียดนั้นมีประตูทางข้างโหลงเข้าอยู่ตรงกลางด้านตะวันออกประตูหนึ่ง ประตูทางข้างโหลงออกอยู่ตรงมุมเชิงเทินข้างใต้ทางด้านตะวันตกประตูหนึ่งและมีประตูช่องกุดเจาะทะลุเชิงเทินสำหรับพวกกรมช้างเข้าไปถึงเพนียดชั้นในอยู่ทางด้านเหนือและด้านใต้ ด้านละ ๒ หรือ ๓ ช่อง

ประตูทางข้างโหลงเข้าออกนั้นเรียกว่า **ช่อง** เป็นช่องยาวกว่าตัวช้าง ปีกเสาชุงเรียกทั้งสองข้างมีแม่แคร่ยึดปลายเสาช้างบน แต่ชุงเสาประตูคู่ที่ปากช่องทั้งสองข้างแขวนปลายเสาไว้เป็นโตงเตง โคนเสานั้นผูกเชือกไปติดกับกวางขันให้เปิดออกเป็นทางเดินได้ หรือหย่อนเชือกให้โคนเสาเข้ามาติดกัน แล้วหย่อนปลอกถักหวายสวมเสาทิ้งสองข้างลงมาจากข้างบนยึดเสาไว้ให้ติดกัน แปลงประตูให้เป็นคอกพอลู

ตัวช้างใหญ่ตัวหนึ่ง ชังไว้ในซองนั้นได้

ข้างในวงเชิงเทิน มีคอกปีกเสาไม้ชุงสูงสัก 6 ศอก รายห่างกันพอคนลอดได้ ล้อมเป็นคอกอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า **วงภาค** ห่างเชิงเทินเข้าไปขนาดพอคนเดินไปมาได้ ในระหว่างเสาวงภาคกับเชิงเทิน ไม่ต้องกลั้วช้างเถื่อน

ที่กลางวงภาคมี **ศาลเทพารักษ์** เครื่องไม้หลังคาเป็นยอดมณฑปหลังหนึ่ง ยกพื้นสูงเสมอปลายเสาคอก รอบศาลนั้นปีกเสาล้อมเช่นเดียวกับเสาวงภาค และมีเสापักเรียงกันตรงออกไปสัก 4 ศอก เป็น 4 แฉก คอกเล็กนี้เป็นที่อาศัยของพวกพนักงานวัดปลายเชือกบาศ อยู่กลางข้างโหลง

นอกเพนียดทางด้านตะวันตกทางที่ข้างโหลงเข้าเพนียดปีกเสาทิ้งสองข้างตั้งแต่ประตูช่อง เรียงเป็นปีกกาขยายกว้างออกไปโดยลำดับจนใกล้ฝั่งลำน้ำคลองเพนียดปีกกามีสองตอน ตอนต่อเพนียดมีแนวเสาสกัด กันเป็นคอกนอกเพนียดไว้คอกคอกหนึ่งสำหรับเวลายังมีช้างโหลงที่ไม่ยอมเข้าเพนียด ก็ปิดชังไว้ในคอกนั้น จนกว่าจะไล่เข้าเพนียดได้หมด

ทางด้านตะวันตกของเพนียด ตรงประตูช่องออกไปมีโรงโหลงหลังหนึ่งปีกเสาดะลุ มีแป้นหมุนได้บนปลายเสาไว้ตรงกลาง เรียกว่า **โรงคู่แหก** สำหรับผูกช้างใหญ่เกินขนาดที่จะพาไปโรงหัดได้ในวันแรกจับ

ต่อออกไปเป็นสนาม สำหรับคล้องช้างกลางแปลง

ตลอดทั้งด้าน ถมดินเป็นคันไ่วริมทางริมสนามด้านนอก บังตามีให้ข้างโหลง เมื่ออยู่ในสนาม และเห็นลำน้ำทางด้าน นั้น

บนคันทันมีศาลเจ้าก้ออิฐถือปูนเป็นกฐีหลังหนึ่ง

มีศาลเจ้าอุ้มริมเพนียดด้านเหนือ อีกศาลหนึ่ง เรียกว่า **ศาลกรมหลวงเต่า** ที่สร้างอุทิศถวายแด่ **กรมหลวงเทพ พลภักดี** พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาลงคราช ทรงเป็นอธิบดีกรมพระศขบาลตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 ทรงบูรณะเพนียดให้คืนดีขึ้น

ทางใต้เพนียด พันทางเดิน ทางเดินออกไปมีโรงช้าง ต่อ และโรงสำหรับหัดช้างที่จับได้อีกหมู่หนึ่ง

การจับช้างในเพนียดที่มีมณฑลกรุงเก่า

ช้างป่าในสมัยสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมีอยู่เต็มป่า ไปทุกแห่ง สมัยนั้นมีสัตว์ป่าชุกชุมเมื่อมีการเดินรถไฟสาย แรกจากกรุงเทพ ไปยังนครราชสีมา ช้างเถื่อนจากทุ่งหลวง ตัวหนึ่งเข้าไปขวางทางรถไฟและถูกรถไฟชนตายที่เชียงรากน้อย ก่อนที่รถไฟจะแล่นเข้าสู่สถานีอยุธยา ผลคือช้างตาย รถไฟตกวาง พนักงานขับรถตาย¹ เรื่องนี้เป็นข่าวเผยแพร่ ไปถึงต่างประเทศ (อ่านบทความ “ช้างป่าแถบทุ่งราบอยุธยา” ของภูธร ภูมะธณ ฉบับเดียวกันนี้)

ช้างที่ด้อนมาเข้าเพนียดเป็นช้างหลวงมีอยู่หลายโหลง ด้วยกัน อาศัยอยู่แถบปราจีนบุรี นครนายก กระบินทร์บุรี ฉะเชิงเทรา พนังสนิม สระบุรี และมีคนรักษาตรวจตราเป็น กองๆ ซึ่งโดยมากเป็นพวกมอญ

เมื่อผู้รักษาโหลงช้าง² เห็นว่ามีช้างพลายและช้างพัง จำนวนมาก พอที่จะจับมาใช้ในราชการได้ ก็ไปแจ้งแก่กรม ช้าง เมื่อได้รับอนุญาตเป็นทางการแล้ว ก็พาพวกกรมช้างขึ้น ช้างด้อ ออกไปไล่ด้อนเข้าเพนียด เพื่อจะได้จับได้ง่ายขึ้น

ตามปกติช้างที่อาศัยอยู่ในป่า มักจะอยู่กันเป็นกลุ่มๆ ละ 4 หรือ 5 ตัว ไปจนถึง 11 หรือ 12 ตัว แต่สำหรับช้าง พลายตัวเรื่อยๆ มักจะอยู่ตัวเดียว

ในการด้อน จะต้องมีหมอเต่า ทำตามวิธีคชศาสตร์ คือมีการเบิกไพรและปักโหลงเป็นต้น **พิธีเบิกไพร** คือการ บวงสรวงเจ้าป่าและเขนเขือกบาศ โดยเอาเขือกบาศทั้งหมด วางรวมกันไว้กลางวง หมอช้างจัดธูปเทียนบูชา ถวายเครื่อง กระจยาหารบวงสรวง อธิษฐานขอให้ทำการล่าเร็จดัง ปราณณาแล้วเสี่ยงทายด้วยถอดกระดูกคางไก่เครื่องเช่นตัว หนึ่งออกดู ถ้าได้กระดูกยาวเรียวยาวอย่างงาช้างและมีข้อถี่ ถือว่าโชคดี ถ้าได้กระดูกหัก หรือข้อห่างถี่ถือกันว่าเป็นอัมมงคล

การปักโหลง คือในการด้อนช้างเข้าเพนียด ให้ช้างด้อ เดินทั้งสองข้างข้างโหลงเรียกว่า**ข้างค้าย** เป็นข้างงาขนาดย่อม ให้ข้างโหลงกล้างงาไม่แตกออกไปนอกราง และให้ข้างด้อ ขนาดใหญ่เรียกว่า **ข้างค้ำ** ตามด้อนมาข้างหลัง

พวกกรมช้างจะไล่ด้อนช้างป่ามารวมกันไว้เป็นฝูงเดียว เมื่อไล่ด้อนช้างมาได้พอตามความต้องการแล้ว ก็เลือกช้าง ด้อตัวหนึ่งที่มีฝีเท้าดี และรักษาโหลงดีให้เป็นช้างเดินนำโหลง (มักใช้ช้างนรการ คือช้างตัวผู้มีงาสัน เรียกอีกชื่อว่า ช้างสีดอ) ส่วนช้างตัวอื่นๆ ก็เดินเรียงรายรอบนอก กันไม่ให้ช้างใน โหลงหนีออกไป

การด้อนช้างนี้ ค้ำที่โตก็หยุดพักที่นั่น ก่อกองไฟไว้ โดยรอบ พอรุ่งเช้าก็เดินทางต่อไปจนถึงคอกที่สร้างไว้ในป่า คอกหนึ่งที่ตำบลนาเรียง จังหวัดนครนายก คอกมีขนาด ใหญ่โตแต่ไม่สู้แข็งแรง ต้องก่อกองไฟไว้รอบนอกอีกชั้นหนึ่ง พักอยู่ที่คอกนาเรียง จนกว่าถึงกำหนดจับ เวลาเช้าต้องไล่ช้าง ให้ออกไปหาอาหารทุกวัน

ก่อนถึงกำหนดจับ 1 วัน ผู้นำโหลงก็พาโหลงช้าง ออกเดินแต่เช้า จากคอกตำบลนาเรียงไปยังเพนียด ใช้เวลา ประมาณ 8 ชั่วโมง เมื่อโหลงช้างเข้ามาจนถึงเพนียดแล้วมี ผู้นำช้างด้อที่อยู่ในเพนียดออกไปรับ เพื่อป้องกันมิให้ช้างป่า ด้อน เพราะมีคนคอยดูอยู่เป็นจำนวนมาก

เมื่อข้ามแม่น้ำสระบุรีหรือแม่น้ำแควป่าสักแล้ว จะ ต้องข้ามน้ำตรงหน้าเพนียดอีกแม่น้ำหนึ่ง แล้วจึงด้อนต่อไป จนถึงปีกกาของเพนียด

¹เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2450 ในเวลาที่สมเด็จพระพุทธเจ้า หลวงเสด็จไปยุโรปครั้งหลัง เหตุที่เกิดขึ้นนี้ ทำให้ต้องกวาดด้อนช้าง เถื่อนให้ไปอยู่ป่าเชิงเขาใหญ่ในแขวงนครนายกทั้งหมด การจับช้างที่ เพนียดก็เลิกขาด

²ในสมัยนั้นมีโหลงช้างป่าใหญ่ อยู่ 4 โหลงคือ โหลงนางแกร โหลงนาง หัวตะแคง โหลงนางสังข์ และโหลงนางเข็ง จากชื่อโหลงบอกให้รู้ว่ ช้างพังเป็นผู้ดูแลโหลงช้างเพราะแม่ปรกมีอำนาจเหนือกว่าช้างทุกตัว ช้างทั้งโหลงต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตาม เพื่อความปลอดภัย เรียกขาน ตามลักษณะแม่พังใหญ่ หัวหน้าโหลง

ปีกกาที่สร้างต่อทางด้านทิศตะวันออกของเพนียด ไปจนจดเชิงหิน โดยเอาเสาปีกเป็นรูปเหมือนปากนาง ส่วนปลายสุดของปีกกาทางด้านใต้นั้นยาวลงไปถึงแม่น้ำ และทำเป็นรั้วตามฝั่งแม่น้ำจนจดปลายปีกกาทางด้านเหนือ ปีกกาทางด้านเหนือนั้นปีกออกไปพ้นจากเพนียดประมาณ 3 เส้น

เมื่อโคลงข้างสว่างหน้ามาในปีกกาแล้ว จะส่งเสียงร้องกันอ้ออึงคึง ซึ่งคงจะเป็นเพราะเกิดความหวาดกลัวขึ้น จึงพยายามหาทางหนี แต่ไม่มีทางหนีไปได้ เพราะมีช้างจำนวนมากได้คอยปิดปีกกาไว้ ปล่อยให้ช้างนำเดินผ่านเสาโตงเตง ที่พนักงานเปิดไว้เข้าเพนียดไป ช้างเถื่อนบางตัว เคยถูกต้อนมาหลายหนแล้วก็เข้าเพนียดง่าย และยังช่วยพาพวกเข้าเพนียดอีกด้วย ช้างพวกนี้เรียกว่า**ข้างเวร** ช้างเวรนี้จะถูกต้อนมาหุ้ครวเพื่อช่วยชักช้างเถื่อนที่ยังไม่เคยเข้าให้ตามเข้าไปยังยิ่งขึ้น ส่วนพวกช้างตอทั้งหลายก็รุกไล่ช้างเถื่อนให้เข้าเพนียดจนหมด

เมื่อช้างเข้าเพนียดหมดแล้ว คนรักษาโตงเตงก็จะหย่อนโตงเตงทางช่องด้านทิศตะวันออกให้ปิดปากช่องเสีย และเปิดโตงเตงทางช่องด้านทิศตะวันตกให้ช้างนำออกไป แล้วปิดเสีย

เมื่อต้อนช้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็พัก 1 คืนจึงถึงกำหนดจับ

วันรุ่งขึ้นเป็นวันกำหนดจับช้าง พวกกรมช้างจะจัดช้างตอประมาณ 5-7 เชือก พร้อมด้วยเครื่องมือ คือเชือกบาศเส้นหนึ่ง เป็นเชือกขนาด 2 นิ้ว ยาวประมาณ 8 วา ปลายเชือกทำเป็นบ่วงรูตได้ ปลายอีกข้างหนึ่งร้อยเข้ากับเชือกที่ผูกคอช้างตอ และมีไม้รวกยาวประมาณ 6 ศอก เศษๆ ปลายเรียวยัดเข้าไปในช่องรูตของเชือกบาศนั้นเรียกว่า**คั้นจาม** คนที่นั่งหัวถือขอช้าง 1 อัน และคนท้ายมีค้อนไม้สำหรับตีช้างที่ตะโพกให้วิ่ง 1 อัน

ช้างตอที่เข้ามานี้ มีช้างตัวหนึ่งทำหน้าที่เป็น**ข้างค้อ** มีช้างตอ 2 ตัวขนบช้างทำหน้าที่เป็น **ข้างอ้อม** คอยล้อมช้างคล้องไว้ไม่ให้ช้างเถื่อนวิ่งเข้ามาทำอันตรายได้และมีช้างตอช้างหลังอีก 1 ตัว ทำหน้าที่เป็น**ข้างกัน** คอยกันไม่ให้ฝูงช้างไล่มาข้างหลังแทงช้างคล้อง

ช้างตอทั้งหมดนี้ จะพากันไล่หลังโคลงช้างเถื่อนให้วิ่งหมุนเวียนไปรอบๆ เพนียด เมื่อเห็นช้างพลายหรือช้างพัง ที่ขนาดพอใช้การและฝึกหัดได้ ก็ขับช้างตอไล่กระชั้นเข้าไป คนที่ขี่ช้างคล้อง จะถือคั้นจามให้ปลายไปรออยู่ที่เท้าหลัง

ของช้างโคลง พอได้ที่ก็ตกให้บาศเข้าไปติดในเท้าช้าง เมื่อติดแน่นแล้วก็เกี่ยวช้างตอให้หันกลับหลัง วิ่งสวนขึ้นไปคนละทางเพื่อดึงช้างเถื่อนไว้ คนท้ายช้างก็จะปล่อยเชือกบาศลงไปจนหมดทั้งเส้น ช้างเถื่อนก็จะตั้งจนถึง ถ้าเห็นว่าแน่นดีแล้ว ก็แก้เชือกที่ผูกคอช้างตอออก ปล่อยเชือกให้ติดเท้าช้างเถื่อนไป แล้วช้างเถื่อนตัวนั้นก็ถูกคล้องด้วยเชือกบาศอีก ช้างตัวหนึ่งอาจถูกคล้องประมาณ 2-3 บาศ แล้วดึงเอาปลายเชือกไปผูกติดกับเสาอัดเชือกบาศ ซึ่งเป็นเสาสั้นๆ สูงขึ้นจากพื้นดินเล็กน้อย ปักอยู่ระหว่างเชิงหินกับเพนียด โดยผูกแยกกันเป็นตัว ๆ มิให้ใกล้กันได้

การจับช้างในเพนียดนั้นมักจะจับช้างขนาดกลาง คือสูงประมาณ 3 ศอกเศษ หรือบางทีช้างตัวเล็กแต่มีลักษณะดีก็คล้องเอาไว้ด้วย เมื่อคล้องช้างขนาดกลางหมดแล้ว เหลือแต่ช้างที่ฉลาด ซึ่งมักจะวิ่งเข้าไปอยู่ใจกลางโคลง ก็ต้องออกมาคล้องกลางแปลง ในตอนขาออกนอกเพนียดแล้วโดยเอาช้างตอล้อมดูประดุจเพนียดและใช้วิธีการจับเหมือนการจับในเพนียด ส่วนช้างขนาดใหญ่ที่มีลักษณะดี แต่เหลือกำลังช้างตอจะจับได้ ถ้าต้องการจับก็ต้องจับตอนที่ช้างเข้าไปอยู่ในช่องทางออก

เมื่อการจับช้างในเพนียดเสร็จสิ้นแล้ว ก็จะต้อนช้างนอกเพนียดทางช่องด้านตะวันตก โดยให้คนขี่ช้างนำตัวเดิมขึ้นนำออกไป ภายนอกเพนียดมีช้างกันอยู่ไม่ให้ช้างแตกกระจายออกไป พวกโคลงช้างเมื่อเห็นช้างนำเดินออก ก็พากันตามออกไปส่วนช้างที่ติดเชือกบาศก็อยากตามออกไปด้วย เมื่อไปไม่ได้ก็ร้องครวญครางแหงเสาแหงดินอาละวาดเป็นการใหญ่ เมื่อจะนำออกมานอกเพนียดก็ต้องเอาช้างตอเข้าเทียบข้างละตัว แล้วเอาหวายทบกั้นหลายเส้นยาวพอรอบคอช้าง เรียกว่า **สายทาม** เอาเชือกโยงจากสายทามมาผูกที่สายทามช้างตอทั้ง 2 ช้าง เรียกว่า **เข้าพนัก** แล้วเอาน้ำรดที่คอและหัวช้างเถื่อนเพื่อให้สายทามเหนียว และเพื่อให้ช้างเถื่อน รู้จักลึกซุ่มขึ้นไม่อาละวาดอีก ต่อไปแก้เชือกที่เสาอัดเชือกบาศและพาเดินไปทางช่องด้านตะวันตก นำไปผูกไว้กับเสาตุง ซึ่งอยู่นอกเชิงหิน

ขั้นตอนต่อไปคือ**การฝึกช้าง** ในการฝึกช้างนั้น ความรู้ช้างจะผูกเชือกเส้นเชือกเข้ากับสายทามที่คอช้างเถื่อน แล้วเอามาคคล้องกับปลายเสาตุงบนแป้นให้ช้างเดิน หมุนได้โดยรอบในตอนแรกช้างก็จะอาละวาดเป็นการใหญ่ ต่อมาหลายวันก็ค่อยๆ เชื่องลง เวลาจะเอาไปอาบน้ำหรือลดเชือกให้นอน ก็ใช้ช้างตอช่วยทั้งสิ้น หมอช้างที่ขี่ช้างตอ จะค่อยๆ

ลูบคลำข้างเถื่อนทุกๆ วัน จนค่อยคุ้นกันก็ลองขึ้นขี่หลังเสียบ้าง ถ้าข้างเถื่อนฮึดฮัดก็กลับมาขึ้นข้างต่อเสีย และค่อยๆ หย่อนเชือกที่ผูกให้ยาวออกไปทุกที พอข้างเถื่อนค่อนข้างเชื่อง เชือกที่ผ่อนก็ยาวออกไปประมาณ 3-4 วา ซึ่งหมอช้างก็สามารถจะขี่ข้างเถื่อนทุกตัวได้แล้ว

ชาวกรุงเก่ากับการคล้องช้างที่เพนียด

การจับช้างที่เพนียดเป็นงาน ๓ วัน

วันที่หนึ่งตอนโคลงช้างเข้าเพนียด

วันที่สองคล้องช้างใหญ่ในเพนียด

วันที่สามคล้องช้างย่อมที่กลางแปลง

ถึงวันที่สี่ตอนช้างกลับไปปล่อยป่า

เมื่อชาวกรุงเก่ารู้กำหนดวันจับช้าง ต่างก็จะกันไปดูช้าง ผนวกกับชาวกรุงเทพฯ จึงมีผู้คนมากมาย ดังพระตำรัส เปรียบในกรมพระยาดำรงฯ ว่า **อันห้าห้ามัด** ผู้คนไปดูกัน เพราะสนุกจริงๆ ดูแล้วอยากดูอีกไม่รู้เบื่อ เมื่อยังไม่มีรถไฟ ชาวกรุงเทพฯ จะเดินทางไปกรุงเก่าด้วยเรือแหวดเก่ง¹ 6 แจว บ้าง 8 แจวบ้าง นอนค้างได้ในเรือนั้นเอาเรือไปจอดนอนใน คลองเพนียดทั้งสองฟาก บางพวกที่ไม่มีพาหนะก็ไปอาศัย ตามวัด ตามบ้านใกล้ๆ เพนียด

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เติมเสด็จทรงเรือไฟขึ้นไป ประทับแรมที่วังจันทร์เกษมแล้วใช้เรือพระที่นั่งพายไปมากับ เพนียด เมื่อสร้างพระราชวังบางปะอินแล้วก็ประทับแรมที่ บางปะอิน ทรงเรือไฟเล็กขึ้นไปจนถึงวังจันทร์ แล้วจึงทรง เรือพายต่อไป เพราะคลองเพนียดน้ำตื้น จากท่าเพนียดทรง พระราชยานไปยังพลับพลابนเชิงหินเพนียด

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าการเสด็จทอดพระเนตรจับช้างที่เพนียดว่า

วันที่ 1 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง จะเสด็จถึงเพนียด เวลาบ่ายราว 16 นาฬิกา เสด็จประทับที่บนเชิงหินด้าน ตะวันออก ตรงทางที่ช้างจะเข้าเพนียด เมื่อเสด็จถึงแล้วไม่นาน โขลงช้างเถื่อนทั้งใหญ่ น้อย ทุกขนาดมากมายหลายร้อยเดิน มาด้วยกันเป็นโขลงใหญ่ มีช้างต่อนำมา มีช้างค้ำขนานบ มี ช้างค้ำตามหลัง เดินข้ามคลองเพนียด กินน้ำแล้ว ขึ้นมาที่ ปากปึกกา เข้าเพนียด เมื่อช้างเข้าเพนียดได้หมดพอดีเวลา พลบค่ำ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จกลับ

วันที่ 2 เป็นวันจับช้างใหญ่ในเพนียด สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เสด็จถึงเพนียดเวลาเช้าราว 10 นาฬิกา ประทับที่พลับพลาข้างด้านใน มีโต๊ะใส่กล้วยอ้อยตั้งไว้ที่ใน พลับพลา สำหรับทรงตั้งพระราชทานช้างเถื่อน วันนี้ เป็นการคล้องช้างใหญ่ในเพนียด ช้างต่อและหมอควาญที่ทำ หน้าที่คล้องช้างล้วนแต่ชำนาญชาญ เพราะเสี่ยงภัยกว่าการ คล้องช้างนอกเพนียด การคล้องช้างในเพนียดนี้จะคล้อง เพียงครั้งละ 4-5 ตัว เพราะต้องใช้เวลามาก เมื่อคล้องช้าง ได้แล้วก็เป็นเวลาเย็น สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จกลับ

วันที่ 3 เป็นการจับช้างกลางแปลง (คล้องช้างขนาด ย่อม) สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จถึงเพนียดเวลาเช้าราว 10 นาฬิกา ประทับที่พลับพลาทางด้านตะวันตกริมสนามที่ คล้องช้าง มีผู้คนมาดูเล่นหลามเหมือนทุกวัน เรียงรายรอบ เพนียดที่อยู่บนคาบป้อมก็มีอยู่ทุกต้น คล้องช้างจำนวนมาก กว่าคล้องในเพนียดคนคล้องช้างต้องคล้องได้แม่นยำมาก ช้างที่คล้องได้แล้วก็พาไปโรงหัด พอดตกบ่ายเมื่อเอาช้างไป โรงหัดหมดแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็เสด็จกลับเวลาเย็น

วันที่ 4 เป็นวันที่กรมช้างต้อนโคลงช้างกลับไปปล่อยป่า **สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรดเสด็จไปทอดพระ เนตรการจับช้างโดยเฉพาะเมื่อมีพระราชอาคันตุกะและพระ อาคันตุกะ จะโปรดให้มีการจับช้างให้ทอดพระเนตร พระองค์ได้เสด็จทอดพระเนตรการจับช้างที่เพนียดมณฑล กรุงเก่า ครั้งสำคัญ 4 ครั้ง ด้วยกัน**

ครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2419 เป็นการคล้องช้างเผือก หน้าพระที่นั่งที่เพนียดเป็นครั้งแรก หลวงคชศักดิ์ (คำ วสุ

¹เรือแหวดเก่ง คือ เรือแจวชนิดหนึ่ง มีเก๋งรูปยาวๆ ท้ายโตและสูง

รัตน์)' ปลัดกรมพระคชบาล ทราบจากพวกกรมโฆลง^๒ ว่า มีช้างเผือกพลาย เป็นลูกช้างโฆลงในทุ่งหลวง^๓ ตัวหนึ่ง หลวงคชศักดิ์ตามไปตรวจพบที่ทุ่งไม้รังนก เห็นว่าจริง กราบบังคมทูลให้ทราบ พระพุทธเจ้าหลวงตรัสสั่งให้ต้อน เข้ามาคล้องหน้าพระที่นั่งที่เพนียด มีคนพากันไปดูมาก เพราะเป็นการคล้องช้างเผือกหน้าพระที่นั่งเป็นครั้งแรก ผู้มี หน้าที่คล้องช้างคือปลัดกรมพระคชบาล หลวงคชศักดิ์ ผู้คน ที่ไปดูการคล้องช้างต่างมองหาลูกช้างแต่ไม่พบเพราะว่าวิสัย ช้างโฆลงนั้น เมื่อขึ้นจากน้ำ ก็เอาฝุ่นพ่นตัวทั่วตัว เห็นเป็นสี เดียวกันหมด อีกทั้งลูกช้างเผือกยังเล็กสูงเพียง 3 ศอกเศษ เดินแทรกอยู่ในโฆลงกับลูกช้างขนาดเดียวกันอีกหลายตัว พระพุทธเจ้าหลวงตรัสสั่งให้ตจับช้างในเพนียด เกรงช้าง เผือกจะถูกเบียดบอบช้ำ ดังนั้นวันรุ่งขึ้น กรมช้างก็ระบาย โฆลงออกกลางแปลง เพื่อจะคล้องแต่ช้างเผือกตัวเดียว ใน ตอนเช้าก่อนกรมหลวงคชศักดิ์จะเข้าคล้อง ได้ให้พวกกรม ช้างช่วยพิจารณาอีก 2 คน เมื่อแน่ใจจึงเข้าคล้องช้าง คล้อง ได้ในเวลาไม่ถึง 5 นาที เมื่อล้างฝุ่นแล้ว มองเห็นเป็นช้าง เผือกเป็นที่ปลื้มใจ กรมช้างพาลูกช้างเผือกไปเข้าโรงหัด ซึ่งปลูกขึ้นใหม่โดยเฉพาะ ส่วนโฆลงช้าง ก็ต้อนกลับมา คล้องช้างสามัญอีก จับช้างกลางแปลง 2 วัน แล้วต้อนโฆลง ไปปล่อยป่า

พระพุทธเจ้าหลวงโปรดให้ปลูกโรงสมโภชช้างเผือก ซึ่งคล้องได้ใหม่ พร้อมกับช้างเผือกอีกตัวหนึ่งที่ได้มาจาก เมืองยโสธร

¹หลวงคชศักดิ์ (คำ วสุรัตน์) เจ้ากรมพระคชบาล หัวหน้าผู้คุมขบวน ช้างหลวง ดำรงตำแหน่งมาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 มีชื่อเสียงลือเลื่องว่า ชี ช้างแข็งและคล้องช้างแม่นยำยิ่งมีความรู้ในการปราบช้าง ดังพระ ดำรัสสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ หลวงคช ศักดิ์แกเอาขอพันทีเดียวก็หยุดชะงัก ยืนตัวสิ้นบุตรคุณหลักหลายไม่ อาจก้าวเท้าไปได้ ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระศรีภวัค

²กรมโฆลง เป็นหน่วยงานคู่กับกรมช้างต้น สังกัดกรมช้าง มีสำนักงาน อยู่ที่กรุงเก่าและมีสาขาที่นครนายก มีหน้าที่ดูแลรักษาช้างโฆลง หลวงและช้างเลี้ยงต่อและอำนวยความสะดวกการจับช้างเถื่อน ตลอดจนฝึกหัดช้าง ที่จับได้ด้วย

³ทุ่งหลวง อยู่ในจังหวัดนครนายก ช้างเถื่อนทุ่งหลวงเป็นช้างโฆลงของ หลวงสำหรับจับใช้ราชการและเคยอยู่ในทุ่งหลวงสืบพงษ์พันธุ์กันมา หลายร้อยปี

พระพุทธเจ้าหลวงพระราชทานนามช้างเผือก ที่ คล้องได้ที่เพนียดว่า **พระเศวตวรสรรพวงศ์**

พระพุทธเจ้าหลวงพระราชทานนามช้างเผือกจาก เมืองยโสธรว่า พระเศวตวิสุทธิเทพมหาพิณเณศร์ (เพราะ เป็นช้างงาเดียว)

กรมช้างได้นำช้างเผือกทั้งสองตัวลงแพมากรุงเทพฯ การคล้องช้างเผือกหน้าพระที่นั่งเช่นนี้ ไม่เคยมีมา ก่อนในพงศาวดาร จึงเป็นเรื่องสำคัญ

ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2426 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เสด็จทอดพระเนตรการจับช้างพร้อมแขกเมืองคือ ดุกโยอันเบอร์ เจ้าเยอรมันเมืองแม็กเลนเบิร์กซวริน สมเด็จพระ เจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพตรัสว่า เป็นการจับช้างที่แปลกตาเพราะช้างโฆลงเรียบร้อยราวกับได้ ฝึกหัดเดินเป็นหมู่มุ่งหน้าตรงมาเข้าเพนียดไม่มีตัวใดตื้อตึง หรืออาละวาดอย่างใด เดินตามเข้าประตูของ ไม่ต้อง ขับต้อนเพราะช้างโฆลง เชื่องรู้ทางเข้าออก ใช้เวลาเพียงครู่ เดียวก็เดินเข้าเพนียดหมดทั้งโฆลงในวันจับช้างนั้น ทั้งการ จับช้างในเพนียดและนอกเพนียด(จับกลางแปลง)ช้างต่อจะ ทำอย่างไรก็ได้ ช้างโฆลงไม่ตื้อหรืออาละวาดอย่างใด พระราชอาคันตุกะชาวเยอรมัน ไม่เคยเห็นการจับช้าง มาก่อนก็ชอบใจ^๑ แต่ชาวไทยบอกว่าไม่สนุกครั้งนี้สมเด็จพระ เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ โกรธกรมช้างเกรงว่า จะทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศ จึงทูลเชิญให้สมเด็จพระ พุทธเจ้าหลวงเสด็จประทับที่พระราชวัง บางปะอินอีก 15 วัน ให้พระยาราชวังเมือง ต่อมาเป็นพระยาเพชรราชา นามเดิม เอี่ยม คชาชีวะ ออกไปปกโฆลงเอง เอาช้างโฆลงอื่นมาจับ อีกครั้งหนึ่ง ถ้าเอาแต่ช้างเชื่องเข้ามาเหมือนครั้งนี้ให้ลง พระราชอาญา

ครั้งที่ 3 เป็นการเสด็จทอดพระเนตรจับช้างที่สืบ เนื่องจากครั้งที่ 2 พระยาราชวังเมืองออกไปปกโฆลง ต้อน แต่เหล่าโฆลงเถื่อนเข้ามา เอาช้างสึดอ^๒ มาด้วย 2 ตัว มีช้าง โฆลงเชื่องที่พอนำทางโฆลงช้างเถื่อนได้บ้างเล็กน้อย

¹ในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง เมื่อมีพระราชอาคันตุกะชาวต่างประเทศ มาเฝ้าทรงโปรดให้มีการจับช้างให้ชม พระราชอาคันตุกะเหล่านั้นชอบ และสรรเสริญว่าการจับช้างของไทยเป็นกีฬา (Sport) ที่วิเศษสุดอย่าง หนึ่งในโลก ที่ประเทศอื่นใดไม่มีเหมือนจนกิตติศัพท์ลือเลื่องไปนานา ประเทศ

เป็นการจับช้างที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพตรัสว่า **สนุกสะใจ** คือตั้งแต่วันที่ช้างโคลงมาถึงเพนียด มองดูไปจากเชิงเทิน เห็นสันหลังช้างสีดอใหญ่สูงเทิ่ง พันหลังช้างตัวอื่น ช้างสีดอตัวใหญ่ สูงกว่า 6 ศอก ตัวรองสูง 5 ศอกเศษ สูงกว่าช้างต่อ เมื่อช้างสีดอเดินออกนอกโคลงไปทางไหน ช้างต่อที่เป็นช้างค้ำหางนั้น ก็ต้องคอยหนีให้ห่างออกไป ไม่กล้าขับไล่ให้กลับเข้าโคลงเหมือนช้างอื่น ช้างพังแม่แปรกที่นำโคลงก็ดูร้าย ได้ทีเมื่อไรจะชนท้าย ช้างนำและช้างต่อ ช้างในโคลงก็จะแตกโคลงอยู่เสมอ เมื่อมาถึงเพนียดจะต้อนเข้าปึกกาก็ต้อนยาก บ้างก็แตกโคลงไปอีกทาง บ้างก็ย้อนลงน้ำกลับไป คนดูก็แตกตื่นวิ่งหนีไม่หยุด ช้างค้ำต้องไล่ต้อนนับครั้งไม่ถ้วน จึงเอาโคลงเข้าปึกกาได้ สมเด็จพระพุทธเจ้าเสด็จกลับแล้ว ก็ยังต้อนช้างเข้าเพนียดได้ไม่หมด หมอความูช้างต่อก็ต้องระวังตัวมากส่วนช้างสีดอ เมื่อเห็นช้างต่อเป็นช้างงาหลายตัว คอยช่วยกันอยู่ ก็ไม่กล้าออกมาชนคอยหลบบังตัวอยู่ในกลางโคลง^๑

วันที่สนุกมากคือวันคล้องช้างกลางแปลง เพราะช้างโคลงอาละวาดแตกโคลงอยู่เรื่อย ผู้คนที่มาดูก็ต้องวิ่งหนีไม่หยุด ในวันนั้นมีเหตุการณ์เสี่ยงภัยขึ้น จนมหาดเล็กหมวดหนึ่งบรรจุนิยมนคอยอยู่ตรงทางขึ้นพลับพลา เพราะช้างพลายที่ติดเชือกบาศ ชนเสาเขื่อน จนกระทั่งท่อนบนหัก เชือกบาศขาดไปเส้นหนึ่ง มีเชือกบาศติดอยู่เส้นเดียว ถ้าเชือกบาศขาด คงขึ้นไปได้จนถึงพลับพลา การคล้องช้างครั้งนี้ เป็นที่พึงพอใจของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ แต่ พวกรมช้าง พุดกันว่ายิ่งจะให้สนุกพวกเขา ก็ยิ่งใกล้ตายหนักขึ้น

ครั้งที่ 4 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงจัดให้มีพระราชพิธีคล้องช้างขึ้นที่เพนียดถวายให้พระราชอาคันตุกะ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมารแห่งราชบัลลังก์รัสเซีย ทอดพระเนตร

ในระหว่างวันที่ 20-24 มีนาคม พ.ศ. 2434 มกุฎราชกุมารนิโคลัสได้เสด็จมาถึงประเทศสยามด้วยเรือหลวง ปาเมียด อีโฆว่า รัฐบาลได้จัดถวายการต้อนรับอย่างมโหฬารที่สุดเท่าที่เคยจัดมา พระองค์ประทับอยู่ในพระนคร

^๑ช้างสีดอคือช้างพลายมีงาสั้นโผล่ออกมาเล็กน้อย ผิดกับช้างสามัญทั่วไป^๒กรมช้างรุ่นนี้ช้างเถื่อนว่าตัวเดียวไม่สู้ช้างหลายตัว จึงกล้าต้อนช้างสีดอใหญ่เข้าโคลงมาด้วย

(กรุงเทพฯ) เป็นเวลา 3 วัน และเสด็จแปรพระราชฐานที่พระราชวังบางปะอิน อีก 2 วัน ทั้งสองวันนั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ได้ทรงจัดให้มีพระราชพิธีคล้องช้างขึ้นที่เพนียด **เป็นพระราชพิธีคล้องช้างที่สมบูรณ์แบบ และยิ่งใหญ่ที่สุด เป็นครั้งสุดท้ายในสมัยรัตนโกสินทร์ และการเสด็จประเทศสยามครั้งนี้ นับเป็นจุดเริ่มของความสัมพันธ์อันสนิทสนมแน่นแฟ้นเป็นพิเศษ ระหว่างพระราชวงศ์ทั้งสองคือราชวงศ์จักรีกับราชวงศ์โรมานอฟ และได้กลายเป็นแกนกลางความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสองต่อมาเป็นเวลากว่า 20 ปี**

การเตรียมพระราชพิธีคล้องช้างครั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ได้ทรงบัญชาการกรมพระคชบาล พระยาเพชรราชา (เอี่ยม คชาชีวะ) เป็นผู้อำนวยการ คนสำคัญในการคล้องช้าง คือ ขุนพิชัยกฤษ (แจ่ม) อายุ 60 ปี แต่แข็งแรง มีมือคล้องช้างแม่นยำไม่มีใครสู้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพตรัสว่า การคล้องช้างครั้งนี้ น่าดูกว่าครั้งก่อน ๆ ทั้งสิ้น เพราะมีเวลาเตรียมการนาน และสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงกำชับกรมช้างให้จัดอย่างดีที่สุด ซ่อมแซมเพนียดใหม่ทั้งหมด ขุดร่องคลองเพนียดให้เรือไฟเล็กขึ้นไปได้จนถึงท่า มีรถเทียมม้ารับคนขึ้นไปถึงเพนียด

การจับช้างครั้งนี้ พระยาเพชรราชา (เอี่ยม) ออกไป ปกโคลงเอง ได้ทั้งช้างโคลงเชื่องและช้างโคลงเถื่อนได้สัดส่วนกัน มีทั้งช้างพลายและแม่แปรกที่ดูร้ายมีช้างเชื่องพอนำเข้าโคลงได้ **เป็นการจับช้างที่ทั้งสนุกและเรียบร้อย**

การคล้องช้างในเพนียด ถวายให้ทอดพระเนตรใน **วันแรก**นั้น สามารถคล้องได้ช้างงาตัวใหญ่ตัวเดียว ช้างตัวนี้ เมื่อแรกเข้าเพนียด มักหลบเสียงช้างต่ออยู่กลางโคลงเหมือนช้างใหญ่ตัวอื่นๆ แม้เมื่อถูกคล้องเท้าหลังติดเชือกบาศข้างละ 2 เส้น มันรู้ว่าภัยมาถึงตัวก็อาละวาดขนานใหญ่ วิ่งเลาะวงภาค จะป็นข้ามคอกออกไป เมื่อป็นไม่ได้ก็ตั้งหน้าจะหักเสาแหกคอกออกไป พอระบายช้างโคลงออกจากเพนียดเหลือแต่ตัว ก็ลั้งจะชนช้างต่อ แต่เท้าหลังติดเชือกบาศรั้งไว้ทั้ง 2 ข้าง หมอความูช้างต่อ ก็รั้งช้างต่อไว้เสียให้ห่าง มันชนไม่ถึง ได้แต่ฟาดเนื้อฟาดตัว เห็นผู้คนอยู่ทางไหนก็ไล่ ช้างต่อจะเข้าไปเทียบสองข้างโยนทามผูกคอกเหมือนเช่นช้างตัวอื่นก็ไม่ได้ ต้องร่อยจวนอ่อนกำลัง ให้คนล่อไล่เข้าประตูของ แล้วให้คนผูกทามตามแบบจับช้างใหญ่เกินขนาด เอาไปผูกเสาตะลุงที่โรงคั่วแขก การที่เป็นช้างตัวเดียวที่จัดคล้องถวาย

ให้มกุฎราชกุมารนิโคลัสทอดพระเนตร **ช้างพลายตัวนั้นจึงได้** **ชื่อเรียกว่า พลายซาร์วิช**

วันที่สองเป็นวันคล้องช้างกลางแปลง ในขณะที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทอดพระเนตรการคล้องช้างกับมกุฎราชกุมารนิโคลัสนั้น ทรงถามมกุฎราชกุมารว่าจะประทานลูกช้างเล็กๆ ไปเล่นในเรือรบสักตัวหนึ่งจะโปรดหรือไม่ มกุฎราชกุมารทรงยินดีที่จะได้ จึงโปรดให้ขุนพิชัยกฤษกรเลือกคล้องลูกช้างที่รูปร่างงามดี ขนาดเพ็งหย่านม สูง 2 ศอกเศษ เมื่อพวกกรมช้างจะให้คนช่วยกันผูกทามจงมาถวาย ช้างแม่ไม่ยอมทั้งลูก แม้จะขับไล่อย่างใด เมื่อพวกกรมช้างคิดจะคล้องช้างแม่ แล้วโยนทามผูกลากไป แม่ช้างรู้เท่าทัน รุนลูกให้ถอยหลังเข้าไปทางต้นเชือกบาศที่ผูกไว้กับเสาปอง พอเชือกบาศหย่อน มันฉวยเอาเข้าใส่ในปากของมัน เองวงตีให้ลูกวิ่ง ตัวมันคาบเชือกบาศตามติดมา พอเชือกบาศตึง มันก็กัดเชือกบาศขาด คาบปลายเชือกพาลูกไปหาโขลง พอออกห่างช้างต่อไปได้ มันเหลียวหลังกลับมาดู เหมือนเยาะเย้ยช้างต่อ คนดูที่แต่เดิมเหล่าผู้หญิงนั้นร้องไห้ส่งสารก็ฮาก้องกันทั้งสนาม มกุฎราชกุมารนิโคลัส กราบบังคมทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ขอให้พระราชทานคืนลูกช้างตัวนั้นเป็นบำเหน็จแก่แม่ช้าง สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงพระกรุณาโปรดให้ปล่อยไป คงเป็นที่พึงพอใจของเหล่าคนดูทั้งปวง

การพระราชพิธีคล้องช้างที่เพนียดครั้งนี้เป็นส่วนหนึ่งในการรับรองพระราชอาคันตุกะ ที่สำคัญยิ่ง เพราะในยุคสมัยนั้นการที่บุคคลในราชวงศ์สำคัญยิ่งของชาติมหาอำนาจในทวีปยุโรป เสด็จมาเยือนประเทศในทวีปเอเชีย นั้นเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ยาก สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ตรัส ต่อ นาย อา.แอม.วีวอดแซฟ กงสุลใหญ่รัสเซีย ประจำสิงคโปร์ เมื่อโปรดให้เข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์ว่า

พระมหากษัตริย์แห่งสยามทรงยินดีเป็นพิเศษ ในวาระที่มกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียจะเสด็จพระราชดำเนินเยือนสยาม การเสด็จเยือนในครั้งนี้ จะเป็นเหตุการณ์ที่ทรงคุณค่าซึ่งจะจารึกไว้ในประวัติศาสตร์สยาม

นายอา.แอม.วีวอดแซฟ กงสุลใหญ่รัสเซียประจำสิงคโปร์ ได้รายงานการรับเสด็จมกุฎราชกุมารนิโคลัส ที่ประเทศสยามต่อกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย ความสำคัญตอนหนึ่ง เรื่อง การเสด็จทอดพระเนตรการคล้องช้างว่า

สองวันถัดมาคือวันที่ 23-24 มีนาคม ได้กำหนดไว้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉายพระรูปร่วมกับ พระเจ้า ซาร์นิโคลัส ที่ ๒ แห่ง ราชวงศ์โรมานอฟ ประเทศรัสเซีย H.M. King Rama V with Tzar Nicholas II of Russia

เป็นวันทอดพระเนตรการคล้องช้างที่พระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นเมืองหลวงเดิมของสยามการเสด็จพระราชดำเนินไปพระนครศรีอยุธยาในครั้งนี้ เสด็จพระราชดำเนิน โดยเรือกลไฟพระที่นั่ง และในเวลาเย็นเสด็จพระราชดำเนินกลับมาประทับที่บางปะอิน **การคล้องช้างที่ได้ชมนี้นับว่าเป็นการ**
แสดงที่วิเศษมากการคล้องช้างป่าด้วยมือ ต้องอาศัยความ
ชำนาญเป็นอย่างมาก ถึงแม้ว่ามกุฎราชกุมารแห่งรัสเซีย จะ
ทรงเคยทอดพระเนตรการแสดงเช่นนี้มาแล้วที่ศรีลังกา แต่ที่
นั้น มีช้างเพียง ๑ เชือก ส่วนที่นี้มีช้างป่าถึง 3๐๐ เชือก
และความสำคัญมากคือ

สิ่งที่ได้รับจากการเสด็จฯ ทั้งจากองค์พระมหากษัตริย์พระบรมวงศานุวงศ์เหล่าขุนนางและประชาชนทั้งมวล ล้วนเป็นไปด้วยความจริงใจและอบอุ่นยิ่ง ทุกคนได้แสดงออกซึ่งความจงรักภักดีและความสนใจที่จะได้ใกล้ชิดมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซีย นับว่าเป็นครั้งแรกที่สยามได้รับเสด็จพระราชอาคันตุกะชั้นสูง ที่ทรงเป็นผู้แทนรัฐบาลประเทศมหาอำนาจที่สยามเข้าใจเป็นอย่างดี จะช่วยถ่วงดุลอำนาจระหว่างเพื่อนบ้านที่รายล้อมสยามซึ่งคอยเฝ้ามองชาวสยามด้วยความสนใจมานานแล้วและคอยข่มขู่ด้วยความกระหายที่จะพิชิต

และครอบครองสยาม

จากหนังสือรายงานการรับเสด็จฉบับนี้ เมื่อวันที่ 15 เมษายน 2434 สมเด็จพระจักรพรรดิอะเลคซันดอร์ ที่ 3 ได้มีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงว่า

การใฝ่ใจในความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างจักรวรรดิรัสเซียและราชอาณาจักรสยาม ได้แสดงให้เห็นประจักษ์แล้ว จากการต้อนรับที่พระองค์ได้ทรงปฏิบัติต่อ มกุฎราชกุมารแห่งรัสเซีย พระราชโอรสที่รักยิ่งของหม่อมฉัน หม่อมฉันรู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณครั้งนี้ หม่อมฉันจึงขอถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เซนต์แอนดรูว์ประดับเพชรของประเทศรัสเซียแก่พระองค์ หม่อมฉันหวังว่าพระองค์จะทรงรับและทรงประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชิ้นนี้เพื่อแสดงถึงความรู้สึกที่เป็นมิตรระหว่างเรา

และด้วยพระราชไมตรีอันยิ่งใหญ่นี้เอง ที่ช่วยให้ประเทศสยามรอดพ้นจากการครอบครองของมหาอำนาจชาติยุโรปชาติอื่น ควรแล้วที่ปวงชนชาวสยาม จะน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายราชสักการะแด่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นที่รักยิ่งของปวงชนชาวไทย

บรรณานุกรม

ซาลี เอี่ยมกระสินธุ์. **สยามสมัยโบราณ**. กรุงเทพมหานคร : ประพันธ์สาส์น, 2520

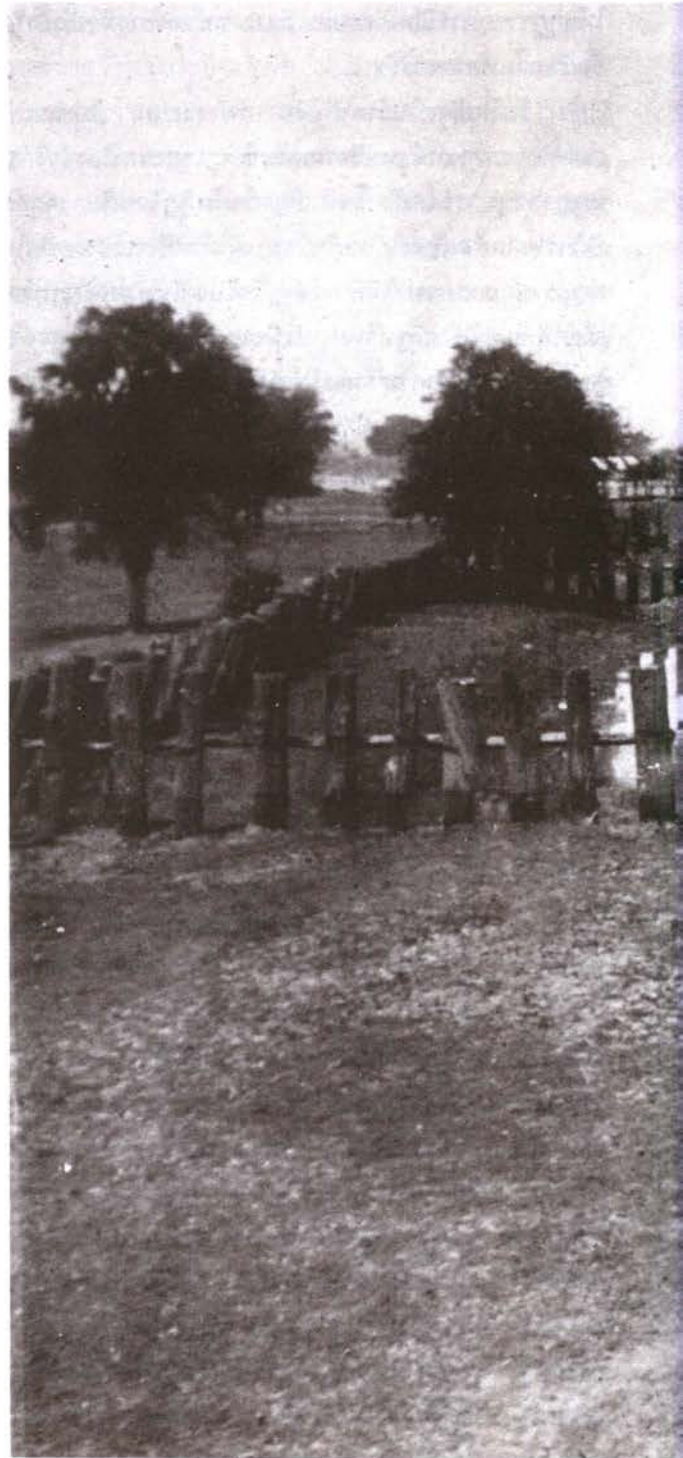
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา.

นิทานโบราณคดี. กรุงเทพมหานคร:แพรวพินิจ, 2541

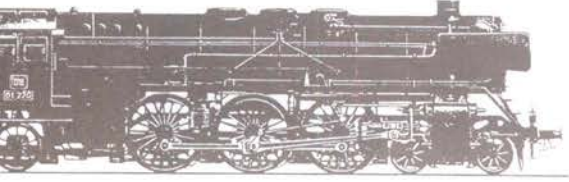
ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. **100 ปี ความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย:**

คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540

ศาลาวันเด็ก. **เพนียดคล้องช้าง**. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2515.

กรุงเทพฯ - กรุงเทพฯ รถไฟหลวงสายแรกของไทย ในสมัยพระพุทธรเจ้าหลวง

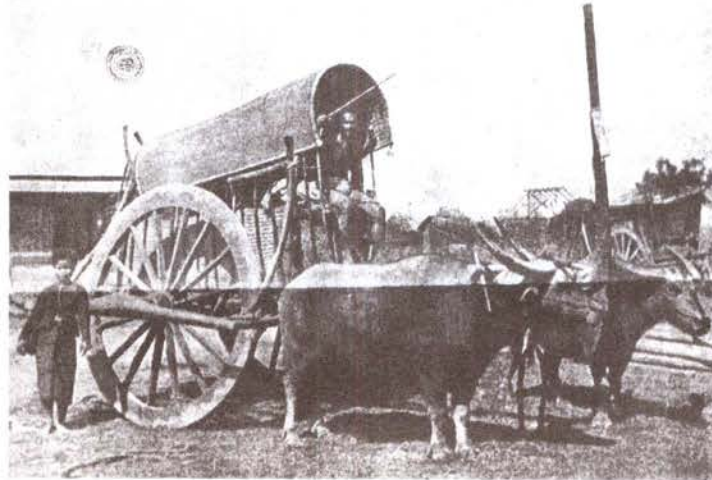
พต.ตรีธวัช อยู่สุข

พระพุทธรเจ้าหลวงทรงได้รับการยกย่องเป็น “พระบิดาแห่งกิจการรถไฟ” เพราะพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระราชดำริให้มีกิจการรถไฟเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ผลจากพระราชดำริดังกล่าว ทำให้สกนิกรของพระองค์สามารถเดินทางไปมาหาสู่ และติดต่อกันได้ สะดวก รวดเร็ว ปลอดภัย และสม่าเสมอ รวมทั้งเกิดประโยชน์ต่อการปกครองและเศรษฐกิจของประเทศเป็นอย่างยิ่ง และสิ่งที่ชาวอยุธยาจะภาคภูมิใจเป็นพิเศษก็คือ เป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์ในเรื่องนี้ก่อนผู้อื่น เพราะถึงแม้รถไฟสายแรกที่ได้สร้างขึ้นคือ รถไฟสายกรุงเทพฯ - นครราชสีมา แต่รถไฟที่เปิดใช้ได้เป็นสายแรกคือ รถไฟสายกรุงเทพฯ - กรุงเทพฯ ภูมิหลัง

ก่อนแผ่นดินพระพุทธรเจ้าหลวง สภาพบ้านเมืองของไทยยังมีปัญหาด้านการคมนาคมเพราะไม่มีถนนหนทางไปมาหาสู่กันมากนัก มีแต่ทางเกวียน และแม่น้ำ ลำคลอง ซึ่งต้องอาศัยการเดินเท้า หรือใช้ช้าง ม้า วัว ควายเทียมเกวียนลัดเลาะไปตามทุ่งกว้าง หรือป่าทึบ และใช้เรือซึ่งทำให้ประสบการณ์ยากลำบากในการเดินทางติดต่อกันเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในภูมิภาคทางภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเป็นถิ่นทุรกันดาร เป็นป่าเขาที่มีสัตว์ร้ายและไข้ป่าชุกชุมมากการเดินทางผ่านเส้นทางดังกล่าวจะล่าช้าและเสี่ยงภัยอย่างใหญ่หลวง เพราะอาจจะเป็นอันตรายถึงแก่ชีวิตได้

แต่เดิมการเดินทางระหว่างกรุงเทพฯกับอยุธยาจะไปมาหาสู่กันทางเรือได้อย่างสะดวก และจากอยุธยาสามารถแล่นเรือต่อไปยังเมืองอ่างทอง ชัยนาท ตามลำน้ำน้อย จากเมืองอยุธยาสามารถเดินเรือตามลำน้ำลพบุรีซึ่งไหลผ่านเมืองสิงห์บุรี ลพบุรี และจากเมืองอยุธยาก็สามารถเดินทางไปภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ โดยไปตามลำน้ำป่าสัก เมื่อถึงสระบุรีจะมีทางเกวียนข้ามภูเขาตงพระยาเย็น ไปยังเมืองนครราชสีมา แต่บางครั้งดันแม่น้ำป่าสัก ซึ่งไหลผ่าน

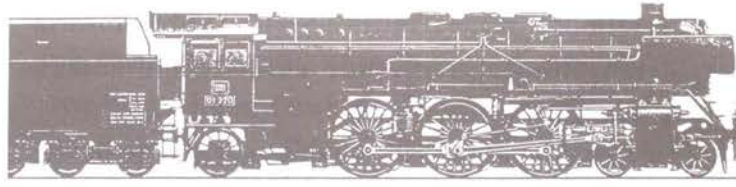

เมืองเพชรบูรณ์ เรือจะขับล่องมาค้าขายได้เพียงปีละเที่ยวเดียวเท่านั้น จะล่องมาในหน้าน้ำหลากโดยแล่นบนตลิ่งซึ่งจะใช้เวลาประมาณ 15 วันจึงถึงกรุงเทพ เมื่อจำหน่ายสินค้าหมด และซื้อสินค้าใหม่แล้ว จึงเดินทางกลับใช้เวลา 2 เดือน พอถึง น้ำแห้ง จะเอาเรือขึ้นคาน คอยหน้าน้ำปีใหม่ จึงนับว่ายากลำบากอย่างยิ่ง

พระพุทธเจ้าหลวงได้มีพระราชดำรัสถึงอันตรายนของภูมิประเทศดังกล่าวในการเปิดทางรถไฟสายมณฑลนครราชสีมา ว่า

“ในไม่ช้าก็โมงนักร รถไฟที่คอยรับพวกเรายู๋บัดนี้ก็จะได้เร็วรี่ไปตลอดทางตอนซึ่งทำใหม่ในตำบลที่เมื่อเร็ว ๆ นี้ คนเดินทางและคนค้าขายทั้งหลาย ต้องไปมาอยู่โดยลำบาก และโดยความลำบากยากเข็ญใจตลอดในป่าอันหนึ่ง ซึ่งเพียงแต่ชื่อของป่านั้นก็ทำให้คิดเห็นเป็นความร้ออย่างเผาไฟ และมีไอเป็นโรคร้ายติดต่อกันด้วย เมื่อถึงที่นั่นแล้ว เราก็จะคำนึงได้โดยความยินดีว่า ตั้งแต่นี้สืบไป หนทางไปมาในระหว่างประชาชนทั้งหลายที่เมืองนครราชสีมา ที่กรุงเก่า ที่กรุงเทพฯ กับตำบลทั้งปวงอันตั้งอยู่ในท่ามกลางแถบนี้จะดีขึ้นได้เพียงไร ค่าใช้สอยเดินทางจะถูกลงกว่าแต่ก่อนเท่าไร และจะไม่ใช่ที่น่ากลัวอันตรายเหมือนแต่ก่อนเพียงไรด้วยแล้ว และจะเห็นได้เหมือนกันว่าจะเป็นการสะดวกและมีผลขึ้นได้อีกเพียงไร ในการที่จะไปตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนทำการเพาะปลูกฤทำการค้าขายอย่างใด ๆ ในแถบที่ใกล้กับทางรถไฟนี้แห่งหนึ่งแห่งใดเหมือนกันหมดแต่ในขณะเดียวกันเมื่อไปถึงป่านั้นเราก็จะไม่มีความสะดวกอันหนึ่ง เมื่อรำพึงถึงชีวิตของคนทั้งหลายซึ่งต้องเสียไปเป็นอันมาก ในระหว่างเวลาที่ก่อสร้างทำการอันหนักอึ้งยิ่งในทางตอนนั้น อันนี้แลเป็นสิ่งซึ่งนับว่าเป็นราคาอย่างสูงที่สุดซึ่งต้องเสียไป สำหรับให้มีทางรถไฟอันเป็นประโยชน์นี้”

คนไทยเริ่มรู้จักรถไฟว่าเป็นพาหนะที่มีประโยชน์ จะช่วยให้สามารถเดินทางไปในที่ต่างๆ ได้รวดเร็วขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2398 สมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียแห่งเกรทบริเทน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มิสเตอร์ แฮร์รี่ สมิท ปาร์ค ซึ่งเป็นกงสุลเมืองเอ๋หมิง เป็นราชทูตนำเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการนี้มี **รถไฟเล็ก** คือรถไฟจำลองย่อส่วนมาจากของจริง ประกอบด้วยรถจักรไอน้ำและรถพ่วงครบขบวนเดินบนรางด้วยแรงไอน้ำ ทำนองเดียวกับรถไฟขนาดใหญ่ที่ใช้อยู่ในเกาะอังกฤษ

รวมมากับของถวายอย่างอื่น ขบวนรถไฟจำลองนี้สมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียมีพระราชประสงค์จะให้เป็นการฉลองพระราชหฤทัยพระเจ้ากรุงสยาม ให้ทรงพระราชดำริสถาปนากิจการรถไฟขึ้นในพระราชอาณาจักรไทย ซึ่งทำให้ราชสำนักและผู้ที่ได้เห็นในสมัยนั้นมีความสนใจกันมาก

และต่อมาในปี พ.ศ. 2400 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) เป็นราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพชภักดี (เพ็ง เพ็ญกุล) เป็นอุปทูต จมื่นมณฑลพิทักษ์ (ด้วง) เป็นตรีทูต หม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระจ่าง อิศรางกูร ณ อยุธยา) เป็นล่าม พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ผู้ติดตามรวมทั้งสิ้น 27 คน เดินทางไปเจริญพระราชไมตรีกับกรุงอังกฤษ การไปในครั้งนั้นคณะทูตดังกล่าวได้มีโอกาสเดินทางโดยรถไฟ ไปเยี่ยมชมสถานที่ต่างๆ หลายแห่ง ในการเดินทางต้องผ่านภูเขา อุโมงค์ สะพาน ฯลฯ และได้เห็นกิจการรถไฟเป็นอันมาก ทำให้ตระหนักถึงคุณประโยชน์ของรถไฟว่าเป็นยานพาหนะที่ช่วยส่งเสริมการอุตสาหกรรม พาณิชยกรรมของอังกฤษให้เจริญรุดหน้าไปอย่างรวดเร็วยิ่งกว่าสมัยใดๆ และช่วยส่งเสริมการขนส่งผู้โดยสาร สินค้า และทรัพยากรธรณีให้ติดต่อกันทั้งเกาะอังกฤษ ข้อมูลต่างๆ ที่คณะราชทูตไทยได้พบเห็นครั้งนั้นเอง ได้กระตุ้นเตือนให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งราชอาณาจักรไทยและประชาชนชาวไทยเกิดความตื่นตัวในเรื่องนี้มากขึ้น รายละเอียดของเรื่องรถไฟที่ได้เผยแพร่ออกไป หม่อมราโชทัยได้กล่าวไว้ในนิราศลอนดอนและจดหมายเหตุ หม่อมราโชทัย ทำให้คนไทยทั้งหลายตื่นตื่นและมีกรกล่าวขวัญถึงรถไฟในสื่อมวลชนต่างๆ มากขึ้นดังนี้

ยังรถวิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือรถไฟสำหรับใช้ทางไกล ไปได้ตลอดทุกหัวเมืองที่อยู่เกาะเกรตบริเตน ทางรถไฟนั้นทำด้วยเหล็กเป็นทางตรง ถ้าถึงภูเขาที่เจาะเป็นอุโมงค์ตลอดไปจนข้างโน้น ที่เป็นเนินต่ำๆ ก็ตัดเนินลงเป็นทางราบเสมอคิน ถ้าถึงแม่น้ำหรือลำคลองก็ก่อสะพานศิลาข้าม ถ้าเป็นที่ลุ่มก้อมขึ้นให้ดอนเสมอ แล้วทำเป็นสองทางบ้าง สี่ทางบ้าง เคียงกันทางรถไฟทางหนึ่ง ทางรถมาทางหนึ่ง ไม่ให้ร่วมทางด้วยกลัว

จะโดนกัน ที่เรียกว่ารถไฟนั้นไซ้จะเป็นรถไฟทุกรถหามาได้ เป็นรถไฟอยู่คนเดียวแต่รถหน้า แล้วถารถอื่นไปได้ถึงยี่สิบ รถเศษ...

จดหมายเหตุหม่อมราโชทัย

ซึ่งเรียกหาปรากฏว่ารถไฟ
ไซ้เป็นไปทุกรถหมดด้วยกัน
อันเดียวไซ้ไฟประจำไว้หน้าหน้า
ผูกธนูคอต่อล้อล้อหัน
ถึงยี่สิบเศษได้ยี่สิบวัน
แรงขยันเหลือล้นพันกำลัง
จะไปเร็วก็ไม่ลากให้มากนัก
ด้วยกลัวหนักผูกพ่วงห่วงข้างหลัง
เจ็ดแปดรถไม่เป็นไรคงไปปิ้ง
กำหนดตั้งตำราว่าไว้มี
ชั่วโมงหนึ่งรถไฟถึงที่มายผัน
ถึงสองพันเจ็ดร้อยเส้นถนนทวีติ
รถที่ไปใส่ขอต่อกันดี
จัดเป็นที่ชนิดงามตามกระบวน

นิราศลอนดอน

แต่การที่ยังไม่มีกิจการรถไฟเกิดขึ้นในสมัยนั้น คงจะเป็นเพราะฐานะการคลังของประเทศยังไม่มั่นคง และความจำเป็นในด้านคมนาคมในประเทศยังมีไม่มากนัก

ครั้นถึงสมัยพระพุทธเจ้าหลวง มีสาเหตุสำคัญๆ ที่ทำให้ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการรถไฟหลายประการ โดยเฉพาะ เหตุการณ์ด้านการเมือง ซึ่งสืบเนื่องมาจากนโยบายขยายอาณาเขตของอังกฤษและฝรั่งเศส ได้แผ่มาครอบคลุมบริเวณแหลมอินโดจีน ด้วยเหตุผลดังกล่าวการที่ประเทศจะมีการคมนาคม โดยใช้แต่ทางเกวียน และแม่น้ำ ลำคลองไม่เพียงพอแก่การบำรุงรักษาบ้านเมือง รวมทั้งราษฎรที่อยู่ห่างไกลจากเมืองหลวงจะมีจิตใจโน้มเอียงไปทางชาติใกล้เคียง สมควรที่จะสร้างทางรถไฟขึ้นในประเทศเพื่อติดต่อกับมณฑลชายแดนก่อนเพื่อความสะดวกในการปกครอง ตรวจตราป้องกันการถูกรุกรานและเปิดภูมิภาคประเทศให้ประชาชนพลเมืองเข้าบุกเบิกพื้นที่ที่กว้างว่างเปล่าให้เป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของประเทศ และจะเป็นเส้นทางขนส่งผู้โดยสารและสินค้าไปมาถึงกันได้ง่ายยิ่งขึ้น ประกอบกับการที่พระองค์ได้เสด็จประพาสต่างประเทศหลายครั้งได้แก่

พ.ศ. 2413 เสด็จประพาสสิงคโปร์และชวา พ.ศ. 2414 เสด็จประพาสอินเดียทำให้ได้ทอดพระเนตรการก่อสร้างรถไฟ และเสด็จพระราชดำเนินโดยทางรถไฟด้วย นอกจากนั้น พระองค์ได้เสด็จประพาสยุโรป 2 ครั้ง ในปี พ.ศ.2400 และ 2450 ได้ทอดพระเนตรการคมนาคมทางบก ที่สะดวกรวดเร็ว และเจริญรุดหน้า จึงได้นำความเจริญรุ่งเรืองที่ทรงมีประสบการณ์มาปรับปรุงการคมนาคม ภายในประเทศ ด้วยทรงตระหนักเป็นอย่างยิ่งว่ากิจการรถไฟเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อบ้านเมืองในยามนี้เป็นอย่างยิ่งดังพระราชดำรัสในการเริ่มทำการรถไฟสยามนครราชสีมา พ.ศ. 2434

เราได้รับรู้สำนึกแน่วแน่อยู่ว่า ธรรมดาความเจริญรุ่งเรืองของประชาชนย่อมอาศัยถนนหนทางไปมาหากันเป็นใหญ่ เป็นสำคัญ เมื่อมีหนทางคนจะได้ไปมาได้ง่ายได้ไกลได้เร็ว เพียงไรก็เป็นการขยายประชาชนให้ไพศาลยิ่งขึ้นเพียงนั้น บรรดาการค้าขายอันเป็นสมบัติของบ้านเมือง ก็จะรุ่งเรืองวัฒนาขึ้นโดยส่วนหนทางนั้น เราจึงได้อุตสาหะคิดจัดการรถไฟให้สมกับกำลังบ้านเมือง"

พระพุทธเจ้าหลวง จึงตัดสินใจพระทัยให้มีกิจการรถไฟขึ้นในประเทศไทยภายหลังที่ทรงวางแผนอย่างรอบคอบโดยได้ทรงศึกษาปัญหา กำหนดพระราชนโยบายในการแก้ไขและการพัฒนาคนให้ทันกับการใช้งาน

การก่อสร้างทางรถไฟหลวงสายแรกของไทยได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่พ.ศ. 2430 แล้วเสร็จในพ.ศ. 2443 ใช้เวลาก่อสร้างทั้งสิ้น 13 ปี ซึ่งค่อนข้างใช้เวลานาน เนื่องจากประสบปัญหาและอุปสรรคหลายประการ แต่สามารถลำดับการดำเนินการเพื่อก่อสร้างทางรถไฟ สายกรุงเทพ- นครราชสีมา ได้ดังนี้

สำรวจเส้นทาง

ในปี พ.ศ. 2430 มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้เซอร์ แอนดรู คลาร์ก (Sir Andrew Clark) และบริษัทป็นซาร์ด (Messrs Punchard, Mac Taggart, Lowther & Co.) ทำการสำรวจเพื่อสร้างทางรถไฟ เซอร์แอนดรู คลาร์ก และบริษัทป็นซาร์ด ได้ทำการสำรวจแนวทางการรถไฟจากกรุงเทพฯ ผ่าน อยุธยา ลพบุรี นครสวรรค์ แพร่ ลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ เชียงราย เชียงแสน และนครราชสีมา รวมระยะทาง 1,090 กิโลเมตร ลีค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น 38,214 ปอนด์ หรือเท่ากับเงินไทย 630,000 บาท พร้อมทั้งทำแผนผังพร้อมบัญชีและประมาณการเสนอรัฐบาลในปี พ.ศ. 2433

จากข้อมูลดังกล่าวรัฐบาลจึงตัดสินใจสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพ-นครราชสีมา ก่อนเป็นสายแรก โดยพิจารณาเห็นว่า หัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือในขณะนั้น ล่อแหลมต่อการคุกคามและขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสและหัวเมืองก็ยังไม่มีการคมนาคมที่ดีพอ สมควรสร้างทางรถไฟขึ้นเพื่อการกระชับการปกครองของหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับเมืองหลวงให้ใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น ประกอบกับทางรถไฟสายนี้ไม่ยาวนาน จึงเหมาะสมที่รัฐบาลจะลงทุนได้เป็นสายแรก

แต่เนื่องจากในช่วงเวลานั้นการเดินทางระหว่างกรุงเทพฯกับนครราชสีมา ซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งพาณิชย์กรรมไปภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ มีเส้นทางที่เดินทางได้สะดวกอีกทางหนึ่ง คือ ออกจากกรุงเทพฯ ไปเมืองกบินทร์บุรี เมืองนางรอง ถึงเมืองนครราชสีมาได้ด้วย และมีการเสนอความคิดให้ใช้เส้นทางนี้ พระพุทธเจ้าหลวงจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงต่างประเทศติดต่อขอวิศวกรแห่งประเทศปรัสเซียผู้ซึ่งเคยทำการทดลองทางรถไฟในประเทศจีนมาแล้ว เข้ามาดำเนินการสำรวจเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2431 การสำรวจทำเสร็จในปลายปีเดียวกัน และได้เสนอรายงานต่อเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2431 สรุปว่า

แนวทางการไฟออกจากกรุงเทพฯ ผ่านกรุงเก่า(อยุธยา) สระบุรี ถึงเมืองนครราชสีมา มีความเหมาะสมมากกว่าแนวทางการไฟผ่านทางเมืองกบินทร์บุรี เมืองนางรอง รัฐบาลจึงตัดสินใจตามที่เสนอ เนื่องจากเส้นทางดังกล่าวเป็นเส้นทางที่ใกล้ที่สุด ประหยัดงบประมาณและสามารถส่งเสริมการขยายตลาดการค้าของรัฐบาล เพราะบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามีความอุดมสมบูรณ์ มีผลผลิตทางการเกษตรมากสามารถนำออกสู่ตลาดได้สะดวกและรวดเร็ว

ตั้งกรมรถไฟ

ในปี พ.ศ. 2433 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมรถไฟขึ้นเพื่อรับผิดชอบการดำเนินงานเกี่ยวกับรถไฟ และกำหนดนโยบายในระยะแรกที่จะสร้างทางรถไฟเป็นของรัฐ โดยให้สังกัดกระทรวงโยธาธิการ มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครานุวัตติวงศ์ ทรงเป็นเสนาบดี และแต่งตั้งให้นายคาร์ล เบทเก (Carl Bethge) วิศวกรชาวเยอรมันที่ปรึกษาในราชการกระทรวงโยธาของกรุงปรัสเซีย ซึ่งได้รับอนุญาตให้ลาออกราชการมารับราชการในประเทศไทย เป็นเจ้ากรมรถไฟคนแรก นับเป็นการเริ่มต้นการรถไฟในประเทศไทยตามนโยบายพัฒนาการคมนาคมทางบก

ประกาศสร้างทางรถไฟ

พ.ศ. 2433 ได้มีประกาศพระบรมราชโองการสร้างทางรถไฟสยาม ตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงเมืองนครราชสีมา ลงวันที่ 1 มีนาคม ร.ศ.109 ตรงกับ พ.ศ. 2433 และทางราชการได้ออกคำแถลงการณ์เรื่องสร้างทางรถไฟ ซึ่งทำให้ประชาชนได้รู้ความเป็นมา และกำหนดแนวทางในการจัดสร้างทางรถไฟมีความสำคัญดังนี้

ในไม่ช้ากว่า 5 ปี ต่อไปนี้ ชาวเราจะได้ไปเที่ยวหัวเมืองลาวกาวได้โดยสะดวกเร็วพลัน และได้ชมสินค้าต่างเมือง และสินค้าซึ่งจะทวีขึ้นแปลกขึ้น ในเวลานั้นด้วย เพราะเหตุใด คือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างทางรถไฟตั้งแต่กรุงเทพฯไปทางบางปะอิน กรุงเก่า และเมืองสระบุรีถึงนครราชสีมา สายหนึ่ง ลงมือทำไม่ช้ากว่า กันยายน 110 เป็นสายแรก เรียกชื่อว่า "รถไฟนครราชสีมา" แล้วเสร็จไม่ช้ากว่าสิ้นรัตนโกสินทร์ศก 115 โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงคลังมหาสมบัติรวบรวมเงินแผ่นดิน ซึ่งเหลือจ่ายราชการไว้ส่วนหนึ่งสำหรับสร้างรถไฟสายนี้เป็นของหลวง เจ้าพนักงานกระทรวงโยธาธิการ เป็นผู้จัดการก่อสร้างประมาณทุนทำไม่เกินสองแสนชั่งถ้วน และจะแบ่งเป็นส่วน

ส่วนละหนึ่งซั้งยี่สิบบาท ไม่เกินแสนหกหมื่นส่วนและในส่วน
ซึ่งเหลือจากประมาณไว้เป็นของหลวงแล้ว นอกนั้นจะทราบ
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ เฉลี่ยให้แก่มหาชนผู้มีความเต็มใจจะ
รับเข้าส่วนรถไฟนี้ ด้วยเป็นช่องซั้งให้ผู้มีทุนทั้งหลายจ่าย
ทรัพย์สินลงประกอบการ ซึ่งจะเกิดกำไรยิ่งขึ้นถ่ายเดียวเพราะ
ไว้ใจแน่ว่าจะไม่ขาดทุนเลยเป็นอันขาด ด้วยโปรดเกล้าฯ ให้
เจ้าพนักงานกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ รับประกันแก่ผู้ส่ง
เงินเข้าส่วนว่าถ้าภายใน 10 ปี ผลกำไรรถไฟยังแบ่งไม่ได้
หรือแบ่งได้ต่ำกว่าร้อยละ 5 ต่อปีก็ตี เจ้าพนักงานกระทรวง
พระคลังมหาสมบัติจะจ่ายเงินแผ่นดินออกใช้เป็นผลกำไรแก่
ผู้ถือหุ้น จนครบร้อยละ 5 ต่อปีทั้งสิ้น ถ้าผลกำไรรถไฟ
มากกว่าร้อยละ 5 อีกเท่าไรก็จะได้เป็นสิทธิของผู้ถือหุ้นจน
หมด เป็นช่องนำหาผลประโยชน์ทวีคูณอย่างยิ่งด้วย เราจะ
ลงทุนประกอบการอื่นๆ ซึ่งเป็นการใหญ่การสำคัญ และ
เป็นการไม่ต้องทำหนักอกหนักใจดังนี้ จะวางใจได้แน่หรือว่า
มีกำไร ไม่เป็นช่องอันตรายแก่ทรัพย์สินของตน ทั้งเป็น
หนทางชักนำให้ราษฎรอุตสาหะคิดสร้างทำเลเพาะปลูกสินค้า
ทำมาหากินกว้างขวางยิ่งขึ้น ในพระราชอาณาเขตสยาม
เพราะการย้ายขนสินค้า ไปมาแลกเปลี่ยนกัน ตามหัวเมือง
นั้นๆ ง่าย ดัดความลำบากในหนทางไกล และหนทาง
กันดารให้สิ้นไป

ต่อมาในวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2433
พระพุทธเจ้าหลวง มีประกาศพระบรมราชโองการให้สร้าง
ทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมา ซึ่งเป็นทางรถไฟสาย
แรกในราชอาณาจักรไทย (ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา
เล่ม 7 ลงวันที่ 22 มีนาคม ร.ศ. 109) แสดงพระราชดำริ
วิธีการจัดหาเงินทุน แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดการเรื่อง
ที่ดินที่จะสร้างมีทางรถไฟและมีข้อความที่ว่า ให้ราษฎรมี
ส่วนเข้าหุ้นก่อสร้าง โดยแบ่งผลกำไรนั้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็น
วิธีการที่ชาญฉลาด เพราะวิธีการให้ราษฎรมีส่วนนั้น
เป็นการออกพันธบัตรให้กู้นั่นเอง แต่ให้เงื่อนไขเป็น
ประโยชน์แก่ราษฎรมากกว่าคือ

ก. ถ้าระหว่างเวลาที่รถไฟยังอยู่ในระหว่างก่อสร้าง
และยังไม่มีกำไรรัฐบาลจะจ่ายดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อปี

ข. ถ้ารถไฟมีกำไร แต่ยังไม่แบ่งผลกำไรไม่ได้ถึงร้อยละ
5 รัฐบาลก็จะจ่ายเพิ่มเติมให้ครบร้อยละ 5

ค. ถ้ารถไฟมีกำไรที่จะแบ่งให้ได้เกินร้อยละ 5 ก็
จะแบ่งให้ตามส่วนกำไร

ง. ถ้าครบ 50 ปีแล้ว ผู้ถือใบหุ้นพันธบัตรจะขาย
คืนให้รัฐบาลก็ได้

ในเรื่องนี้ในพระนิพนธ์ “เจ้าชีวิต” มร. เกรแฮม (W.A.
Graham) แดงในหนังสือของเขาว่า เป็นเรื่องแปลกพิเศษ
ยิ่งก็คือไทยเราสร้างรถไฟสายแรกๆ นั้นได้ โดยใช้เงินรายได้
ธรรมดาประจำปี รัฐบาลของพระเจ้าจุลจอมเกล้าฯ ได้ขอยืมเงิน
ตราจากต่างประเทศเลย จนกระทั่ง พ.ศ. 2446 (ค.ศ.1903)
ได้มีการขายพันธบัตร ในกรุงลอนดอน เป็นเงิน 1 ล้าน
ปอนด์(ในสมัยนั้นราว 13 ล้านบาท)

การประมูลและทำสัญญา

การสร้างทางรถไฟสาย กรุงเทพฯ ถึง นครราชสีมา
ได้เปิดซองประมูลเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2434 เวลา 12.00 น.
ปรากฏว่ามีผู้เสนอราคา 2 ราย คือ มิสเตอร์เลนซ์ จาก
ประเทศเยอรมัน และมิสเตอร์แคมป์เบลล์ จากประเทศ
อังกฤษ มิสเตอร์แคมป์เบลล์ เสนอราคาค่าก่อสร้าง 9,956,164
บาท ต่ำกว่ามิสเตอร์เลนซ์ และมีรายการเสนอมารถูกต้อง
เป็นที่พอใจ จึงพระราชทานพระบรมราชานุมัติให้กรมรถไฟ
จ้างมิสเตอร์แคมป์เบลล์ สร้างทางรถไฟจาก กรุงเทพฯ ถึง
นครราชสีมา เป็นทางขนาดกว้าง 1.435 เมตร ซึ่งมี
ประโยชน์และตรงกับพระดำริของเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์
ดิวงค์ ซึ่งเป็นเสนาบดี กระทรวงโยธาธิการ ดังนี้

“แผ่นดินในระหว่างกรุงรัตนโกสินทร์ตลอดถึงนคร
ราชสีมา ลินค้าผลประโยชน์ซึ่งมีอยู่แล้วก็มาก การทำรถไฟ
ขนาดเล็กใช้บรรทุาก็คงจะก่อแก่การ แต่ว่าต่อนั้นไป
ผลประโยชน์อันจะเกิดแก่ที่ดินคือสวน นา แลบ่อแร่เป็นต้น
นั้น จะเกิดขึ้นอีกเป็นอันมากตามลำดับ โดยไม่ช้านัก เพราะ
หาใครยกแก่ทางที่เดินได้โดยสะดวก ก็ถ้าผลประโยชน์เหล่านี้
เจริญทวีขึ้นแล้ว โหนดเลย รถขนาดเล็กนั้นจะรอบประโยชน์เล่า
ถ้ายังขยายการทำทางรถไฟต่อออกไปอีกเท่าใด ผล
ประโยชน์ก็จะไหลลงมาเป็นอันมากเหลือที่จะประมาณ เมื่อ
การเป็นฉะนี้ก็ย่อมจะเป็นที่คับแคบ ขาดกำไรไปเป็นอันมาก
ในประเทศสยามนี้เจ้าเอออย่างรถไฟขนาดเล็ก ซึ่งทำในเมือง
ใกล้เคียงไม่ได้ เพราะภูมิประเทศผิดกับเมืองสยามนี้ เมือง
อันสมบูรณ์ด้วยสมบัติมั่งคั่ง ตั้งอยู่ใกล้ทะเลอันเป็นปากช่อง
สินค้าทั้งหลาย ซึ่งเกิดขึ้นที่พระราชอาณาเขตอันกว้างใหญ่นั้น
จะต้องไหลลงมารวมลงในเมืองหลวงทางเดียวนี้ ไม่เหมือน
เมืองอื่นที่ใกล้เคียง อันไม่สามารถจะเป็นดังกล่าวนี้ได้..”

ครั้นถึงวันที่ 9 มีนาคม ร.ศ. 110 (พ.ศ. 2434) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร (เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ) มาประกอบพระราชพิธีกระทำพระฤกษ์ เริ่มทำการสร้างทางรถไฟหลวงที่สถานีรถไฟกรุงเทพฯ ทรงมีพระราชดำรัสตอบในการพิธีเริ่มทำทางรถไฟสายนครราชสีมาดังนี้

เรามีความยินดีไม่น้อยเลย ที่ได้มาอยู่ ณ ที่นี้เป็นที่ จะได้เริ่มลงมือทำการก่อสร้างทางรถไฟ ซึ่งเราได้คิดอ่านจะทำให้สำเร็จมาช้านานแล้ว เราได้รู้สำนึกมาอยู่ว่า ธรรมดาความเจริญรุ่งเรืองของประชุมนชนย่อมอาศัยถนนหนทางไปมาหากันเป็นใหญ่เป็นสำคัญ เมื่อมีหนทาง คนจะได้ไปมาได้ ง่ายได้ไกล ได้เร็วขึ้นเพียงใดก็เป็นการขยายประชุมนชนให้ไพศาลยิ่งขึ้นเพียงนั้น บรรดาการค้าขายอันเป็นสมบัติของบ้านเมืองก็จะรุ่งเรืองวัฒนาขึ้นโดยส่วนหนทางนั้น เราจึงได้อุสาหะคิดจะทำทางรถไฟให้สมกับกำลังบ้านเมือง ก็ได้คิดทำทางรถไฟไปเมืองนครราชสีมาวันนี้

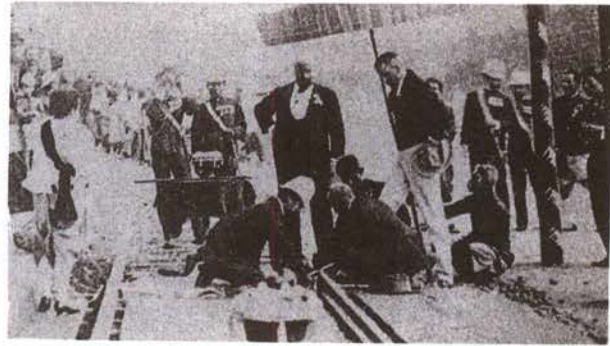
บัดนี้ก็บังเกิดสมมุติที่เราและท่านทั้งหลายจะได้เห็นลงมือทำทางรถไฟนี้ ซึ่งเราเชื่อว่าท่านทั้งหลายที่ได้มาพร้อมกัน ณ ที่นี้ จะได้มีความยินดีเหมือนกับเราด้วย เรามีความขอบใจท่านทั้งหลายที่ได้เต็มใจช่วยทำการนี้ให้สำเร็จ ประสงค์ของเรา เราหวังใจว่า การนี้จะมีผลอันสำเร็จ บริบูรณ์เป็นประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป เราเต็มใจที่จะได้ลงมือขุดดินทางรถไฟในเดี๋ยวนี้

แล้วทรงหลั่งน้ำลงเหนือแผ่นดินที่จะขุดเป็นพระฤกษ์แล้วทรงใช้เสียมเงินขนาดเล็ก ตักดินเทลงในเกวียนเล็กพอสมควรแล้วโปรดให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ทรงใส่เกวียนลำเลียงดินพระฤกษ์ไปตามรางที่ซึ่งทอดไปโดยทางปรา เมื่อถึงที่ๆ จะสร้างทางรถไฟ (บริเวณย่านสถานีกรุงเทพในปัจจุบัน)แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเทดินพระฤกษ์ลงถมบริเวณนั้น คนงานทั้งหลายจึงได้ลงมือขุดดินตามทางที่กระทรวงโยธาธิการได้ปักกรวยไว้ **การสร้างทางรถไฟสายแรกจึงเริ่มนับตั้งแต่นั้น**

เหตุการณ์สำคัญในการก่อสร้างทางรถไฟสาย กรุงเทพฯ-อยุธยา

ด้วยเหตุที่เส้นทางระหว่างกรุงเทพฯกับอยุธยา เป็นที่ชุมนุมของแม่น้ำที่เป็นสาขาของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ แม่น้ำน้อย แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก การคมนาคมส่วนใหญ่มุ่งใช้ทางน้ำจะสะดวกกว่าทางบก เรือจึงเป็นพาหนะที่จำเป็นในการก่อสร้างทางรถไฟระหว่างกรุงเทพฯ-อยุธยา การก่อสร้างครั้งนี้ต้องเดินทางขึ้นล่องระหว่างกรุงเทพฯ-อยุธยา จึงจำเป็นต้องจัดซื้อเรือเพื่อใช้ในกิจการดังกล่าว และแก้ปัญหาด้านอุบัติเหตุ ดังปรากฏในรายงานของมิสเตอร์เบทเก เจ้ากรมรถไฟที่มีไปถึงพระเจ้าน้องยาเธอเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ

เปิดเดินรถไฟหลวง กรุงเทพ-อยุธยา

การก่อสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพ-นครราชสีมา ดำเนินการมาถึงปี พ.ศ. 2439 ทางแล้วเสร็จส่วนหนึ่งถึงอยุธยา (การก่อสร้างล่าช้าถึง 5 ปี ก็เพราะนายช่างเยอรมันเกิดโต้ปัญหาขัดแย้งทะเลาะกับพ่อค้าอังกฤษผู้ส่งเครื่องจักรต่างๆเข้ามา เป็นผลให้หลังจากนั้น เป็นเวลาหลายปี การก่อสร้างรถไฟไทยจะก่อสร้างโดยช่างไทยที่ไปเรียนมาจากต่างประเทศ และมีช่างอังกฤษช่วยอยู่ด้วยชั่วคราวหนึ่ง)รัฐบาลพิจารณาแล้วเห็นว่าพอจะเปิดเดินรถจากกรุงเทพถึงอยุธยา ได้ตั้งนั้นในวันที่ 26 มีนาคม ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) เวลา 10.00 น. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพิธีเปิดการเดินรถไฟหลวงสายแรกในพระราชอาณาจักร ระหว่างสถานีกรุงเทพ-อยุธยา ระยะทาง 71 กิโลเมตร เป็นการประกอบพิธีตั้งหมุดราง(ซึ่งเรียกในสมัยแรก)เพื่อเป็นสิริมงคลต่อกิจการของกรมรถไฟหลวง เนื่องจากเป็นวันที่สำคัญและเป็นพิธีที่ยิ่งใหญ่ของประเทศสยาม จึงได้มีการบันทึกเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ในประวัติศาสตร์โดยละเอียดดังนี้

เวลา 10.00 น. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีเสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนรถพระที่นั่งออกจากพระบรมมหาราชวังผ่านวัดเทพศิรินทราวาสถึงสะพานกรมรถไฟ ข้ามสะพานไปเทียบรถพระที่นั่ง ณ ที่พักรถม้าบริเวณรถไฟ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการและข้าราชการกระทรวงโยธาธิการและกรมรถไฟพร้อมกันรับเสด็จอยู่ที่นั่น

ครั้นลงจากรถพระที่นั่งแล้ว ได้เสด็จพระราชดำเนินไปตามทางซึ่งคาดปรัดตกแต่งเป็น ระยะทาง 3 เส้น จึงมีโรง

พระราชพิธีซึ่ง ณ ที่นั้นมีพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และภรรยา ตลอดจนจวนขุนตานุขุดและพ่อค้า ได้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นจำนวนมาก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจุดเทียนนมัสการ ต่อจากนั้นก็ได้เสด็จพระราชดำเนินสู่ที่ซึ่งจะทำพิธีที่หน้าพลับพลา (ตรงที่ได้หมุดดิน ซึ่งทรงขุดกระทำพระฤกษ์เริ่มการก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. 2434) จากนั้นทรงตรึงหมุดที่รางทองรางเงินข้างเหนือให้ติดกับหมอนไม้มะริด คาดเงินมีอักษรจารึกเป็นพระฤกษ์ พระสงฆ์ราชาคณะผู้ใหญ่ 15 รูป มีพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็นประธานสวดคาถาชัยมงคล เจ้าพนักงานประโคนเมตรสังข์ พิณพาทย์และแตรวง ขึ้นพร้อมกัน แล้วสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินี จึงทรงตรึงรางทองรางเงินลงเหนือไม้มะริด คาดเงินมีอักษรจารึกซึ่งทอดไว้ทางด้านใต้ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และขุนตานุขุดทั้งชายและหญิงช่วยตรึงต่อไปจนเสร็จทั้ง 2 ราง ซึ่งนับว่าทางรถไฟในระหว่างกรุงเทพฯ กับกรุงเก่าติดต่อกัน แล้วตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ต่อจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีได้เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่โรงพิธีประทับหน้าบัลลังก์ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา ทรงอ่านคำกราบบังคมทูลพระกรุณา มีสเตอร์เบทเกเจ้ากรมรถไฟ อ่านรายงานกราบบังคมทูลพระกรุณา ต่อจากนั้นพระองค์ได้มีพระราชดำรัสแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องอิสริยาภรณ์เป็นบำเหน็จแก่เจ้าพนักงานกระทรวงโยธาธิการและกรมรถไฟทรงมีพระราชดำรัสตอบในการเปิดรถไฟในระหว่างกรุงเทพฯ กับ กรุงเก่า หรือจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดังต่อไปนี้

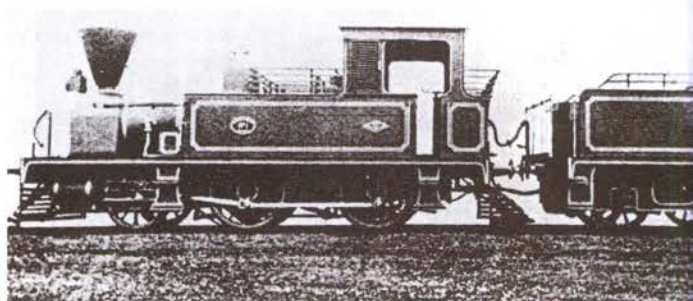
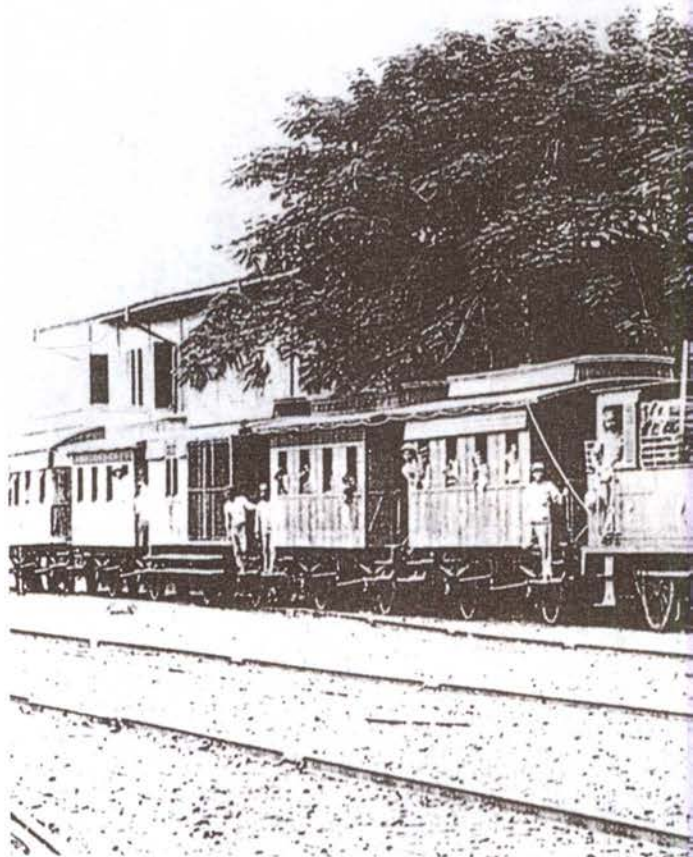
เรารู้สึกว่า การที่จะได้ทำวันนี้ เป็นเกียรติยศแก่ตัวเรา และเป็นที่ยินดีด้วยที่จะได้ทำการให้รถไฟสายนี้สำเร็จได้ถึงแม้แต่เป็นส่วนหนึ่งตอนหนึ่ง เพราะเหตุว่าได้ทำการเพื่อเป็นประโยชน์แก่พระราชอาณาจักรไม่เฉพาะแต่คนในประเทศของเรา แต่ได้เป็นประโยชน์ทั่วไปแก่มนุษย์ทั้งปวงด้วย เมื่อได้ฟังรายงานแห่งเจ้ากรมรถไฟ (มิสเตอร์ เค เบทเก) พรรณาถึงการที่เป็นมาโดยลำดับ ตั้งแต่แรกคิดทำการจนถึงเวลาที่จะได้เปิดในบัดนี้ก็ได้รู้สึกถึงการที่เป็นล่วงมาแล้ว คือการที่มีความปรารถนาด้วยความมุ่งหมายอันดี มีความหวังใจว่าจะสำเร็จได้สมประสงค์บ้าง รู้สึกที่เกิดความรำคาญบ้าง มีความวิตกที่กลัวการจะไม่ตลอดไปบ้าง มีเหตุที่ควรเศร้าสลดใจบ้าง แต่เมื่อตัดความคิดที่นึกมาลำดับเหล่านั้นเสียแล้ว คิดแต่ถึงการที่จะได้ทำบัดนี้ ก็เป็นเหตุให้เกิดความชื่นชมยินดีว่าถึงแม้ว่าการที่จะได้ทำในวันนี้ ไม่ได้เต็มที่ตั้งความมุ่งหมายแต่เดิมก็ยังเป็นที่พึงพอใจ และเห็นได้ว่าเป็นพยานแห่งความอุสาหะของกรมรถไฟแลเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ (กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา) ด้วย จึงได้อุสาหะพยายามลำบากมาแต่แรกจนถึงบัดนี้ เป็นผู้ที่มีความสมควรที่จะได้รับความชอบใจของเราแท้ และเป็นเครื่องให้มั่นหมายว่าด้วยความอุสาหะเช่นนี้ คงจะได้ปลดเปลื้องความรำคาญเมื่อระลึกถึงให้สูญหายไป ด้วยทำการให้สำเร็จตลอดได้โดยไม้อช้า

เราขออำนาจพรแก่ทางรถไฟนี้แลกรมรถไฟซึ่งจะได้อำนาจการต่อไปภายหลัง ขอให้การทั้งปวงสำเร็จเป็นประโยชน์แพร่หลายยิ่งขึ้นสืบไป

พระบรมราชินีนาถได้พร้อมด้วยเรา ขอขอบใจเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการและกรมรถไฟที่ได้เห็นจัดการทั้งปวงในเวลานี้ เป็นที่พึงพอใจ และทั้งถ้อยคำที่ได้กล่าวถึงเราทั้งสองนั้นด้วย

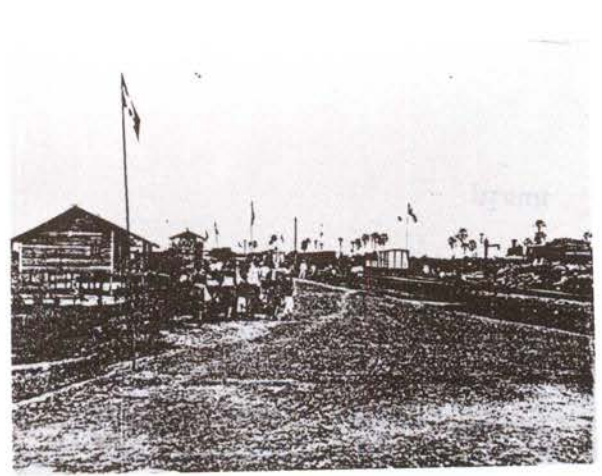
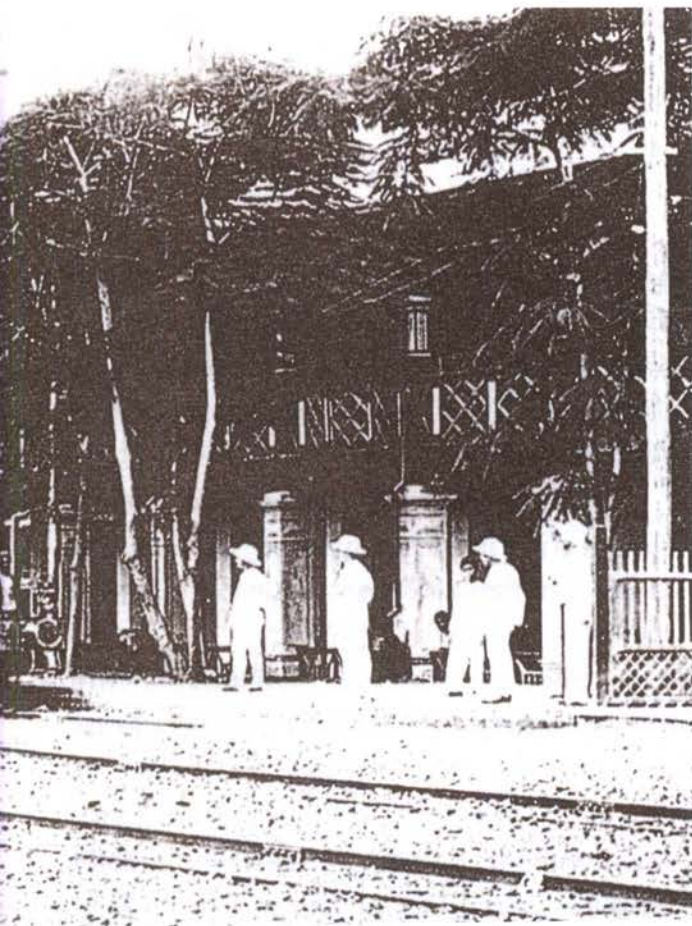
บัดนี้จะได้ให้บำเหน็จแก่เจ้าพนักงานทั้งหลาย ซึ่งได้ทำการอันนี้สำเร็จได้ เพื่อจะให้เป็นเครื่องหมายแห่งความพอใจของเรา และความดีของเขา ซึ่งได้ทำไว้ในกรอันเป็นประโยชน์ยิ่งใหญ่นี้ตามที่เขาสมควรจะได้รับ

ต่อมาเจ้าพนักงานกรมรถไฟได้เคลื่อนขบวนรถไฟพระที่นั่งซึ่งเตรียมไว้สำหรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับเป็นพระฤกษ์เข้ามาเทียบที่หน้าพลับพลาเมื่อพระองค์ทรงเจิมรถพระที่นั่งแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานเชิญพระชัยเนาวโลหะขึ้นสู่รถนำ พร้อมด้วยพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ 3 รูป มีพระเจ้า

น้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส หม่อมเจ้าสมเด็จพุฒาจารย์และหม่อมเจ้าพระศรีสุทธตติยานุวัตรกับพระราชอาคันตุกะฝ่ายรามัญ 1 รูป ฝ่ายวิปัสสนาธุระ 1 รูป สำหรับประพรมน้ำพระพุทธรูปและโปรยทรายไปในรถนำ ซึ่งอยู่หน้ารถพระที่นั่งหลังจากนั้นก็เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่รถพระที่นั่ง (สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนั้นไม่ได้โดยเสด็จด้วย เมื่อส่งเสด็จจนรถพระที่นั่งเคลื่อนออกจากหน้าพลับพลาไปแล้ว จึงได้เสด็จพระราชดำเนินกลับพระบรมมหาราชวัง)

ครั้นพร้อมแล้วขบวนรถไฟพระที่นั่งซึ่งนับเป็นรถโดยสารขบวนแรกก็เคลื่อนออกจากที่พระสงฆ์ที่ยังเหลือ 10 รูป มีสมเด็จพระวันรัตเป็นประธานสวดคาถาถวายชัยมงคลอีกครั้งหนึ่ง ชาวประโคนก็ประโคมสังข์ แตรและพิณพาทย์พร้อมกัน

เวลา 13.00 น.เศษ ขบวนรถพระที่นั่งดังกล่าวได้วิ่งถึงพลับพลาหลวงสถานีพระราชวังบางปะอิน ที่นี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินลงจากรถพระที่นั่งประทับเสวยพระกระยาหารกลางวันพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อยและทูตานุทูต

ครั้นเสวยเสร็จแล้วพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาจึงกราบบังคมทูลพระกรุณาถวายชัยมงคลแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและทูตานุทูตพร้อมกันถวายชัยมงคลต่อจากนั้นพระองค์ได้พระราชทานพรแก่เสนาบดี กระทรวงโยธาธิการและกรมรถไฟ และพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นประทับรถไฟพระที่นั่ง ไปยังจังหวัดพระนครหรืออยุธยา

ต่อจากนั้นขบวนรถไฟพระที่นั่งได้วิ่งมาถึงสถานีกรุงเก่าซึ่ง ณ ที่นั้นมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า พระยาไชยวิชิต ผู้รักษาการกรุงเก่า และข้าราชการหัวเมืองมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นจำนวนมาก

ที่จังหวัดพระนครหรืออยุธยา หลังจากที่พระบาท

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงกระทำพิธีเปิดศาลาว่าการรัฐบาลแล้ว เวลา 16.00 น.เศษ พระองค์ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นประทับรถไฟพระที่นั่งกลับกรุงเทพฯ ถึงกรุงเทพฯ เวลา 17.00 น. เศษ

ทางรถไฟหลวงระหว่างกรุงเทพ-อยุธยา ระยะทาง 71 กิโลเมตรได้เชื่อมกับต่อกันนับแต่บัดนั้น กรมรถไฟได้เปิดให้ประชาชนเดินทางไปมาระหว่างกรุงเทพ-อยุธยา ได้ตั้งแต่วันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2439 เป็นต้นมา โดยเดินขบวนรถขึ้นล่องวันละ 4 ขบวน มีสถานีในระยะเริ่มแรกรวม 9 สถานีคือ สถานีกรุงเทพ บางซื่อ หลักสี่ หลักหก คลองรังสิต เชียงราก เชียงรากน้อย บางปะอิน และกรุงเก่า ทำให้ราษฎรเดินทางสัญจรได้สะดวกยิ่งขึ้นต่างพากันหันมาใช้รถไฟเป็นยานพาหนะเดินทางไปมาหากันและลำเลียงสินค้าแต่ก็ได้บรรทุกเฉพาะผู้โดยสารเท่านั้น มีหลักฐานปรากฏว่าในวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ.2442 ได้นำช้างเผือกบรรทุกรถไฟ จากกรุงเก่ามากรุงเทพฯ เป็นช้างเผือกที่ได้จากอุบล พระราชทานนามว่า พระศรีเศวตวรรณิภวาร นับเป็นช้างตัวแรกที่ได้ขึ้นรถไฟ

ต่อจากนั้นได้เปิดกิจการเดินรถต่อไปอีกเป็นระยะๆ จากอยุธยา แก่งคอย มวกเหล็ก ปากช่อง จนกระทั่งในปี พ.ศ.2443 การสร้างทางรถไฟสายนครราชสีมา ได้เสร็จเรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดการเดินรถไฟสายนี้อีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม 2443 รวมระยะทางจาก กรุงเทพ-นครราชสีมา ยาวทั้งสิ้น 265 กิโลเมตร สิ้นเงินในการก่อสร้างทางรถไฟสายนี้ 17,585,000 บาท

เมื่อการสร้างทางรถไฟสายแรกสำเร็จลงตามพระราชประสงค์แล้ว ทรงพิจารณาสร้างทางรถไฟสายอื่นต่อไป จนกระทั่งสิ้นรัชสมัยพระองค์ในปี พ.ศ.2453 มีทางรถไฟที่เปิดใช้การเดินรถรวมทั้งสิ้น 932 กิโลเมตร

บทสรุป

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับอยุธยาภายหลังมีทางรถไฟแล้วก็คือ การคมนาคมที่สะดวก รวดเร็ว และสามารถเดินทางได้ทุกฤดูกาล มีความก้าวหน้าทางด้านการค้าขาย เกิดผลดีทางเศรษฐกิจ มีการขยายพื้นที่และทำการเพาะปลูก ทำให้หมู่บ้านบางแห่งมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ได้เรียนรู้วิถีการผลิตและการบริโภคใหม่ๆ ทำให้หมู่บ้านมีความเจริญมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากรายงานของนายกิตตินส์ ถึงกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เมื่อคราวตรวจงานที่เมืองนครราชสีมาถึงเมืองปราจีนบุรี ลงวันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๔๕๐ ความว่า

“ในกาลครั้งโน้น เมื่อได้ไปจากมณฑลกรุงเทพฯ ตำบลบ้านตามรายทางมากตำบลเป็นบ้านเล็กน้อย และไม่สู้จะมีราษฎรออาศัย ตำบลคลองรังสิตก็ยังมีพงกว้างมีหมู่บ้านบ้างก็น้อยราย มีบ้านเป็นหมู่ใหญ่เพียงแต่ตามลำคลองบางปิ่นเท่านั้น ทำเรียกสวนไร่นา อาศัยอยู่แต่ที่มีทางรถไฟแลบริษัชชุดคลองขึ้น เป็นต้น แลก็ได้กรุงเทพฯมีความเจริญขึ้นมาก ที่บ้านโพนได้ตั้งบ้านแลตลาดใหม่ขึ้น ตั้งแต่

กรุงเทพฯถึงตำบลแก่งคอยพื้นที่ทำเลเปลี่ยนแปลงเป็นอันมาก มีไร่นาต่อออกไปตลอดถึงเชิงเขา มีตลาดตั้งขึ้นใหม่กับทั้งตำบลที่บันทุกเข้าตั้งขึ้นหลายตำบล เช่นบ้านหนองแขง แลบ้านบึงแก เป็นต้น แลบ้านเหล่านี้มีคนอยู่มั่งคั่งเป็นหมู่บ้านใหญ่ขึ้นทุกตำบล”

นอกจากนั้นผลของกิจการรถไฟทำให้เกิดผลดีทางการปกครอง ช่วยกระชับการปกครอง เพราะกระทรวงมหาดไทยสามารถจัดส่งข้าราชการส่วนกลางไปปฏิบัติงานตามหัวเมือง โดยทางรถไฟได้รวดเร็วขึ้น

รถไฟสายกรุงเทพ-กรุงเทพฯ นับเป็นประวัติศาสตร์ที่สำคัญของชาวกรุงเทพฯที่จะทำให้รำลึกถึง พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปิยมหาราช “พระพุทธเจ้าหลวง” ด้วยความซาบซึ้งและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ พระราชกรณียกิจสำคัญนี้ทำให้คุณภาพชีวิตของราษฎร“กรุงเทพฯ”ดีขึ้นและก้าวไปสู่การเป็นสังคมพัฒนาด้วยความเจริญอันเป็นสากลแบบอารยประเทศให้บังเกิดขึ้น ดังพระราชปณิธานเมื่อแรกทรงให้มีการก่อตั้ง การรถไฟ

บรรณานุกรม

เกื้อกุล ชินขงอนันต์. การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

หน่วยศึกษานันทศิลป์ กรมการฝึกหัดครู. 2520.

จุลจักรพงษ์. พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า. เจ้าชีวิต. พระนคร : คลังวิทยุ, 2505.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. วันนี้อยู่ดี. นนทบุรี : สำนักพิมพ์เสถียรไทย, 2522.

ปรีชา สุนทรพลิน. “บทบาทและพระกรณียกิจสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ระหว่าง

พ.ศ. 2430 - 2477.” วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

2521.

“วันประวัติศาสตร์ : พิธีปฐมฤกษ์เปิดเดินรถไฟหลวง.” รถไฟสัมพันธ์. 17(1), 2-3, 2540.

“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิฎกแห่งกิจการรถไฟ.” รถไฟสัมพันธ์ 11(4), 2-3, 2534.

ศิลปากร. กรม หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ. 5.8/1 รถไฟสยามนครราชสีมา (12 ก.ย. ร.ศ. 101-25 ส.ศ.

ร.ศ. 119)

----- เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 46.2/1 รายงานของเจ้ากรมรถไฟ เรื่องทางรถไฟนครราชสีมา ตั้งแต่เริ่มการก่อสร้าง จนถึงวันที่ 31

มีนาคม ร.ศ. 113.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับการสถาปนาเทศบาล ในมณฑลกรุงเก่า

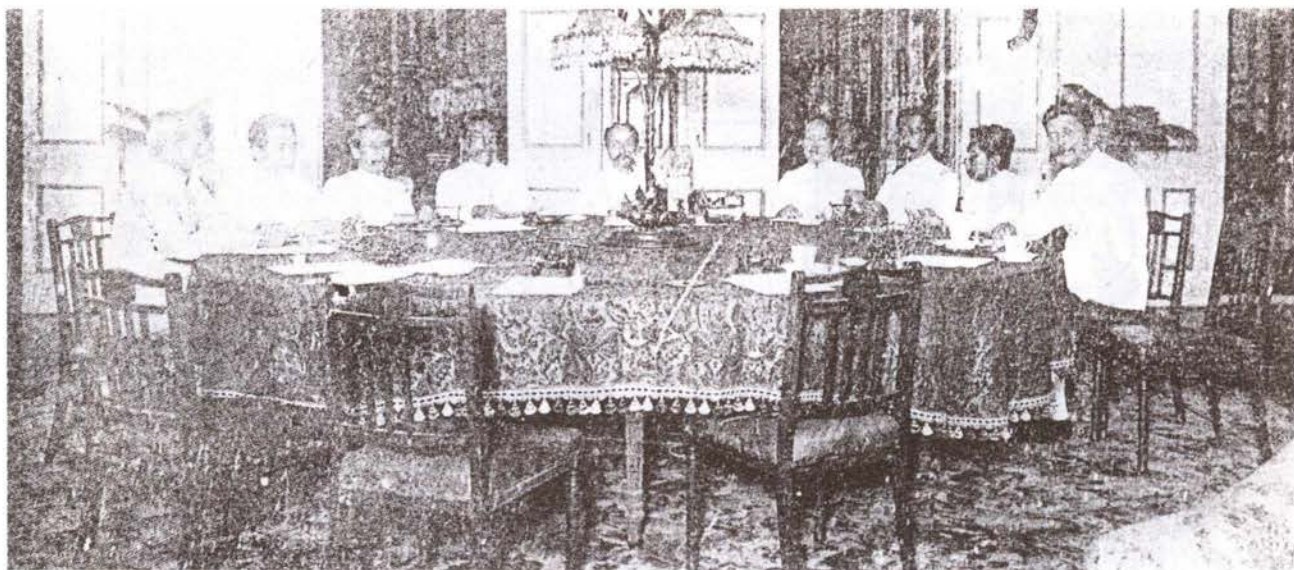
พต.วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์

ต้นสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดินแดนในแถบหัวเมืองอยุธยา มีฐานะเป็นเมืองชั้นใน² ซึ่งไม่ถูกชาติตะวันตกคุกคามเหมือนหัวเมืองชายแดนในภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคตะวันออก แต่จากปัญหาภายในที่เกิดขึ้นในแถบหัวเมืองอยุธยา ไม่ว่าจะเกิดปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวที่ไม่เหมาะสมของข้าราชการที่ปกครองดูแลเมืองต่างๆ ตลอดจนปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน รวมทั้งปัญหาความคับแค้นของประชาชนที่ไม่ได้รับความยุติธรรม นับเป็นแรงผลักดันให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัยนำเอาระบบเทศบาลเข้าไปสถาปนาในหัวเมืองดังกล่าวในปี พ.ศ. 2438 และรวมเรียกว่า “มณฑลเทศาภิบาลกรุงเก่า” ในที่นี้จะขอกล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนำระบบเทศบาลเข้าไปสถาปนาในมณฑลกรุงเก่า การดำเนินการสถาปนาระบบเทศบาล ตลอดจนปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาในการดำเนินการ ดังนี้

ก่อนปี พ.ศ.2435 ดินแดนที่รัฐบาลไทยปกครอง แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ดินแดนที่เป็นของไทยส่วนหนึ่งกับดินแดนที่เป็นประเทศราชส่วนหนึ่ง³ สำหรับหัวเมืองประเทศราชนั้น การที่รัฐบาลไทยปล่อยให้เจ้าผู้ครองเมืองมีอำนาจการบริหารการปกครองอย่างเต็มที่ เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้รัฐบาลไทยไม่มีเอกภาพทางการปกครองภายในอย่างแท้จริง นับเป็นจุดอ่อนข้อหนึ่งในการรักษาพระราชอาณาเขตให้พ้นจากการรุกรานของชาติตะวันตก ที่เริ่มแผ่อิทธิพลเข้ามาในประเทศเพื่อนบ้านของไทย ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 24⁴ ส่วนการปกครองในดินแดนที่เป็นของไทยนั้น แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 2 ส่วน คือ หัวเมืองชั้นในกับหัวเมืองชั้นนอก หัวเมืองชั้นในนั้น พระมหากษัตริย์ทรงดำเนินการปกครองเอง โดยมีเสนาบดีเป็นผู้ช่วย

ส่วนหัวเมืองชั้นนอกได้แก่หัวเมืองที่ถัดออกไปจากหัวเมืองชั้นใน แบ่งออกเป็นเมืองพระยามหานคร มีฐานะเป็นเมืองเอก โทตรี ตามขนาดใหญ่น้อย และความสำคัญของเมืองนั้นๆ โดยเมืองทั้งหมดอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของกระทรวงเสนาบดี 3 กระทรวง คือ ขึ้นอยู่กับสมุหนายก ผู้ว่าราชการกระทรวงมหาดไทยแบบเก่า ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาหัวเมืองภาคเหนือจำนวนหนึ่ง ขึ้นอยู่กับสมุหพระกลาโหม ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้จำนวนหนึ่ง และขึ้นอยู่กับโกษาธิบดี ผู้บังคับบัญชากรมท่า ซึ่งมีอำนาจเหนือหัวเมืองบางเมืองของปากอ่าวอีกจำนวนหนึ่ง⁵ สภาพการปกครองดังกล่าว เป็นการแบ่งแยกกันตามเขตบังคับบัญชา ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาขึ้นมากมาย เช่น ปัญหาการรักษาระเบียบแบบแผนการปกครอง ให้อยู่ในมาตรฐานเดียวกัน ปัญหาในเรื่องการประสานงานซึ่งมีผลทำให้เกิดปัญหาขัดแย้ง รวมทั้งเรื่องความคิดเห็นและความรับผิดชอบในการปฏิบัติงาน ความสิ้นเปลืองเจ้าหน้าที่และค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น อันเกิดจากการจัดสรรอำนาจหน้าที่อย่างไม่เหมาะสม เนื่องจากการทำงานซ้อนงานกัน ตลอดจนปัญหาเกี่ยวกับประสิทธิภาพของงานอีกประการหนึ่ง คือ กระทรวงแต่ละกระทรวงต้องทำงานหลายอย่างหลายชนิด เช่น การบำรุงความสุขของประชาชน การเสียภาษีอากร การศาสนา การศึกษา การศาล รวมทั้งการสะสมกำลังพล เสบียงอาหารและอกรบในยามสงคราม⁶ ประกอบกับสภาพการคมนาคมและการติดต่อสื่อสาร ไม่ว่าจะระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมือง หรือเมืองกับหัวเมืองด้วยกัน อยู่ในสภาพที่เต็มไปด้วยความยากลำบากและล่าช้าเกินการ

จากสภาพการปกครองที่ล้าหลัง ผนวกกับการไหลบ่าเข้ามาของลัทธิจักรวรรดินิยม ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่า นโยบายการ

ต่างประเทศแบบ “ขอให้อยู่รอด”หรือ“Survival Diplomacy”⁷ ซึ่งประเทศไทยใช้มาตลอดตั้งแต่รัชกาลที่ 3 แต่ประการเดียว ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์แวดล้อมในเวลานั้น รัฐบาลไทย จำเป็นต้องดำเนินการสถาปนาอำนาจของรัฐบาลไทย ในดินแดนทุกส่วนของราชอาณาจักร และรวบรวมอำนาจทั้งหมดไว้ที่รัฐบาลกลาง โดยเฉพาะการสถาปนาอำนาจของรัฐบาลไทยในส่วนภูมิภาคนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องเร่งสถาปนา “ระบบเทศาภิบาล” ในหัวเมืองต่างๆ สำหรับความหมายของ “ระบบเทศาภิบาล” นั้น เป็นระบบการปกครองชนิดหนึ่งซึ่งเรียกกันว่า “การปกครองส่วนภูมิภาค”⁸ เป็นระบบที่รัฐบาลกลางจัดข้าราชการของส่วนกลางไปบริหารราชการในท้องที่ต่างๆ แทนที่ส่วนภูมิภาคจะจัดข้าราชการเข้าบริหารงานในเมืองของตนเองเช่นแต่ก่อน ด้วยเหตุนี้ระบบการปกครองแบบเทศาภิบาล จึงเป็นระบบการปกครองที่รวมอำนาจเข้ามาไว้ในส่วนกลางอย่างเป็นระเบียบ และเป็นการปกครองซึ่งเปลี่ยนจากประเพณีปกครองดั้งเดิมของไทยคือ “ระบบกินเมือง”⁹ มาเป็นสมัยใหม่อย่างสิ้นเชิง¹⁰ ส่วนมณฑลเทศาภิบาล คือ ส่วนหนึ่งของระบบการปกครองชนิดนี้¹¹ และในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศใช้พระบรมราชโองการตั้งกระทรวงแบบใหม่ โดยจัดสรรอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบของแต่ละกระทรวงให้เป็นส่วนสัดกัน ดังนี้คือ¹²

- 1.กระทรวงมหาดไทย สำหรับบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือและเมืองลาวประเทศราช
- 2.กระทรวงกลาโหม สำหรับบังคับบัญชาหัวเมือง

ปักขีได้ ฝ่ายตะวันตก ตะวันออก และเมืองมลายูประเทศราช

3.กระทรวงการต่างประเทศ ว่าการเฉพาะการต่างประเทศอย่างเดียว

4.กระทรวงวัง ว่าการในพระราชวังและกรมซึ่งใกล้เคียงกับราชการในพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

5.กระทรวงเมือง (ภายหลังเรียกว่ากระทรวงนครบาล) ว่าการโปลิศและการบัญชาคนคือกรมสุรัสวดีและรักษาคนโทษ ต่อมาจึงให้เป็นกระทรวงบังคับบัญชาภายในเขตแขวงกรุงเทพ ฯ ราชธานี

6.กระทรวงเกษตรราธิการ ว่าการ ๔ เพาะปลูกและการค้าขาย การป่าไม้และการบ่อแร่

7.กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ว่าการบรรดาภาษีอากรและเงินที่จะรับจ่ายในแผ่นดิน

8.กระทรวงยุติธรรม บังคับศาลที่จะชำระความรวมกันทั้งแพ่ง อาญา นครบาล อุทธรณ์แผ่นดิน

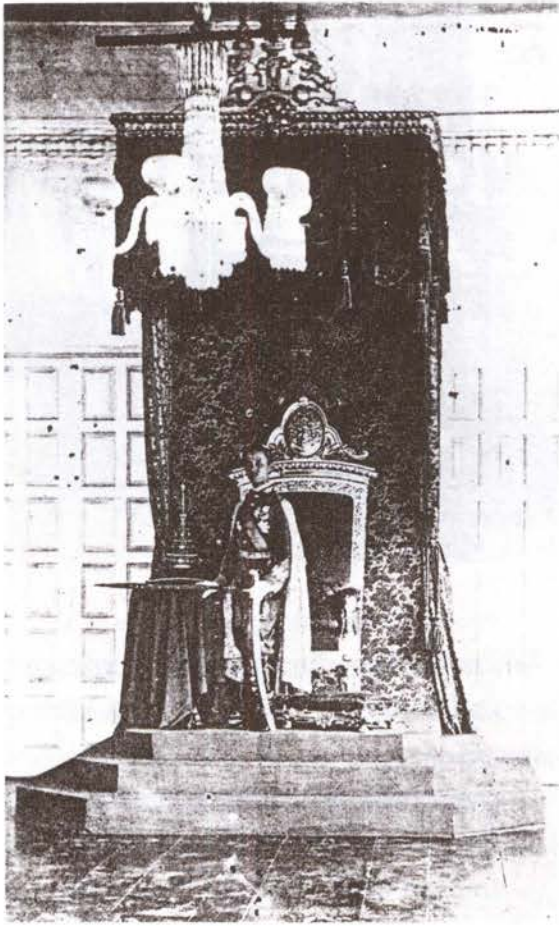
9.กรมยุทธธิการ เป็นพนักงานสำหรับที่จะได้ตรวจตราจัดการในกรมทหารบกทหารเรือ

10.กระทรวงธรรมการ เป็นพนักงานที่จะบังคับบัญชาการเกี่ยวข้องกับสงฆ์ ตำแหน่งที่พระยาพระเสด็จ และเป็นผู้บังคับการโรงเรียนและโรงพยาบาลทั่วราชอาณาจักร

11.กระทรวงโยธาธิการ เป็นพนักงานที่จะตรวจตราการก่อสร้างทำถนน ขุดคลอง และการช่างทั่วไป ทั้งการไปรษณีย์และโทรเลขหรือรถไฟ ซึ่งจะมีสืบไปในภายหน้า

12.กระทรวงมรุธาธิการ เป็นพนักงานที่รักษาพระราชลัญจกร รักษาพระราชกำหนดกฎหมาย และหนังสือราชการทั้งปวง

พร้อมกันนี้ทรงแต่งตั้งให้สมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพดำรงตำแหน่งเสนาบดีว่าการกระทรวงมหาดไทย¹³

ในชีวิตและทรัพย์สิน จากพื้นที่กว้างใหญ่ของหัวเมืองในแถบอยุธยา ที่มีอาณาเขตติดต่อกับเมืองสุพรรณบุรี และเมืองนครชัยศรีขณะเดียวกับเขตแดนที่ติดต่อกันมีสภาพเป็นป่า จึงมีโจรผู้ร้ายทำการปล้นขโมยสัตว์พาหนะ วัว ควาย ทำให้ราษฎรอยู่ไม่เป็นสุข ไม่เป็นอันทำมาหากิน¹⁸

3.ทางด้านการศาล ประชาชนเกิดความคับแค้นและขาดที่พึ่ง ดังปรากฏในหนังสือเทศาภิบาล ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพและพระยาราชเสนา ระบุว่า การปกครองหัวเมืองอยู่ในสภาพว่าเหว เจ้าเมืองและกรมการเมือง

ให้ความร่มเย็นแก่ราษฎรไม่พอ เมื่อได้รับทุกข์ภัยขึ้นก็ยากที่จะหาที่พึ่งและความยุติธรรมได้เช่นมีคดีอุทธรณ์ฎีกา ที่ต้องส่งเข้ามาพิจารณาในกรุงเทพฯ กว่าจะได้รับคำพิพากษาแต่ละเรื่องคู่ความต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมากมาย และเสียเวลาแรมปี จำเลยคดีอาญาต้องถูกขังอยู่ตลอดเวลา ที่คอย แม้คดีชนะก็อยู่ในฐานะ “กว่าถั่วจะสุกจากใหม่”¹⁹

ขณะที่เรื่องเกี่ยวกับการพิจารณาคดีความต่างๆ เป็นไปอย่างล่าช้ามาก เช่นในปี พ.ศ. 2439 ในเมืองอ่างทองมีคดีความทั้งโรงศาลอยู่ถึง 540 เรื่อง และอีก 388 เรื่อง ในศาลที่เมืองลพบุรี นอกจากนี้มีหลักฐานปรากฏว่าผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมืองหาผลประโยชน์ โดยเรียกทรัพย์สินเงินทองจากผู้ร้ายที่จับตัวได้แล้วปล่อยไป เช่น กรณีหลวงศรีมงคล หลวงสวัสดิ์ และหลวงบรรหาร อรรถคดี กรมการเมืองอ่างทองรับของกำนัลจากโจรแล้วปล่อยตัวไป²⁰

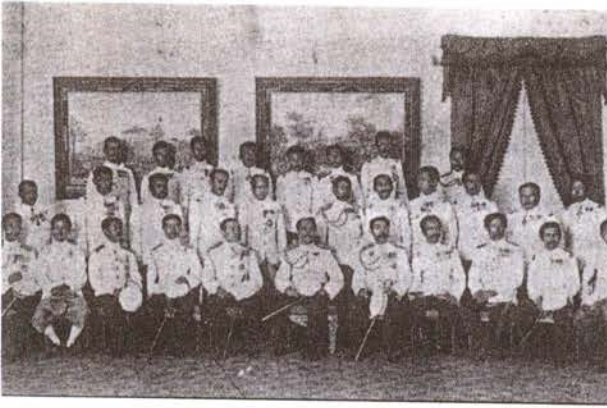
จากสภาพปัญหาภายในหัวเมืองแถบอยุธยาดังกล่าว ในปีพ.ศ. 2438 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพดำเนินการสถาปนา “ระบบเทศาภิบาล” ในหัวเมืองแถบอยุธยา โดยรวมเอาเมืองอยุธยา ลพบุรี สระบุรี อ่างทอง พรหมบุรี²¹ อินทร์บุรี²² และสิงห์บุรีรวมเป็นมณฑลเรียกว่า “มณฑลกรุงเก่า” โดยมีที่ว่าการมณฑลอยู่ที่อยุธยา²³ โดยโปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ พระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ 5 ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาล²⁴ ในช่วงปี พ.ศ. 2438- 2446 เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในมณฑลกรุงเก่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ จึงเริ่มดำเนินการสถาปนาระบบเทศาภิบาลใน

หลักการต่าง ๆ ของการปกครอง “ระบบเทศาภิบาล” ได้ระบุไว้ในประกาศจัดป็นหน้าที่ระหว่างกระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย รศ.113¹⁴ รวมทั้งเมืองทั้งหมดมาไว้ได้ การบังคับบัญชาของกระทรวงมหาดไทย พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ รศ.116¹⁵ และลักษณะการปกครองหัวเมือง รศ.117

สำหรับหัวเมืองในแถบอยุธยา ก่อนปี พ.ศ. 2438 แม้จะอยู่ในฐานะหัวเมืองชั้นในที่ปลอดภัยจากการคุกคามของชาติตะวันตก แต่ปรากฏว่าในแต่ละเมืองต่างก็มีปัญหาภายใน ซึ่งเกิดจากสภาพการปกครองที่ล่าช้า ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นเท่าที่รวบรวมได้มี

1.ปัญหาที่เกิดจากการปฏิบัติตัวที่ไม่เหมาะสมของข้าราชการที่ปกครองอยู่ในแถบหัวเมืองของอยุธยา ดังมีหลักฐานปรากฏว่าในปี พ.ศ.2432 ผู้ว่าราชการเมืองลพบุรีอาศัยตำแหน่งหน้าที่เบียดบังค่านาไวไม่ยอมส่งแก่พนักงานณกรุงเทพฯ¹⁶ หรือกรมการเมืองที่มักแต่งตั้งจากผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นของอยุธยา บางคนตั้งตัวเป็นหัวหน้าช่องโจร และสนับสนุนลูกน้องให้ทำการโจรกรรมในท้องถิ่นอื่น¹⁷

2.ปัญหาเกี่ยวกับการที่ประชาชนขาดความปลอดภัย

มณฑลกรุงเก่า โดยงานอันดับแรกที่ทำเนียบคือ²⁵

1.การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล เพื่อให้สอดคล้องกับการปรับปรุงการปกครองส่วนกลาง การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลได้แบ่งออกเป็น

1.1การปรับปรุงแบบแผนการปกครอง ได้จัดรูปหน่วยการปกครองใหม่คือ

1.1.1การจัดรูปแบบการปกครองในมณฑล มณฑลเป็นหน่วยราชการที่ใหญ่ที่สุดในส่วนภูมิภาค มีการจัดรูปการปกครองดังนี้

การจัดรูปหน่วยงานและตำแหน่งทางราชการ

(1) กองบัญชาการมณฑล มีตำแหน่งข้าราชการคือมีข้าหลวงเทศาภิบาลเสมีนตราและเลขานุการมียศเป็น “ขุน”²⁵

(2) กองข้าหลวงมหาดไทย มีตำแหน่งข้าราชการคือข้าหลวงมหาดไทยและพนักงานตรวจการ 3 นาย

(3) กองข้าหลวงคลัง มีตำแหน่งข้าหลวงคลัง และผู้ช่วยข้าหลวงคลัง

(4) กองข้าหลวงยุติธรรม มีตำแหน่งข้าหลวงยุติธรรมและผู้ช่วยข้าหลวงยุติธรรม²⁶

1.1.2การจัดรูปแบบการปกครองเมืองมณฑลกรุงเก่าในปี พ.ศ.2441 ซึ่งได้ประกาศใช้ “ข้อบังคับลักษณะปกครองท้องที่ รศ.117” ได้มีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งผู้ว่าราชการบางคน โดยยึดเอาความรู้ความสามารถเป็นเกณฑ์ นอกจากตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองแล้วยังมีตำแหน่งกรมการเมืองอันเป็นตำแหน่งข้าราชการอันดับรองลงมาจากผู้ว่าราชการเมือง แบ่งออกเป็น 2 คณะคือ

(1) กรมการเมืองในทำเนียบ ได้แก่ข้าราชการประจำมีตำแหน่งปลัดเมืองยกกระบัตรและผู้ช่วยราชการ ทั้ง 3 ตำแหน่งนี้เป็นกรมการเมืองชั้นผู้ใหญ่ ส่วนกรมการเมืองชั้นผู้น้อย ซึ่งเป็นข้าราชการชั้นรองมี 5 คน²⁷ คือ จำเมือง สัสดีแพ่ง ศุภมาตรา และสารเลข นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งโยธาธิการ และพะทำมระง²⁸

(2) กรมการเมืองนอกทำเนียบ เป็นตำแหน่งที่แต่งตั้งจากบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิ หรือคฤหบดีที่ได้ตั้งบ้านเรือนในเมืองนั้น มีจำนวน 10 คน เป็นตำแหน่งประจำ 5 คน ตำแหน่งไม่ประจำ 5 คน อยู่ในตำแหน่งคราวละ 3 ปี กรมการเมืองนอกทำเนียบนี้เป็นตำแหน่งที่ตั้งขึ้นใหม่ โดยรัฐบาลมีจุดประสงค์จะให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการปกครอง รัฐบาลไม่ต้องจ่ายเงินเดือนให้เพราะบุคคลเหล่านี้มีฐานะดีอยู่แล้ว กรมการเมืองนอกทำเนียบเป็นเพียงผู้ให้คำปรึกษาหารือแก่ผู้ว่าราชการเมือง²⁹

1.1.3การจัดรูปการปกครองแขวงหรืออำเภอ

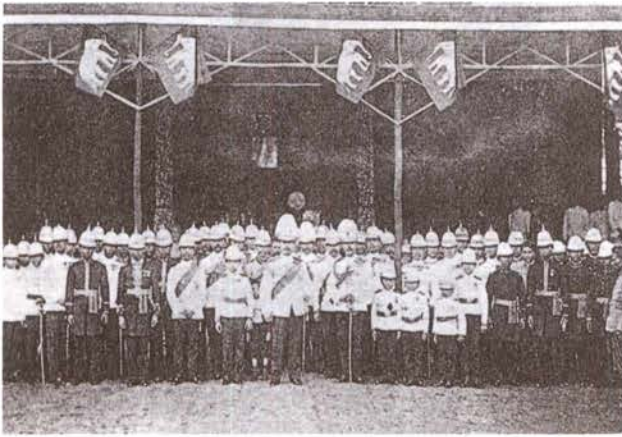
หน่วยราชการในมณฑลระดับถัดลงไปจากเมือง คือแขวงหรืออำเภอ ในปี พ.ศ. 2440 ได้มีการปรับปรุงการจัดรูปการปกครองอำเภอหรือแขวงใหม่ โดยกระทรวงมหาดไทยได้วางเขตอำเภอตามพระราชบัญญัติ ลักษณะปกครองท้องที่ รศ.116 ฉะนั้นมณฑลกรุงเก่าจึงได้แบ่งเขตอำเภอใหม่ คือเมืองอยุธยา มี 11 อำเภอ เมืองลพบุรีมี 4 อำเภอ เมืองอ่างทองมี 4 อำเภอ เมืองสระบุรีมี 5 อำเภอ เมืองสิงห์บุรีมี 4 อำเภอ

ตำแหน่งข้าราชการในอำเภอ มีทั้งข้าราชการที่เป็นกรมการเมืองและข้าราชการที่ไม่ใช่กรมการเมือง กรมการเมืองมีนายอำเภอ ปลัดอำเภอ และสมุหบัญชีอำเภอ ข้าราชการที่ไม่ใช่กรมการเมืองได้แก่ เสมีนพนักงานอีกจำนวนตามสมควรแก่ทางราชการ

1.1.4 การจัดรูปการปกครองตำบลและหมู่บ้าน

การจัดรูปแบบของหน่วยการปกครองตำบล มีตำแหน่งกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าหน่วยการปกครอง วิธีการจัดตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ใช้ตั้งจากบุคคลที่มีความซื่อสัตย์มั่นคงดี เป็นผู้ใหญ่ที่พอจะว่ากล่าวบังคับราษฎรได้แต่ต่อมาไม่มีการเลือกผู้ใหญ่บ้านคงมีแต่กำนัน ทำให้การปฏิบัติหน้าที่ของกำนันต้องบกพร่องไปด้วยเนื่องจากขาดผู้ช่วยคอยดูแลทุกข์สุขของราษฎรในท้องที่ และเขตท้องที่ภายในตำบลๆ หนึ่ง ก็กว้างขวางมากเกินไป กาลังคนๆ เดียวที่จะปกครอง³⁰

2. การดำเนินการป้องกันรักษาชีวิตและทรัพย์สินของราษฎร จากปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของราษฎรในมณฑลกรุงเก่า กล่าวคือมีโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์ทรัพย์สิน สัตว์พาหนะโดยเฉพาะวัวควาย ซึ่งเป็น

เครื่องมือสำคัญในการทำนาถูกขโมยไป กรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาล จึงดำเนินการจัดรูปการปกครองตำบลและหมู่บ้าน³¹ โดยมีการเลือกตั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้านขึ้นทั่วทุกเขตกำนันผู้ใหญ่บ้านที่ได้รับการเลือกตั้งนอกจากจะต้องทำหน้าที่ประสานระหว่างข้าหลวงเทศาภิบาลกับราษฎรแล้ว ยังมีหน้าที่สำคัญในการจับโจรร้ายในเขตรับผิดชอบของตน และเพื่อเป็นการป้องกันการลักขโมยสัตว์ พาหนะโดยเฉพาะ วัว ควาย ในปีเดียวกับที่มีการนำเอาระบบเทศาภิบาลมาใช้ในมณฑลกรุงเก่า กระทรวงมหาดไทยได้ตราพระราชบัญญัติสัตว์พาหนะ ซึ่งกำหนดว่าเจ้าของสัตว์พาหนะ ต้องนำสัตว์ของตนไปทำตัวพิมพ์รูปพรรณ และในการซื้อขายสัตว์เหล่านี้ต้องมีตัวพิมพ์รูปพรรณสำหรับสัตว์ไปแสดงต่อเจ้าหน้าที่ทางราชการ รวมทั้งให้ยกเลิกโรงรับจำนำ ซึ่งเป็นแหล่งรับซื้อของโจร³²

3. การปรับปรุงการศาล จากปัญหาความคับคั่งและการขาดที่พิ่งเวลาที่มีคดีความของราษฎรในมณฑลกรุงเก่า ตลอดจนมีคดีความคั่งค้างอยู่ตามโรงศาลมากมาย ฉะนั้นหลังจากที่กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์นำเอา “ระบบเทศาภิบาล” มาใช้ในมณฑลกรุงเก่าแล้ว ในปีถัดมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชบัญญัติแต่งตั้ง “กองหลวงพิเศษ” สามนายคือพระองค์เจ้ารพีพัฒนังขุนหลวงไกรสิทธิ์สุภากิติ และมิสเตอร์อาเยกเกิดปาดริก³³ ให้เข้ามาจัดการศาลในมณฑลกรุงเก่า กองข้าหลวงพิเศษชุดนี้ ได้เข้ามาจัดการศาลมณฑลกรุงเก่าโดยยึดหลักพระราชบัญญัติศาลหัวเมือง รศ.114 โดย

3.1 จัดตั้งศาล 3 ประเภทคือ

3.1.1 ศาลแขวง มีหน้าที่บังคับคดีในท้องที่ซึ่งผู้บัญชาการเมือง จะกำหนดแขวงให้ว่ากล่าวคดี มีผู้พิพากษา ศาลละ 1 นาย

3.1.2 ศาลเมือง มีหน้าที่บังคับคดีความอำนาจศาลในเขตเมืองที่ตั้งศาล

3.1.3 ศาลมณฑล มีหน้าที่บังคับคดีได้ตลอดเขตมณฑลกรุงเก่า

3.2 การแต่งตั้งผู้พิพากษา ผู้พิพากษาที่ได้รับแต่งตั้งประจำศาล แบ่งได้เป็น 3 ประเภทคือ ผู้พิพากษาชั้น 1 ชั้น 2 และชั้น 3 โดยผู้พิพากษาทั้ง 3 ชั้น มีอำนาจพิจารณาตัดสินคดีความที่มีโทษเบา และในการพิจารณาคดีจะต้องพิพากษาเป็นคณะ

3.3 การเปรียบเทียบความ ในบางคดีซึ่งเป็นเรื่องเล็กน้อย คู่ความอาจไม่ต้องฟ้องร้องต่อศาล โดยให้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น เช่น กำนัน หรือนายอำเภอเป็นผู้ตัดสินวิธี การนี้เรียก “การเปรียบเทียบ”³⁴

ควบคู่ไปกับการจัดตั้งศาลของกองข้าหลวงพิเศษทั้งสามนาย ได้ลงมือชำระสะสางคดีตัดสินความต่าง ๆ โดยแยกที่นั่งเป็นสองศาลคือ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กับพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์นั่งศาลหนึ่ง ขุนหลวงพระไกรสิทธิ์สุภากิติและมิสเตอร์อาเยกเกิดปาดริก กับพระยาไชยวิชิตนั่งอีกศาลหนึ่ง โดยศาลหนึ่งชำระความที่คั่งค้างในมณฑล อีกศาลหนึ่งชำระความที่คั่งค้างในเมือง³⁵

พร้อมกับการนำเอาระบบเทศาภิบาลเข้ามาดำเนินการในมณฑลกรุงเก่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ ได้ทรงจัดการปรับปรุงงานในด้านอื่น ๆ ที่ยังมีสภาพที่ล้าหลัง และขาดระเบียบ เช่น งานด้านการคลัง การศึกษา ด้านสาธารณสุขและงานโยธา โดยงานทางด้าน การคลัง³⁶ นอกจากจะปรับปรุงวิธีการเก็บภาษีให้รัดกุมแล้วยังจัดตั้งหน่วยงานและผู้ที่ได้รับผิดชอบเกี่ยวกับการคลัง เช่น ตั้งคลังมณฑล และพนักงานกองคลังเมือง ดูแลการคลังในมณฑลและเมือง ส่วนในด้านการศึกษา เดิมใช้วัดเป็นสถานศึกษาและการศึกษาจำกัดอยู่เฉพาะคนบางกลุ่ม ฉะนั้นเพื่อให้การศึกษาขยายออกไปสู่ประชาชนส่วนใหญ่ ในปี พ.ศ. 2442 ได้จัดตั้งโรงเรียนในมณฑลกรุงเก่าถึง 29 ตำบล และในปี พ.ศ. 2448³⁷ มีการสร้างโรงเรียนฝึกหัดครู ประจำมณฑลขึ้นตลอดจนจัดให้มีโรงเรียนประจำอำเภอ รวมทั้งมณฑลมีโรงเรียนประจำถึง 21 โรง สำหรับงานทางด้านสาธารณสุข เพื่อให้มีหน่วยงานที่รักษาและดูแลสุขภาพของประชาชนอย่างทั่วถึง ในปี พ.ศ. 2436³⁸

หลังจากที่ข้าราชการในอยุธยา ร่วมมือกับประชาชน ได้จัดตั้งโรงพยาบาลแล้ว ต่อมาในปี พ.ศ. 2445 ได้จัดให้มีโอสถศาลาจำหน่ายยาให้แก่ราษฎรในราคาถูก รวมทั้งจัดตั้ง

สถานีอนามัยแพร่หลายไปยังหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลกรุงเก่า งานปรับปรุงอีกด้านหนึ่งภายในมณฑลกรุงเก่าของกรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ คืองานด้านโยธา การปรับปรุงงานทางด้านโยธา นอกจากจะสร้างบ้านพักของข้าราชการ สร้างถนนบนสันกำแพงเมืองจาก พระราชวังจันทร์เกษมไปจนถึง วัดธรรมมิกราชริมพระราชวังโบราณประมาณ 50 เส้น³⁹ เพื่อความสะดวกของราษฎรในการเดินทางมายังสถานีรถไฟแล้ว ยังได้จัดการปฏิสังขรณ์พระที่นั่งพินามันรตยาเป็นศาลาว่าการข้าหลวงเทศาภิบาลและพลับพลาจตุรมุขเป็นศาลาว่าการเมือง นอกจากนี้มีการสร้างทางรถไฟ⁴⁰ และไปรษณีย์โทรเลข⁴¹ ในมณฑลกรุงเก่าในปี พ.ศ. 2440 และ 2441 สาเหตุสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการสร้างทางรถไฟ และไปรษณีย์โทรเลขนั้น เนื่องจากความวุ่นวายภายใน ล้านนาไทยจากปัญหาภายในและภายนอกที่เกิดขึ้นในล้านนาไทย⁴² ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความจำเป็นที่ต้องยกเลิกความเป็นประเทศราชของล้านนาไทย โดยนับแต่ปี พ.ศ. 2427-2445 รัฐบาลไทยได้ส่งข้าราชการไทยขึ้นไปจัดการปกครองเชียงใหม่ ซึ่งดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษมีถึง 3 คน คือ

กรมหมื่นพิชิตปรีชากรพระอนุชา(พ.ศ.2423-2336)
พระยาทรงสุรเดช (อ้น บุนนาค พ.ศ. 2436- 2442)
พระยาศรีลหเทพ(หรุ่น ศรีเพ็ญ พ.ศ. 2442-2445)
โดยรัฐบาลกรุงเทพ ฯ ให้เหตุผลแก่เจ้านายบุตร

หลานในเชียงใหม่ว่าการจัดส่งข้าหลวงพิเศษจากกรุงเทพ ฯ มายังเชียงใหม่ นั้น เพื่อว่าข้าหลวงพิเศษเหล่านี้จะได้เข้ามาแก้ไขปัญหาดัง ๆ ภายในและภายนอกที่เกิดขึ้นในล้านนาไทย แต่ในทางปฏิบัติบรรดาข้าหลวงพิเศษที่รัฐบาลไทยส่งไปประจำเมืองเชียงใหม่กลับไปดูสถานการณ์ทางการเมืองภายในและภายนอก และเมื่อใดสบโอกาส ก็จะเข้าไปยึดอำนาจของเจ้านายฝ่ายเหนือทั้งในด้านการปกครอง การคลัง การป่าไม้ ทำให้เจ้านายฝ่ายเหนือซึ่งสูญเสียผลประโยชน์ไม่พอใจ และพยายามดำเนินการวิธีการต่าง ๆ ถึงขั้นก่อการกบฏ เช่นกบฏไทยเขินเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2432⁴³ และกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ในปี พ.ศ. 2445⁴⁴ การกบฏทั้งสองถึงขั้นนองเลือดอันแสดงให้เห็นถึงการต่อต้านอำนาจของรัฐบาลไทยจากเจ้านายฝ่ายเหนือ หลังจากทีรัฐบาลกรุงเทพฯสามารถปราบกบฏที่เกิดขึ้นในล้านนาไทยแล้ว ทำให้รัฐบาลกรุงเทพฯ เห็นความจำเป็นในการสร้างรถไฟ

ทางสายเหนือ การไปรษณีย์โทรเลขเพื่อจะได้ติดต่อสื่อสารได้อย่างรวดเร็ว และสามารถส่งกำลังทหารจากส่วนกลางไปยัง หัวเมืองล้านนาไทยได้อย่างรวดเร็วโดยทางรถไฟ หากมีความวุ่นวายถึงขั้นนองเลือด ซึ่งมีผลให้การสร้างทางรถไฟ และไปรษณีย์โทรเลข ผ่านมณฑลกรุงเก่า

ในปี พ.ศ. 2446 เมื่อตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีนวังลงสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ จึงเดินทางไปรับตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรี ส่วนผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่าแทนกรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ คือ พระยาโบราณราชธานินทร์(พระเดชะคุปต์ พ.ศ. 2446-2472)⁴⁵ อย่างไรก็ตามการเข้ามาดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลในมณฑลกรุงเก่าของพระยาโบราณราชธานินทร์นั้น เป็นช่วงระยะเวลาที่งานราชการในด้านต่าง ๆ ในมณฑลกรุงเก่าอยู่ในสภาพที่เป็นระบบมีระเบียบแบบแผนและเป็นปึกแผ่นมั่นคงแล้ว ฉะนั้นงานส่วนใหญ่ ของพระยาโบราณราชธานินทร์ในมณฑลกรุงเก่าคือ ดำเนินตามแบบอย่างทีกรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ ได้วางเอาไว้ขณะเดียวกันก็ปรับปรุงงานด้านต่างๆ ที่มีจุดอ่อนให้เข้มแข็งขึ้น งานที่เด่นๆที่พระยาโบราณราชธานินทร์ได้ดำเนินการปรับปรุงและแก้ไขมี

1. การคิดวิธีการฝึกอบรมมการอำเภอแบบใหม่ นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัยที่จะนำเอา "ระบบเทศาภิบาล" มาใช้ในหัวเมืองต่าง ๆ แต่ปัญหาที่สำคัญปัญหาหนึ่งในการจัดระบบเทศาภิบาล คือ การขาดข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถที่จะเข้าไปดำเนินงาน ในที่สุดจึงทรงตัดสินพระทัยจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดกรมการอำเภอขึ้นที่มณฑลกรุงเก่าในปี พ.ศ. 2443 โดยให้ข้าหลวงเทศาภิบาลของมณฑลต่างๆ เลือกสรรคนจากมณฑลต่างๆ เข้ามาฝึกอบรมมการอำเภอ แต่การฝึกอบรมมดังกล่าวได้ผลดีเฉพาะคนที่มีพื้นเพเดิมอยู่ในมณฑลกรุงเก่า ส่วนคนต่างถิ่นเมื่อถูกคัดเลือกเข้ามาฝึกอบรมแล้วหากไม่เกร ก็มักจะมีปัญหาส่วนตัวและปัญหาทางเศรษฐกิจ⁴⁶ กระทรวงมหาดไทยแนะนำให้ข้าหลวงเทศาภิบาลทดลองวิธีการฝึกอบรมงานอำเภอ โดยจัดเอาที่ว่าการอำเภอเมืองเป็นที่ตั้งที่ว่าการมณฑลเป็นโรงเรียนฝึกหัดกรมการอำเภอ โดยให้เสมียนพนักงานผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาทำการฝึก และให้ข้าราชการผู้ใหญ่ในมณฑลซึ่งเข้าใจในระเบียบแบบแผนการปกครองเป็นครูสอน แต่วิธีการ

ดังกล่าวสามารถดำเนินการได้ในมณฑลกรุงเก่าและมณฑลที่พิษณุโลก ส่วนในมณฑลอื่น ๆ จากปัญหาการขาดแคลนครูที่มีความรู้จึงไม่สามารถดำเนินการได้ ในที่สุดพระยาโบราณราชธานินทร์ จึงคิดแบบฝึกหัดข้าราชการวิธีใหม่โดยให้ยกเลิกโรงเรียนแบบเก่า แต่ให้ผู้เป็นนักเรียนไปฝึกเป็นเสมียนในแผนกต่างๆ ของอำเภอที่ละแผนก คือแผนกสรรพากร แผนกมหาดไทยและแผนกอัยการ โดยนักเรียนแต่ละคนจะมีสมุดประจำตัวเล่มหนึ่งเรียกว่า “สมุดหลังทอง” ซึ่งบรรจุชื่อราชการของแผนกต่าง ๆ ทั้งชื่อพระราชกำหนดกฎหมายข้อบังคับ คำสั่งและใช้ที่ว่างสำหรับจดบอกจำนวนวันที่ได้เรียน ข้อใดก็วันและที่สำหรับลงชื่อผู้สอบไล่ความรู้ข้อนั้นๆ เรียนข้อใดรู้งานในพนักงานแผนกใด หัวหน้าในแผนกนั้นเป็นผู้สอบความรู้ เมื่อสอบได้ผู้สอบก็ลงชื่อไว้เป็นสำคัญที่ละข้อ เมื่อเรียนจบในพนักงานหนึ่งแล้วก็ย้ายไปเป็นเสมียนเรียนความรู้ในพนักงานอื่นต่อไปจนจบทุกวิชา เมื่อใดก็เข้าสอบไล่ความรู้ ในที่ประชุมกรรมการ ผู้ใดสอบได้จะได้รับประกาศนียบัตรรับตำแหน่งเป็นปลัดอำเภอได้ ส่วนในแผนกอัยการอีกชั้นหนึ่ง ผู้ใดสอบประโยคพิเศษได้ให้เลื่อนเป็นนายอำเภอ⁴⁷

2. การรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของราษฎร แม้ในสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลในมณฑลกรุงเก่า จะพยายามหาวิธีการป้องกันความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของราษฎรหลายวิธีดังกล่าวข้างต้น แต่ปัญหาโจรผู้ร้ายยังคงมีอยู่ ในที่สุดพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ได้ทรงแนะนำให้พระยาโบราณราชธานินทร์ แต่งตั้งตำแหน่ง “อัยการตำรวจภูธร”⁴⁸ เป็นพนักงานสืบสวนโจรผู้ร้ายโดยสามารถติดตามข้ามเขตเมืองและมณฑลได้ วิธีการดังกล่าวทำให้สืบสวนจับกุมผู้ร้ายได้รวดเร็วขึ้น

ผลจากการนำเอา “ระบบเทศาภิบาล” เข้าไปสถาปนาในมณฑลกรุงเก่าดังกล่าวข้างต้นเข้าใจว่า นอกจากเป็นการสถาปนาอำนาจของรัฐบาลกรุงเทพฯ เหมือนดินแดนอื่นๆ ในพระราชอาณาเขตแล้ว ขณะเดียวกันก็เป็นการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในของมณฑลกรุงเก่าเพราะจากการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล นอกจากจะทำให้ข้าหลวงเทศาภิบาลสามารถสอดส่องดูแลทุกข์สุขของราษฎรอย่างใกล้ชิดและทั่วถึงแล้ว การแต่งตั้งกรมการเมืองและตำรวจภูธรประจำท้องถิ่นซึ่งเดิมเลือกมาจากผู้ทรงอิทธิพลในท้องถิ่นก็เปลี่ยนมาเป็นการคัดเลือกจากผู้มีความรู้ความประพฤติดี

มาทำงาน ขณะเดียวกับการแต่งตั้งตำแหน่ง “อัยการตำรวจภูธร” จึงมีส่วนทำให้ปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวที่ไม่เหมาะสมของข้าราชการ ตลอดจนปัญหาเกี่ยวกับโจรผู้ร้ายลดลงไปจากเดิม ส่วนปัญหาที่เกี่ยวกับความคับแค้นใจของราษฎรที่ขาดที่พึ่งในยามที่มีคดีความ จากการเข้าไปจัดการระเบียบการศาลใหม่ ตลอดจนเข้าไปสะสางชำระคดีความของข้าหลวงกองพิเศษทั้งสามในมณฑลกรุงเก่านับแต่ปี พ.ศ. 2459 มีผลทำให้ผู้บริสุทธิ์พ้นโทษ ส่วนผู้ที่กระทำผิดจริงแต่ติดคุกมาเกินเวลานานในความผิดที่ได้กระทำถูกปล่อยตัวไปทรมานหาเลี้ยงครอบครัวต่อไป ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าการนำเอา “ระบบเทศาภิบาล” เข้ามาใช้ในมณฑลกรุงเก่า นั้น นอกจากจะเป็นการรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ศูนย์กลางแล้วยังนำเอาความสงบสุขระดับหนึ่งมอบให้แก่ราษฎรชาวมณฑลกรุงเก่า

สรุป สาเหตุสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเอา “ระบบเทศาภิบาล” เข้าไปสถาปนาในหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักร โดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 แต่เนื่องจากในแต่ละเมืองไม่ว่าจะเป็นเมืองที่อยู่ในฐานะประเทศราชและหัวเมืองที่อยู่ในเขตราชอาณาจักร ต่างมีปัญหาภายนอกและภายใน ปัญหาภายนอกคือการถูกคุกคามจากชาติมหาอำนาจตะวันตก ส่วนปัญหาภายในคือปัญหาที่เกี่ยวกับความล้มเหลวของการปกครอง ปัญหาเกี่ยวกับความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของราษฎร รวมทั้งความคับแค้นใจของราษฎรซึ่งขาดที่พึ่งเมื่อมีคดีความ สำหรับหัวเมืองในแถบอยุธยาก่อนที่จะมีการจัดตั้ง “มณฑลกรุงเก่า” ตามระบบของเทศาภิบาลปี พ.ศ. 2438 นั้นก็มีปัญหาภายในเกิดขึ้นดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ฉะนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพจัดตั้งมณฑลกรุงเก่าขึ้น โดยทรงโปรดให้พระเจ้าอนงยาเธอกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ มาดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาล ในมณฑลกรุงเก่าในปี พ.ศ. 2438-2446 อาจกล่าวได้ว่าตลอดระยะเวลาที่กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ เข้ามาดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลในมณฑลกรุงเก่านี้ได้ทรงเป็นผู้วางรากฐานของการปกครอง “ระบบเทศาภิบาล” ในมณฑลกรุงเก่า โดยเข้าไปจัดการในด้านการปกครองการคลัง การศึกษา การสาธารณสุข การโยธาและหลังจากที่ทรงย้ายไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาล ณ มณฑลปราจีนบุรี ในปี พ.ศ.

2446 ผู้ที่เข้ามาดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลแทนคือ พระยาโบราณราชธานินทร์ ข้าหลวงเทศาภิบาลผู้นี้อยู่ปกครองมณฑลกรุงเก่านับแต่ปี พ.ศ. 2446-2472 งานส่วนใหญ่ดำเนินตามแบบแผนที่กรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ ทรงวางเอาไว้ขณะเดียวกันได้คิดวิธีการพัฒนางานในด้านต่างๆ เช่นคิดวิธีการฝึกอบรมกรมการอำเภอแบบใหม่ ตลอดจนแก้ไขปัญหาการปราบปรามโจรผู้ร้าย สำหรับปัญหาและอุปสรรคในการจัดราชการมณฑลกรุงเก่าของข้าหลวงเทศาภิบาลทั้งสองท่าน หากเปรียบเทียบกับกรณีสถาปนา “ระบบเทศาภิบาล” ในหัวเมืองอื่นๆ เช่น หัวเมืองล้านนา หัวเมืองอีสาน และหัวเมืองภาคใต้ ซึ่งผลจากการนำระบบเทศาภิบาลเข้าไปใช้ในหัวเมืองต่างๆของรัฐบาลไทย ทำให้เจ้าผู้ปกครองพื้นเมืองในแต่ละเมืองไม่พอใจถึงขั้นก่อการกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ กบฏผู้มีบุญ และกบฏพระยาแขกเจ็ดหัวเมืองอาจกล่าวได้ว่าปัญหาที่เกิดจากการนำเอา “ระบบเทศาภิบาล” เข้าไปสถาปนาในมณฑลกรุงเก่า นั้น เป็นเพียงปัญหาพื้นฐานธรรมดาทั่วไปที่เกิดขึ้นในทุกแห่ง ซึ่งสามารถแก้ไขด้วยระบบบริหาร แท้จริงแล้วการนำเอา “ระบบเทศาภิบาล” เข้าไปสถาปนาในมณฑลกรุงเก่าเป็นไปด้วยความราบรื่นดังจะเห็นว่าตลอดระยะเวลาอันยาวนานเกือบครึ่งศตวรรษ รัฐบาลกรุงเทพฯ ส่งข้าราชการไทยขึ้นไปปกครองมณฑลกรุงเก่าเพียงสองคน จากความสงบสุขในมณฑลกรุงเก่า ประกอบกับระยะทางที่ไม่ห่างจากกรุงเทพฯ จึงทำให้รัฐบาลไทยในยุคนั้นใช้มณฑลกรุงเก่าเป็นแหล่งผลิต “กรมการอำเภอ” สำหรับส่งไป ปกครองยังหัวเมืองต่างๆ รวมทั้งทดลองการจัดระเบียบวิธีการปกครองในระดับหมู่บ้านโดยทดลองจัดตั้งกำนันและ ผู้ใหญ่บ้านที่บางปะอิน⁴⁹ ส่วนการจัดการศาลยุติธรรมในมณฑลกรุงเก่าก็เป็นแบบอย่างการจัดการศาลที่เป็นตัวอย่างแก่มณฑลอื่นๆ⁵⁰

เชิงอรรถ

¹มณฑลกรุงเก่า จัดตั้งขึ้นในเดือนมกราคม พ.ศ. 2438 โดยรวมเอาหัวเมืองอยุธยา อ่างทอง สระบุรี ลพบุรี พรหมบุรี สิงห์บุรี เข้าเป็นมณฑล และที่ว่าการมณฑลอยู่ที่พระนครศรีอยุธยา ได้รับการเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลอยุธยา เมื่อวันที่ 17 มีนาคม 2469 ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6

²จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย. (กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2506), หน้า 61.

³เรื่องเดียวกัน หน้า 61.

⁴อังกฤษยึดได้พม่าอินเดียและมลายูส่วนฝรั่งเสยึดได้เวียดนามลาว เขมร

⁵ประยูร กาญจนดุล คำอธิบายกฎหมายปกครอง, เล่ม 1 (พิมพ์ครั้งที่ 2: พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, 2493) หน้า 344-345.

⁶กรมศิลปากร, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชโองการแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493). หน้า 12, 51-52.

⁷จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, เรื่องเดิม, หน้า 74.

⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 165.

⁹“ระบบกินเมือง” วิธีการที่เรียกว่ากินเมืองนั้น หลักเดิมถือว่าผู้เป็นเจ้าของเมืองต้องตั้งกิจธุระของตนมาประจำทำการปกครองบ้านเมืองให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ราษฎรต้องตอบแทนคุณเจ้าเมืองด้วยออกแรงช่วยทำงานให้บ้าง หรือแบ่งสิ่งของที่นำมาหาได้โดยรัฐบาลไม่ต้องเสียสตู แต่ให้ค่าธรรมเนียมในการต่างๆที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนสำหรับใช้สอย กรมการซึ่งเป็นผู้ช่วยเจ้าเมืองก็ได้รับผลประโยชน์ทำนองเดียวกัน เป็นแต่ลดลงตามศักดิ์

¹⁰จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, เรื่องเดิม, หน้า 166.

¹¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 166.

¹²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับพระยาราชเสนา, เทศาภิบาล. (พระนคร:โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2498) หน้า 6-10.

¹³จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, เรื่องเดิม, หน้า 78.

¹⁴ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 11 (วันที่ 23 ธันวาคม ร.ศ. 113), หน้า 306-307.

¹⁵ราชกิจจานุเบกษา, เล่มที่ 14 (วันที่ 30 พฤษภาคม ร.ศ. 116), หน้า 105-125.

¹⁶กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 12.ช./35 สาดราเมืองลพบุรี 17 พฤศจิกายน ร.ศ. 108

¹⁷สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและพระยาราชเสนา, เรื่องเดิม, หน้า 28-29.

¹⁸กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.40/1 เรื่องราชการมณฑลกรุงเก่า วันที่ 5 มิถุนายน ร.ศ. 114

¹⁹สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและพระยาราชเสนา, เรื่องเดิม, หน้า 106.

²⁰กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.214/14 กรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ ตรวจราชการ เมืองอ่างทอง พรหมบุรี สิงห์บุรี และเมืองลพบุรี 27 สิงหาคม ร.ศ. 115

²¹พรหมบุรี ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดสิงห์บุรี

²²อินทร์บุรี ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดสิงห์บุรี

²³กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.40/2 มณฑลกรุงเก่า 5 มกราคม ร.ศ. 114-7 เมษายน ร.ศ.142.

²⁴สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและพระยาราชเสนา, เรื่องเดิม, หน้า 105.

²⁵สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีใหม่ และพระยาตากสินมหาราชเสนา, เรื่องเดิม, หน้า 106 .

²⁶กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.40/2 มณฑลกรุงเก่า 16 กันยายน ร.ศ.117

²⁷กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.40/2 กรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า รายงานราชการหัวเมืองในมณฑล 16 กันยายน ร.ศ.117

²⁸พระท่ามะระง คือผู้ช่วยผู้ว่าราชการเมืองในด้านการเรือน เป็นตำแหน่งกรมการเมืองซึ่งเทียบเท่านายอำเภอ ไม่ได้เป็นตำแหน่งที่บัญญัติไว้ในข้อบังคับลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ. 117 แต่ได้เริ่มมีการตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) โดยพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ทรงเป็นผู้ที่เสนอต่อกระทรวงมหาดไทยขอตั้งกรมการเมืองตำแหน่งนี้ เพราะราชการในด้านเรือนจำมีปริมาณมากขึ้น พระท่ามะระงมีอำนาจที่จะถอดถอนพนักงานเกี่ยวกับการเรือนจำได้โดยอนุมัติของผู้ว่าราชการเมืองเมื่อบุคคลเหล่านั้นกระทำความผิด

²⁹จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, เรื่องเดิม หน้า 207

³⁰พระพิศาลสงคราม สำนานตราพระราชสีห์น้องของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยถึงข้าหลวงเทศาภิบาล เรื่องจัดการปกครองท้องที่ ลงวันที่ 21 กันยายน ร.ศ. 115 ตำราปกครอง, เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493) หน้า 95-96.

³¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 95-999.

³²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.40/2 กรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่ารายงานราชการหัวเมือง มีนาคม ร.ศ.116.

³³กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ย.5/8 รายงานข้าหลวงพิเศษชำระความหัวเมือง 19 มกราคม ร.ศ.114 -17 มกราคม ร.ศ. 117.

³⁴กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.40/4 ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่ารายงานราชการหัวเมืองในมณฑล ร.ศ.117.

³⁵กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร,ร.5 ย.5/8 รายงานข้าหลวงพิเศษชำระความหัวเมือง 19 มกราคม ร.ศ.114 - 17 มกราคม ร.ศ.117.

³⁶กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.40/4 ข้าหลวงพิเศษมณฑลกรุงเก่ารายงานราชการในมณฑล ร.ศ.117.

³⁷กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ,ร.5 ม.2.11/15 รายงานการประชุมเทศาภิบาลแผนกธรรมการ 13 กันยายน ร.ศ.126.

³⁸กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร,ร.5 ศ.8.1 ก./2 เงินค่ายาค้างพระยาไชยวิชิต 5 เดือน 8 กรกฎาคม 2435-16 สิงหาคม 2536.

³⁹กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ย.5.1/26 เรื่องกรมรถไฟขอให้สร้างถนนหนทางให้ถึงสถานีรถไฟตามหัวเมืองต่างๆ

⁴⁰กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ย.5.6/16 มิสเตอร์เมทเจ้ากรมรถไฟ อ่านถวายบังคมพระกรุณาเมื่อคราวเปิดรถไฟ วันที่ 26 มีนาคม ร.ศ. 115.

⁴¹กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.2.11/2 การประชุมเทศาภิบาลครั้งที่ 6 26 กันยายน ร.ศ.117.

⁴²โปรดอ่านรายละเอียดใน วัลลภา เครือเทียนทอง "การปฏิรูปการปกครองลานนาไทย ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "(วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตแผนกวิชาประวัติศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519). (อัตถ์สำเนา)

⁴³โปรดอ่านรายละเอียดใน วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์, "กฎบ"ไทยเงินเมืองเชียงใหม่ พ.ศ.2432 แกลงการชำระประวัติศาสตร์ของล้านนากายกรัฐมนตรี ฉบับเดือนมกราคม - มิถุนายน 2523 หน้า 59 - 70.

⁴⁴โปรดอ่านรายละเอียดใน เดช บุญนาค "ขบถเงี้ยวเมืองแพร่" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ , 2 (กันยายน - พฤศจิกายน, 2511), หน้า 74.

⁴⁵สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสนา, เรื่องเดิม, หน้า 105.

⁴⁶กระทรวงมหาดไทย, รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ.118 (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ร.ศ.118), หน้า 10-12.

⁴⁷สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสนา, เรื่องเดียวกัน หน้า 155.

⁴⁸กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.2.11/11 การประชุมเทศาภิบาลปีที่ 13 ครั้งที่ 2 8 กันยายน ร.ศ.126.

⁴⁹จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, เรื่องเดิม, หน้า 94-100.

⁵⁰กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ย.8/1 (เล่ม 1) รายงานข้าหลวงพิเศษชำระความหัวเมือง 19 มกราคม ร.ศ. 114-17 มกราคม ร.ศ.117.

เกี่ยวกับผู้เขียน

การศึกษา

- ศิลปศาสตร์บัณฑิต(ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทำงานอดีต

- อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์สถาบันราชภัฏเทพสตรี ลพบุรีปัจจุบัน
- รองศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลัย
- อาจารย์พิเศษ หมวดประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525

А. М. К. 1885

อนุสาวรีย์พระนางเรือล่ม

พต.ดเนินนิตย์ จันทบุตร

“งามจริงดจกล่าวอ้าง
ยามหลับละเมอฝัน
ลิมเนตริกกระสัน
งามจิตใจเด่น

ทุกอัน
ห่อนเว้น
รักรูป นองนา
ติดต้องตางาม ฯ ”

พระราชนิพนธ์โคลงสุภาษิตบางปะอิน
สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ทรงเป็นพระ
ราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีคำ
จารึกในพระสุพรรณบัฏเมื่อประสูติว่า

สมเด็จพระประเมณฑมหมางกุญ พระจอมเกล้าเจ้า
แผ่นดินสยาม ขอแต่งตั้งนามบุตรหญิงที่เกิดแต่เปี่ยมในวัน
7 ๙₁₂ 12 ค่ำ ปิวอก โทศกนั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ
พระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์

สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ทรงมีพระเชษฐา
และพระขนิษฐา ร่วมอุทรเดียวกัน 6 พระองค์ คือ

พระองค์เจ้าชายอนุากรมณีนันทรไชย
พระองค์เจ้าชายเทวัญ อุทัยวงศ์
พระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์
พระองค์เจ้าหญิงสว่างวัฒนา
พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาผ่องศรี
พระองค์เจ้าชายสวัสดิโสภณ

เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ทรงเป็น
พระมเหสีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้
ทรงเป็นที่เสนาหาของพระราชสวามียิ่งนัก แทบจะกล่าวได้ว่า
ไม่ว่าจะเสด็จไปที่ใด หรือมีพระราชกรณียกิจอันใด
สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์เสด็จอยู่ในฐานะพระปิยมหา
ราชินีด้วยทุกครั้ง

สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ได้ประสูติพระ
ราชธิดาพระองค์หนึ่ง เมื่อวันที่จันทร์ ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 9

ปีชกาล พ.ศ. 2421 เวลา 5 ทุ่ม 11 นาที 25 วินาที พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมาเฝ้าเยี่ยมพระอาการอยู่ทรงโสมนัสมาก โปรดเกล้าฯพระราชทานนามเจ้าฟ้าหญิงที่เพิ่งประสูติว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าหญิงกรมการณเพชรรัตน์ และในวันรุ่งขึ้นได้พระราชทานของขวัญแต่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ด้วยนาฬิกาฝังเพชรราคา 15 ชั่ง พระอำมรงค์เพชร ราคาวงละ 19 ชั่ง อีก 2 วง ด้วยทรงเสนาหาในสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทาฯ พระมเหสีพระองค์นี้ยังนึกถึงพระราชทานของขวัญอันล้ำค่าเช่นนี้

เหตุวิบัติครั้งใหญ่ในราชวงศ์จักรีคราวนั้นเกิดขึ้นในการเสด็จแปรพระราชฐานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระราชวังบางปะอิน สถานที่ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทาฯ ทรงโปรดมาก กล่าวกันว่า บริเวณพระราชวังบางปะอิน ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ได้สร้างตามพระทัยของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทาฯ พระองค์ได้ติดตามพระราชสวามีไปประทับแรมที่พระราชวังบางปะอินทุกครั้ง ที่พระราชสวามีแปรพระราชฐานตามปกติในฤดูร้อน และเป็นขบวนเสด็จพยุหยาตราทางชลมารค

ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิยมหาราชยังทรงมีพระราชมณเฑียรกิจงานของแผ่นดินอยู่ เกรงว่าขบวนเรือตามเสด็จจะไปถึงบางปะอินมืดค่ำ จึงมีพระบรมราชโองการให้ขบวนเรือตามเสด็จอันเป็นเรือพระที่นั่งของพระมเหสีพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ดำรวจหลวง และกรมวัง ล่วงหน้าไปก่อน

เช้าวันจันทร์ที่ 31 พฤษภาคม พุทธศักราช 2423 ตรงกับวันแรม 8 ค่ำ เดือน 7 ปีมะโรง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จออก ณ ที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัย มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหามุนตรีสมุหราชองครักษ์จัดเรือพระที่นั่งโสมณภควดีเป็นเรือทรง และเรือพระประเทียบทั้งหลาย สำหรับเป็นเรือทรงของเจ้านายฝ่ายใน พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิษฐาธิราชเสด็จประทับลงเรือพระที่นั่งใหญ่ 2 ชั้น เรือปานมารุตเป็นเรือกลไฟจงเรือเก๋งกุดัน ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมการณเพชรรัตน์ เรือกลไฟโสรวารวเดชจงเรือเก๋งพระที่นั่ง พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรีเรือกลไฟราชสีห์จงเรือเก๋งพระที่นั่ง พระองค์เจ้าสุมาลย์มารศรี เรือยอร์ชพระที่นั่งของกรมหลวงวรศักดิ์ดา จงเรือกรมสมเด็จพระสุตารัตนราชประยูร เป็นขบวนเรือตามเสด็จ

พอได้ฤกษ์เวลา 2 โมงเช้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปล่อยขบวนเรือพระประเทียบทั้งหลายที่เตรียมอยู่พร้อมแล้วล่วงหน้าไปก่อน ขบวนเรือพระประเทียบทั้งหลายได้เคลื่อนลำออกจากท่าราชวรดิษฐ์ เรือกลไฟทุกลำติดเครื่องแล่นจงเรือเก๋งต่างๆ ออกจากท่าอย่างช้า ๆ เมื่อล้นหายไปจากท่าราชวรดิษฐ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้เสด็จเข้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ได้ทอดพระเนตรพระอนามสถานหลายแห่งจนทั่วแล้ว จึงเสด็จเข้าไปในพระอุโบสถทรงจตุภูเทียบนมัสการพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกต ทรงอธิษฐานอันเป็นพระราชประเพณีของพระมหากษัตริย์ก่อนที่จะเสด็จออกจากพระบรมมหาราชวังไปนอกพระมหานคร

ในขบวนเรือพระประเทียบนั้น เรือกลไฟลากจูงราชสีห์แล่นนำหน้าขบวนฝั่งด้านทิศตะวันออก ตามด้วยเรือกลไฟยอร์ชแล่นขนานไปคนละฝั่งแม่น้ำ เรือกลไฟโสรวจรแล่นตามมาติด ๆ และเรือกลไฟปานมารุต ซึ่งลากจูงเรือพระประเทียบของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทาฯ แล่นตามหลังเรือทั้งหมด สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทาฯ ประทับในเก๋งมีพระพี่เลี้ยงชื่อแก้ว คอยดูแลเจ้าฟ้าหญิงพระองค์น้อยอยู่ข้างๆ

ขบวนเรือมาถึงตำบลบางพูดเหนืออ้อมเกร็ดไปเล็กน้อย การเดินเรือในท้องน้ำต่อนั้นต้องใช้ความระมัดระวังเป็นพิเศษ แม้ท้องน้ำจะกว้างใหญ่แต่ก็เป็นที่บรรจบกันของน้ำเหนือและน้ำทะเล น้ำต่อนั้นจึงหยุดนิ่งด้านหนึ่งของท้องน้ำเป็นโคลนพอกที่เรือจะแล่นผ่านได้ ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นทรายที่น้ำเหนือพัดเอามาจนพอกพูนไว้จนตื้นเขิน มีความตื้นยิ่งกว่าต่อนอื่น ๆ ของแม่น้ำเจ้าพระยา เรือกลไฟราชสีห์ซึ่งนำขบวนมากำลังจะผ่านวัด ๆ หนึ่ง (ต่อมามีชื่อว่า วัดกุฎี) ก็เบนหัวเรือเข้าเลียบริมฝั่งตะวันออก ส่วนเรือยอร์ชก็แล่นขึ้นมาขนานกันเป็นทำนองแข่งความเร็ว

สำหรับเรือปานมารุต มีนายท้ายเรือชื่อนายอินทร์ ก็เร่งฝีจักรขึ้นให้ทัน และแทรกเข้าไประหว่างกลางด้วยความคะนองและประมาท ส่วนเรือโสรวจรซึ่งแล่นตามเรือราชสีห์มาติด ๆ รู้ว่าผิดร่องน้ำ เพราะท้องเรือครูดสันทราย จึงเบนหัวเรือออก ทำให้เรือปานมารุตเบนหัวออกตามเพื่อมิให้ชนกัน แต่เรือปานมารุตซึ่งจงเรือพระประเทียบมาด้วยมิได้ชะลอความเร็วเพื่อให้เรือพระประเทียบดิ่งลำ ถูกเรือโสรวจรปะทะเข้าข้างเรือ พอเรือโสรวจรหักหัวดิ่งลำได้เรือพระประเทียบก็ถูกลากจูงด้วยความเร็วโดนคลื่นอันเกิดจากเรือโสรวจรกระท้อนเข้าหาจนเรือคว่ำลงในระยะเวลา 5

นาที่ ท้องเรือพระประเทียบลอยขึ้นมาเหนือน้ำท่ามกลาง ความซุลมุนของชาวบ้านแถวนั้นที่นำเรือออกมาช่วย ข้ำหลวงที่ตามเสด็จในเรือพระประเทียบก็ดันรนออกมาจาก เก่งแล้วว้ายไปเกาะเรือลำอื่น สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา ทรงมีพระอาการประชวร เนื่องด้วยทรงพระครรภ์และ ความเป็นห่วงพระราชธิดา จึงไม่สามารถจะหาทางออกจาก เก่งเรือที่ครอบงำอยู่ได้ และปรากฏว่าขณะที่เรือคว้านั้น เจ้าฟ้าหญิงได้หลุดไปจากพระหัตถ์หายไปทันที การที่ไม่ เสด็จออกจากเก่งเป็นเพราะห่วงพระราชธิดา และทำการ ค้นหาอยู่ในน้ำภายใต้เก่งครอบจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ชีพ

ขณะเกิดเหตุการณ์นั้นขบวนเรือต่างหยุดทั้งหมด แต่มหาดเล็กและข้าหลวงในเรือลำอื่น และพวกชาวบ้านก็ ไม่สามารถทำการช่วยเหลือได้ถนัด โดยเฉพาะสมเด็จพระ นางเจ้าสุนันทา เพราะพระยามหามนตรี สมุหราช องครักษ์ได้ออกคำสั่งจับพลันไม่ให้ใครลงไปช่วยด้วยขัดกฎ มณฑลเชียรบาล จึงได้แต่ช่วยพวกข้าหลวงนำไปส่งเรือใหญ่ ส่วนพวกที่ว้ายน้ำไม่เป็นจมหายไปก็ช่วยกันมขขึ้นมาได้ทันที แก้วไขให้พันอันตรายไปเป็นจำนวนมาก สำหรับเรือ พระประเทียบนั้นพระยามหามนตรีออกคำสั่งเด็ดขาด ห้าม มิให้ใครแตะต้อง

นับเป็นคราวเคราะห์ของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา เพราะช่วงเวลาท้องเรือพระประเทียบล่ม และการช่วยเหลือ ของชาวบ้านที่ต่างก็มาถึงด้วยความรวดเร็ว และถ้าเพียงแต่ ช่วยกันหยายท้องเรือพระที่นั่งขึ้นเสียดก่อนที่จะค้ำนึ่งถึงกฎ มณฑลเชียรบาล สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา ก็คงไม่มี อันตรายถึงกับสิ้นพระชนม์ ความเคร่งตอกกฎมณฑลเชียรบาล ของพระยามหามนตรีมีมากเกินไปเหตุ แม้นตนเองมีหน้าที่ จะต้องช่วยเหลืออย่างรวดเร็วก็หาปฏิบัติตามหน้าที่ไม่ กลับ ยืนแกว่งตาบออกคำสั่งห้ามอย่างเด็ดขาดอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา พร้อมกับลูกน้อยในพระครรภ์ จึงต้องสิ้นพระชนม์พร้อมกับเจ้าฟ้าหญิงกรมการณ และ พระพี่เลี้ยงแก้ว

เวลาผ่านไปประมาณ 1 ชั่วโมง พระยามหามนตรี สมุหราชองครักษ์ผู้เคร่งครัดตอกกฎมณฑลเชียรบาลจนลืมนึก ความ จรุงภักดี ก็เรียกเรือเล็กของชาวบ้านให้มารับตรงไปยังเรือ พระที่นั่งที่พลิกท้องอยู่ เมื่อออกคำสั่งให้หยายเก่งเรือขึ้นมา ก็ปรากฏว่า สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา สิ้นพระชนม์แล้ว พร้อมด้วยพระพี่เลี้ยงแก้ว นอนตายอยู่ข้างพระบาท ส่วนเจ้าฟ้าหญิงองค์น้อยหายไป ในขบวนเรือเสด็จนั้นมีชาย หนุมที่ชำนาญทางน้ำคนหนึ่งชื่อ เกอะ เป็นข้าส่วนพระองค์ ของพระองค์เจ้าเทวัญอุทัยวงศ์ ได้มพระศพของเจ้าฟ้าหญิง องค์น้อยขึ้นมาได้ ซึ่งพระยามหามนตรีก็ได้เพ็ดทูลเอาความ ชอบว่า ตนเองเป็นผู้ดำความไปพบพระศพ

ขณะนั้นเป็นเวลาทีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กำลังเสด็จลงเรือพระที่นั่งโสภณภควดี หลังจากที่ได้ทรงจุด ฐูปเทียนนมัสการพระพุทธมหาปฏิมากรแก้วมรกต และทรง บูชาเทวดากันเป็นพระราชพิธีแล้ว เรือพระที่นั่งอันมีสมเด็จพระ องค์น้อยกรมหมื่นนเรศวร พระองค์เจ้าเทวัญ พระองค์ เจ้าดิศกรกุมาร พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ กับหัวหมื่น พระนายไวยศรีเพชร หลวงนายฤทธิ ซึ่งตามเสด็จไปในเรือ พระที่นั่ง ส่วนเรือตามเสด็จนั้นเป็นเรือกลไฟล้วน พระฤกษ์ ออกเรือเวลา 3 โมงเช้าครึ่ง ซึ่งเกือบจะเป็นเวลาเดียวกับที่ สมเด็จพระปิยมหาราชเสด็จของพระองค์สิ้นพระชนม์

ขณะที่กำลังแก้ไขสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา เพื่อ ให้ฟื้นคืนชีพอยู่นั้น พระยามหามนตรีได้จัดส่งเรือราชสีห์ให้ รีบกลับไปกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ โดยเรือพระที่นั่งของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สวนกับเรือ ราชสีห์ตอนที่เข้าอ้อมเกร็ด เวลา 4 โมงเช้าครึ่ง จมื่นทิพยเสนา กับปลัดวังซ้ายได้เข้ากราบบังคมทูลว่า บัดนี้

ได้เกิดอุบัติเหตุอันตรายอย่างร้ายแรง ด้วยเรือพระที่นั่งของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทาฯ ล่มลงที่ตำบลบางพูด สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิงกรมการณเพชรรัตน์ ได้สิ้นพระชนม์เสียแล้ว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตกพระทัยแต่มิได้ทรงกริ้วหรือซักไซ้ไล่เลียงรายละเอียดแต่อย่างใด มีบรมราชโองการให้เรือพระที่นั่งแล่นไปตำบลที่เกิดเหตุเต็มฝีจักรประมาณครึ่งชั่วโมงเรือพระที่นั่งก็มาถึงที่เกิดเหตุเข้าเทียบเรือปานมารุต ส่วนเรือเก๋งที่คว่านั้นจอดอยู่หน้าวัด โปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นอดิศร และ พระยามหามุนีตรีเข้าเฝ้า ทรงซักถามด้วยพระองค์เอง และ พระบรมวงศานุวงศ์ก็เข้ามาเฝ้าตามลำดับมิได้ทอดพระเนตรเห็นสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทาฯ จึงมีรับสั่งถามเจ้านายบางพระองค์ จึงกราบทูลว่า สมเด็จพระนางเจ้าได้สิ้นพระชนม์เสียแล้ว แต่ก็ยังมีหวังที่นายแพทย์จะแก้ไขให้ฟื้นคืนพระชนม์ขึ้นมาได้ ทรงตรัสอะไรไม่ออก ประทับนั่งอึ้งรับสั่งให้แก้ไขให้สุดความสามารถ แต่แพทย์และชาวบ้านก็ไม่สามารถจะแก้ไขให้ฟื้นคืนพระชนม์ชีพได้จนกระทั่งเวลาบ่าย 2 โมงเศษ เป็นที่แน่พระหฤทัยว่า สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทาฯ พระปิยมเหสี ได้สิ้นพระชนม์จากพระองค์ไปแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระศพมาขึ้นเรือปานมารุตเสด็จออกไปรับพระศพด้วยพระอิริยาบถที่ขมกลืนความโศกเป็นที่สุดที่พระกรของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทาฯ ยังสวมของขวัญนาฬิกาข้อมือประดับเพชร นิ้วทั้งสองพระกร สวมพระธำมรงค์เพชรประทานให้ในวันประสูติพระราชธิดา ซึ่งแสดงถึงความรักที่ทรงมีต่อพระองค์ซึ่งเป็นพระราชสวามี เคียงข้างกับพระศพของพระนางเจ้า คือ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิงกรมการณเพชรรัตน์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ทรงพระพิโรธ หรือกราดกริ้วกับผู้หนึ่งผู้ใด ทรงแสดงออกเพียงความโศกสลดอย่างสุดซึ้ง ที่ต้องสูญเสียพระมเหสี พระราชธิดา และพระราชกุมารที่พระนางทรงพระครรภ์อีก 7 เดือนพร้อมกันทั้งสองพระองค์ ทรงมีพระบรมราชโองการให้พระองค์เจ้าสายสนธิจัดเรือพระที่นั่งเวสชาติรีเป็นเรือรับพระศพ ทรงปรึกษากับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาปราบปรบพิภย์เกี่ยวกับพระศพ ครั้นพร้อมกันโปรดเกล้าฯ ให้เรือพระที่นั่งกลับพระมหานคร เสด็จประทับมาในเรือใกล้กับพระศพที่จัดไว้ในห้องชาลูนอันเป็นห้องประทับส่วนพระองค์ จนกระทั่งเวลา 2 นาฬิกาของวันใหม่ เรือพระที่นั่งจึงได้เข้า

สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทาฯ (พระนามเวียน) และพระราชธิดา

เทียบพระตำหนักแพ ตลอดเวลา มี พระบรมวงศานุวงศ์ได้มาประชุมที่ตำหนักแพ เพื่อถวายบังคมพระศพเป็นอันมาก การสรงน้ำพระศพนั้นโปรดเกล้าฯ ให้สรงในห้องชาลูนเรือพระที่นั่งเรือเวสชาติรีเดียว ตลอดเวลาทั้งคืนพระองค์มิได้บรรทมเลย

วันที่ 1 มิถุนายน 2423 เวลา 2 โมงเช้า ขบวนแห่พระโกศ 2 องค์ ได้เคลื่อนจากเรือพระที่นั่งเวสชาติรีไปยังหอธรรมสังเวช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินตามพระโกศอย่างช้าๆ เมื่อพระโกศเรียบบร้อยรับสั่งให้นมิตพระสมณศักดิ์ 60 รูป มาสวดพระอภิธรรม เสร็จแล้วทรงสดับปกรณ์พระภูษาโยง 2 องค์ ผ้าไตร 60 ผ่าขาวพับ 60 รับสั่งให้ซ่อมแซมหอธรรมสังเวชขึ้นใหม่ ด้วยการที่ทรงตรากตราพระวรกาย และการเสียพระทัยอย่างใหญ่หลวง ประชาชนเล็กน้อย บรรทมไม่หลับ พระองค์เจ้าสายและพระนายไวได้เข้าประจำอยู่ในพระที่นั่งตลอดเวลาที่บรรทมอยู่ เมื่อตื่นบรรทมก็ เสด็จออกหอธรรมสังเวชนันท์ เพื่อทรงเยี่ยมพระศพ โปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระ

ประจำวันของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทาฯ และของเจ้าฟ้าหญิงกรมการณเพชรรัตน์ ด้วยทองคำกับรับสั่งให้หล่อฉลองพระองค์เท่าขนาดจริงทั้งสองพระองค์พร้อมกันอีกด้วย

การสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ในครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระชนมายุได้ 28 พรรษา ขณะนั้นทรงโสกเศร้าอย่างที่สุดซึ่งจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือประวัติการของท่านว่า

ลูปีมะโรง โทศกจลศักร 1842 พ.ศ. 2423 เมื่อได้เกิดอุปบัติพลวเหตุเรือล่ม และสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ กับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมการณเพชรรัตน์ สิ้นพระชนม์ชีพ พระยามหามุนี (อ่า) ผู้บังคับการกรมทหารหน้าตองโขบ รับพระราชอาญาแล้วในระหว่างนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระปริวิตกมีความเศร้าโศกเป็นอันมากจนไม่มีใครจะเข้าเฝ้าพระพักตร์ และมีพระกระแสรับสั่งให้ปิดพระทวารกันเป็นพิเศษมิให้ข้าราชการฝ่ายในออกพลุกพล่านรบกวนได้ มีแต่หมื่นไวยวรนาถ (คือท่านเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี) และพวกมหาดเล็กคอยตั้งเครื่องอาบรับไข้อยู่แต่เพียงหกเจ็ดคนเท่านั้น ขณะที่ทรงได้ยินเสียงกลองชนะประโคมพระศพขึ้นครั้งไร ก็ทรงพระกันแสงพิลาพร่ำรำพันไปต่างๆ นานาจนกระทั่ง

ทรงประชวรพระวาโยไป เจ้าหมื่นไวยวรนาถก็เข้านวดเพ็นคั้นพระบาท และคอยเอาน้ำหอมกับทรงดมรพระนาสิกไว้ให้คลายพระประชวรความรัก

ความอาลัยอาวรณ์ที่ทรงมีต่อพระมเหสีมีมากมายเพียงใด ปรากฏในพระราชหัตถเลขาพระราชทานเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) อธิบดีกรมท่าหรือเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศในเวลาต่อมา ข้อความในพระราชหัตถเลขามีดังนี้

ร ที่ 93

42

ถึงท่านกรมท่า

ด้วยฉันมีความเสียใจที่จะแจ้งความให้ทราบ เมื่อ ๓ วัน 2๔7 ค่ำ ฉันขึ้นไปบางปะอิน สุนันทากับลูกลงไปเรือใบโต เรือปานมารุตลาก ถึงบางพูดโดนเรือโสรวาร ซึ่งพระยามหามุนีไปในลำนั้นล่มจมคว่ำอยู่ช้านานไม่มีผู้ช่วยทันที สุนันทากับลูกหญิง แลขรัวยายเลี้ยงคนหนึ่งตาย ฉันมีความวิตกว่า ถ้าจะพาศพลงมากรุงเทพฯ จะขายน่าแก่สมเด็จพระนางโซมนัส คิดจะพาศพขึ้นไปทำที่บางปะอิน แต่เจ้านายสมเด็จกรมพระฯ เป็นหัวหน้าขุนนางมีพระยาประภากรวงษ์เป็นหัวหน้า ขอให้พาลงกรุงเทพฯ รับจะช่วยการศพให้เหมือนแต่ก่อนๆ มา ฉันจึงได้พาศพลงมากรุงเทพฯ คุณสุรวงษ์ได้มีความสงสารด้วย ได้รับช่วยการแข็งแรงเหมือนกัน ศพนั้นควรจะขึ้นอยู่ปราสาทได้ตามอย่างเจ้านายวังหลวงสำคัญที่ตายมาแต่ก่อน แต่ฉันกลัวว่าคนทั้งปวงจะพากันว่าเอาศพคนที่มิห้องขึ้นไปไว้บนปราสาท จึงได้นำเอามาไว้ที่หอธรรมสังเวช เหมือนอย่างครั้งกรมสมเด็จพระเทพศิรินทร สมเด็จพระนางเจ้าฯ กับคุณสุรวงษ์ได้คิดการเกณฑ์จะมาทำเมรุท้องสนาม กำหนดไว้ในเดือน 4 ปีนี้ กงซุลต่างประเทศมีมัสเตอบัลเครฟ กงซุลเยเนรอลอังกฤษเป็นต้น ได้แสดงความโสกเศร้าถามข่าวด้วยแทบทุกกงซุลชื่อที่ใช้นั้น ฉันขอให้ใช้เรียกค่านำเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์พออย่าให้เป็นที่อับอายแก่ลูกต่างกรม แต่คำอังกฤษนั้นใช้ปรินเชส ใช้ควีนแต่คนเดียว ที่ควีนนั้นนี้กว่าจะให้ใช้แปลกกับสมเด็จพระนางเจ้า มีชื่อแล้วจึงใช้พระราชเทวีเติมข้างท้าย การซึ่งเป็นขึ้นครั้งนี้ เพราะฉันเชื่อผิดคิดผิด มีความโหมม่นเสียใจยิ่งนัก แทบจะถึงกับชีวิตจึงได้จดหมายมาถึงเธอเข้าไป มีความคิดถึงเธอเป็นที่สุด ถ้าอยู่แล้วจะเป็นที่หวังใจวางใจขอฉันทุกอย่างทุกประการ การซึ่งตกลงกันไปแล้วนี้ จะบอกอะไรอีกไม่ได้แล้วไม่มีเสียงจะพูด

เขียนที่หอธรรมสังเวชในพระบรมมหาราชวังกรุงเทพฯ
ณ วัน 7๗7 ค่ำ ปีมะโรง โทศก 13 ศักราช 1242 ตรงกับวัน
5 เดือนยูน คฤศศศักราช 1480

(พระบรมนามาภิไธย)สยามมินทร์

ลูกหญิงนั้นชื่อภรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ อายุได้ 1 ปี กับ
9 เดือน กับ 20 วัน แม่อายุได้ 19 ปี กับ 6 เดือน กับ 22
วัน มีท้องอยู่ได้ 5 เดือน

(พระบรมนามาภิไธย) C.R.S

ความทุกข์ระทมของพระองค์แม่จะมีมากเพียงใด
วันเวลาผ่านไปโดยที่พระองค์ไม่ทราบความจริง ด้วยความ
เกรงพระทัยต่อพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ซึ่งกำลังมีงานเต็ม
มือเกี่ยวกับการจัดพระราชพิธีพระศพจึงมิได้ทรงรับสั่งให้
ข้าราชการที่เกิดขึ้น จนเวลาผ่านไปจนถึงวันที่ 3 ทรงเห็นว่าเวลา
ได้เนิ่นนานพอสมควรที่จะหามูลเหตุที่เกิดขึ้นได้จึงโปรดเกล้าฯ
ให้กรมหมื่นพิชิตปรีชากรไปทูลสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรม
พระยาปราบปรบิกษ์ และสมเด็จพระมหาลงวรศักดิ์ฯ สมเด็จพระ
พระองค์น้อย ขอให้ทั้งสามพระองค์ได้เมตตาชำระความ
ตามเหตุที่เกิดขึ้น มีพระราชประสงค์ทราบโดยด่วน และมี
รับสั่งไปด้วยว่า กาลข้างหน้ายังมีที่ไปอีกมาก หากผู้ที่จะฝาก
ชีวิตกับผู้ใดได้ไม่จะขอฝากกับท่านทั้งสามแล้วแต่ท่านจะเมตตา

ดังนั้น เมื่อวันแรม 13 ค่ำ เดือน 7 ตรงกับวันที่ 3
มิถุนายน 2423 สมเด็จพระมหาลงวรศักดิ์ฯ สมเด็จพระองค์
น้อย กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กรมหมื่นภูเรศ ได้พร้อมกัน
ไปที่วังสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาปราบปรบิกษ์
เพื่อชำระความตามพระกระแสรับสั่งของพระพุทธเจ้าหลวง
คณะกรรมการชำระความได้ไต่สวนผู้ที่อยู่ในสถานที่เกิดเหตุ
ทุกคนมาให้การ ก็ปรากฏความจริงว่า พระยามหามนตรี
สมุหราชองครักษ์ ทำการไม่สมควรหลายอย่าง เช่น ไม่สั่ง
ให้คนโดดไปช่วยทันท่วงที หรือถ้าเกรงกฏมณเฑียรบาลตาม
ที่แก้ตัว ก็น่าจะสั่งให้คนที่ประสงค์จะช่วยเหลือหายเรือ
พระประเทียบขึ้นมาให้ทันท่วงที ซึ่งในสถานการณ์ปัจจุบัน
ทันด่วนเช่นนี้ ย่อมจะสั่งการได้ หากมีความจงรักภักดีต่อ
พระพุทธเจ้าหลวงจริง กว่าพระยามหามนตรีจะลงมือทำการ
และอนุญาตให้ช่วยกันหายเรือพระประเทียบขึ้นมาได้ ก็
เวลาล่วงเลยไปครึ่งชั่วโมงกว่าแล้ว นอกจากนั้น ยังอ้างเอา
ความดีใส่ตน โดยอ้างว่า เป็นผู้ต่างมพบพระศพของพระเจ้า
ลูกเธอซึ่งความจริงแล้วผู้ที่ดำพบพระศพพระเจ้าลูกเธอได้คือ
เถอะ ข้าของพระองค์เจ้าเทวัญอุทัยวงศ์

คณะกรรมการสอบสวนเสร็จแล้ว ได้นำความขึ้น
กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงประจักษ์ว่า เป็นความผิดของพระยามหามนตรีคนเดียว
พระองค์พิโรธมากรับสั่งให้ตามตัวพระยามหามนตรีมาให้
ถอดออกจากยศฐาบรรดาศักดิ์เป็นไพร่ ให้ควบคุมตัวไว้เพื่อ
จะมีพระราชกระแสทูลถามสอบสวนอีกครั้งหนึ่ง ทรงบันทึกให้
พระยามหามนตรีตอบภายในคืนเดียว

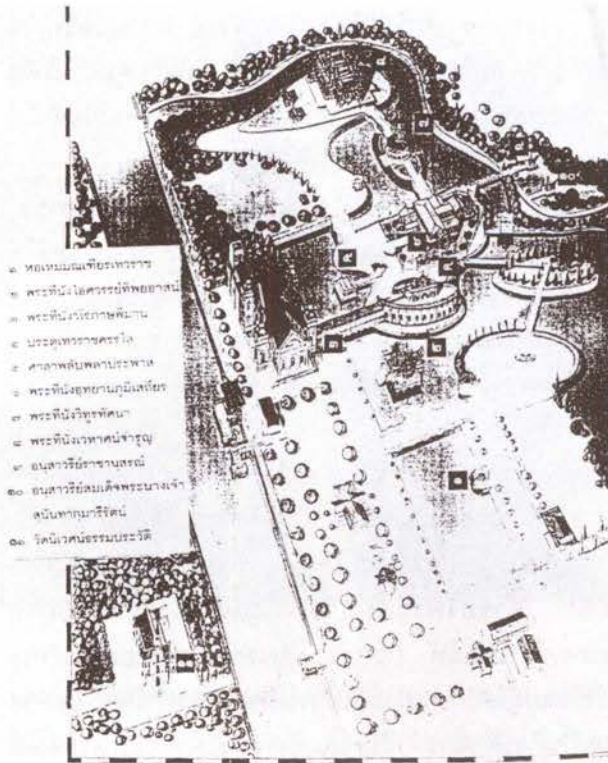
พระยามหามนตรี ยอมรับสารภาพทุกประการว่า
เกิดจากความประมาทและโง่เขลาเบาปัญญาของตน แต่มิได้
ขาดความจงรักภักดีขอให้ทรงพระเมตตา พระมหาเทพได้
นำคำแก้ของพระยามหามนตรีขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงรอจะทราบข้อเท็จ
จริงอยู่ในเวลา 2 ยาม โดยมีได้บรรทม จากนั้นรับสั่งให้
เอาตัวพระยามหามนตรีไปจองจำไว้ที่โรงช้างมิได้ตรัสสั่งได้อีก

3 โมงเช้าวันรุ่งขึ้น รับสั่งให้ตามผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับ
เหตุการณ์มาสอบสวนอีก โดยเฉพาะโปรดเกล้าฯ ให้เบิกตัว
เถอะ ข้าของพระองค์เจ้าเทวัญอุทัยวงศ์มาสอบถาม
พระราชทานเงินให้ 10 ชั่ง นับแต่นั้นมาพระองค์มิได้ทรง
เอาผิดแก่ผู้ใดอีก แม้จะมีได้บรรเทาความเศร้าโศก แต่ทรง
ถือเป็นกิจวัตรประจำวันตอนเช้าจะเสด็จไปเยี่ยมพระศพที่
หอธรรมสังเวชเป็นเวลา 9 เดือนเศษ ทรงบำเพ็ญพระราช
กุศล ฟังธรรม ทุกๆ วันจนกระทั่งถึงวันพระราชทานเพลิงศพ
ตอนบ่ายก็เสด็จออกปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่อไปมิได้ว่างเว้น

ได้มีพระบรมราชโองการให้สร้างพระเมรุมาศขึ้นที่ทุ่ง
พระเมรุออกแบบเช่นเดียวกับพระเมรุถวายพระเพลิง
พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อถวายพระเพลิง
พระมหาเสีและพระราชธิดา โปรดเกล้าฯ ให้ประชาชนได้
ถวายพระเพลิงด้วย เพราะปรากฏว่า สมเด็จพระนางเจ้า
สุนันทา เป็นที่รักใคร่ของประชาชนอยู่เป็นอันมาก

นอกจากนั้น ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นเอกอรรค
ศาสนูปถัมภก ทรงมีพระราชประสงค์จะสร้างหนังสือสวด
มนต์รวมพระสูตร และพระปริตต่างๆ ลงพิมพ์เป็นผูก
พระราชทานแก่พระสงฆ์ทุกอาราม เพื่อเป็นพระราชกุศลใน
วันถวายพระเพลิงพระศพ โดยให้จัดพิมพ์เป็นอักษรไทย
แทนขอใช้ความมคธ ตีพิมพ์ในโรงพิมพ์หลวงจำนวนแสน
ฉบับ เมื่อพิมพ์เสร็จแล้วมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ
ให้แจกจ่ายไปทั่วทุกอาราม ทั้งธรรมยุติและมหานิกาย ส่วน
ที่เหลือโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์
ข้าราชการทั้งปวง ในวันพระราชทานเพลิงศพ เพื่อเป็น
พระราชกุศล

พระราชวังบางปะอิน

พระอนุสาวรีย์ในอุทยานพระราชวังบางปะอิน มีความจารึกทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ต่างประทับใจในความจารึกดังกล่าว

ที่รักความรัก

แห่ง

สมเด็จพระนางเจ้า สุนันทากุมารีรัตน์

พระบรมราชเทวี อรรคมเหสี

อันเสด็จทิวงคตแล้ว

ซึ่งเธอเคยมาอยู่ในสวนนี้ โดยความสุขสบาย และเป็นที่เบิกบานใจพร้อมด้วยผู้ซึ่งเป็นที่รัก

สนิทอย่างยิ่งของเธอ

อนุสาวรีย์ นี้สร้างขึ้น

โดย

จุฬาลงกรณ์ บรมราช

ผู้เป็นสวามี อันได้รับความเศร้าโศกเพราะความทุกข์

อันแรงกล้าในเวลานั้น แทบจะถึงแก่ชีวิต

ถึงกระนั้นยังมีได้หักหาย

จุลศักราช 1243

หนังสือพระสูตรและพระปริตต่างๆ ที่พิมพ์แจกในงานพระศพครั้งนี้ นับเป็นหนังสือที่พิมพ์แจกเป็นครั้งแรก และเป็นธรรมเนียมประเพณีของการแจกหนังสือต่างๆ ในงานศพของประชาชนชาวไทยมาจนทุกวันนี้ นอกจากนั้น ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอนุสาวรีย์เกี่ยวแก่สถานที่หลายแห่ง เช่น โรงเรียน สถานศึกษา เพื่อเป็นพระราชกุศลแด่พระมเหสี ซึ่งก็เป็นแบบของการสร้างสาธารณกุศลอุทิศแก่ผู้วายชนม์มาจนทุกวันนี้

วันที่ 16 มีนาคม 2424 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เคลื่อนพระศพพระมเหสี และพระราชธิดา เสด็จทอดผ้าไตรพระสงฆ์สดับปกรณ์ เวลา 5 โมงเย็น อัญเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานบนจิตกาธาร เสด็จขึ้นพระราชทานเพลิงศพ จากนั้นมีพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ทูตานุทูตและประชาชน ขึ้นถวายพระเพลิง

เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความรักแด่พระมเหสี จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอนุสาวรีย์ที่ในอุทยานพระราชวังบางปะอิน

เอกสารประกอบการเรียบเรียง

1. การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. **พระราชวังบางปะอิน**. 2523
2. — **พระพุทธเจ้าหลวง**. กรุงเทพฯ : บริษัทธรรมสารจำกัด, 2535
3. ไพฑูริย์ พงศบุตรและวิลาสวงศ์ พงศบุตร. **คู่มือการอบรม มัคคุเทศก์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรกฎาคม 2536
4. ศิลปากร,กรม. **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ 4 วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ยูไนเต็๊ดโปรดักชั่น, 2525
5. สมชาย พิเศษฐกมุสนทร. **วัดนิเวศธรรมประวัติ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เทียนวัฒนา , 2528
6. สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. **พระราชานุสาวรีย์ที่รักของประชาชน**. กรุงเทพฯ : เพชรสยามการพิมพ์, 2529

รำลึกอดีต

รัชกาลที่ 5

กับเมืองกรุงเก่า

พต.แก้วกุล ยืนยงอนันต์

ภายหลังจากกรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อ พ.ศ. 2310 แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่กรุงธนบุรี ต่อมาใน พ.ศ. 2325 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่กรุงเทพมหานคร ดังนั้นเมื่อมีเมืองหลวงใหม่เกิดขึ้น ชาวกรุงเทพมหานครจึงเรียกกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นเมืองหลวงเก่าว่า "เมืองกรุงเก่า"¹ เมืองกรุงเก่านี้มีได้เป็นเมืองร้าง ยังมีคนตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ ทั้งนี้เพราะเมืองนี้เป็นอู่ข้าวอู่น้ำที่สำคัญ เป็นชุมทางคมนาคมสู่ภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงพยายามรื้อฟื้นเมืองกรุงเก่า โดยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังใหม่พระราชทานนามว่า "พระราชวังจันทรถม" เพื่อเป็นที่ประทับเวลาแปรพระราชฐานเสด็จประพาสกรุงเก่า ดังนั้นการสร้างพระราชวังจันทรถม จึงเปรียบเสมือนเอาองค์พระเจ้าแผ่นดินไปชุบชีวิตกรุงเก่าขึ้นมาใหม่ เป็นการนำเอาอำนาจของรัฐบาลไปตั้งให้ปรากฏ² ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงทำให้เมืองกรุงเก่ากลับมามีความสำคัญมากยิ่งขึ้นอีก ด้วยความผูกพันที่มีต่อเมืองนี้ กิจการใหม่ๆ ของบ้านเมืองหลายเรื่องได้ก่อกำเนิดเป็นครั้งแรกของประเทศ โดยเริ่มต้นที่เมืองกรุงเก่า ผู้เขียนจึงนำเสนอเรื่อง "รำลึกอดีต : รัชกาลที่ 5 กับเมืองกรุงเก่า"

ความสำคัญของเมืองกรุงเก่าในสมัยรัชกาลที่ 5

เมืองกรุงเก่ามีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับชาติไทย และปวงชนชาวไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสำคัญทางด้านจิตใจเพราะเมืองนี้เป็นสถานที่ตั้งราชธานีของไทยนานถึง 417 ปี เป็นราชธานีที่มีระยะเวลายาวนานที่สุดในขณะนี้ และจากความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์นี้ จึงไม่มีเมืองใดจะเทียบได้ ประกอบกับที่ตั้งของเมืองกรุงเก่าอยู่ไม่ห่างไกลจากกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นราชธานีใหม่ ดังนั้นพระมหา

กษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทุกพระองค์จึงเสด็จพระราชดำเนินมาประกอบพิธีอันเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และพระพุทธศาสนาเป็นประจำ เช่น การบวงสรวงอดีตพระมหากษัตริย์ การถวายผ้าพระกฐินตามวัดสำคัญ³ การสร้างและบูรณะวัดต่างๆ ในเมืองกรุงเก่า นอกจากนี้ยังมีพระราชพิธีที่จัดขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ เช่น พระราชพิธีรัชมงคล เป็นต้น ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังบางปะอินที่เมืองกรุงเก่า หลังจากนั้นโปรดเสด็จประทับแรมเพื่อทรงตรวจราชการบ้านเมือง เสด็จมาเพื่อประกอบพระราชพิธีสำคัญ ตลอดจนประกอบพระราชกุศลและถวายผ้าพระกฐินที่วัดหลวงและวัดอื่นๆ เสด็จประพาสทุ่งต่างๆ รอบเกาะเมืองกรุงเก่า และที่สำคัญอย่างยิ่ง โปรดให้นำพระราชอาคันตุกะจากต่างแดนมาเยือนที่เมืองกรุงเก่า เพราะที่นี้เป็นเมืองประวัติศาสตร์และเป็นเมืองเดียวที่อยู่นอกกรุงเทพมหานครในขณะนั้นที่มีพระราชวังสำหรับประทับแรมได้⁴ และยังสามารถจัดให้ทอดพระเนตรการจับช้างป่าซึ่งเป็นสิ่งที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา

ความสำคัญของเมืองกรุงเก่าอีกประการหนึ่ง คือเป็นที่ตั้งที่ว่ากรมชลของมณฑลกรุงเก่า จึงเหมาะสมในการเป็นแหล่งทดลองริเริ่มโครงการใหม่ๆ ที่จัดขึ้นในมณฑลนี้ เช่น การเลือกตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน การจัดตั้งศาลมณฑล⁵ การออกโฉนดที่ดินแบบสากลเป็นครั้งแรก⁶

ความสำคัญอีกประการหนึ่งของเมืองกรุงเก่า คือเป็นเมืองอู่ข้าวอู่น้ำ สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมืองนี้เป็นแหล่งปลูกข้าวได้มากที่สุด นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำไหลผ่านหลายสาย เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี และมีคลองเชื่อมแม่น้ำเหล่านั้น ทำให้เมืองกรุงเก่าเป็นศูนย์กลางการติดต่อระหว่างกรุงเทพมหานครกับหัวเมืองทางภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ด้วยเหตุที่เมืองกรุงเก่ามีความสำคัญทั้งที่เป็นเมืองประวัติศาสตร์ เป็นที่ตั้งที่ว่ากรมชล และเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่เชื่อมภูมิภาคต่างๆ จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเสด็จเมืองกรุงเก่าเป็นนิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากการสร้างพระราชวังบางปะอินเสร็จแล้ว

พระราชวังบางปะอิน

ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ได้โปรดให้สร้างพระราชวังขึ้นที่เกาะบางปะอิน กลางแม่น้ำเจ้าพระยา ครั้งโบราณ

เรียกเกาะบ้านเลน หรือเกาะบางนางอิน บนเกาะแห่งนี้เคยเป็นที่ตั้งพระตำหนักของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เพื่อทรงใช้เป็นที่พักสำหรับเสด็จประพาสพระราชวังที่เกาะบางปะอิน การที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเลือกสร้างพระตำหนักบนเกาะนี้ เพราะสกุลวงศ์ของพระองค์มีนิวาสถานอยู่ที่เกาะแห่งนี้ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง พระองค์ทรงสมภพที่เกาะนี้ด้วย เมื่อพระองค์ได้เถลิงราชสมบัติแล้ว จึงทรงถวายนิวาสถานเดิมของพระองค์เป็นพุทธบูชา นอกจากนี้ ทรงโปรดให้สร้างวัดขึ้นที่ตรงนั้นเมื่อ พ.ศ. 2175 พระราชทานนามว่า "วัดชุมพลนิกายาราม"

เกาะบางปะอินแห่งนี้เป็นที่สำหรับพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาหลังสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทุกพระองค์จะเสด็จประพาส เพราะอยู่ไม่ห่างไกลพระนครเท่าใดนัก ครั้นเมื่อมีการย้ายราชธานีมาอยู่ที่กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ แล้ว ราชธานีแห่งใหม่อยู่ห่างไกลเกาะบางปะอินมาก พระมหากษัตริย์จึงมิได้เสด็จประพาส

เกาะนี้คงทิ้งร้างมากกว่า 80 ปี จนถึงรัชกาลที่ 4 เกิดมีเรือกลไฟเป็นพาหนะสำหรับใช้ในประเทศขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเสด็จประพาสทางชลมารค และได้เสด็จไปประพาสที่เมืองกรุงเก่า ขากลับทรงล่องเรือผ่านเกาะบางปะอิน ทอดพระเนตรเห็นดงมะม่วงร่มรื่นเป็นที่พอพระราชหฤทัย จึงโปรดให้สร้างพระที่นั่งองค์หนึ่งสำหรับเป็นที่ประทับ มีเรือนแถวสำหรับฝ่ายใน และมีพลับพลา ริมน้ำเป็นต้น ทรงพระราชทานนามพระที่นั่งนี้ว่า "พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพย์อาสน์" หลังจากนั้นพระองค์เสด็จประพาสเนื่องๆ เกาะบางปะอินจึงกลับมีชีวิตขึ้น แต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 ยังหาได้สร้างพระราชวังขึ้นใหม่คงสร้างเพียงตำหนักเท่านั้น⁷ จนถึงรัชกาลที่ 5 จึงโปรดให้สร้างพระราชวังขึ้น เริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. 2415 เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้มีงานสมโภชวันที่ 25-27 ตุลาคม พ.ศ. 2419 ประกอบด้วยพระสงฆ์สวดพระพุทธรูป การพระฤกษ์ยกเศวตฉัตรในที่พระบรมมหาราชวัง และยกธงสำหรับแผ่นดิน ทรงดึกบาตร ตลอดเวลาทั้งสามวันที่มี การเฉลิมพระที่นั่งและสมโภช ได้มีการละเล่น เช่น ละคร จิ้ว หนัง ลักวา ดอกไม้เพลิง และตามพระประทีป โคมไฟในที่ต่างๆ⁸

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดแปรพระราชฐานมาประทับแรม ณ พระราชวังแห่งนี้ทุกฤดูกาล ทุกปี ครั้งละหลายๆ วัน เช่นเสด็จไปไหว้และทอดผ้าพระกฐินวัดสุวรรณดาราราม วัดพนัญเชิง

วัดวรนาथ วัดเสนาสนาราม วัดศาลาปูน วัดขุนญวน วัดชุมพลนิกายาราม⁹ เสด็จทอดพระเนตรการคล้องช้างที่เพนียดคล้องช้าง¹⁰ ทอดพระเนตรการชุดแต่งโบราณสถานต่างๆ ทั้งในพระราชวังโบราณ วัดไชยวัฒนาราม และเสด็จประพาสทุ่งรอบเกาะเมือง เป็นต้น

พระราชวังบางปะอิน นอกจากจะเป็นที่ประทับเมื่อแปรพระราชฐานแล้ว ยังเป็นที่รับเสด็จพระราชอาคันตุกะจากต่างประเทศหลายคราว เช่น การรับเสด็จแกรนด์ดุ๊กบอริส วลาดิโรวิช แห่งรัสเซีย¹¹ เมื่อวันที่ 22 - 25 มีนาคม พ.ศ. 2433 การรับเสด็จดุ๊กและดัชเชสโยอัน อัลเบรต แห่งเยอรมนี การรับรองครั้งนั้นจัดเป็นงานใหญ่งานหนึ่งซึ่งประกอบด้วย กระบวนแห่งของราษฎรนำสิ่งของมาถวาย ทอดพระเนตรการแข่งขันเรือ เสด็จประพาสเมืองกรุงเก่าและเพนียดคล้องช้าง ทอดพระเนตรการจับช้างกลางแปลง เป็นต้น

นอกจากนี้พระราชวังบางปะอิน ยังเป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีสำคัญหลายพิธี อาทิ เมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ 25 ปี บริบูรณ์ได้ทรงจัดงานพระราชพิธีรัชดาภิเษก ณ พระบรมมหาราชวัง กรุงเทพมหานคร ระหว่างวันที่ 1 - 8 ธันวาคม พ.ศ. 2436 ร.ศ. 112 ก่อนหน้านั้นได้มีพระราชกุศลในวันบรรจบรอบซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ 25 ปีบริบูรณ์ ที่พระราชวังบางปะอิน ระหว่างวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2436 ถึง 2 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งประกอบด้วยการพระราชกุศลดีดพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ รวม 38 พระองค์¹² และงานรื่นเริงอื่นๆ

อีกพระราชพิธีหนึ่งที่ควรกล่าวถึง คืองานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าลูกเธอกรมขุนสุพรรณภควดี เมื่อพ.ศ. 2447 รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระศพจากกรุงเทพฯ โดยขบวนรถไฟตกแต่งงดงามเชิญสู่บางปะอิน และได้ตั้งพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพย์อาสน์ งานพระเมรุนี้มีการลอยกระทงทั้งของหลวงและข้าราชการ มีการประกวดกระทง เมื่อถึงเวลาค่ำพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเจ้านายฝ่ายในเสด็จลงเรือทรงพายเองออกจากในวังทอดพระเนตรกระทงที่ตกแต่งรูปแบบต่างๆ เมื่อเสร็จสิ้นงานแล้วจึงได้เชิญพระศพพระราชทานเพลิง ที่วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ¹³

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างพระราชวังบางปะอินแล้ว ทำให้พระองค์เสด็จประพาสเมืองกรุงเก่าเสมอเป็นนิจ เพราะมี

พระราชวังสำหรับประทับแรม ทรงสามารถประกอบพระราชกิจบำเพ็ญพระราชกุศลตามวัดสำคัญๆ ทรงทอดผ้าพระกฐิน ทอดพระเนตรการคล้องช้าง ทรงตรวจราชการบ้านเมือง ทอดพระเนตรการขุดแต่งโบราณสถาน การบูรณะวัดต่างๆ การรับพระราชอาคันตุกะจากต่างแดน รวมทั้งการเสด็จประพาสต้น เพื่อดูแลทุกข์สุขของประชาชน ก็ทรงเริ่มเดินทางที่พระราชวังแห่งนี้ และที่สำคัญคือ พระองค์ทรงประกอบพิธีสำคัญที่พระราชวังแห่งนี้ด้วย

สิ่งแรกของประเทศที่เมืองกรุงเก่าสมัยรัชกาลที่ 5

การที่เมืองกรุงเก่าเป็นเมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นสถานที่ตั้งของที่ว่ากรมณฑลกรุงเก่าเป็นเมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นสถานที่ตั้งของที่ว่ากรมณฑลกรุงเก่าเป็นชุมทางคมนาคม และยังเป็นสถานที่ตั้งพระราชวังบางปะอินด้วย จึงทำให้เมืองกรุงเก่าเป็นแหล่งกำเนิดของหลายสิ่งหลายอย่างในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังนี้

1. การสร้างทางรถไฟหลวงสายแรกของประเทศไทย

ประเทศไทยเริ่มสร้างทางรถไฟหลวงเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งนี้เพราะเพื่อเป็นเครื่องมือเอื้ออำนวย การปกครองหัวเมืองให้กระชับยิ่งขึ้น ประกอบกับขณะนั้นระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าเด่นชัดขึ้น รัฐบาลจำเป็นต้องจัดหาวิธีการระดมทรัพยากรธรรมชาติจากชนบทสู่กรุงเทพฯ เพื่อส่งออกต่างประเทศต่อไป ดังนั้นเมื่อรัฐบาลตัดสินใจจะต้องสร้างทางรถไฟ จึงได้ว่าจ้างชาวตะวันตกสำรวจทำเลพื้นที่ที่เหมาะสมในการสร้างทางรถไฟ ทั้งจากกรุงเทพฯ ไปทางภาคเหนือ และจากกรุงเทพฯ ไปเมืองนครราชสีมา ในที่สุดรัฐบาลตัดสินใจสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปเมืองนครราชสีมา ด้วยเหตุผลทางการเมือง ทั้ง ๆ ที่ทางรถไฟสายนี้ต้องผ่านภูมิประเทศที่ยากลำบากแก่การก่อสร้าง เป็นระยะทางยาว¹⁴

การสร้างทางรถไฟสายนครราชสีมา ได้เริ่มขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินขุดดินเป็นปฐมฤกษ์ เมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2434¹⁵ การก่อสร้างได้ทำพร้อม ๆ กัน 3 ช่วงคือ กรุงเทพฯ ถึงกรุงเก่า กรุงเก่าถึงแก่งคอย และแก่งคอยถึงนครราชสีมา ถึงแม้ว่าการสร้างทางรถไฟสายนี้ จะมีอุปสรรคมาก แต่ในที่สุด การสร้างทางรถไฟหลวงช่วงกรุงเทพฯ ถึงเมืองกรุงเก่า ระยะทาง 71 กิโลเมตร ก็สำเร็จ และเริ่มเปิดเดินรถ เมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2439 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่

หัว เสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเดินรถไฟ

2 พระราชพิธีรัชมงคล

ในระหว่างปี พ.ศ. 2450–2451 (ร.ศ. 126–127) เป็นช่วงระยะเวลาที่มีพระราชพิธีสำคัญของบ้านเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระราชพิธีเฉลิมฉลองวโรกาสปีมหามงคลเกี่ยวกับระยะเวลาการครองราชย์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีสองพระราชพิธีคือ “พระราชกุศลรัชมงคล” เป็นงานที่กระทำเนื่องในการฉลองสิริราชสมบัติครบ 40 ปี เสมอด้วยเวลาการครองราชย์ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2* จัดขึ้นที่พระราชวัง เมืองกรุงเก่า ระหว่างวันที่ 29 พฤศจิกายน ถึง 5 ธันวาคม พ.ศ. 2450 (ร.ศ. 126) ส่วนพระราชพิธีที่ 2 คือ “พระราชพิธีรัชมงคลภิเษก” พ.ศ. 2451 (ร.ศ. 127)

*ในปัจจุบันได้มีการลบล้าง และพบว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงครองราชย์นานกว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 กล่าวคือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1991–2031 รวมเวลาครองราชย์ 40 ปี ส่วนสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2034–2072 รวมเวลาครองราชย์ 38 ปี

เพื่อแสดงว่าพระองค์ทรงครองราชย์นานกว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เป็นเวลา 1 ปี ซึ่งนับได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชสมบัติเป็นระยะยาวนานกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดๆ ในประวัติศาสตร์ไทยในขณะนั้น พระราชพิธีรัชมงคลภิเษกจัดที่กรุงเทพมหานคร ระหว่างวันที่ 14–18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2451 (ร.ศ. 127)

นามของพระราชพิธีทั้งสองนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา วชิรญาณวโรสทรงผูกนามขึ้นหลายชื่อ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเลือกชื่อดังกล่าว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรส ทรงให้ความหมายของชื่อทั้งสองว่า “ความแปลไม่บ่งอะไร แต่ไพเราะและได้ศัพท์ของเก่า”¹⁷

การเตรียมการพระราชพิธีรัชมงคลนี้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ (พระอิสริยยศในขณะนั้น) ได้ทรงทำหนังสือกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตจัดเตรียมการพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ 40 ปี ที่พระราชวังโบราณกรุงเก่า ซึ่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย มี

รับสั่งให้พระยาโบราณบุรณรักษ์ (ยศขณะนั้น) ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้ขุดแต่งพระราชวังโบราณให้ได้รูปลวดลายถึงระดับพื้นดินเดิมแล้วให้ปลูกพระที่นั่งสรรเพชญ์มหาปราสาทและสถานที่บางแห่งตามรูปรากของเก่า¹⁸

การขุดแต่งพระราชวังโบราณในครั้งนั้น พระยาโบราณบุรณรักษ์ได้ทำการขุดแต่งพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ พระที่นั่งบรรยงค์รัตนาศน์ พระที่นั่งทรงปืน พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ ช่องประตูและกำแพงวังชั้นในและชั้นนอก ฐานสี่เหลี่ยมซึ่งเป็นที่ยังน่าขำงสรรล้อมพระที่นั่งบรรยงค์รัตนาศน์¹⁹

หลังจากนั้นได้มีการสร้างพลับพลาพระราชพิธีและปลูกสร้างจำลองปราสาทต่างๆ ที่พระราชวังโบราณด้วยเครื่องไม้ตามรูปรากฐานที่ขุดพบ ในครั้งนั้นได้สร้างพลับพลาตรีมุขขึ้นบนฐานซึ่งเข้าใจว่าเดิมคงจะเป็นพระที่นั่งตรีมุขด้วยเหมือนกัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเสด็จถวัลยราชสมบัติก็เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปทรงสังเวद्यอดิตนหาราชเช่นเดียวกับครั้งรัชกาลที่ 4, 5 โดยตั้งพระราชพิธีที่พลับพลาตรีมุขนี้ พลับพลาแห่งนี้ได้เป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีสำคัญอย่างยิ่งแห่งประวัติศาสตร์ไทยอีกครั้งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งพระองค์ทรงครองราชย์ยาวนานกว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเป็นสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชรัฐบาลจึงจัดงานเฉลิมฉลอง พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ระหว่างวันที่ 2-3 กรกฎาคม และวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 สำหรับพระราชพิธีบวงสรวงสังเวद्यสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชซึ่งจัดขึ้นที่พลับพลาตรีมุขพระราชวังโบราณจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

งานพระราชกุศลรัชมังคล เริ่มขึ้นเมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2450 (ร.ศ.126) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินจากพระราชวังสวนดุสิต มายังเมืองกรุงเก่า และประทับแรมที่“เกาะลอย” ระหว่างวันที่ 29 พฤศจิกายน - 3 ธันวาคม ร.ศ. 126) งานพระราชกุศลรัชมังคลในครั้งนั้น ประกอบด้วยการพระราชกุศลอุทิศถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 การพระราชกุศลอุทิศถวายพระมหากษัตริย์ในอดีตทั้งในกรุงศรีอยุธยาและธนบุรี การบวงสรวงสังเวद्यเทวดาและสมโภชพระพุทธรูปฉลองพระองค์บูรพกษัตริย์ นอกจากนี้ยังทรงเสด็จทอดพระเนตรโบราณสถานในพระราชวังเป็นการส่วนพระองค์

ในครั้งนั้นได้มีการจัดตั้ง“โบราณคดีสโมสร” ด้วย

ในงานพระราชกุศลรัชมังคลครั้งนั้น ข้าราชการและราษฎรมณฑลกรุงเก่าได้ร่วมกันจัดงานพิธีถวายชัยมงคลและจัดแสดงมหรสพต่าง ๆ ถวายทอดพระเนตร เช่น รำโคมและสิงโตมังกร โมงครุ่ม กุลาตีไม้ ไม้ลอย ญวนหกนอนหอก นอนดาบ ไตลวด กระตั่วแหงควาย แหงวิสัย โขนหุ่น มอญรำ ละคร แข่งระแทะ วิ่งวัวคน ชกมวย เป็นต้น²⁰

ดังนั้นพระราชพิธีรัชมังคลที่เมืองกรุงเก่าเมื่อพ.ศ.2450 จึงจัดเป็นพระราชพิธีรัชมังคลครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทย และพระราชพิธี นี้ได้จัดขึ้นที่เมืองกรุงเก่า

8 การเลือกกำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ครั้งแรกของประเทศไทย

ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ได้ทรงรื้อฟื้นตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้านซึ่งมีมานานแล้ว ขึ้นมาใหม่ แต่แตกต่างไปจากเดิม โดยให้มีการเลือกตั้ง พระองค์ทรงมอบหมายให้หลวงเทศาภิบาลไปทดลองเลือกกำนันผู้ใหญ่บ้านที่“บ้านเกาะบางปะอิน” อันเป็นท้องที่บริเวณพระราชวังบางปะอินเป็นแห่งแรก ทรงมีเหตุผลดังปรากฏตามที่รับสั่งว่า“...เพราะมีที่พักของเราอยู่แล้ว และมีหลวงพลเป็นกรรมการผู้ใหญ่ด้วย พวกเราอยู่ที่บ้านแบ่งตรงข้ามเกาะบางปะอินด้วย”²¹

การเลือกกำนันผู้ใหญ่บ้านครั้งแรกของประเทศไทย ได้เริ่มต้นที่บ้านเกาะบางปะอิน เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2430 (ร.ศ.114) เพื่อให้ผู้ว่าราชการเมืองอื่นที่มาประชุมได้เห็นวิธีการ และจะได้นำเอาวิธีการไปจัดการเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านตามแบบอย่าง²²

4. การแจกโฉนดที่ดินแบบใหม่ครั้งแรกของประเทศไทย

ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ปัจจัยที่สำคัญยิ่งของการเกษตรกรรมคือที่ดิน ครั้นเมื่อพระมหากษัตริย์มีพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรมีสิทธิครอบครองที่ดินได้แล้ว จึงมีความจำเป็นที่ต้องออกใบสำคัญสำหรับที่ดินให้แก่ราษฎรไว้เป็นหลักฐาน ใบสำคัญสำหรับที่ดินที่ทางราชการเคยออกให้แก่ราษฎรมี 6 ชนิด คือ ดราแดง โฉนดสวน โฉนดป่า ดราจองแบบเก่า ใบเหี้ยบบ้ายแบบเก่า และหนังสือสำคัญสำหรับที่บ้าน²³ ซึ่งใบสำคัญสำหรับที่ดินทั้ง 6 ชนิดนี้ออกโดยเจ้าหน้าที่หลายฝ่ายและมีเงื่อนไขแตกต่างกันไป

ต่อมาใน ร.ศ.120 (พ.ศ. 2444) ได้มีการประกาศออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ในบริเวณมณฑลกรุงเก่า คือ ตั้งแต่แยกบางไทรจดแยกแควสีกก ตลอดจนถึงเมืองกรุงเก่า

โฉนดที่ดินแบบใหม่ซึ่งเป็นแบบสากลนี้ แตกต่างจาก

ใบสำคัญสำหรับที่ดินชนิดต่าง ๆ ของเก่า กล่าวคือ โฉนดที่ดินแบบใหม่จัดทำโดยเจ้าหน้าที่คณะเดียว มีการวางวัดที่ดิน มีการไต่สวนที่ดินข้างเคียงเพื่อไม่ให้ทับกันในแปลงเดียวกัน ในโฉนดที่ดินแบบใหม่มีชื่อที่อยู่ของเจ้าของที่ดิน มีแผนที่แสดงประกอบบอกขนาดที่ดิน ขอบเขตทั้งสี่ทิศ มีการจัดทำเอกสารสองฉบับสำหรับเจ้าของโฉนดที่ดินและกรมที่ดินเก็บรักษาไว้เป็นหลักฐาน

สาเหตุที่รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 ต้องออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ เพราะต้องการลดข้อพิพาทในเรื่องการแย่งที่ดินซึ่งมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้น เพื่อให้การออกโฉนดที่ดินเป็นหน้าที่ของหน่วยงานเดียวเท่านั้น เพื่อให้เก็บอากรค่านาได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย และเพื่อกระตุ้นชาวนาให้ทำนาเต็มพื้นที่ ในโฉนดทั้งนี้เพราะรัฐบาลเรียกเก็บอากรค่านาจากโฉนดที่ดิน ถ้าชาวนาทำนาไม่เต็มพื้นที่ตามโฉนดก็เท่ากับเสียประโยชน์เปล่า ๆ

การออกโฉนดที่ดินแบบใหม่เริ่มต้นครั้งแรกที่เมืองกรุงเก่า ทั้งนี้เพราะเมืองกรุงเก่าเป็นแหล่งปลูกข้าว รัฐบาลต้องการกระตุ้นให้ชาวนาทำนาเต็มพื้นที่ อีกประการหนึ่ง มีการสร้างทางรถไฟหลวงผ่านเมืองกรุงเก่า เหตุผลทั้งสองประการทำให้เกิดข้อพิพาท การถือครองที่ดินมากขึ้นกว่าเดิม ดังนั้นเมื่อรัฐบาลมีความต้องการออกโฉนดที่ดินตามแบบสากล จึงเลือกปฏิบัติงานที่เมืองกรุงเก่าก่อนเมืองอื่น

เมื่อรัฐบาลประกาศออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ในมณฑลกรุงเก่า ร.ศ.120 แล้ว จึงได้ดำเนินการเพื่อออกโฉนดจนกระทั่งสำเร็จ **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นองค์ประธานแจกโฉนดที่ดินแบบใหม่ให้แก่ราษฎรเป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่พระราชวังบางปะอิน เมืองกรุงเก่า เมื่อเดือนธันวาคม ร.ศ.120.**

5. การจัดตั้งศาลมณฑลแห่งแรกของประเทศไทย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้น และจัดรูปแบบการศาลตามแบบตะวันตกแล้ว ต่อมาทรงขยายการปรับปรุงการศาลไปยังหัวเมือง ด้วยเหตุที่มณฑลกรุงเก่ามีคดีความต่าง ๆ คั่งค้างอยู่ตามโรงศาลมากมาย ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีตราพระราชสิทธิ์ที่ 309/24425 ลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2439 ให้ตั้งกองข้าหลวงพิเศษออกไปชำระความที่มณฑลกรุงเก่าเป็นแห่งแรก²⁴ โดยโปรดเกล้า

ตั้งพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ขุนหลวงพระไกรสีและมิสเตอร์เก็กปาดริก เป็นข้าหลวงพิเศษสำหรับจัด การศาลยุติธรรมในมณฑลกรุงเก่า ซึ่งกองข้าหลวงพิเศษนี้มีหน้าที่ 2 ประการ คือ คัดจัดการตั้งศาลยุติธรรมหัวเมืองขึ้นให้เรียบร้อย และคิดสะสางคดีความซึ่งคั่งค้างอยู่ให้หมดสิ้นไป

ข้าหลวงพิเศษทั้ง 3 ท่าน ได้มาถึงเมืองกรุงเก่าเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ.2439 วันที่ 24 ตุลาคม ได้เริ่มชำระความต่าง ๆ ที่คั่งค้าง การชำระคดีความของกองข้าหลวงสะสางคดีพิเศษนี้ เป็นประโยชน์ต่อชาวกรุงเก่ามาก เพราะทำให้ผู้ที่บริสุทธิ์ได้พ้นโทษออกมา ส่วนผู้ที่ทำความผิดจริงแต่ติดคุกเป็นเวลานานแล้ว ก็ถูกปล่อยตัวออกมาได้ ทำให้ความทุกข์ใจของคนรอบค้วต่อไป การชำระความที่รวดเร็วเช่นนี้ทำให้ประชาชนไม่เสียเวลาทำมาหากิน จึงเป็นที่พอใจของประชาชนชาวกรุงเก่ามาก.

กองข้าหลวงพิเศษยังได้ทำรายงานวิธีการชำระสะสางคดีความยื่นต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเมื่อพระองค์ได้ทราบวิธีและแบบแผนที่กองข้าหลวงพิเศษได้จัดการไปแล้ว พระองค์ชมว่าการจัดการของกองข้าหลวงพิเศษที่ได้จัดการชำระความที่เมืองกรุงเก่านี้ ถือว่าเป็นตัวอย่างที่ดีสมควรที่มณฑลอื่นจะได้เอาเป็นตัวอย่างในการจัดศาลยุติธรรมในหัวเมืองต่อไป²⁵

นอกจากนี้กองข้าหลวงพิเศษยังได้จัดการศาลในมณฑลกรุงเก่า โดยยึดหลักพระราชบัญญัติศาลหัวเมือง ร.ศ. 114 ซึ่งได้จัดตั้งศาลแขวง ศาลเมือง ศาลมณฑล และแต่งตั้งผู้พิพากษาประจำศาล

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การปรับปรุงด้านการศาลของมณฑลกรุงเก่า นับได้ว่าเป็นงานที่สำคัญมาก ซึ่งได้พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เป็นประธานของกองข้าหลวงพิเศษช่วยชำระสะสางคดีความเก่าๆ ที่คั่งค้างมากมายสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีและได้จัดตั้งศาลมณฑลและศาลเมืองขึ้นเป็นแห่งแรก ทำให้การพิจารณาคดีความในมณฑลสะสางรวดเร็วยิ่งขึ้น จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้มณฑลอื่นๆ ได้จัดการศาลตามแบบอย่างของมณฑลกรุงเก่า

รัชกาลที่ 5 กับการอนุรักษ์โบราณสถานในเมืองกรุงเก่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระปรีชาสามารถทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็น

อย่างยิ่งทรงเข้าถึงหลักการเกี่ยวกับการทำนุบำรุงโบราณสถาน อีกทั้งยังทรงห่วงใยเกรงว่าจะมีการบุกรุกทำลายที่วัดร้าง นอกจากนี้ยังทำนุบำรุงวัดต่างๆ ในเมืองกรุงเก่าด้วย

พระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีจะเห็นได้จากทรงมีพระองค์ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัย เรื่องเกี่ยวกับตำแหน่งที่ตั้งและลักษณะพระราชมณเฑียรภายในพระราชวังหลวงทั้งก่อนสมัยพระบรมไตรโลกนาถ และภายหลังจากการย้ายพระราชวังใหม่ไปทางทิศเหนือ พระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาอธิบายรายละเอียด เกี่ยวกับภายในพระราชวังหลวงประทานให้แก่พระยาโบราณราชธานินทร์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่าด้วย นอกจากนี้เมื่อพระองค์เสด็จประพาสวัดต่างๆ พระองค์จะทรงบันทึกสิ่งที่ได้ทอดพระเนตรอย่างละเอียด อาทิ เมื่อคราวเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ ร.ศ. 120 พระองค์มีพระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงเทเวศร์ไชยวิวัฒนาธรรม ที่เมืองกรุงเก่าว่า

...ลงมาหยุดพักที่วัดไชยวิวัฒนาธรรมซึ่งเขาได้กางไว้ให้ดู การที่กางครั้งนี้หมดจดดีมาก ได้เห็นทั่วถึงองค์พระปรางค์ใหม่นั้นไม่มีลายปูน มีรอยตบทั่วไป เหนจะหุ้มดีบุกปิดทอง พระปรางค์ 4 ทิศ ก็มีรอยตบอย่างเดียวกัน เมรุทิศ เมรุแทรกซึ่งยังคงอยู่ทั้ง 8 มีพระพุทธรูปทรงเครื่องปั้นด้วยปูน ลักษณะพระประธานนำวัด นำพระเมรุยังดีอยู่ ตัวไม้เรือนแก้วแลเพดานก็ยังไม่ผุ แต่พระระเบียงซึ่งใช้แทนสวมสร้างชำรุดพังทุกด้าน พระพุทธรูปก็หักหมด...

...เหลือแต่พระพุทธรูปศิลา ซึ่งน่าจะมี 3 เหลือ 2 ตั้งอยู่บนถันคองที่มีกำแพงแก้วรอบนอก อีกชั้นหนึ่ง ถึงแนวว่าพระอุโบสถ มีพระเจดีย์รูปเดียวฝีมือเดียวกันขนาดเดียวกับที่วัดชุมพลตั้งอยู่ในกำแพงแก้วนำพระอุโบสถข้างละองค์...²⁶

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัยเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานเป็นอย่างดี ทรงย้ำให้ผู้ปฏิบัติงานรักษาของเดิมไว้ ดังเช่นพระราชหัตถเลขาถึงพระยาเทเวศร์ไชยวิวัฒนาธรรมเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์อุโบสถวัดสุวรรณดารารามว่า

ให้ตั้งงบประมาณที่จะปฏิสังขรณ์ใหม่ในครั้งนี้แต่เฉพาะพระอุโบสถหลังเดียวซึ่งเป็นสำคัญ ในที่อื่นๆ ไว้ปฏิสังขรณ์สืบต่อไปภายหลัง แต่ที่เป็นข้อสำคัญนั้นลายเขียนผนังขอให้มีช่างไปลอกกระดาษบางไว้ ฤถ่ายสีไว้ด้วยก็ดี ขอให้เขียนให้ดูเหมือนอย่างเก่า การที่จะปฏิสังขรณ์ครั้งนี้

นอกจากความจำเป็นที่จะให้มั่นคงดีขึ้นกว่าเก่า ขออย่าให้เปลี่ยนทรวดทรงพื้นฐาน ฤแทรกเติมลวดลายอย่างใหม่อันหนึ่งอันใดเข้าไปเลย เป็นอันที่หวังใจว่า พระยาเทเวศร์ก็มีใจมาแต่อื่น คงจะเป็นธุระเอื้อเพื่อให้ สิ่งซึ่งเป็นฝีมือเก่าแลที่สำคัญอันนี้ คงอยู่แลแล้วสำเร็จโดยมั่นคงดี สำหรับให้ลูกหลานได้เห็นต่อไปภายหน้า²⁷

นอกจากรัชกาลที่ 5 จะทรงมีพระอัจฉริยภาพทางการอนุรักษ์โบราณสถานแล้ว พระองค์ยังทรงมีสายพระเนตรกว้างไกล ทรงห่วงใยเกรงว่าชาวบ้านจะบุกรุกเข้าไปจับจองที่ดินภายในเกาะเมืองกรุงเก่าเป็นกรรมสิทธิ์ของตน เกาะเมืองแห่งนี้เป็นที่ตั้งราชธานีของไทยและยังไม่ได้มีการขุดแต่ง ถ้าราษฎรเข้าไปจับจองที่ดินทำมาหากินแล้ว จะเป็นการทำลายโบราณสถาน อันมีคุณค่าอย่างยิ่งทางประวัติศาสตร์โดยมิได้มีเจตนาตั้งนั้นเพื่อเป็นการอนุรักษ์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ไว้ พระองค์จึงทรงออกประกาศ สงวนที่ดินในเกาะเมืองกรุงเก่าไว้เป็นที่สาธารณสมบัติแผ่นดินและที่วัดร้าง ห้ามเอกชนถือครอง

ส่วนการจัดการผลประโยชน์ในที่ดินวัดร้างในเมืองกรุงเก่าซึ่งมีจำนวนมากมายนั้น จากการสำรวจของพระยาโบราณราชธานินทร์ที่ดินของวัดร้างมีประมาณสามพันกว่าไร่ ที่ดินเหล่านี้ราษฎรเข้าไปทำการหาผลประโยชน์ตามอำเภอใจ ถ้าทางราชการไม่จัดการอย่างหนึ่งอย่างใด ที่ดินเหล่านั้นจะกลายเป็นของส่วนบุคคล ดังนั้นพระยาโบราณราชธานินทร์จึงเสนอให้ทางราชการจัดการให้ราษฎรเช่าในสัญญาเช่าขั้นระบุห้ามผู้เช่าทำลายแนวผนังฐานอิฐเจดีย์ ฯลฯ และให้ช่วยทำนุบำรุงด้วย เรื่องดังกล่าวพระยาโบราณราชธานินทร์ได้นำเสนอเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งได้นำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ได้มีพระราชหัตถเลขาว่า เป็นความคิดดีมากควรจะถือเป็นตัวอย่างจัดการรักษาวัดร้างที่อื่น ซึ่งควรจะรักษาไว้สืบไป²⁸

กล่าวโดยสรุป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผูกพันกับเมืองกรุงเก่าเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากเมืองกรุงเก่ามีความสำคัญในฐานะเป็นที่ตั้งราชธานี ซึ่งทั้งเก่าแก่และยาวนานที่สุดของไทยเป็นที่ตั้งที่ว่าการมณฑล และเป็นแหล่งปลูกข้าวมากเป็นอันดับหนึ่ง ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชกรณียกิจเกี่ยวข้องกับเมืองกรุงเก่ามาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระองค์ได้สร้างพระราชวังที่บางปะอินแล้ว จึงทำให้

พระองค์เสด็จประทับแรมและประกอบพระราชภารกิจได้สะดวกขึ้น พระองค์ได้เสด็จมาประกอบพระราชพิธีสำคัญ 2 พิธี คือ การพระราชกุศลบวงสรวงอดีตพระมหากษัตริย์แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานพระราชพิธีรัชดาภิเษก และอีกพระราชพิธีหนึ่งที่สำคัญยิ่งซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทย คือ พระราชพิธีรัชมงคล นอกจากนี้พระองค์ยังเสด็จทอดผ้าพระกฐินตามวัดหลวง และวัดสำคัญเป็นประจำทุกปี และเสด็จตรวจราชการบ้านเมืองทอดพระเนตรโบราณสถานต่างๆ ภายหลังการเปิดเดินรถไฟระหว่างกรุงเทพมหานครกับเมืองกรุงเก่าแล้วพระองค์โปรดที่จะนำพระราชอาคันตุกะเสด็จเยือนเมืองกรุงเก่าเพื่อทอดพระเนตรการจับช้างและโบราณสถานต่างๆ และประทับแรมที่พระราชวังบางปะอิน การที่พระองค์เสด็จพระราชวังบางปะอินเป็นเนืองนิจส่งผลให้โจรผู้ร้ายที่เคยชุกชุมลดน้อยลงด้วย

จากความสำคัญของเมืองกรุงเก่าดังได้กล่าวมาแล้ว ทำให้เมืองกรุงเก่ายังเป็นแหล่งกำเนิดสิ่งแรกในประเทศไทย อาทิ การเปิดเดินรถไฟหลวงสายแรกระหว่างกรุงเทพมหานครกับเมืองกรุงเก่า การจัดตั้งศาลมณฑล ศาลเมือง การจัดทำโฉนดที่ดินแบบใหม่ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมหากรุณาธิคุณแก่ชาวกรุงเก่าเป็นล้นพ้น

เป็นอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากเมืองกรุงเก่ามีความสำคัญในฐานะเป็นที่ตั้งราชธานีซึ่งทั้งเก่าแก่และยาวนานที่สุดของไทย เป็นที่ตั้งที่ว่าการมณฑล และเป็นแหล่งปลูกข้าวมากเป็นอันดับหนึ่ง ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชกรณียกิจเกี่ยวข้องกับเมืองกรุงเก่ามาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระองค์ได้สร้างพระราชวังที่บางปะอินแล้ว จึงทำให้ พระองค์เสด็จมาประกอบพระราชพิธีสำคัญ 2 พิธี คือ การพระราชกุศลบวงสรวงอดีตพระมหากษัตริย์แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานพระราชพิธีรัชดาภิเษก และอีกพระราชพิธีหนึ่งที่สำคัญยิ่งซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทยคือ พระราชพิธีรัชมงคล นอกจากนี้พระองค์ยังเสด็จตรวจราชการบ้านเมืองทอดพระเนตรโบราณสถานต่างๆ ภายหลังการเปิดเดินรถไฟระหว่างกรุงเทพมหานครกับเมืองกรุงเก่าแล้วพระองค์โปรดที่จะนำพระราชอาคันตุกะเสด็จมาเยือนเมืองกรุงเก่าเพื่อทอดพระเนตรการจับช้างและโบราณสถานต่างๆ

และประทับแรมที่พระราชวังบางปะอิน การที่พระองค์เสด็จพระราชวังบางปะอินเป็นเนืองนิจส่งผลให้โจรผู้ร้ายที่เคยชุกชุมลดน้อยลงด้วย

จากความสำคัญของเมืองกรุงเก่าดังได้กล่าวมาแล้ว ทำให้เมืองกรุงเก่ายังเป็นแหล่งกำเนิดสิ่งแรกในประเทศไทย อาทิ การเปิดเดินรถไฟหลวงสายแรกระหว่างกรุงเทพมหานครกับเมืองกรุงเก่า การจัดตั้งศาลมณฑล ศาลเมือง การจัดทำโฉนดที่ดินแบบใหม่ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมหากรุณาธิคุณแก่ชาวกรุงเก่าเป็นล้นพ้น

เชิงอรรถ

¹ สมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการรวมเมืองกรุงเก่า อ่างทอง สระบุรี พระพุทธบาท สิงห์บุรี อินทร์บุรี และลพบุรี ตั้งเป็นมณฑล เรียก "มณฑลกรุงเก่า" ต่อมารัชกาลที่ 6 โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองเป็นจังหวัด เมืองกรุงเก่าจึงเป็นจังหวัดกรุงเก่า เมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2459 และใช้เรียกเช่นนี้มาเรื่อย จนถึงรัชกาลที่ 7 จึงเปลี่ยนชื่อมณฑลกรุงเก่า เป็น มณฑลอยุธยา เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ.2469 และเปลี่ยนชื่อจังหวัดกรุงเก่าเป็นจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

² เกื้อกุล ยืนยงอนันต์ รายงานการวิจัย ความเปลี่ยนแปลงเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2438-2500 หน้า 9.

³ ตูรายละเอียดจาก เกื้อกุล ยืนยงอนันต์ เรื่องเดิม หน้า 13-16.

⁴ หอจดหมายเหตุ เอกสาร ร. 5 ต.2.3/50 รับอิสรอแอล ไฮเนสปรินส์ เพอดินันออฟชาวยอแลเยนัวบรินส์ออฟุดิน ร.ศ. 125.

⁵ นวลเพ็ญ ภานุรัตน์ การจัดการมณฑลกรุงเก่าในรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2438-2453) หน้า 10.

⁶ ภูธร ภูมะธน "การจัดระเบียบการออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ตามประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ.120 (พ.ศ.2444)และแก้ไขเพิ่มเติมเป็นพระราชบัญญัติที่ดิน ร.ศ.127(พ.ศ.2451)" ตะพานรวมบทความทางประวัติศาสตร์ หน้า 199.

⁷ ภิรมย์ จินะเจริญ "ประวัติและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์" ประวัติมหาดไทย ส่วนภูมิภาค จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หน้า 183.

⁸ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย พระราชวังบางปะอิน ไม่ปรากฏหน้า.

⁹ หนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้าหน้าที่ 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง เล่ม 1 หน้า 62-63.

¹⁰ หนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้าหน้าที่ 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่งเล่ม 2 หน้า 133.

¹¹ หอจดหมายเหตุ เอกสาร ร.5 ต.2.3/37 แกรนด์คูเปอร์ส วลาดิเมโรวิตซ์ ร.ศ. 121.

¹² ราชกิจจานุเบกษา ฉบับจดหมายเหตุพระราชพิธีรัชดาภิเษก พุทธศักราช 2514 หน้า 405-424.

¹³ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย เรื่องเดิม ไม่ปรากฏ เลขหน้า

¹⁴ เกื้อกูล ยืนยงอนันต์ การพัฒนาการคมนาคมทางบกใน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 224.

¹⁵ เรื่องเดิม หน้า 107.

¹⁶ เรื่องเดิม หน้า 108.

¹⁷ หอจดหมายเหตุ เอกสาร ร.5 รด2/24 พระราชพิธีฉลอง ศิริราชสมบัติครบ 40 ปี

¹⁸ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 37 เรื่องกรุงเก่า หน้า 124.

¹⁹ เรื่องเดิม หน้า 126.

²⁰ กรมศิลปากร กองจดหมายเหตุแห่งชาติ จดหมายเหตุ พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ร.ศ. 127/128 หน้า 23-31.

²¹ นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์ เรื่องเดิม หน้า 90.

²² นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์ เรื่องเดิม หน้า 94.

²³ ภูธร ภูมะธน "การจัดระเบียบการออกโฉนดที่ดินแบบ ใหม่ตามประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) และแก้ไข เพิ่มเติมเป็นพระราชบัญญัติที่ดิน ร.ศ.127 (พ.ศ.2451)" สะพานรวม บทความทางประวัติศาสตร์ หน้า 198-199.

²⁴ นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์ เรื่องเดิม หน้า 127.

²⁵ นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์ เรื่องเดิม หน้า 130.

²⁶ หอจดหมายเหตุ เอกสาร ร.5 ม 11/14 เรื่องเสด็จประพาส เมืองเหนือ ร.ศ.120

²⁷ หอจดหมายเหตุ เอกสาร ร.5 ศ8/82(ส) ปฏิสังขรณ์วัดสุ วรรณดาราราม กรุงเทพฯ

²⁸ เกื้อกูล ยืนยงอนันต์ รายงานการวิจัย ความเปลี่ยนแปลง เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา หน้า 38.

²⁹ หอจดหมายเหตุ เอกสาร ร.5 ศ.8 - 3/3 จัดผลประโยชน์ ในวัดที่ร้างแขวงกรุงเก่า (12 - 16 ก.ค. 121)

บรรณานุกรม

หอจดหมายเหตุ เอกสาร ร.5 ต2.3/37 แกรนด์ ดุกบอริสลาตมิโรวิตซ์ พระราชภาคินัย กรุงรัสเซีย พฤษภาคม ร.ศ. 121

เอกสาร ร.5 ต.2.3/50 รับบิสรอสแอลไฮเนสปรินส์ เฟอดินัน ออฟชาวออสเตรียนับวินค็อล์ฟอดิน ร.ศ. 125

เอกสาร ร.5 ม 11/14 เรื่องเสด็จประพาสเมืองเหนือ ร.ศ. 120

เอกสาร ร.5 รด.2/24 พระราชพิธีฉลองศิริราช สมบัติครบ 40 ปี

เอกสาร ร.5 ศ.6/82 (ส) ปฏิสังขรณ์ วัดสุวรรณ ดาราราม กรุงเทพฯ

เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.8.3/3 จัดผลประโยชน์ในวัด ที่ร้าง แขวงกรุงเก่า (12-16 ก.ค. 121)

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุ พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ร.ศ.126 , 127 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น , 2527.

การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย พระราชวัง บางปะอิน กรุงเทพมหานคร : ศิริมิตรการพิมพ์, 2523.

เกื้อกูล ยืนยงอนันต์ การพัฒนาการคมนาคมทางบก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เอกสาร การนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 194 หน่วยศึกษานิตยสาร กรม การฝึกหัดครู, 2520.

รายงานการวิจัย ความเปลี่ยนแปลงภายในเกาะ เมืองพระนครศรีอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2438-2500 เอกสาร อัดสำเนา พ.ศ. 2527.

นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์ การจัดการมณฑลกรุงเก่าใน รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2438 - 3453) วิทยานิพนธ์ กศ.ม.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ. 2521.ประชุมพงศาวดารเล่ม 37 ภาค 83 เมืองกรุงเก่า องค์การค้าคุรุสภา, 2512.

พูนพิศมัย ดิศกุล , ม.จ. สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น. พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2534 กรุงเทพฯ : บริษัทสารมวลชน , 2534.

ภิรมย์ จินะเจริญ "ประวัติและสถานที่สำคัญทาง ประวัติศาสตร์" ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัด พระนครศรีอยุธยา กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์ ,2526.

ภูธร ภูมะธน "การจัดการระเบียบการออก โฉนดที่ดินแบบใหม่ตามประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)" สะพาน รวมบทความทางประวัติศาสตร์

ราชกิจจานุเบกษา ฉบับจดหมายเหตุพระราชพิธี รัชมังคลาภิเษก พุทธศักราช 2534 เล่ม 96 ตอนที่พิเศษ 15 เมษายน 2522.

หนังสือ COURT ข่าวราชการ เจ้าหน้าที่ 11 พระองค์ทรงช่วย กันแต่งเล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 2 พิมพ์ในงานพระราชพิธีถวาย พระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี 10 มีนาคม 2539.

อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยา

โบราณราชธานีบทเรื่องศิลปะและภูมิสถานอยุธยา กรุงศรีอยุธยา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพ นางแดง แซ่วัดชนะ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 20 กันยายน 2514.

บันทึกท้ายเล่ม

ประเสริฐ ธีรพิทักษ์

ศูนย์ราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งอยู่ริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 32 (ทางสายเอเชีย) ตำบลคลองสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา บนที่ดิน 53 ไร่ 2 งาน 16 ตารางวา โดยการบริจาคของ นายจตุรงค์ และนางขวัญลักษณ์ ด้านซ้ายวิโรจน์ นายวรพจน์ และนางสมพิศ ด้านซ้ายวิจิตร

กระทรวงมหาดไทยได้จัดสรรงบประมาณในการถมดิน และก่อสร้างศาลากลางจังหวัดเป็นอาคารทรงไทยสูง 4 ชั้น พร้อมระบบสาธารณูปโภค ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 จนถึงปี พ.ศ. 2538 จึงแล้วเสร็จ ส่วนราชการต่างๆ ได้ย้ายเข้าปฏิบัติราชการตั้งแต่วันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2539 และได้ทำพิธีเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2539

ปัจจุบันอาคารทรงไทย หลังที่สอง สูง 7 ชั้น อยู่ระหว่างการก่อสร้าง เพื่อให้ศูนย์ราชการแห่งนี้มีพื้นที่ให้สำนักงานราชการส่วนภูมิภาคทั้งหมด ปฏิบัติราชการได้อย่างพอเพียง

เมื่อมีการก่อสร้างศูนย์ราชการแห่งใหม่ บรรดาข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน ได้ประชุมร่วมกัน มีความเห็นเป็นเอกฉันท์ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีพระคุณอันยิ่งใหญ่ของชาติไทยพระองค์หนึ่ง ทรงสถาปนารูปแบบการปกครองยุคใหม่ให้กับประเทศไทย ทำให้ประเทศไทยเจริญรุ่งเรืองในทุกด้าน ทดเทียมนานาอารยประเทศในระยะเวลาอันสั้น และได้เสด็จประพาสจังหวัดพระนครศรีอยุธยาหลายครั้ง ได้ทรงสร้างพระราชวังบางปะอิน และสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพ-อยุธยา ทำให้จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็ว สมควรอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ของพระองค์ท่านไว้สักการะบูชา โดยให้จัดสร้างหน้าศูนย์ราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระบรมราชานุสาวรีย์นี้ กรมศิลปากรได้ให้ความเห็นชอบในรูปแบบ จังหวัดได้มอบหมายให้ นายเสวต

เทศมณฑลธรรม เป็นปฏิมากร นายแหลมสิงห์ ดิษฐ์พันธ์ เป็นช่างปั้นและหล่อพระบรมรูปซึ่งมีขนาด 2 เท่าของพระองค์จริง ความสูงจากพระเศียรถึงพระบาท 3 เมตร 54 เซนติเมตร ตลอดจนจัดทำพานพุ่ม และแผ่นจารึกสำนักงานโยธาธิการ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นผู้ออกแบบแทนฐาน ซึ่งมีขนาดกว้าง 12 เมตร ยาว 12 เมตร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดย นายบรรจง กันตวิรุฒ ผู้ว่าราชการจังหวัดในขณะนั้นได้นำแผ่นศิลาฤกษ์ทูลเกล้าถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี เพื่อทรงเจิมและทรงพระสุหร่ายเมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2539 ณ อาคารชัยพัฒนาสวนจิตรลดา และได้ทำพิธีวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2539

การจัดสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ เริ่มดำเนินการตั้งแต่วันที่ 12 มิถุนายน 2539 แล้วเสร็จเมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2540

ค่าจัดสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ เฉพาะพระบรมรูป สิ้นเงิน 1,570,000 บาท (หนึ่งล้านห้าแสนเจ็ดหมื่นบาทถ้วน) ค่ากระถางธูปเชิงเทียนและการติดตั้งระบบไฟฟ้า 54,552 บาท (ห้าหมื่นสี่พันห้าร้อยห้าสิบบาทถ้วน) การจัดสร้างแทนฐานพระบรมราชานุสาวรีย์ มีมูลค่าทั้งสิ้น 1,286,700 บาท (หนึ่งล้านสองแสนแปดหมื่นหกพันเจ็ดร้อยบาทถ้วน) จัดสร้างโดย บริษัทแชมคอน จำกัด ซึ่งสมทบเป็นมูลค่าการก่อสร้าง 432,000 บาท (สี่แสนสามหมื่นสองพันบาทถ้วน) และนายวรพจน์ ด้านชัยวิจิตร สมทบค่าก่อสร้างแทนฐานในส่วนที่เหลือเป็นเงิน 854,700 บาท (แปดแสนห้าหมื่นสี่พันเจ็ดร้อยบาทถ้วน) รวมค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น 2,911,252 บาท (สองล้านเก้าแสนหนึ่งหมื่นหนึ่งพันสองร้อยห้าสิบบาทถ้วน) ทั้งหมดเป็นความร่วมมือ เป็นราชพิธีโดยศรัทธาสูงสุดของชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยแท้

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้จัดทำพิธีบวงสรวงสังเวยพระบรมราชานุสาวรีย์ เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2540 เวลา 10.00 น.

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยะมหาราช จะเป็นสัญลักษณ์แห่งความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยและเป็นการประสานใจเป็นหนึ่งเดียวของชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยาตราบนานเท่านาน

แนะนำผู้เขียน

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ยุวัฒน์ วุฒิเมธี

รองศาสตราจารย์ ดร.บุหงา วัฒนนะ

อาจารย์ไพลิน ศรีสะอาด

ผู้ช่วยศาสตราจารย์พงษ์จันทร์ คล้ายสุบรรณ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์เกื้อกุล ยินยงอนันต์

รองศาสตราจารย์วิมลภา รุ่งศิริแสงรัตน์

อาจารย์นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์

อาจารย์ธงชัย รักซ้อน

เอนก นาวิกมูล

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ระยับศรี กาญจนวงค์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ยุทธวิทย์ วนิชจินดา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์คณินันต์ย์ จันทบุตร

ปฎิพัฒน์ พุ่มพงษ์แพทย์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์กฤษดา เทียรทอง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ภูธร ภูมะธนะ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ปิยะวรรณ สุธารัตน์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ศรีธันว์ อยู่สุขขี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์วันิช สุธารัตน์

ประเสริฐ โยธิตัทักษ์

ผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

อธิการบดีสถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ผู้อำนวยการสำนักวิทยบริการ สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ภาควิชาภาษาไทย สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ภาควิชาประวัติศาสตร์ สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

ภาควิชาประวัติศาสตร์ สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลัยสงครณี ปทุมธานี

หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ สถาบันราชภัฏนครราชสีมา

รองคณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ศูนย์ส่งเสริมศิลป อนาคตกรุงเทพ จำกัด สาขาสะพานผ่านฟ้า

ภาควิชาประวัติศาสตร์ สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ภาควิชาประวัติศาสตร์ สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี

หัวหน้าพิพิธภัณฑ์จังหวัดจันทบุรี พระนครศรีอยุธยา

ภาควิชาปรัชญาและศาสนา สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเทพสตรี สถาบัน

ภาควิชาภาษาไทย สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ภาควิชาภาษาไทย สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

รองผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

